

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

13881

954.07
Ama/Koh

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,
LAHORE.

CONFIDENTIAL

LIBRARY OF THE HINDI

Acc. No. 13881

Date 28. 11. 1960

Call No. 954.07

Amra/Koh.

PRINTED AT THE
HINDI ELECTRIC PRESS, 1 AHORE.

DEDICATED

TO

Sir JOHN PERRONET THOMPSON, M.A., K.C.I.E., C.S.I., I.C.S.

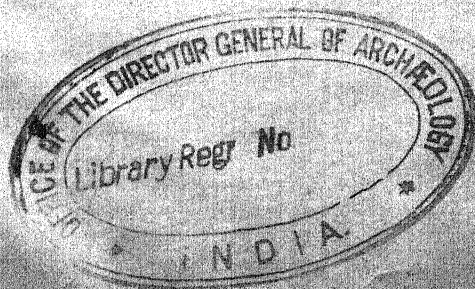
AS AN HUMBLE TOKEN OF THE AUTHOR'S DEEP

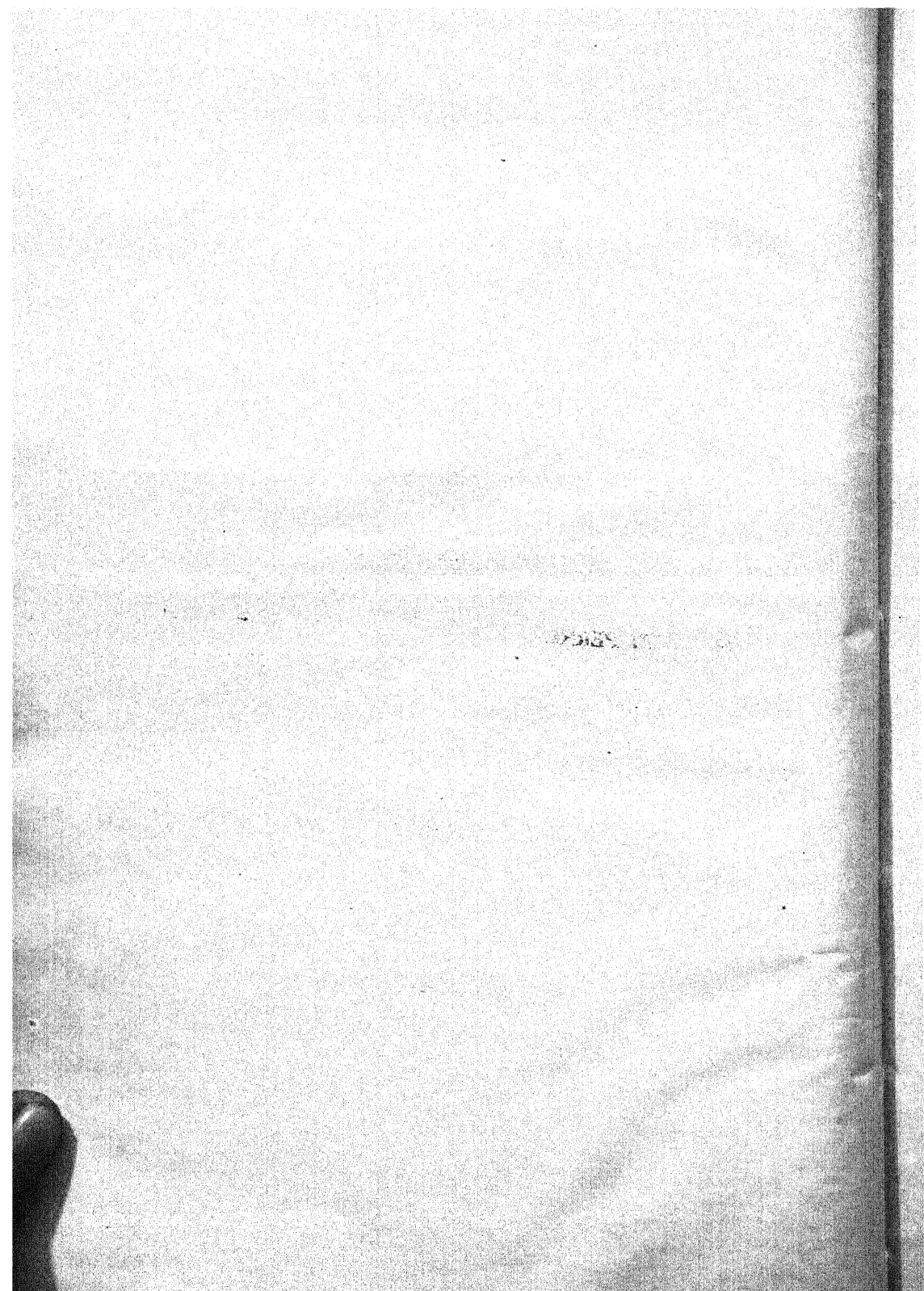
GRATITUDE TO HIM FOR THE KIND HELP

AND ENCOURAGEMENT GIVEN TO

HIM IN THE PREPARATION

OF THE WORK.

INTRODUCTION.

The historical value of the book.

The history of the rise, expansion and fall of the Sikh kingdom has been narrated by several European writers like Prinsep, Murray, Cunningham, Macgregor and others. From amongst the contemporary Indian writers on the subject the more prominent names are those of Sohan Lal, Buti Shah and Diwan Amar Nath. The chronicles of the first two, in fact, form the basis of both Prinsep and Murray's History of the Sikhs. Sohan Lal was the *Akhbar Nawis* (news-writer at the court of Ranjit Singh. He used to record all what happened at court from day to day, and in 1831 A. D., under the orders of the Maharaja he made over his manuscript to Captain Wade, the British Political Agent at Ludhiana. Although Munshi Sohan Lal's *Roznamcha*, or Diary of Ranjit Singh, "as a record of dates and chronicle of events," to quote Captain Wade's opinion, "is a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life," yet it can hardly be compared in these respects with the history of Diwan Amar Nath. The position of a news-writer at an Indian Court is admittedly one of peculiar difficulty. He may not feel himself quite free to record all that he observes. At the same time, he must be credited with a greater measure of the sense of historical integrity than one is accustomed to find in men of this class, if his record, so far as it goes, is faithful and worthy of complete reliance. We think that Diwan Amar Nath's history is not only not inferior to any contemporary chronicle in point of accuracy of detail, it far excels even the

---

1. This manuscript was presented to Captain Wade in Baisakh 1833 (May 1831 A.D.) It brings the narrative of the Court of Ranjit Singh upto the year 1831, and is as present, in the library of the Royal Asiatic Society, and has the following note on its flying cover by Captain Wade. "As a record of dates and a chronicle of events tested by a minute comparison with other authorities and my own personal investigations into its accuracy during my seventeen years' residence among the Sikhs, I am able to pronounce it in those two respects as a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life." Sohan Lal however, subsequently completed his Diary to the conquest and annexation of the Panjab by the British. It was published by his son, in 1885.

diary of Sohan Lal and Buti Shah in richness of facts of general interest. By virtue of his own position as the *Bakhshi* or Pay Master, of the irregular cavalry forces of the Khalsa Government, and because of his family connections, our author enjoyed special facilities for collecting valuable materials for his narrative. His father, Diwan Dina Nath, was the Finance Minister of Ranjit Singh, and as such had the entire charge of the civil, military and political records of the Maharaja's Government. The author was personally acquainted with most of the influential men at the Court, and this background of general experience of men and things around him stood him in good stead in writing his history. Some of these men who had taken part in the early conquests of Ranjit Singh were alive when our author started collecting materials for his history and in some cases the details of events were still fresh in the memory of the people.¹ The book is, therefore, a most important original source of information concerning the reign of Ranjit Singh.

It is much to be regretted, however, that although the author lived through the stormy period of the Sikh rule and saw with his own eyes its final extinction and the building up of the British power on its ruins, he did not continue his narrative beyond 1835-6, *viz.*, about three years before the death of Ranjit Singh himself. So far as we can judge no valid reason can be assigned for the serious omission which robs his work of the value it would otherwise have possessed except that having been forced to relinquish his post of honour at the Court under what seem to be unpleasant circumstances, he probably withdrew his mind from everything connected with the affairs of the Court.

While Diwan Amar Nath was still alive, a copy of his

---

1. The author remarks in the preface that

این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران معاصران
بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیب از سوانح پادشاه وقت..... مفصل برنگرد

book some how or other fell into the hands of a reviewer who turned it to good account by publishing an appreciation of it in the *Calcutta Review* along with a rendering of part of its contents.¹

**Notices in the book by the author about himself
and his family.**

What we know about the early life of the author is chiefly derived from this book, which contains a good deal of autobiographical information. The family of the author came originally from Kashmir where, in the reign of the Emperor Shahjahan some members of it held office about the Court. It was in the reign of Muhammad Shah (1719—48) that one of the author's ancestors named Lachi Ram, left Kashmir for Lahore and succeeded in obtaining an employment with the Governor of that Province. With the dismissal of the Governor Lachi Ram also lost his appointment. Soon after this he went to Delhi (Shahjahanbad) where he resided for the rest of his life. The fortunes of the family, however, took a turn for the better with Bakht Mal, the grandfather of the author. In his younger days Bakht Mal seems to have been an intelligent and assiduous student. As a good Arabic and Persian scholar he had little difficulty in securing a suitable post in the Revenue Department of the Government at Delhi. Here Bakht Mal soon rose in the favour of his official superiors. In

---

1. See *Calcutta Review* for December, 1858, pp. 247—302. For reasons given on pages ix—x of this introduction we do not agree with the anonymous writer in the *Calcutta Review* that any portion of this book could have been written after 1836. Nor are we convinced that the author had any special reasons for withholding publication of his work. Indeed the fact that the reviewer was able to secure a copy of the manuscript more than a decade before his death shows clearly that the author did not too jealously guard his literary treasure. He had no fear of his master as it was written at his special command and as the author himself tells us, it was presented to him at its completion.

1803, when Lord Lake occupied Delhi, he joined the service of the English. In the following year when Lord Lake came to the Panjab in pursuit of Holkar, Pandit Bakht Mal, who was then on the personal staff of (Sir) John Malcolm, also accompanied his chief to Amritsar. A man of literary tastes and keen powers of observation, Pandit Bakht Mal, during his short stay in the Province, collected sufficient materials for writing a history of the Sikhs, to which he soon after gave shape. Of the Pandit's other historical works our author mentions several of which we have been able to trace only one with the family.

Bakht Mal's elder son, Dina Nath, the father of the author, was invited to the Panjab in 1815 by Diwan Ganga Ram, a near connection, who was then head of the State Office at Lahore. On his arrival he was placed in the same office, where he very soon distinguished himself by his 'intelligence and business-like habits.' In 1826, when Diwan Ganga Ram died, Dina Nath received charge of the Royal Seal and again in 1834, on the death of Diwan Bhawani Das, he was made head of the Civil and Finance Department. Since then the influence of Diwan Dina Nath was ever on the ascendant so much so that he was often consulted by the Maharaja on occasions of importance.²

Our author was born in the year Sambat 1879, (1822—3). While he was hardly a year old, his mother died and he was left to the care of a wet nurse. His father married again and the boy Amar Nath had to pass his younger days in the depressing atmosphere of a home ruled by a step-mother. This unlucky circumstance of his childhood was, perhaps, partly

---

1. In connection with Bakht Mal's manuscript works see pp.36—37 of the Text and foot-notes. I understand that there is also a copy of Bakht Mal's *Khalsanama* in the MSS. collection of Raja Narendra Nath in Lahore.

2. For a more detailed account of the family of Raja Dina Nath we would refer our readers to Sir Lepel Griffin's "Chiefs and Families of Note in the Panjab."

responsible for his developing into a youth with a pensively philosophic temperament. His unhappy mind clearly reveals itself in a long passage referring to his birth. (pp. 155—6).

In Sambat 1883 (1826-7) when he was four years old, his father once took him to the Darbar and he tells us how the Maharaja fondly greeted him, placed him in his lap and graciously conferred upon him a pair of gold bracelets and a precious necklace. In 1885 (1828-9), at the age of six, our author started going to a school where he was put under the care of the famous teacher of his time, Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti. Maulvi Ahmad Bakhsh was a learned scholar of the day. He was held in great respect by his contemporaries. He is worthy of great admiration and respect for the voluminous manuscript Diary which he has left behind. This diary covers a period of forty years from 1819 to 1860 and is a very valuable document embodying materials for a history of the Panjab in Sikh times.¹ How long our author stayed in the *Maktab* he does not tell us, but in five years he had acquired a good knowledge of Persian and Arabic literatures and developed a style of composition after the model of the famous Persian essayists. Even some of these compositions which he produced at the age of ten to twelve and some of which are included in this book bear testimony to the versatility of his tastes and interests as well as to his literary power. In the year Sambat 1889 (1832-3) at the age of eleven, he was singled out from amongst the students of his school to write an account of the gardens of Lahore. This account embodies a description of the principal gardens of the city and is entitled *Rauzat-ul-Achar* and forms a part of this book (pp. 272—86)².

1. This Diary consisting of 20 volumes was exhibited in a meeting of the Panjab Historical Society by Sir Abdul Qadir, Kt., B.A., Bar-at-Law, in 1917, when he read a paper "Unpublished Diary of the Sikh Times."

2. The two manuscripts on which we have based this edition contain a description of twelve principal gardens whereas the author gives us to understand that he wrote out an account of twenty such gardens.

His first short publication soon won him a reputation as a promising scholar, and he tells us himself, that in Sambat 1889 (1832-3), the Maharaja ordered him to write an account of his reign. He was now introduced to the Court. From this time onwards, he was the recipient of such distinctions at the hands of the Maharaja, as are, now and again, conferred on very distinguished masters of the pen attached to an Oriental Court. In Sambat 1891 (1834-5), when the Sikh army occupied Peshawar, our author was selected by the Maharaja to compose a *Fath-nama* or a panegyric to announce his victory over the Afghans. The *Fath-nama* was subsequently incorporated in the *Zafar nama* and covers pages 231 to 236 of the text. Again, on page 248, we come across a long quotation which purports to be a letter-patent drafted by our author at the bidding of the Maharaja. This was issued in the name of one of Ranjit Singh's favourite courtiers, Ram Singh, on his promotion to the rank of a general in the Sikh army. Whether at the time when the *Fath-nama* and the letter-patent were written, our author was in the regular employ of the Maharaja, we do not know, but he was certainly in service in Sambat 1898 (1841-2), when he was hardly twenty years of age. In the pay rolls of the irregular cavalry of the Khalsa Darbar we have come across several references to our author as one of the Bakhshis or pay-masters of that branch of the Khalsa Army. As we have remarked before, the *Zafar-nama* abruptly comes to a close with Sambat 1893 (1836-7), so that we hear no more of the author from himself. The family traditions and a few other indirect sources, however, come to our help and it is from these that we learn something about his subsequent career. He could not long stay in the service of the Darbar, as his father who was all powerful at the court, had him removed from his office in 1845, for reasons which are rather obscure. The son naturally attributed this unfatherly conduct to the machinations of his step-mother

and his uncle, Kidar Nath, with whom also his relations were far from cordial.

Considering, however, the atmosphere of suspicion and mistrust which prevailed at this time, a somewhat different surmise may be hazarded. The political morality of the court was at the lowest level. Intrigues and conspiracies among the high officers of state were the order of the day. Altogether the Lahore Darbar was now passing through very critical times and no one considered his honour, office, property and even life itself, quite secure for any length of time. It is not unlikely that Diwan Dina Nath apprehending that a clever rival might use his youthful son as an instrument against him, or wheedle out some important secrets from him to the father's undoing, did not consider it safe for him to occupy a position of trust and responsibility at the Darbar. Any way his removal from office gave our young author a great mental shock from which he did not recover for a long time. He did not care to long for another employment, but passed the rest of his days in purely intellectual pursuits. In this our author gave further proofs of his versatile genius. He was not only a good poet and prose writer in Persian, but was equally interested in other branches of human knowledge. He had acquired a fair proficiency in mathematics and astronomy and his love of learning, even at a comparatively late age, persuaded him to study the English language which had recently been introduced in the Panjab. He soon picked up a good working knowledge of English. After some time he published a short grammar of the language for beginners, which he named "Children's Sweatmeat." He spent a good deal of money in collecting books in Arabic and Persian literature. Among his collections, we learn, were also found a few books on Differential Calculus. Diwan Amar Nath also greatly enlarged his mind by travel. He paid a visit to almost all important towns in Northern India. By virtue of

his scholarship and social position, he was received with a marked consideration, wherever he went. He made several friends during these trips and won the regard and respect of one and all with whom he came in contact as may be seen from his later correspondence which the family has preserved.

We have had occasion to remark before that Diwan Amar Nath was not on very cordial terms with his father. In year Sambat, 1913 (1856), his father gave him a separate house to live in. Two years later he drew up a will, but nothing more was given to Diwan Amar Nath of the father's property, whether moveable or immoveable.¹

Since 1845, when he was made to give up his service Diwan Amar Nath lived a contented and resigned life. He was now whole heartedly devoted to his literary pursuits. His best compositions in Persian poetry belong to this period. Some of them appeared, from time to time, in the Koh-i-Nur, a weekly newspaper which was published at Lahore.² On 1st August, 1867, at the age of forty-five, Diwan Amar Nath was suddenly attacked by cholera and died as he had lived cheerful, hopeful and resigned. In fact, he had divined his death and felt his approaching end a couple of days before when he composed the following verses and instantly sent them to the office of the Koh-i-Nur Press. This composition has the melancholy interest of being the last of the Diwan's compositions. It appeared in the Koh-i-Nur of 6th August, 1867, that is, the first issue that came out after the death of the gifted author.

شور است چو ناقوس برهم بسم ما   از بت کده کم نیست دل ما بپر ما
خوردیم چو دست فشانیدیم بکونین   غم چیست گراز خاد برون شد پدر ما

1. This document dated 10th Katik, 1913, (30 October, 1856) is preserved in original in the Panjab Government Record Office and bears the signatures of Sir John Lawrence, Chief Commissioner, and Richard Lawrence to whom it was personally made over by Raja Dina Nath at his garden house near Shah Bilawal.

1. Some of these were collected, arranged and published by his son, Diwan Ram Nath in 1873, under the title of Diwan-i-Akbari.

عیدے کہ پسندی [تو] بود آن هنر ما
 چون شیشه بود خم ز تواضع کمر ما
 خود آب خورد از دم خنجر جگر ما
 آسیب جنون است ز هر هکذر ما
 یاس است درین گلشن فانی ثمر ما
 از ما چه برد بهر بد دنیا پسر ما
 محتاج بخورشید نه گردن قمر ما
 نیرنگ طلسمی است جهان در نظر ما
 همگیر نگردید بت نو سفر ما
 از خاک تو فردا مطلب سیم و زر ما
 سودت چو درین است چه باشد ضرر ما
 ز زخم بدل ناله مرغ سحر ما
 در راه کند خرچ اجل نامه بر ما
 هم نرخ صدف نیست ز ذلت گهر ما
 شاید بصفاهان بسد هم خبر ما

ما مست تماشا تو در پرده نظر باز
 بر خاک نهادیم چو خم ناصیه از عجز
 ما را دم آبی چه دهی ز آب بقا خضر
 در وحشت دل روی بصکرا بفهادیم
 ناکام ز دنیا چو شوی اصل مراد است
 تکلیف کشیدیم ز فرزند آدم
 آسوده دل ما ست ز نقصان و زیادت
 بیدار چو در خواب شوی نیز بخواب
 با آنکه دزدیم بدنبل ز صد شوق
 ما خاک نمودیم ز روسیم خود امروز
 از بوسه شب وصل بهم ما تو شادیم
 خونناز جگر لاله ما ریخت بگلشن
 زان پیش که او نامه رساند بردگر
 ز رفقت چو فرسود پلاس بنماید
 شد اکبری از فضل خدا صائب ثانی

Title of the book.

We have had some difficulty in finding a suitable name for this book. So far as we can discover, the author does not seem to have given a definite title to his work, at least none is mentioned on the cover or in the body of the book. Towards the end of the book, however, on page 306, we find some reference to the title which the author probably intended for his chronicle. He writes:—

دل بخیالات و سخن بندی است   خاطر رنگین بچمن بندی است
 میکنم آغاز ظفر نامه را   گردش افلاک دهم خامه را

In the preparation of this work we have had three different texts before us. Of these, the one referred to as MS. C, does not help us at all so far as the question of the name of the book is concerned. MS. A, which is the author's own family copy has no title on the cover although an entry by the copyist gives it the name of "*Twārikh-i-Khūlsā*." This name is obviously inappropriate since the work deals with a limited portion of Ranjit Singh's reign alone. This entry is endorsed by the book binder through whose hands the manus-

cript passed some forty years later and who simply repeats the name given to it by the copyist. MS. B, now in the possession of Rai Sahib Pandit Wazir Chand of Jhang, bears a pencil scrawl "*Zafar Nama Akbari*." Akbari was the poetic name (تخلص) of Diwan Amar Nath. This name also does not quite convey a clear idea of what the book purports to be. We have, therefore, made a sort of compromise and given the name of "*Zafar Nama Ranjit Singh*" to the book. As the reader will see, the book mainly deals with the conquest of Ranjit Singh up to the end of the year 1836-7.

Date of Composition.

As we have remarked elsewhere in these pages, these Memoirs were written at the instance of Maharaja Ranjit Singh. On page 221, when he closes the account of the reign for the year, Sambat 1889, (1832-3 A. D.), the author himself tells us that the Maharaja ordered him to write this book. Again on pages 303-4, we come across references to the fact that the work was finished in Sambat 1893 and was presented to the Maharaja. It also abruptly comes to a close with the description of the celebrations in connection with the wedding, in Sambat 1893, of prince Nau Nihal Singh, the grandson of the Maharaja. The work was thus composed between 1890 and 1893 (1833-6).

The year 1839 A. D. as corresponding to *Sal-i-chihlam* (foot-note, p. 5 of the Text) seems to be incorrect. It should read 1830-31 A. D. When I first suggested the former date in my revised MS. copy for publication I made a mistake in interpreting the sentence relating to this subject. The *Sal-i-chihlam* has a reference to the year when Sohan Lal made over his manuscript of Ranjit Singh's diary to Captain Wade (1831). In this connection it is worth remembering that Sohan Lal reckons the reign of Ranjit Singh to begin from Sambat 1847, (1790-91 A. D.), when he succeeded to the chiefship of the Sukarchakiya *misl* at Gujranwala on the death of his father Mahan Singh (p. 29 Vol. II. Sohan Lal's Diary).

Manuscript copies of the Zafar Nama.

Three manuscripts, two of which are complete and the third fragmentary have been used in the preparation of this text. Of these, one which we will call manuscript A, belongs to the authors's family, another manuscript B, belongs to Rai Sahib, Pandit Wazir Chand, while the third manuscript C, is preserved in the Arabic section of the University Library at Lahore. Each of these has been found useful in its own way.

The Manuscript A, seems to be the most correct of the three copies.¹ It is written in good legible *nasta'aliq* and contains four paintings. Of these one on folio 64a represents the two princes namely Kanwar Multana Singh and Kanwar Kashmira Singh.² The remaining three pictures on folios 54a, 51b, and 55b represent the siege of Multan.

This manuscript comprises 136 ff. (272 pp.) each measuring 7" x 14", containing, 15 lines to a page. On the back of folio 1, we find two entries one relating to the receipt by the copyist, Raja Ram Tota, of Rs. 10, as his wages for transcription and is dated 17th November, 1857 and the second entry is a receipt from the book binder 'Abdullah, to the value of one and a half rupee and is dated 23rd July, 1895.

This copy of the manuscript bears witness to the fact that it has been consulted before by several persons, and it still bears the pencil marks against passages which struck them as important. Sayyad Mohammad Latif used this very copy in the preparation of his History of the Panjab; and Maulvi Nur Ahmad Chishti also consulted it before publishing his "*Tahqiqat-i-Chishti*."³

1. I am indebted for the loan of this copy to the author's grandsons Diwan Bahadur Diwan Som Nath, District and Sessions Judge and Rai Bahadur Diwan Gian Nath, of the Political Department, Lahore.

2. Since the princes were born in the years, Sambat 1875 and 1876, i. e., the years of Sikh victory over Multan and Kashmir, they were named as Multana Singh and Kashmira Singh.

3. This manuscript copy bears the seal of Maulvi Nur Ahmad Chishti on folio 133b. Sayyad Mohammad Latif, on page viii, in the preface of his book, acknowledges the use of Diwan Amar Nath's manuscript history (*Khalsa Diwan*) which, as he tells us, was lent to him by the author's son, Diwan Ram Nath.

Manuscript B. is the one from which our text was originally copied. This manuscript comprises 235 pp., each measuring 6" x 10", containing 13 lines to a page. Like the manuscript A, this is also written between margins ruled in colours in a fair *nasta'aliq* hand. At the end, the copyist gives his name, Pandit Raja Ram, *alias*, Tota Brahmin Kashmiri. He further tells us that the manuscript was transcribed for Lala Das Mal,¹ at Lahore, in Sambat 1912, *viz.*, 1855-6 A. D. This manuscript as stated before now belongs to Rai Sahib Pandit Wazir Chand, of Jhang.² On the flying cover scribbled in pencil is the title of the book "*Zafar Nama Akbari*."

Both the manuscripts *viz.*, A and B are transcribed by one and the same person, namely, Raja Ram *alias* Tota, who was a Katib, at the Koh-i-Nur Press, at Lahore.

Manuscript B, which bears the date Sambat 1912 (1855-6) is at least one year older than the manuscript A, which is dated November, 1857 A. D. That this copy (manuscript B) was based upon some manuscript other than the manuscript A, is therefore obvious. But we are not aware of the existence of any other copy of this manuscript history either in the Panjab or in any of the important Libraries of Europe.³

The MS. A, contains slight additions here and there, over and above the text of MS. B. It would seem that the MS. B, was prepared from the author's original copy which was

1. Lala Das Mal was related to the family of Diwan Bhawani Das. He held a respectable post in the Sikh Government and after the annexation of the Panjab, he was appointed to the important post of the *Mir Munshi* to the Panjab Government.

2. Rai Sahib Pandit Wazir Chand, has about 2000 manuscripts in his Library. Half a dozen of these are in the hand writing of the authors themselves. Some of these manuscripts are richly illuminated. The Pandit has, indeed, a passion for collecting rare manuscripts and has spent quite a fortune on his valuable possessions. His is one of the best private manuscript libraries in India. I understand that he will soon issue a descriptive catalogue of his collection.

3. I have consulted the catalogues of the Persian books in the following libraries:

Catalogue of the India Office Library Vol. I, Cambridge University Library by Browne, Bodleian Library Part I, by E. D. Sachau and of the Berlin Library.

revised or touched up by him before his own fair copy was made for him. This is one reason why we have given it precedence over MS. B, although in point of time the latter was copied at least a year earlier than the other.

The manuscript C. is incomplete in as much as it ends with the year Sambat 1884 (1827—28). It is preserved in the Arabic Section of the Panjab University Library. It originally belonged to the late Maulana Mohammad Hussain Azad, whose valuable collection of Arabic and Persian works was presented by his son to the library. This manuscript comprises 80 ff. each measuring 6"×10" containing 13 lines to a page. It abruptly ends with an account of the offerings made to the Sikh temple at Amritsar on the occasion of the seventh birthday of Prince Nau Nihal Singh, which fell in the month of Phagan 1884., (February 1828).

The long dedicatory poem at the end, extending over about 15 pages of our text (pp. 293-308) has also been compared with the text in *Diwan-i-Akbari*, published by the author's son in 1873 A. D.¹

Arrangement of the book.

The *Zafar Nama* easily lends itself to a natural division into four parts. Part I, covers the first 271 pages and forms historically the most important part of the book. It describes the chief events and incidents of Ranjit Singh's reign up to the close of the year Sambat 1893 (1836--7). Part II, is a description of the principal gardens round about Lahore. This Part was, as the author himself tells us, included in the book at the express wish of the Maharaja. Part III, is mainly a love poem and deals with an episode in the lives of Mirza Akram Beg and Ilahi Bakhsh the latter of whom rose to the rank of a General in the Artillery Service of the Sikh Army. We would have preferred to leave out the whole of this part

---

1. I have used the author's family copy of *Diwan-i-Akbari* which was so courteously lent to me by his great-grandson, Diwan Somer Nath B.A.

had it not been for the fact that the story is intertwined with historical account of certain important events and its absence from the text would have disturbed their chronological sequence in the narrative. We have, however, omitted certain passages which we considered to be particularly objectionable. Part IV, is a long dedicatory poem extending over the last fifteen pages of the book.

As regards the preparation of the text we have not seen our way to stick to one manuscript exclusively. The words which seemed most appropriate to us have been retained in the text, the variants in the other texts having been given in the foot-notes where necessary. The reader will notice a few lacunæ in the body of the text particularly in the poetical passages. It is unfortunate that these gaps were never filled up by the author.

In a few cases where a word was not quite legible or was otherwise doubtful we have given our own rendering of it within brackets. For the convenience of the reader we have taken the liberty to re-arrange the text in the form of paragraphs. At the same time we have, as far as possible, punctuated the text by the addition of such diacritical marks as the signs of interjection, interrogation, and the inverted commas to denote the direct parts of speech. The *izâfat* or the sign of possessive case could not be used as they were not available in Lahore.

Style of the author.

The *Zafar Nama* as well as the poetical compositions of Diwan Amar Nath bear testimony to the full development and diversity of his literary powers. He had read widely at a comparatively young age and his writings show an easy familiarity with the rich stores of classical literature in the Persian language. He also quotes freely from the Quran and the Hadis. In prose he seems to imitate the style of Abul Fazl,

while his poetical compositions remind one of Faizi and Saib. He always speaks of the brothers Abul Fazl and Faizi with great respect. It may be that in adopting *Akbari* as his pen-name, our youthful author aspired to the same position at the Court of Ranjit Singh as the brothers Abul Fazl and Faizi occupied in the Darbar of Akbar. There is much to be said for this view. His *Zafar Nama* shows that in his estimation, his royal master had much in common with the Great Mughal. He particularly draws attention to the facts that Ranjit Singh was very tolerant in his religious views, that he loved to confer posts of trust and responsibility upon Hindus, Sikhs and Mussalmans alike, and that in his harem he had two Muslim wives, one of whom was, as the author tells us, married to the Maharaja in accordance with regular orthodox rites. It need hardly be pointed out that these are all characteristics which are prominently associated with the name and personality of Akbar. Whatever his motives in the choice of his pen-name there is no doubt that he tried to follow the style of Abul Fazl's *Akbar-Nama*.

Diwan Amar Nath's poetical compositions are imbued with the spirit of mysticism of the Sufis. Like the Sufi poets he seems to revel in pantheism. There runs through these writings a musical note which at once reminds one of the sweet and smooth modulations of the songs of Sufi poets. Like the Sufis again the Diwan speaks of himself as being tolerant and an admirer of catholicism in religion. He says:—

مرا کہ گرفتار صلح کام - اجازت تعصب نداده اند - گردن تسلیم پیش ہ
گروہ انداختہ - خلوت خود را از میان میبرم * (Vide p. 148)

Before I bring this introduction to a close I crave the indulgence of my readers for the mistakes which have crept into the book. I have to admit that the proof reading might have been more carefully done : this was mine and not my publisher's fault. Owing to want of practice in reading the proofs in Persian, some misprints in the text were, unfortunately, left undetected by me. I have mentioned these in

the errata. To facilitate the task of the reader I have also added at the end of the text, a short glossary of non-Persian words and expressions used by the author in the book.

In conclusion I have to express my sincerest thanks to A. C. Woolner, Esqr., M.A., C.I.E., Dean of University Instruction, at whose kind suggestion the work was undertaken and on whose recommendation the University of the Panjab was pleased to sanction a generous grant to meet all the expenses connected with the publication of the book. I am also indebted to Professor Mohammad Shafi of the Oriental College and to my colleague, Qazi Fazl-i-Haq, for making various useful suggestions during the progress of the work and to Professor K. M. Maitra of the Dyal Singh College, for the pains he took in reading the final proofs of the whole book. I have had to make frequent references to the Records of the Sikh Government which are preserved at the Secretariat offices of the Panjab Government. For the facilities I have enjoyed in consulting these valuable documents my obligations are due to Professor H. L. O. Garrett, the official Keeper of the Records.

LAHORE: }
February, 1927. }

SITA RAM KOHLI

GLOSSARY

OF

Non-Persian Words and Expressions.

P. 4. بہنگیوں Plural of بہنگی The members of the Bhangi confederacy of the Sikhs. It was once a powerful confederacy and its members held possession of the important cities of Lahore, Amritsar and Gujrat. The founders of this *misl* (confederacy) were much addicted to the use of *Bhang*—an intoxicating drug whence they were denominated as *Bhangis*.

P. 4. داؤد پوتڑہ The name of the race or tribe to which also belong the ruling family of Bahawalpur State.

P. 8. چٹھا The Chathas were a powerful Mohammadan tribe who had established their ascendancy round about Wazirabad on both sides of the river Chenab, during the decaying power of the Moghals. They carried on an unceasing and bitter struggle against the Sikh ascendancy till their final overthrow by Ranjit Singh in 1799. *Vide* Gujranwala Gazetteer 1893-94.

P. 13. سہجوجوچ I have not been able to understand this.

P. 18. بہیہ Literally brother or comrade. It denotes attendants-in-chief or those servants who belonged to the Maharaja's retinue and were employed for carrying special messages of the Maharaja.

P. 20. بیساکھی The Hindu seasonal festival held on the 1st day of the month of Bisakh. This generally falls about the middle of April.

P. 27. سری ہرمندل جی Refers to the Sikh Shrine at Amritsar.

P. 33. نکیان Plural of Naka. The Naka confederacy of the Sikhs derives its name from the Naka country between Lahore and Gogera, in the Montgomery District (Panjab).

P. 33. سردار کنہیہ The head of the Kanhaya confederacy of the Sikhs. The confederacy derives its name from the village Kanah (near Lahore) the native place of its leader Jai Singh.

P. 34. کمپوی Hindi form of Camp.

P. 37. لوئی نامہ I have not been able to understand the word (لوئی): nor do I venture to guess the subject matter of the work entitled لوئی نامہ.

P. 39. رانی A Hindu queen or princess.

P. 40. کنور A Hindu prince.

P. 55. سورھنگ A tunnel or mine.

P. 58. کمیدان Hindi form of Commandant.

P. 67. شاستری One skilled in Hindu law or religious books.

P. 71. پاندوان The celebrated Pandav princes of the Hindu Epic, Mahabharat.

P. 74. تہانہ A police station, a guard.

P. 78. کلنل لونی Colonel Ochterlony.

P. 80. سری پندی جی In the dialect of the district of Kangra پندی means a statue or an idol. Here it denotes the Pindi Shrine, inside the fort of Kangra.

P. 80. سری جوالا جی The Shrine of Jwala Mukhi built over an inflammable spring. It still draws together large number of Hindu pilgrims.

P. 99. تیرتہ A Hindi term meaning holy places along the course of sacred streams. Pilgrimage.

P. 100. توانہ The name of a warlike tribe living in Shahpur District. The Tiwanas are handsome and manly in appearance. Ranjit Singh had several troops of Tiwana horse in his regular service in addition to the contingents supplied by the Tiwana chiefs.

P. 101. سارن—the name of the fourth Hindu month.

P. 114. دھور کوٹ Redoubt.

P. 115. سنگھان Plural of Singh (Sikh).

P. 116. آساڑھ The name of the third Hindu month ( )

P. 119. بیدی A sub-caste of the Hindus. Nanak, the founder of the Sikh religion belonged to this sub-caste, hence the members of this subcaste are held in esteem by the Sikhs.

P. 134. ہولی The great Hindu festival held at the approach of the vernal equinox.

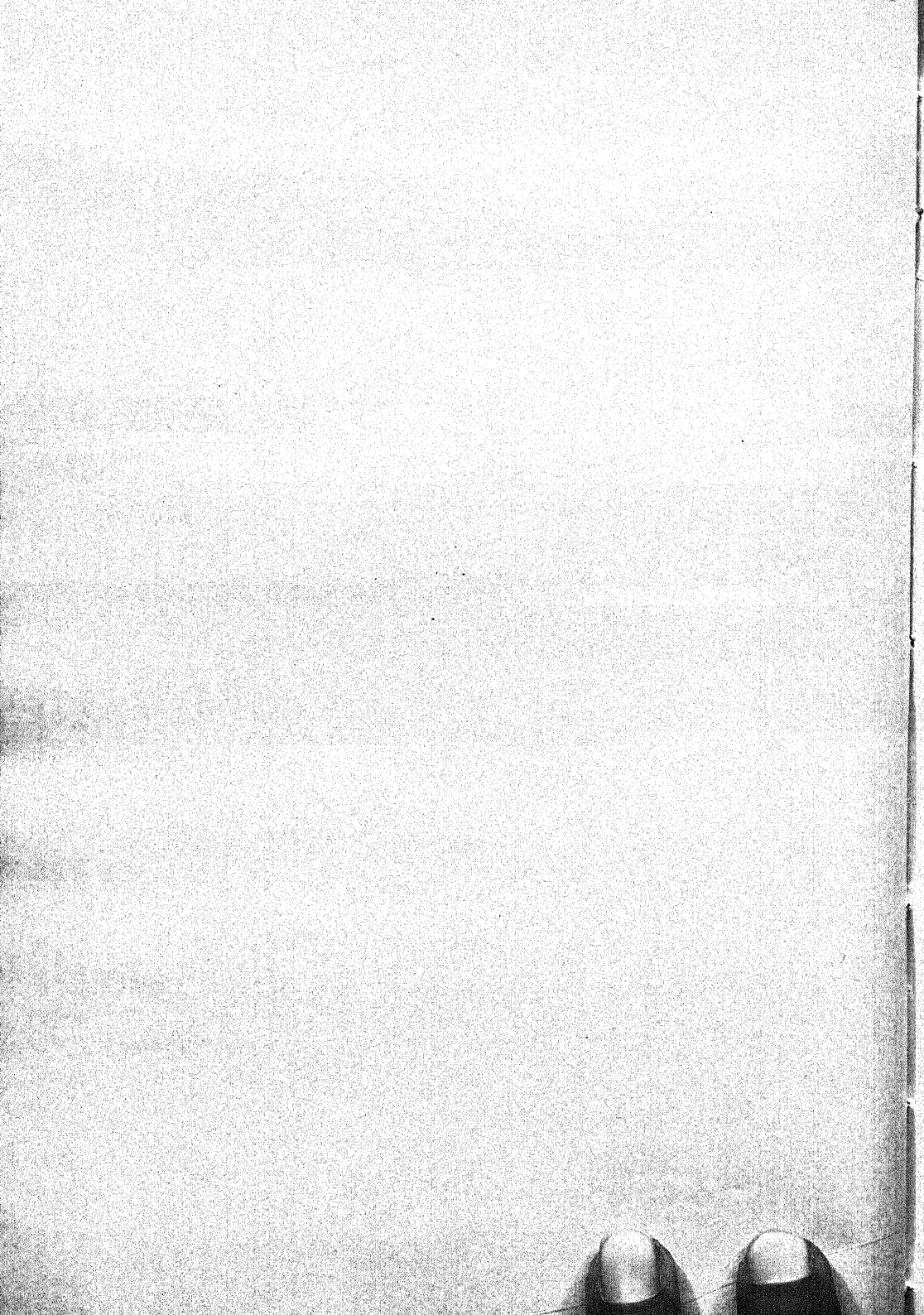
P. 140. اچکھ A swindler.

P. 148. مائی Literally mother—used as a term of respect for elderly ladies

P. 181. صتا Small-pox.

P. 242. اویٹا بیلہ Hindi form of Avitabile—an Italian Officer in the service of Ranjit Singh.

P. 300 اچکن A tight fitting long coat.

LIST OF CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Page 5 line 18 read آرائیہا for آرائیہا *

„ „ „ „ ناصیہ for ناصیہ *

„ 15 „ „ دلبستگی for دلبستگی *

„ 18 „ 1 The title of Ansari used after the names of the members of the Faqir family is misleading. The family really descends from the Sayyads of Bokhara. The title of Ansari was given to the family under somewhat peculiar circumstances. It so happened that Ghulam Muhyi'ud Din, the father of Faqir 'Azizu'd-Din lost his father during his infancy and was adopted by 'Abdullah Ansari, a well-known physician of Lahore, and when the boy had grown up he was also married in the same family. Hence the family of Faqir 'Azizu'd-Din became known as Ansari after the title of the family of his adoptive father. (See also pp. 294—95 of "Chiefs of Note in the Panjab," Vol I.)

„ 24 „ 16 read سیوان for اسیران *

„ 27 „ 9, omit - after خرد *

„ 30 „ 7, read بجنس اداس for بختش نور افزا *

„ 41 „ 17, „ دیوان سنگه for دیوان سنگه *

„ 49 „ 4, „ بلاذمت for بلاذمت *

„ 53 „ 15, „ استعداد استعداد از *

„ 55 „ 20, „ گردید before خود *

„ 56 „ 16, „ بطاب for بطاب *

„ 59 „ 22, „ اشایشا for آسایشا *

„ 61 „ 10, „ نشینند for نشستند *

„ 65 „ 10, „ نشر و after نما *

„ 71 „ 7, „ حقیق for حق *

„ 71 „ 9, „ بناسی for به تمامی *

„ 72 „ 21, „ بزور for بزور *

„ 72 „ 23, „ بهوانی for بهوانی داس *

Page 73 line 15, read			* وابستگانش for وابستگانش
" 84	" 16,	"	* راه before تا
" 85	" 15,	"	* علمه for علمه
" 89	" 7,	"	* و اگر نه for و اگر نه
" 92	" 4,	"	* این در for این در
" 92	" 19,	"	* صورته for صورته
" 93	" 4,	"	* فضائے for فضائے
" 93	" 11,	"	* بهرور for بهرور
" 95	" 10,	"	* بگو for بگو
" 102	" 2,	"	افکنده after دوست میبرد هر جا که خاطرخواه اوست
" 102	" 15,	"	* هر ایک for هر ایک
" 106	" 11,	"	* موئمن خان for موئمن خان
" 106	" 15,	"	* پرنواختند for پرنواختند
" 110	" 20,	"	* مکاتبش for مکاتبش
" 111	" 15,	"	* ضعفا for ضعفا
" 113	" 3,	"	* بنوار for بنوار
" 113	" 17,	"	* پرش for پرش
" 114	" 17,	"	* در الحدثان for در الحدثان
" 118	" 7,		This stands for the fort of Attock on the banks of the Indus. Attak Banaras also occurs in Abul-fazl's <i>Akbarnama</i> . The fort of Attock was built by Akbar who gave "it the name of Attak-Banaras in contradistinction to that of Katak-Banaras, the chief fort at the other extremity of his empire." P. 260. Gazetteer Rawalpindi District, 1893-4.
" 118	" 14,	read	* و الو for و الو
" 120	" 3,	"	* گهڑک سنگه for گهڑک سنگه
" 124	" 23,	"	* مسموئنه for مسموئنه
" 126	" 19,	"	* مگان for مگان
" 135	" 21,	"	* مقرة for مقرة
" 136	" 7,	"	* فرد for فرد
" 144	" 10,	"	* صاعد for صاعد
" 149	" 6,	"	* مقصر for مقصر
" "	" 11,	"	* مکرر for مکرر

- Page ,, line 28, read مستخلص for مستخلص *
- ,, 150 ,, 12, ,, مستظر for مستظر *
- ,, 155 ,, 17, ,, جلاله for جلاله *
- ,, ,, ,, 22, is not clear to me.
- Page 156 line 6, read قد for قد *
- ,, ,, omit - after فرو *
- ,, 162 line 18, read قیما for قیما *
- ,, 169 ,, 12, ,, نشت for نشست *
- ,, 179 ,, 7, omit بر after خطه *
- ,, 187 ,, 2, on the margin, read 1829 for 1830 A. D.
- ,, 190 ,, 2, ,, ,, 1830 for 1831 A. D.
- ,, 192 ,, 2, ,, ,, 1831 for 1832 A. D.
- ,, 197 ,, 23, read ساخته for ساخته *
- ,, 201 ,, 21, ,, مسئله for مسئله *
- ,, 202 ,, 9, ,, معمد for معمد *
- ,, ,, ,, 11, omit ما after آنکه *
- ,, 204 ,, 22, read نظر for نظر *
- ,, 210 ,, 1, ,, مضمین for مضمین *
- ,, 213 ,, 22, omit the second چون *
- ,, 216 ,, 8, read درم for درم *
- ,, 218 ,, 3, ,, مور for مور *
- ,, ,, ,, 4, ,, گرفتند for گرفتند *
- ,, ,, ,, 19, ,, مروجه حسانی for مروجه جنبانی *
- ,, 224 ,, 13, ,, نمودند for نمودند *
- ,, 230 ,, 1, ,, افزده for افزوده *
- ,, 235 ,, 3, ,, بلهوسان for بلهوسان *
- ,, 237 ,, 9, ,, وقت for وقت *
- ,, 238 ,, 16, ,, عقای for عقای *
- ,, 240 ,, 6, ,, بهود for بهود *
- ,, 249 ,, 1, ,, گاه را از آگاه راز *
- ,, 253 ,, 10, ,, نصرت for نصرت *
- ,, 226 ,, 2, ,, انی for انی *
- ,, 259 ,, 13, I suggest حقیقتان for حقیقت دان *
- ,, 260 ,, 10, read سمین for سمین *
- ,, 260 ,, 22, ,, بخش for بخش *

- „ 261 „ 7, read سونار for سونار *
 „ „ „ 15, „ نکرار for نکرار *
 „ „ „ 23, „ بروخت for درخت
 „ 262 „ 16, „ مسیحان for مفتحان
 „ 265 „ 7, نشء for نشاء would be a better reading.
 „ „ „ 8, read باتهام for باتهام *
 „ 266 „ 3, „ فافت for یافت *
 „ 269 „ 2, „ حجلء مشرق مستعد آراستگى *
 „ 276 „ 8, „ سينه for سیه *
 „ 278 „ 7, „ ماند for مانند *
 „ „ „ 15, „ ناطورس for فاطورش *
 „ 280 „ 11, „ اختيا for اختيار *
 „ 282 „ 11, The words after زخارف are not clear.
 „ 283 „ 3, read عاطفت for عاطفت *
 „ 287 „ 17, „ الموفيق for الموفق *
 „ 290 „ 6, „ پرستى for پرستى *
 „ 291 „ 14, „ فرمودند for فرمودند *
 „ 293 „ 5, „ کدام for کدام *
 „ „ „ 16, the words اے بخيال تو are in fact the beginning of the long dedicatory poem which was obviously intended by the author to accompany the MS. of ظفر نامه at the time of its presentation to the Maharaja.
 „ 294 „ 23, read شداو for شداد *
 „ 295 „ 4, „ صفقت for صفقت *
 „ „ „ 10, „ فهانى for فهان *
 „ „ „ 13, the second hemistich is corrupt.
 „ 296 „ 8, read فرسوده for فرسوده *
 „ 297 „ 2, „ برتوء for برتوء *
 „ „ „ 21, „ گام for گام *
 „ 298 „ 3, „ الاثام for الاثام *
 „ „ „ 12, „ سلک for سلک *
 „ „ „ 23, „ منير for منير *
 „ 299 „ 2, „ گست for گشت *
 „ 304 „ 9, the second hemistich is not clear.

نام	صفحه	نام	صفحه
لیلی (اسپ) ... ۱۸۷ تا ۱۸۹ *		گنڈا سنگہ صانی ... ۴۲ *	
م		گنڈا سنگہ مان ... ۱۳۴ *	
مالکم صاحب ... ۳۶، ۳۷ *		گنڈا رام دیوان ... ۷۸، ۹۲، ۹۳، ۹۹، ۱۳۴، ۱۷۰ *	
مت سنگہ بہرائیہ ... ۸۴، ۸۵ *		گوبند سنگہ گورو ... ۲، ۱۴، ۱۷، ۱۱۵، ۲۴۷، ۲۴۹، ۲۴۹ *	
مٹیکلف صاحب ... ۵۹، ۵۰، ۱۰۴ *		گوجر سنگہ بہنگی ... ۳۳ *	
محراب خان میر ... ۲۰۴ *		گوجر سنگہ سردار ... ۳، ۴، ۲۴۷ *	
محفوظ عای ... ۱۳۶ *		گور بخش سنگہ ... ۴۱، ۴۹ *	
محکم الدین ... ۸ *		گودر مل دیوان ... ۷۱، ۸۸ *	
محکم چند دیوان ... ۱۲، ۴۳، ۴۹ تا ۴۹، ۵۰ تا ۵۸، ۶۱، ۶۹ تا ۷۰، ۷۲، ۷۹ تا ۸۵، ۱۶۱ *		گوپال سنگہ منوماجہ ... ۴۲ *	
محمد افربین لاہوری ... ۱۰۶ *		گوردت سنگہ ... ۴۱ *	
محمد آمین ... ۱۰۶ *		گورمک سنگہ کمیدان ... ۱۵۳، ۱۷۶ *	
محمد خان سلطان ... ۴۷، ۷۵، ۹۴ تا ۹۴، ۹۶، ۲۴۱ *		گورمک سنگہ گیانی ... ۲۱۹، ۲۲۲ *	
محمد خان گلدھی ... ۹۶، ۱۳۹ *		گہاو خان ... ۲۴۳ *	
محمد خان نواب		ل	
منکیرہ ... ۴۷، ۸۸، ۹۶ *		لاقت بہادر ... ۱۹۲، ۲۰۴ تا ۲۱۳، ۲۵۱، ۲۵۰، ۲۲۱، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۷۰، ۲۸۹ *	
محمد ذکریا خان ... ۱۰۵، ۱۰۶ *		لعل سنگہ کیتیل والہ ... ۴۷، ۴۱، ۴۷ *	
محمد شاہ بادشاہ ... ۷۱، ۱۰۵ تا ۱۱۲ *		لعل سنگہ مصر ... ۲۴۵ *	
محمد عظیم خان ... ۷۳، ۸۰ تا ۸۷، ۱۲۰ *		لونی اختر ... ۵۰، ۷۸ *	
محمد محسن		لہنا سنگہ مجیٹھیہ ... ۳۳، ۲۱۴، ۲۴۱، ۲۴۱ *	
مولوی ... ۲۰۶ *		لہنا سنگہ بہنگی ... ۳ *	
محمد مہدی ... ۱۸۷ *		لیک صاحب جرنیل ... ۳۴ تا ۳۸، ۱۱۸، ۱۲۲ *	
محمود شاہ ... ۵۵ تا ۵۹، ۷۰ تا ۷۶ *		لکھپت راے دیوان ... ۰۰۰ *	
		لکھی شاہ ... ۱۳۹ *	

نام	صفحه	نام	صفحه
شیر سنگه کفور ...	۴۰، ۷۷، ۱۳۴	عبدالکئی مولوی	۱۷۵، ۱۹۳ *
...	۱۳۷، ۱۴۸، ۱۴۹	عزیزالدین فقیر ...	۱۸، ۸۶، ۸۸، ۱۴۹
...	۱۵۳، ۱۵۴، ۱۶۸	...	۱۶۱، ۱۷۲، ۱۹۰
...	۱۷۱ تا ۱۸۰	...	۲۰۵، ۲۰۶، ۲۲۷
...	۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲	...	۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۶
...	۱۹۴، ۲۱۹، ۲۲۱	...	۲۸۱ *
...	۲۲۹، ۲۲۷، ۲۲۴	عزت الله خان میر	۱۷۹ *
...	۲۳۴ *	عطا محمد خان ...	۷۵، ۷۲، ۵۹، ۴۷
شیر محمد خان		...	۱۱۹ *
نواب	...	عطر سنگه نه پیرنه ...	۱۵۲ تا ۱۵۷ *
شیر علی دیوان ...	۴۸، ۱۶۷، ۱۶۸ *	عطر سنگه دهاری	۳۲، ۵۵ *
ص		عطر سنگه کالیانواله	۱۹۳ *
صادق خان داؤد پوتره	۱۳۵، ۱۷۳ *	عظیم خان	۴۰، ۱۲۲، ۱۵۴، ۱۵۵
صاحب سنگه ...	۴۳ *	علاول خان	۲۲۱ *
صاحب سنگه بیدی	۱۹، ۱۱۹، ۱۶۵ *	عنایت شاه حکیم	۲۴۶ *
صاحب سنگه گجراتی	۱۸، ۱۹، ۵۴ *	غ	
ضیا الحق چشتی ...	۱۰۶، ۱۲۳ *	غازی الدین حیدر ...	۱۵۹ *
ع		غلام حسین چشتی	۱۸۵ *
عباد الله شیخ ...	۳۱ *	غلام غوث	۱۶۸ *
عباس خان خطک	۱۶۸ *	غلام محی الدین شیخ	۱۵۵، ۱۷۶، ۲۲۵
عبد الغفار خان	۲۸۸، ۲۹۹ *	...	۲۲۷ تا
عبد الرزاق شاه	۶۱ *	غوثی خان	۳۱، ۴۶، ۷۹، ۱۰۰
عبد الکرم مرزا	۲۲۷، ۲۸۸ *	...	۱۶۷ *
عبد المجید خان	۱۱۵ *	ف	
عبد الصمد خان	۴۰، ۹۴، ۱۰۵ تا	فتح چند کتوچ	۱۸۵ *
نواب	۱۰۸، ۱۲۶، ۱۵۸ *	فتح خان بارک زئی	۷۲، ۴۰
		فتح خان وزیر	۵۵، ۵۸، ۷۰ تا ۷۹
		...	۸۵ تا ۸۹، ۹۷
		...	۱۱۸ *

نام	صفحه	نام	صفحه
زاهد خان ابدالی ۱۰۵ تا ۱۰۸، ۱۱۱		سوهن لعل منشی ۵ *	
۱۱۲، ۱۱۷ *		سینوا سنگه ... ۱۳۴ *	
زبردست خان ... ۱۳۲ *		سید احمد (دیکو و میر احمد) *	
س		ش	
سادهو سنگه ... ۱۱۵ *		شادی خان ... ۷۳، ۸۹، ۹۰، ۹۱ *	
سانون مل دیوان ۱۳۴، ۲۴۷ *		شام سنگه بهنداری ۸۶، ۱۳۴، ۲۴۷، ۲۵۱، ۲۴۹ *	
سجان رائے ... ۹۴، ۹۹، ۱۰۲ *		شام سنگه پشاورى ۱۳۴ *	
سدا سکھہ پندت ... ۱۹۵ *		شام سنگه نہنگ .. ۱۹۳ *	
سدا کور ... ۸۰، ۱۱۷، ۱۴۰، ۱۶۱، ۱۶۶ *		شاه روس ... ۱۹۴، ۱۹۷ *	
سرفراز خان ... ۹۵، ۱۱۶، ۱۱۷ *		شاه طهران ... ۱۹۷ *	
سلطان محمود ... ۱۲۶، ۱۶۷، ۱۷۳، ۱۸۰ *		شاهنواز خان ... ۱۰۰، ۱۲۹ *	
سرور خان ... ۴ *		شاه زمان ... ۵۵، ۵۸، ۵۹ *	
سراج الدین خان ... ۱۰۷ *		شاه شجاع الملک .... ۴۷، ۵۵ تا ۵۹، ۷۰ تا ۷۲، ۸۷، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۱۲۰، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۵۰، ۲۸۸ *	
سردار احمد ... ۲۴۳ *		شجاع خان ... ۱۱۲، ۱۱۳ *	
سرکار کمپنی ... ۲۷، ۱۵۱، ۲۰۴، ۲۰۵ *		شیو پرشاد ... ۱۲۶ *	
سعدی شیخ ... ۳۰۲، ۳۰۳ *		شہنشاہ انگلستان ... ۱۹۶، ۲۰۵، ۲۱۱، ۲۵۱ *	
سکیدیال مصر ... ۱۶۶، ۱۷۳ *		شہنواز خان ... ۹۶، ۱۰۶ تا ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۵، ۱۳۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۸۰، ۲۴۷ *	
سکیدیال دیوان ... ۸۰، ۱۱۷، ۱۴۰، ۱۶۱، ۱۶۶ *		شیخ احمد حکیم ... ۱۴۷ *	
سکھراج مصر ... ۲۴۷ *		شیر دل خان ... ۷۰، ۷۱ *	
سوچیت سنگه ... ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۷۳ *			
سنت رام ... ۱۶۹ *			
سنسار چند راجہ ... ۴، ۴۴، ۵۱ تا ۵۳، ۶۹، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۸۴، ۱۸۵ *			

صفحہ	نام	صفحہ	نام
د		د	
راجہ چنبیال ... ۸۹، ۹۸ *		داتار کور نکین ... ۱۸ *	
راما فند ساهوکار ... ۱۵۹ *		داتا گنج بخش ... ۹۰ *	
رامجی مل ... ۱۵۳ *		دل سنگہ ... ۹۱ *	
رامداس ... ۲۸۸ *		دیسا سنگہ مچیٹیہ ... ۱۱۸، ۸۶، ۵۳، ۳۱ *	
رام داس گورو ... ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۴		دھونکل سنگہ ... ۵۶ *	
۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۴		دیوان چند مصر	
۲۸ تا ۸۶، ۹۱، ۹۷		ظفر جنگ ... ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۱۴	
۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳		۱۱۶، ۱۲۰، ۱۲۴	
۱۲۰، ۱۲۹، ۱۳۲		۱۲۹ تا ۱۳۸، ۱۴۷	
۱۷۴ تا ۱۳۸ *		۱۵۱، ۱۵۴، ۱۶۶ *	
۲۳۹ ...	رام راس	دیوان سنگہ بھنداری ... ۴۱ *	
۱۸، ۷۰، ۸۳، ۸۵	رام سنگہ بھیا	دیوان سنگہ رامگریہ ... ۹۸، ۹۹ *	
۹۷، ۱۲۰، ۲۲۸		دیوی داس دیوان ... ۱۷۶، ۴۸، ۴۹ *	
۲۸۱ *		دیوی دیال ... ۲۴۶ *	
رام سنگہ سردار		دینا نات دیوان	
[رامعلل بھیا] ... ۱۰۳، ۲۴۸، ۲۵۰ *		والد ماجدم ... ۹۲، ۹۳، ۱۵۵	
۱۷۶ ...	راس سنگہ	۱۵۸، ۱۶۹، ۲۲۵	
۱۹۲، ۲۲۴ *	رتن سنگہ گرجاگہیہ	۲۲۷، ۲۴۶، ۲۷۱ *	
۱۲۹، ۱۳۰ *	رحیم اللہ خان راجہ	دھیان سنگہ راجہ	
۲۰۰ ...	رستم خان میر	کلان ... ۱۰۴، ۱۴۱، ۱۵۲	
۹۲ ...	ولیا رام مصر	۱۶۱، ۱۷۳، ۱۷۴	
۱۸۴، ۱۰۴ *	رنجیت دیو راجہ	۱۷۷، ۱۸۴، ۱۸۵	
۱۵۱، ۱۳۴، ۷	رنجیت سنگہ مہاراج	۱۹۵، ۲۰۸، ۲۱۴	
۱۹۸، ۲۳۲، ۲۴۸		۲۲۳، ۲۲۷، ۲۴۷	
۲۸۷، ۳۰۸ *		۲۵۳، ۲۵۴ *	
رنجیت سنگہ زمیندار ... ۴۲ *		د	
۸۲ ...	روح اللہ	ڈیڈو راجپوت ... ۱۴۱ *	
۱۳ ...	روشن خان		

صفحہ	نام
* ۲۲۱	بکاری خان نواب
* ۹۱، ۹۹ ...	بھو
۷۲، ۷۴، ۷۶، ۷۸	بھوانی داس دیوان
۸۶، ۹۹، ۱۰۱	
۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵	
۱۲۶، ۱۳۳، ۱۴۱	
* ۱۸۵، ۲۴۶	

* ۹۹ ...	بھوتنت
* ۴۱ ...	بھگوان سنگھ
* ۱۶۲	بھیمان سنگھ کمیدان
* ۵۴	بگمیل سنگھ (زوجہ)
* ۱۳۵، ۱۳۴	بی بی چاند کور
* ۱۳۲، ۱۲۱ ...	بیردر پندت
* ۱۸۵، ۹۸، ۹۷، ۸۸ ...	بیر سنگھ راجہ
۲۵۴، ۲۲۸، ۱۲۹ ...	بیای رام (مصر)
* ۲۹۱، ۲۸۸	

ب

* ۱۶۷، ۱۵۱، ۱۳۳ ...	پائندہ خان
* ۱۹۲	پرتاب سنگھ اتاریوالہ
* ۷۵، ۴ ...	پرمل خان
* ۱۹۴، ۱۵۴، ۹۵، ۸۵ ...	پھولا سنگھ نہنگ
* ۲۴۱	پیر محمد خان

ت

* ۴۲	تارا سنگھ راہوں والہ
* ۲۲۹	تارا چند - دیوان
* ۱۷۹، ۴۰ ...	تارا سنگھ کنور
* ۵۶	تیج سنگھ سردار

صفحہ	نام
* ۲۴۹ ...	انگد گورو
* ۲۰	آتم سنگھ مچیتہ
* ۲۲۶، ۲۲۰	اورنگ زنب بادشاہ
* ۱۹۰، ۲۴۲ ...	ادی طویاہ
* ۹۸	ایشوی سین راجہ

ب

* ۳۶، ۴۷ ...	باچ سنگھ بابو
* ۱۶۰ ...	بابا سنگھ جی
* ۹۳، ۳۶ ...	بخت مل
* ۲۹۰، ۲۸۹ ...	بونس بہادر
	بدہ سنگھ
* ۱۸۹، ۱۷۳، ۱۴۹ ...	سندھانوالیہ
* ۱۸۶ ...	بدری ناتھ
* ۱۲۶ ...	بساو شیخ
* ۲۲۲، ۲۱۹ ...	بساک سنگھ
* ۱۵۲ ...	بشمیر ناتھ
* ۴۸، ۴۴ ...	بشن سنگھ کلال
	بکرم سین راجہ کلو
* ۹۸، ۸۶، ۹۹ ...	والہ
* ۱۳۹ ...	بائو سنگھ
* ۵۸ ...	بہادر سنگھ
	بھاگ سنگھ اہلو
* ۵۸، ۵۷، ۳۳ ...	والیہ
* ۵۰، ۴۷، ۳۹ ...	بھاگ سنگھ راجہ
* ۲۳ ...	بھاگ سنگھ بگہ
	بھاگ سنگھ
* ۳۲ ...	مرالہ
* ۱۹ ...	بھتی

INDEX.

نام	صفحه	نام	صفحه
الف			
ابوالفضل	... ۲۱۶ *	الهی بخش میاں	... ۲۶، ۸۶، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۴
اتیم مل چوپڑہ	... ۲۲۲، ۲۲۳ *	کمیدان *	... ۱۲۰، ۱۲۶، ۱۳۴
اتاری والہ	... ۱۴۷، ۱۷۳ *		... ۱۳۵، ۱۳۷ *
اجودھیا پرشاد دیوان	... ۱۷۰، ۲۱۴ *	الارن	... ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۶
آجا سنگہ	... ۱۴۹ *		... ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳
احمد شاہ ابدالی	... ۷۱، ۹۰، ۹۱، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳		... ۱۷۹، ۱۸۰، ۲۲۲
	... ۳۰۰ *		... ۲۴۴، ۲۵۱ *
احمد بخش چشتی	... ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۲۳ *	امام الدین حکیم	... ۱۸۱، ۱۸۲ *
	... ۱۸۶ *	امام بخش	... ۱۷ *
اربیل سنگہ	... ۱۵۲، ۱۵۷ *	امر سنگہ (اہلوالیہ)	... ۲۵۰ *
ارجن سنگہ	... ۲۴۰، ۲۴۹ *	امر سنگہ تہا پہ	... ۴۴، ۵۲ *
آسانڈ	... ۱۸۱ *	امر سنگہ مچیٹنیہ	... ۸۶، ۱۵۱، ۱۵۸ *
اسد خان باوچ	... ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰ *	امر فاتہ اکبری (راقم)	
اسدعیل مولوی	... ۱۹۳ *	السطور	... ۵، ۳۶، ۱۱۵، ۱۵۵
اعظم خان	... ۱۰۹ *		... ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۸۵
اعظم مرزا	... ۲۸۷ تا ۲۹۱ *		... ۱۹۱، ۱۹۵، ۲۱۳
اغز خان	... ۸۲، ۸۳، ۹۱، ۱۰۷، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۴۱ *		... ۲۲۱، ۲۳۱، ۲۷۱ *
اتلیدس	... ۱۲۵، ۱۴۷ *	أمید سنگہ راجہ	... ۹۷ *
اکبر بادشاہ	... ۲۶، ۱۴۰، ۲۴۶	امیر سنگہ منالیہ	... ۱۱۷، ۱۳۴، ۱۴۲
	... ۲۹۱ *	انفت رام ہندوستانی	... ۱۵۸، ۱۵۳ *
اکرم بیگ مرزا	... ۲۸۸ تا ۲۹۳ *	آنند رام مختص	
الانچی گر گوسائیں	... ۹۸ *	باشی	... ۱۰۷ *
الہی بخش	... ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲	آنند سنگہ وکیل	... ۵۰، ۹۰، ۱۱۸
	... ۲۹۳ *		... ۱۲۲، ۱۷۲ *
		انرودہ چند	... ۵۳، ۱۶۱، ۱۶۵
			... ۱۷۴، ۱۸۵ *

گردش افلاک بدوار اوست
 رنجه ازو چرخ برین یافته
 تیغ زن و صفدر و فیروز جنگ
 عنصر و اجرام باضداد اوست
 مظهر اسرار خداوند پاک
 کشور دل کرده مسخر بحدود
 گره کشائے دل پژمردگان
 موهم هر زخم بدلخستگی
 چتر بیسایه او سایه دار
 مروه طائوسی او دلفریب
 ابلق ایام بدو گشته رام
 اختر و ماهتاب بشب گردیش
 چرخ برین کملر درگاه او
 غنچه دل گشته ازو خفده زن
 نور قمر پرتو انوار اوست
 جاسوه ازو نطع زمین یافته
 شاهجهان راجه رنجیت سنگه
 معدلت و جود ز ایجاد اوست
 مورد انوار خداوند پاک
 طایر اقبال ازو در صعود
 تازة کن خاطر افسردگان
 با همه دل بسته بوارستگی
 بلکه سرش سایه شهریار
 بلکه سراپا شده پر فر و زیب
 شهبواره که قضایش لجام
 زال تهمتن شده از مردیش
 دم بگلو مانده ز تیغش عدو
 قامت او سرو - رخ او سمن

ختم شد

خامه چو نیسان شده گوهر فشان
 گشت روانم صدف بحر و کان
 کلک برگردش چو فلک چرخ زن
 شعله دل در فلک آتش فغن
 دل شده خون و شده شنجر ف
 گشت سویدا نقط آن حرف
 اشک مساسل شده شیرازه آش
 غنچه دلباست گل تازه آش
 گشت سر نامه او مد آن
 هر طرفش معنی زیبا بود
 هر گل او دیده بر افروز جان
 اکبریا! طول سخن تا کجا
 هر سخنش چون رخ زیبا ز جان
 در صفت پادشه دلفراز
 همچو صدف باز دهن تا کجا
 هر چه ضروریست بدان شغل ساز
 نیست مقامی که شوی خیره وار
 اے قام! اکفون بادب پا گذار
 کوتهی عقل و خیال دراز
 دار نگون فرق براه نیاز
 طبع شرر ریز تو اندر کمین
 پائے تو چوبین و رخت آتشین
 نیست مکانه که درازی کنی
 همچو فلک شعبده بازی کنی
 بر سر مقصود گذر کن بهوش
 چون خم می طبع تو تا که بجوش
 شاه جهاندار فلک اقتدار
 خسرو جم چشمه والا تبار
 پادشه زیب ده گن فکان
 پادشه نامور خاص و عام
 تاجور کشور پنجاب و سند
 باج طلب از همه شاهان هند
 شمه خورشید ازو فیء
 اختر شب تاب ازو فیء
 قافله سالار شهن زمان
 مورد احسان شه ذوالامن
 نقش نگین فیض ازو یافته
 رایت اقبال برانراخنه
 نور ده جبه اجلال بخت
 پادشه مملکت زیب و تخت
 نام ازو یافته نقش تمام
 سکه ازو یافته اجراء عام

دل بخیالات و سخن بندى است   خاطر رنگین بچمن بندى است
 میکنم آغـاز ظفر نماسه را   گردش افلاک دهم خامه را
 گاه بدرجات سماوى روم   گاه بدرکات اراضى روم
 گه بپاده نغمه سرائى کنم   گه بصفا زنگ زدائى کنم
 میدهد کنم نکته بدام خیال   میرم از خویش چو چشم غزال
 بلبام - و نغمه سرا میشوم   گلبنم - و باد صبا میشوم
 شعله نشان کلک ز بال قلم   بال سمندر شده بال قلم
 موی قلم مانده بنقش و نگار   همچو سپند است دلم بیقرار
 نام کجک سنگ ظفرمند را   صاحب اقبال و هذرمند را
 گوهر اکیل نمایم بیان   اختر اقبال تو پورش بدان
 گشته بمضمون فعال دلم   شد بخیالات حلال دلم
 بس کنم - و مهر زخم بر دهان   حال شهنشاه نمایم بیان
 طبع بچوش است و دلم پرخروش   طبع خروشنده و خاطر بجرش
 طبع برفتار نیایش گری   خامه خرامنده چو کبک دری
 اکبری از دل ندهی راز خویش   به که فراموش کنی ساز خویش
 طبع سخن دان و دل نکته ریز   بحر دل از موج سخن موج خیز
 زمزمه زن باش بگفتار دل   جلوه ده از پرتو اسرار دل
 نغمه زن از پرده حالات فتح   ساز بیان راز مقالات فتح
 خامه چو پرکار بگود سری   طبع ز هر نکته پئے دلبری
 جوش دلم نیست ز سیماب کم   سوز جگر سینه گداز دلم
 نبض قلم چون رگ ابر بهار   شوق بدل گرم تر از روزگار

«باز شو ای اکبری! از گفتگو
نوحه زن خاطر افکار باش
لب ز فغان بند - و مشو نوحه زن
نور یقین جلوه دادار بین
باش بدل در غم جانان فدا
دست ز دامان تعلق رها

جلوه اسرار خدایند پیاک
قدرت او نور یقین را فروغ
هر چه ز امکان حقیقت بود
گرمتر از شعله سخن کن بیان...
مویه شور نکته بار یک گو
طبع چو بسمل بطپیدن گرفت
آه برآمد ز دل سوزناک
آتش غم شورش خاطر فزود
مرهم ناسور دلم شد سخن
جوش محبت بدلم گرم خیز
خامه شکستم به نگار سخن
شورش من گشت نمک ریز دل
دل بطپش مانده و جان شعاع زن
مرغ دلم شهپر اوج خیال
برگ زبانم شور آلود عشق
شوق ازل مانده بدمسازیم
خامه بود رگ زن شوق دلم

پرتو افزا ز سمک تا سماک
جلوه او پرتو دین را فروغ
نور ده قدرت قدرت بود
جلوه او نور الوهیت است...
نور شو و فرقت تاریک گو
اشک روان گشت و دودین گرفت
دامن جان پاره شد و چاک چاک
خار الم ریش بباطن نمود
دل بطپش - آتش دل شعله زن
پنبه بناسور دلم شعله ریز
تا شده ام لایق کار سخن
سوزش من شعله بر انگیز دل
آتش دل در قلم آتش فگی
نغمه زن از پرده هر قیل و قال
زخم دلم شد نمک آلود عشق
عشق ابید گشته بهم سازیم
طبع بود فشر ذوق دلم

من شده بیهوش ازین گفتگو
 شب بمن آن روز - که گشته عیان
 عقل بیاید - که عجب چیست این
 صافی دل جلو آینه اش
 "گر بتو این راز عیان کرده است
 ذره که؟ و جلو خورشید که؟
 هست صفا منزلت پایه اش
 توجه شدی گم ز ره فهم و هوش
 گر بتو تلقین ازل ساختند
 محض بیک امر ترا داده اند
 تو بکنی جمله رقم حال شاه
 و ز تو پذیرد همه آئین او
 از تو سخن چون بفروزد چو ماه
 خورد بود عمر تو گرچه بس
 این همه از تست و رساهای تست
 پانزده سالی نه نگار چنین
 دست مریز و بسخن یار باش
 چون بتو گفته است خدیو جهان
 من شده رخصت ز شه داد ده
 آمدم از خویش - و بهوش آمدم
 نعره زنان دل بخیالات شوق
 کلک روان گشته نگون سر از آن
 یاری طبع است بداد سخن
 شاهد هر حرف بصید خیال

دل شد از خویش که این رمز گو
 کرده حسان شاه بیو درس بیان
 شاه که..... کیست این
 مخزن اسرار صفا سینه اش
 در تو بس رمز نهان کرده است
 قطره چه؟ و ابر گهر بار چه؟
 چرخ برین است کمین سایه اش
 عقل مرا نام! بمن دار گوش!
 دار به نواز علم سر افراختند
 در تو بس صفا داده اند
 در قلم آری همه احوال شاه
 هم بنویسی تو ره دین او
 طبع چنین باشد و آن داد شاه
 لیک چنین کار نیارد کسی
 منزلت اوج سخن جائی تست
 این همه از دست تو آید چنین
 گرم تر از شعله بگفتار باش
 این همه آنست - که کردم بیان
 طبع ز شه در دل من یاد ده
 و ز سخن شاه بجوش آمدم
 درد بمن گشته مفالات شوق
 حفظ ادب داشت ز شاهجهان
 کلک فروشد بسواد سخن
 نکته بود از پنهان عین الکمال

ناگه ز درگاه خدیو بلند
 آمد سرهنگ که: "بردار گام
 شاهجهان چون بتویاد آور است
 برزده دامن پُ پابلوس شاه
 از در اول چو گزینم به پیش
 بر سر هر گام نهادم جبین
 هر طوفش مظهر انوار بود
 چون بگذشتم ز در دویمین
 چرخ ازو بود کمی پایه
 چون شدم از سویم و چارم فراز
 باغ حضوری - که بود دل فزا
 بود ز شه زیب و طراوت پذیر
 سایه حق دیدم و نوری شدم
 منظر اعطاف مرا ساختند
 چون ز سخندانی من شد سخن
 "کائ تو! به سر آمده بس دلفریب
 آنچه عیان شد - به تو سرفهان
 بر تو فضیلت ز هفتمندیست
 فضل به هر یک ز کجا داده اند
 سال نود و سه چو رقم کده
 نشر ز تاریخ - که کردی رقم
 خسرو و سعدی و نظامی ترا
 طیبۀ ارواح همه شاعران
 دادستان دل هر دردمند
 شو سوئے درگاه فلک احتشام
 منزلت از چرخ برین برتر است
 گام زن شوق دلم شد براه
 عرش برین دیدم و رفتم ز خویش
 سربلغک بزدیم و پا بر زمین
 شوق بدل رهبر اسرار بود
 نور خدا بود بعین الیقین
 نور خدا بود ازو سایه
 گشت در مقصد و امید باز
 روح و روان و دل و جان را صفا
 هر گل تر گشته نصارت پذیر
 چاک زن حبیب صبوری شدم
 مورد الطاف مرا ساختند
 گفت خداوند زمین و زمن
 وز تو سخن یافته صد فروزین
 و آنچه نهان شد - بدل تو عیان
 عین عنایات خداوندیست
 آنچه ترا دوش فراداده اند
 بر همه نثار کرم کرده
 نشره روح است بغیض قدم
 فیض ازل داده بلطف خدا
 شایق نظم اند بکوهان دهان

اِنَّ قَنَادِيْلَ عَالِي عَرْشِهِ
 فَاخَاجُ نَعَائِيكَ عَلٰى فَرْشِهِ
 فَاكْفِهِ النُّوْرَ بِاشْجَارِهِ
 سَعْدِي شِيْرَازِ دَرِ اَنْ خَوَابِگَه
 خَسْرُو دَهْلِي بِه نِيَانَشِ گَرِي
 بُوْد نِظَامِي بِه نِظَامِ سَخِنِ
 كُودَه زِ الطَّافِ بِعَالَمِ گُذَرِ
 چَشْمِ كَشُوْدَنْدِ بِعَالِ دَلَمِ
 مَنِ شُدَه بِيَهوشِ دَرِ اَنْ جَايِگَه
 جَلُوْءُ او گِشْتَه - گُذِ شْتَمِ زِ خُوْدِ
 گُردِ كُودُوْرْتِ زِ دَلِ اَنگِيخْتَنْدِ
 دِيْدَةُ دَلِ بُوْدِ بِاَسْرَارِ بَازِ
 اَنْجَمِي بُوْدِ چُو دَارِ السَّلَامِ
 نَغْمَه زَنَانِ طُوْطُوِي هِنْدُوَسْتَانِ
 دَلِ شُدَه اَزِ خُوِيْشِ فَرَامُوشِ مَنِ
 چُوْنِ زِ رَه قَدَسِ نَمُوْدِمِ عُبُوْرِ
 مَنِ شُدَه بِيْدَارِ اَزِ اَنْ خَوَابِ خُوْشِ
 چَشْمِ كَشَادَنْدِ - كِه بَنگَرِ بِيَهوشِ
 دَادِ فِلَكِ مِطَاعِ اَنْوَارِ صَبِيحِ
 مَنِ شُدَه چُوْنِ ذَرَه بِرَقْصِ نِشَاطِ
 لِيَكِ بِه تَعْبِيْرِ خِيَالَاتِ خُوِيْشِ
 گِه بِخِيَالَاتِ وَ بِه تَدْبِيْرِ دَلِ
 گَاهِ بَشَارَتِ طَلَبِ اَزِ عَزُوْجَاهِ
 گِه دَلِ مَنِ سُوْءِ شِه قُدْرَدَانِ
 فَاخَاجُ نَعَائِيكَ عَلٰى فَرْشِهِ
 اَلْاَعْصَانِ بِاَثْمَارِهِ
 مِهْدِ نَشِيْنِ بُوْدِ بِلُطْفِ اِلَه
 خَوَاسْتَه اَزِ دَاوَرِ خُوْدِ دَاوَرِي
 اَكْرَمَهُ اللّٰهُ عَطَاءُ حَسَنِ
 بَرَسَرِ مَنِ اَزِ رَه رَافَتِ گُذَرِ
 جَمْلَه شَفِيْدَنْدِ مَلَالِ دَلَمِ
 عَرْشِ بَرِيْنِ گِشْتِ مَرَا پَايِگَه
 صَنَعِ خُدا گِشْتَمِ - وَ رَفْتَمِ زِ خُوْدِ
 نُوْرِ صَفَا دَرِ دَلِ مَنِ رِيخْتَنْدِ
 مَنِ بَزْبَانِ مَانْدَه زِ گُفْتَارِ بَازِ
 بَلْبَلِ شِيْرَازِ نُوَا دَاْدَه عَامِ
 بَرَنْگِه رَشَكِ دِه بُوَسْتَانِ
 جَاوُءُ او بُرْدِ زِ مَنِ هُوْشِ مَنِ
 مَحْوِ دَلَمِ مَانْدَه بِنُوْرِ ظَهْوَرِ
 دِيْدَةُ دَلِ وَا شُدَه اَزِ جَلُوْءِ اَشِ
 جَلُوْءُ حَقِ دِيْدَنْ وَ مَانْدَنْ خَمُوشِ
 جَلُوْءِ دِه فَيْضِ شُدِ اَسْرَارِ صَبِيحِ
 خَنْدَه زَنَانِ هَمْچُوْگِلِ اَزِ اَنْبِطَاطِ
 بَرَسَرِ مَنِ حَالَتِ حَالَاتِ خُوِيْشِ
 گَاهِ بَاَنْدِيْشَةُ تَعْبِيْرِ دَلِ
 گَاهِ سُوْءِ مَقْصَدِ دَلِ بُرْدَه رَاهِ
 بِهَرِ قَدَمْبُوسِ گِه جَانِ رَوَانِ

ذات خدا گشت صفات دلم
 آینه دل پر از انوار حق
 سر من از سر خدا دور نیست
 جاوه حق در دل انسان بود
 همچو دم از خویش در آن جاوه گاه
 مظهر فیضان دل من ساختند
 جاوه حق بود در آنجا عیان
 شوق بجان مائل دیوانگی
 آتش عشق آمد - جانم بسوخت
 بیخبری جاوه حق باز داد
 قطره بدریا در نایاب شد
 من شدم از جاوه او عین ذات
 باده شدم - ساغر و ساقی شدم
 نور وجودم همه انوار فیض
 مالک و مملوک و رئیس خودم
 بسکه دلم جاوه وحدت گرفت
 گفتگوی فرقت و وصل از کجاست
 مظهر حق جاوه دیدار من
 دل شده بیدار ز خواب و خیال
 جاوه حق دیده جانم فروخت
 پرده اسرار بر انداختند
 مهر فرو بسته بعرش برین
 بوده در آن جای عزیزان حق

پرتوه حق شده ذات دلم
 دل شده آگاه ز اسرار حق
 پرتوه بیجاوه و بینور نیست
 شمع رخس مهر درخشان بود
 بر سر اسرار فتادم نگاه
 عرش برین منزل من ساختند
 محو دلم گشت ز راز نهان
 شمع دلم مانده پیروانگی
 نایره شوق روانم بسوخت
 کرد ز خود بیخودم - و راز داد
 ذره خورشید جهان تاب شد
 قطره بیبوست بآب حیات
 فانی حق گشتم - و باقی شدم
 سر وجودم شده اسرار فیض
 نامه و هم نامه نویس خودم
 کثرت من کثرت کثرت گرفت
 فرق کجا در تو و ذات خداست
 سر خدا پرتو اسرار من
 گشت ز تمثال تصور مثال
 پرتوه دل شمع روانم فروخت
 مست می روز ازل ساختند
 کآن نبود پایه روح الامین
 روح روان همه مردان حق

عرو و شمشاد سرافراز شد
 سبیل تر طره پیمان گل
 بر لب جو سرو خرامان بنار
 سوسن آزاد سیه پوش شد
 موج هوا شبم تر ریخته
 آب روان مست خرامان سرو
 ساغر گل موج زن انبساط
 آب گل افزوده ز ابر بهار
 موج روان بر گل تر آبریز
 رنگ چمن رونق دیگر گرفت
 از نم قطرات قبائ چمن
 هر گل تر را بلب آگیر
 سرو صنوبر بخرام عجیب
 باد صبا شد بچمن نغمه زن
 لاله و گل رشک ده مهر و ماه
 بابل مستانه بجوش و خروش
 یلمق لعلین شده گل را ببر
 سبزه تر فرش ببزم چمن
 باد بهاری بچمن مشکبار
 قطره شبم ز سحر چون چکید
 من شده سرمست معی شوق حق
 چشم فرو بسته و بیدار دل
 ظاهر من جلوه نور آمده
 دیده نرگس ز هوا باز شد
 شبم تر ریزه دامان گل
 غنچه گلشن شده خندان بنار
 فاخته با سرو هم آغوش شد
 بر سر هر برگ گوهر ریخته
 کبک دری دست بدامان سرو
 باد صبا چیده بگلشن نشاط
 نغمه سرا فاخته خاکسار
 شد بچمن باد صبا مشک بیز
 نازکی بزم گل از سر گرفت
 کرده بر هر گل تر در چمن
 نامیه از شبم تر داده شیر
 شد بچمن دلکش و مردم فریب
 سرو جو طنبور و رباب از سمن
 داشته بر تارک سر کجکلاه
 خضر صفت سبز تر و سبز پوش
 تاج نهادند خروسان بسر
 وز گل نسرين همه آن انجمن
 گوهر تر ریخته ابر بهار
 غنچه دهن را بگل تر مکید
 یافته در باطن جان ذوق حق
 یافت بخود جاوه دیدار دل
 باطن من عین ظهور آمده

یافت ازو جلوۀ زمین و زمان
گشت بیاضش همه ظلمت زدا
گشته ز گیسو چو بتان مشک بیز
گیسوء شب قیمت عنبر شکست
مرکز ادوار بود شمه اش
صید بدام شب او مرغ دل
پر توه افزای دل مردمان
خرمن اختر بشدش خوشه دار
گشته نهان راز عیان اندرو
داده نشانی ز رموز «آلست»
جَاوَةُ الْأَرْضَيْنِ بِقَوْرِ السَّمَاءِ
مُشْرِحُ الصَّدرِ بِأَسْرَارِهِ
نور خدا راز نهانش بود
رَاحَةُ الْأَجْسَامِ بِأَشْوَاقِهِ
گلشن و بستان همه سیراب شد
سنبل تر مانده بصد پیچ و تاب
و ز گل تر گردش پیمانه شد
با گل تر مانده قدم با قدم
آب روان حلقه زن جوئبار
سنبل تر از پے دل بسته دام
بابل و گل نغمه سرا در چمن
شبغم تر برده ز گوهر بها
فیض هوا داده گل رنگ رنگ

پر توه اش نورفشان جهان
گشت سوادش دل و جانرا صفا
عنبر شب در دل جان نغمه ریز
جاوۀ مه دیدۀ اختر به بست
مطاع انوار بود ذره اش
عنبر تر مانده به پیشش خجل
نور ده دیدۀ بینندگان
سنبل تر گشته ازو تار تار
عقد لآلی است ز انجم برو
نور قمر دیدۀ فروز دلست
جَاوَةُ الْأَفْلاكِ بِفَوْقِ الْعُلَا
مُنْجَلِي الْأَعْيُنِ بِأَنْوَارِهِ
جلوۀ حق سر عیانش بود
رُوحُ الْأَرْوَاحِ بِأَذْوَاقِهِ
بسکه بهار چمن آراست شد
فرگس طغاز بود نیم خواب
زمزمۀ زن بابل مستانه شد
سرو روان بر لب جو چون عام
سبزۀ نورش بچمن شیرخوار
سرو روانان بچمن در خرام
برده ز دل صبر گل یاسمن
هودج گل بسته بدوش صبا
دایرۀ ماه فلک را بچنگ

أَنْتَ إِلَهٌ وَعَلِيمٌ وَحَكِيمٌ   أَنْتَ رَحِيمٌ وَكَرِيمٌ وَعَظِيمٌ
 أَنْتَ بَصِيرٌ وَعَلِيمٌ وَنَصِيرٌ   أَنْتَ حَكِيمٌ وَقَدِيرٌ وَخَبِيرٌ
 مُطَاعٌ أَنْتَ بِسْرِ الْخُفَا   مُدْهَبُ الْأَنَامِ بَعَيْنِ الْعَطَا
 باز بیا اکبری! از گفتگوی   سهل گذر کن ز ره آرزوی
 حمد گذاریست - توان تو کے   نعت نگاریست - توان تو کے
 ساساه بگسل ز خیالات خویش   دست بیفشان ز مقالات خویش

ایضاً *

بود شبی پرتوے افروز جان   یافت از آن نور فروغ جهان
 جلوه کنان ماه به چرخ برین   نور چو سیماب به نطع زمین
 نور فشان چرخ ز انوار ماه   تاب فروغش نه بود در نگاه
 سنبل شبرنگ پریشان او   دامن صدمه صبح گریبان او
 جعد مسلسل بشب از مشک تر   ساگ ثریاست بفرقش گهر
 ماه جهان تاب بعکس افکنی   صبح گرفت از شب او روشنی
 روضه گردون پر از انوار شد   جعفری چرخ سمن زار شد
 نور عیان گشته ز موج حباب   شد در دیوار زمن نقره تاب
 ماه جهانتاب فروریخت نور   نور خدا داد درخش ظهور
 چرخ که در نورفشانی شده   موج روان کهکشانی شده
 انجم رخسندده بشکوکیش   مهر درخشندده بمملوکیش
 گل کن افسرده دلالی حزین   دیده فروز دل هر دور بین
 خوشه پروین بسر او نثار   خون بدل نافه مشک تثار
 سلک ثریاست در آویز او   معنی "وَاللَّيْلِ" بود مو بمو
 چشم ستاره پے چشمک زنی   کرمک شبتاب بدستک زنی
 دیده انجم شده نظاره بند   یافت صفا منیر چرخ باسند

نام تو حور زیست ببار وے جان
 فیض تو از پرتو وحدت است
 دعوت عام تو بهر خاص و عام
 دیده بدیدار تو دارد طاب
 پائے خیالات ز سودائے شوق
 ذکر تو شد مونس جان حزین
 چشم بتمنا کی دل شعاعه ریز
 منظر جان مظهر قدرت بود
 کشور دل دایره خرگاه تست
 ذکر ثنائے تو بطامات نیست
 هرچه رسد از در دل بر زبان
 فیض ز تو یافته عالم تمام
 ذات تو گرچه بود اندر خفا
 ذوق تو در باطن جان ریخته
 از تو جلا یافته آینه ها
 جلوه ات از کون و مکان باهر است
 عشق تو محمل کش سودا بود
 مخزن اسرار دقیقه توئی
 قبله نما دل شده - جان در سجود
 هستی ام از جاوه دیدار تست
 کلام قلم شد بصحرائے شوق
 شعلیه ات آتش زن دلها شده
 دل ز تو در سوز و گداز آمده
 رمز تو سر بست جهان در میان
 خوان تو بر اهل جهان دعوت است
 فیض تو کرده است هجوم تمام
 چشم دل از شوق تواند عجب
 آباء پائے است به صحرائے شوق
 ذاتک ستار بعین الیقین
 آه شرر بار دلم صبح خیز
 رمز تو با اهل حقیقت بود
 وز در دل تابه بقا راه تست
 راز تو گفتن ز کرامات نیست
 هم زره گوش نماند نهان
 داده ملا فضل تو بر خاص و عام
 ایک بهر پرده بود دلربا
 شوق تو از جان بدل آویخته
 وز تو صفا ریخته در سینه ها
 نور تو از اهل یقین ظاهر است
 شوق تو اخگر زن دلها بود
 مظهر انوار حقیقه توئی
 جلوه دیدار تو از جان نمود
 نیستی ام مخبر اسرار تست
 در دل من شورش سودائے شوق
 نقطه ات اسپند سویدا شده
 سوز تو با قلب بساز آمده

کوکب کوکب و اختر ز تست سر نهان در شب و اختر ز تست
صبح ز فیضان تو شد رو سفید سرزده خورشید ز چرخ امید

عَشُّكَ فِي الْقَلْبِ - وَ قَلْبِي لَدَيْكَ

شَوْقُكَ فِي الرُّوحِ - وَ رُوحِي لَيْكَ

دل بطاب آمد - و جان در طپش	تشنه دیدار تو اَلْعَطَش
جان به تباک است - دلم چاک چاک	چاک دلم گشته - و جان در تباک
سوز تو در سینه ام آتش ز نیست	شوق بدلیها ز تو برق افکنیست
شور تو داغ نمک آلوده کرد	حال مرا شوق تو فرسود کرد
دیدۀ حیرت ز تو گردید باز	عمر بے کوثه - و راهت دراز
کوتهی ما بتو آمد گواه	در صفت گشته زبان عذر خواه
چارۀ دلہائے و چارۀ گری	هرچه ببندیشم از آن بر تری
شمس و قمر مهرۀ غاطان ز تست	گردش این بیضۀ گردان ز تست
گل برۀ شوق تو دل دادۀ	سرو روان پیش تو آزادۀ
سطح زمین در رخت افتادۀ وار	چرخ برین پیش تو استادۀ وار
ماه درخشنده بانوار تست	گردش افلاک بدوار تست
بسط تو گسترده بساط کرم	هست بفیض تو وجود و عدم
کون و مکن ذرۀ خورشید تست	نور جهان جاوۀ جاوید تست
نور یزین از تو بود آشکار	سینۀ جانها زمت دل فگار
ورد توصافی ده جانہائے پاک	درد تو انداخته دل در تباک
بر همه فایز شدہ آلاء تو	شکر شدہ واجب نعمائے تو
نور تو در روز ازل شد عیان	راز تو گردیدہ عیان و نهان
فیض تو در هر دو جهان زد صلا	راز تو افتادہ زد دل بر ملا

نور تو از نور ازل لمعه زن   نور تو در دل شده آتش فگن
 دل شده در راه تو پر جستجو   مانده بوصف دهن از گفتگو
 غنچه صفت قفل دهن خاموشی است
 در صفت ورد زبان خاموشیست

مانده قلم در ره تو سرنگون   بهر تو دل غنچه صفت گشته خون
 اهل دلال نور صفا از تو اند   مهبط الطاف و عطا بوده اند
 تو - بخفا آوریم - عذر پرورش   من شده از نفس بجوش و خروش
 آتش سوز تو بجان آمده   راز تو از پرده عیان آمده
 ذات تو عین است - توئی عین ذات   آمده ذات تو هم عین صفات
 شوق تو محمل کش راز نهائی   جلوه ات در آینه دل عیان
 ناله شوقم بره آرزو   شد بصدای تو جرس در گلو
 همچو جرس گریه زخم زار زار   آبله در دل چو جرس پر فکر
 بابل و گل راز نهان آن سر است   چون گل و بو از بالغان بر است
 خالق و مخلوق و جهانیان توئی   مالک روزی ده انسان توئی
 آه! مِنَ الْهَجَرِ وَ أَفْكَارِهِ   آه! مِنَ الشَّوْقِ وَ أَثَارِهِ
 مُلْتَهَبُ الثَّلَبِ بِنَارِ الْفِرَاقِ   مُتَسَكِبُ الْعَيْنِ مِنَ الْإِشْتِيَاقِ
 خوان تو فیضان ده اهل جهان   رزق تو دادی بهزار انس و جان
 انجم و اختر ز تو تابنده اند   ماه و قمر از تو درخشنده اند
 نور تو پیدا و نهانست و بس   ز مهر همین است و همان است و بس
 پر تو ات جلوه ده ماه و مهر   جلوه ات از تحت سمک تا سپهر
 در طلبت سینه دل چاک چاک   شور تو از تحت سمک تا سماک
 صنعت تو هست برون از حساب   پر تو ات جلوه ده آفتاب
 نور تو روشن کن چشمان دل   شور تو آتش زن دامن دل

منظر دل روزن دیدار تست
 تابرسد بر سر اسرار دل
 نام تو مشعل کش نور ظهور
 در دل و جان آتش عشق افگنی
 پرده ز اسرار ازل بر گرفت
 و ز گل حمد تو زبان گلشن است
 دل ز تو انوار صفا یافته
 تا بفروغ تو بریزد ضیا
 تا ز ثنائے تو گذارد خیال
 افکندش هیبت ذات همای
 میشود آن قصه روباہ و شیر
 من ز کجا - و سخن من کجا
 جلوه ذات تو بود راز من
 هست زبان را سر قیل و قال
 نام تو شد راحت و آرام جان
 خود تو ممکن هستی و هم خود میکن
 قبله و هم کعبه ز احرام تست
 جلوه ده عنصر و اجرام خاک
 بود جهانی ز نمود تو شد
 سر شہودت ز شہود من است
 گشته بفرمان تو این ماه و مور
 خار براه تو هزاران چمن
 گلشن شد او چو گلشن ز تست

منزل جان مظهر اسرار تست
 چشم خورد باید و بیدار دل
 ذکر تو در سیقہ جانها سرور
 چشم تو در ره دل روزنی
 پرتو تو دیدہ اختر گرفت
 شمع دل از پرتو جان روشن است
 ذات تو از نور عیان تافتہ
 دل بود از نور حقیقت صفا
 عقل بود صائب و رائے کمال
 گر بخیال تو پرد مرغ جان
 گر بصفات تو شود دل دلیر
 من ز کجا - و دهن من کجا
 عشق تو شد پرده بر انداز من
 گوش بر اسرار تو دارد خیال
 ذوق تو شود ذایقہ کلام جان
 ذات تو شد جلوه اهل یقین
 دیر و حرم منزل اکرام تست
 نور تو روشن کن دلہائے پاک
 قبله مشرف ز سجود تو شد
 بود تو از نمود من است
 زیر نگیں تو سلیمان چو مور
 چرخ برین در ره تو چرخ زن
 ماه و قمر عینک روشن ز تست

کریم الطبع میرزا اکرمش نام
اگرچه بود مشهور از افضل
ولیکن پاک باز و پاک رو بود
در انساب خود گوید:—

منم مرزائی - اکرم بیگ نام
جد من حافد جنت مکانیست
در وصال خود گوید:—

باغوشش کشید آن صاحب راز
الهی بخش زین حرکت بیآشت
«موافق جمله گفتات بکردار
بگفته - اے پسر! وے نور دیده
عذارت کعبه سال تابان چو ماه است
بود اسرار حق چون در ضمیرم
مختصر مفید * مرزا اکرم را در ششدر حیرت انداخت - و
مرزا اکرم از دستش بچپ و راست دویدن گرفت *

اے بخیال تو! درونها صفاست
چرخ ز دور تو جبین بر زمین
ماه و قمر جمله بفرمان تست
قطره آبی ز تو یابد صفا
جلوه تو شد ز سمک تا سماک
پرتو ذات تو بود سیفه سوز
کون و مکان جلوه وحدت ز تست
ذات تو یکتاست بهزده هزار
جلوه ذات تو برون از ثناست
کلک بچرخ است چو چرخ برین
کون و مکان جلوه امکان تست
باز شود موجب حمد و ثنا
جلوه ذات تو بود جان پاک
نور جهان تاب تو اختر فروز
پرتو کثرت کسرت ز تست
دیده جان بایسد و دل هوشیار

در نعت :-

ز ه کشاف اسرار حقایق امام الانبیا خیر الخلائق

در قیادیت خود گوید :-

ز صرف و نحو و میزان و معانی
و ز آن پس از احادیث و تفاسیر
فروع و فقه خواندم با اصولش
بیک شب ختم کردم در تراویح
بنظم و نشر چون مشغول گشتم
ز نسیم و ثلث نستعلیق آمیز
به بلند فطرت من ایزد پاک

در انساب معشوق گوید :-

که در شهر مبارک شهر لاهور
شریف الذات مردے اشرفش نام
سه فرزندش گرامی چون مه و مهر
از آن جمله الهی بخش ماه
مه و مهر از رخس یا بنده تالے
دو ابرویش دو محراب عبادت
خیال عارض آن ماه تابان
ز ناف او خود را بے نشانیت

در نام و نشان خود گوید :-

بدار السلطنت یعنی که لاهور
میان مسجد جامع - که ثانی
بزرگے نامدارے کامگارے
الهی از سوادش چشم بد دور
ندارد - آفرین بر روح بانی
بندریس علومش کار و بارے

فرستاد: «و از ملاقات حضور پر نور - و بودن خودش در حویلی میرزا اکرم - و مکلفی برائے اسپ و دواب - و تقریب ضیافت نیز نوید گفته - بتحریر و ترغیبش مائل ملازمت خود ساخت» * میرزا اعظم جانے تازه در قالب یافته - بیخودانه روانه منزل میرزا گشته از معانقه و مصاحبه فرحت اندوخت * میرزا اکرم از غایت دماغ چغتائی جاوس اقبال بر مسند اجلال نموده - بهندی زبان تکلم نمود که: «بهائی اکبر شاه اچھے ہیں» *

میرزا اعظم بهر حال میرزا را بچغتائی گرفته - در باب حاضر شدن خود در سرکار بتملق پیش آمد * میرزا بعد از گفتگوی چند در چند او را امیدوار ملازمت حضور کرده - مصریابی رام را اعلام داد * مصر بیای رام از آنجا که طبیعت خاندان نوازی دارد - معروض اقدس ساخت که: «میرزا اعظم از شاهجهان آباد به لاهور رسیده - در منزل میرزا اکرم بیگ چغتائی اطراق نموده - امیدوار غزایات حضور است» * سرکار والا ازین معنی تجاھل نموده - اغماص فرمود * بالاخره میرزا اعظم را بخدمت والد ماجدم بکویلی رهنمونی نموده - و خود نیز به نشان برادری همقدمی ساخت * والد نظر بر مراتب خاندان تیموری و قدامت بندگی بآن آستان شاهزاده را اکرام و بضیافت نیز احترام - و از ملاقات حضور انور عز و احتشام افزوده - بتخلعت و اسپ و فیل و پنجہزار روپیہ زر نقد رخصت معالوت داده - شاه کام گردانید *

و چون الہی بخش نامہ از طلاق طبع میرزا نشانی میدہد - بعضی ابیات را بحکم تبرک مرقوم کلک وقایع سلک میگردداند - تا تماشاگران را بہجتے - و میرزا منشان را طیبیتے افزاید *

در توحید گوید: —

الہی بخش توفیقم بخامہ کہ نویسم الہی نامہ

چون برنس بهادر وارد پتھاک شد - از روی اخبار دریافت
که و خشورے از امیر دوست محمد خان نیز برای استظہاری
و پشت پناہی مامور و منسوب طهران گشته * بخود دست و پاچه
شده - مصاحبت مراجعت از خوف در خود ندیده - برون از شهر
کابل اطراق نمود * دوست محمد خان چند روز تباهل ورزیده -
از مہمان یرستی دست بردار و باغوائے بخت نگون سار و سر بر گشتگی
شده - برنس بہادر را - کہ سرکار والا او را بتواضع در یدہ پزند - بہ بیحرمتی
بسیار حکم اخراج داد * ہر چند ہارلن نصاری بحقوق نمک او را ازین
معنی مانع آمد - ہیچ بگوش بانپوش نیارده - امیدوار حمایت
قاجار گشت *

چون سابقاً نگاشتنے کلک وقایع نگار شد کہ : میرزا اعظم نامی از
شاہجہان آباد بعزم گلگشت گلزمین لاہور از دریائے ستاج عبور نمود * آخر
بعد از طبعی مراحل و قطع منازل در لاہور رسیدہ - از نابلدی بمسجد وزیر خان
حصیر اقامت انداختہ * برای اسپ وغیرہ چوپائے اصطبل معتبری
گشت * الہی بخش نامی از گروہ نعاہندان - کہ مدتے محبوب و منظور
میرزائے اکرم چغتائی بودہ - و میرزائے اکرم در حالت تعشق - کہ
عالم بیخودیہاست - کتابے الہی بخش نامہ در غم ہجران و سرور وصال
تصنیف نموده - و مذاقب خود در آن درج کردہ - چنانچہ انموذج
از آن درین شگرف نامہ اقبال ثبت جریدہ اخبار خواهد شد *

از دیروزہ گران مسجد دریافت احوال میرزا اعظم نموده - بصلاح
ہمسبتان خود عرضداشت دربار اکرمی ساخت * میرزا اکرم از بعضے
اکابر فرش پشمینہ گرفته - بالائے دروازہ مسجد بر چیدہ - از حالات
چغتائی و واردات میرزائی افسانہ ہا پیش میرزا اعظم بتقریر شاگردان

الهاک بطریق مراسلات و تطبیق رائے صاحبان عالیشان از دارالهاک کابل روانه - و بملازمت اقدس سرکار والا شرف بار یافتہ - واصل لودھانہ گشت *

عبدالغفار خان بعد از چندے اخبار لودھانہ را غلبہ روس و غیورہ بندوبست جہازات و مکاربات و اتحاد دولتین عایتین و وثوق عہد و پیمان انگریزی را مفصلاً پیہم بوالد خود ارسال نمود *

عبدالجبار خان آنرا بعینہ از نظر امیر دوست محمد خان گذرانیدہ - او را بر آن آورد - کہ طرح موافقت بسرکار انگریزی انداختہ - از شرارت شجاعی فارغ زید *

امیر دوست محمد خان نامہ مشعر اتحاد و طاب و خوشوری از کلان تران جہت ترخیص موالات روانہ سرکار انگریزی نمودہ - بزم کفکایش بریش سفیدان کابلستان آراستہ - مستفسر رفاه خواص و عوام - و قیام بذائے اسلام گشتہ - از سرکار والا داستان مخالفت راندہ - حمایت و استظلال بر دولت قاجاریہ منکسر گذاشت *

کبر سنی از عہد نادر شاہی بحکم مصراع: "پیروی و صد عیب - چنین گفته اند" زبان درازی نمود - و صاحبان عالیشان را دشمن دین و مات محمدی را نمودہ - غافل از مضمون اہل تسنن و اہل تشیع - امیر دوست محمد خان را معترض از محبت و وداد انگریزی گشت *

چون باستدعائے دوست محمد خان برنس بہادر - کہ پایہ والایش از لانت بہادر نباشد - از صاحبان صدر بسفارت تعیین - و بقرار داد مدارج چند - کہ ماہ دوست محمد خان را زیر نگین - و تکلیف انگلستان بلکہ از تمام ہندوستان زمین نیز برایش معین باشد - و کومک برائے اعدائے دولت و دین و باحفاظ خانہ واحدی میان دولت دوست محمدی و خالصہ جی و انگریزی نوعی تفارت واقع نشود - وغیرہ صہود - کہ برائے پایداری ملک و حکومت یکے از آنہا کافی و وافی باشد - تحریر یافت *

محمد اکبر ثانی پادشاه نازی خَکَدَ اللّهُ مُلْکُهُ بهم رسانید * برادره سیر دار السلطنت لاهور از دریائے ستلج عبور شد * حضور والا از ضعف سلطنت سخن رانده - قیام و دوام را بر ذات واجب تعالی بستند * مصر بیلی رام بعرض رسانید که : «چون پروین چغتائی بذات الغش گردید - و از سنگ اندازی این آبدیینه حصار آن قدح بشکست - و آن ساقی نماند !

سلطین والا نسب از جائے بجائے - و از مقامے بمقامے افتادند * چنانچه اخوند این خانه زاد - میرزا اکرم بیگ - که رام داس^۱ فدویت نهاد - نیز بخدمتش اکتساب عامی^۲ مینماید - از خاندان قازانی و نواسه زاد جنت مکانی است * اگرچه مردم لاهورش بمعول النسب نامند اما واقعی - که وے همانست^۳ * شخصی از حضار زیب تقریر مصر افزود که : میرزا ثنا برادرش کفش دوزی میکند * میرزا بهوتن دویمی برادرش بمجاوری آستان سید اسحاق گزرونی می نشیند * چون میرزا اکرم باستانی مصر سرافراز است - پس لازم است - که او را نسبت چغتائی باشد * آری عبدالکریم پدرش درویش صفت و فیکبخت جهان بوده است - اگرچه مادرش از بطن پرستار ملا صدیق پیش نماز مسجد وزیرخان است - اما در برادران با آقائی علم افراز است * در نطق نفس ناطقه توان گفت * و در علوم سعد الدین اول توان شمرد * سرکار والا فرمودند :—

«سهر درخشنده چوپنهان شود شبیره بازی گر میدان شود»
از سوانح آنکه : عبدالجبار خان برادر دوست محمد خان عبدالغفار خان پسر خود را به بهانه تحصیل علوم انگریزی بصلاح شاه شجاع

^۱ The son of Misar Beli Ram.

محمد - که ازل تا ابد هرچه هست بآرایش نام او نقش بست
 جواغی - که انوار بینش بدوست فروغ همه آفرینش بدوست
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُتَّقِينَ با کمالات - عَلَيْهِمُ التَّحِيَّاتُ *
 بر بهار طبعان گلشن معانی - و بر سرور دانان جوئے همه دانای -
 اختفا مباد - که این گنجین بوستان سخن هرچند - که استدراک
 کمال دانائی - و استفهام سخن شغوائی نداشت - اما بطبق اشعار
 محبان وَاثِقُ الْمَوَدَّةِ وَصَادِقُ الْمَحَبَّةِ این چند سطور بتسطیر در
 آورده - در عهد سلطان فیروز جنگ مهاراجه رنجیت سنگه بهادر - که
 خوافین عظیم الشان و سلاطین معلی مکان - غواشی امتثال رس بردوش
 دل گرفته - از هار مهام نظام سنی و اکرامش در گلشن مینو سواد کن فکان
 بمقاد «السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ» جا گرفته :-

فریدون حشمتی! جمشید جاه سکندر شوکتی! دارا سپاهی
 ز عدلش چون رخ خوبان مهرش بینجا جمع گشته آب و آتش
 امید از منصفان نقل و دانش آنکه - اگر خار عیوب ازین بوستان
 بملاحظه در آرند - بعین عنایت ائمه نمود - همچو لاله رخ بیفروزند -
 و بمصدق «الْإِنْسَانُ مُرْتَكِبٌ مِنَ السَّهْوِ وَالنَّسْيَانِ» بخطای این کس
 آهوگیری نفرمایند * اَطْلُبُ التَّوْفِيقَ مِنَ اللَّهِ الْمُوَفِّقِ الْمُعِينِ - وَ
 هُوَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا يَقْصُدُونَ *

تاریخ: نسخه همچو روضه رضوان ز امرناته برصحیفه رقم
 بابل طبع من چوهاتف غیب سال تاریخ گفت باغ ارم^۱
 از سوانح آنکه - از اخبار شاهجهان آباد دریافت مقدس گشت -
 که میرزا اعظم از سلاطین چغتائی نوعی رنجش از حضرت معین الدین

پژمرده* بر هر گل بلبلان خوشنوا و طوطیان نغمه سرا دلربای عشاق -
و گل جعفری مانند یکرنگان آزاد مشرب طاق و سوسن از باعث نیرنگی
بر نیلی رواق* ازهار کافوریش دلربای محبوبان ضیمران رخسار
غزلخوانی قمری مفتون کن دل دانایان* روزگار از خمیدگی اوراق
ازهارش آیه مراکها روشن - و سبز زمردین بر چبوتره مر مر سفید چو
خط بر عارض مهوشان پرفتن* چمن از میخانه بهار رحیق شبنم در ساغر
لاله خورده - و نرگس شوق در انتظار جلوه دیدار همه تن دیده
گردیده*

قطره شبذم کلام را در ثنائی روشنی بخش دیده آفتاب - که آب
و تاب افزای اشجار گلستان اجساد است - چه یارا که برگلبرگ بزبان
قدرت استقامت یابد و بلبل رعنا نوائ ذکاء را در ازهار گلشن آسمان
تمجیدش - که هر آئینه چون گلهاے متنوعه ستاره ها در کمال
نشو و نماست - دم در گلو است - که بفوا سنجی حق شاشکی در
گذارد - و نرگسین قام سواد بیاض شناسان دفاتر حکمت در انتقابش
صور نعوت فی الحقیقت چون ازهار خرد فریب مانی ارزنگ نگارند -
یکرانی هائے گونا گون عجز و انکسار را - که در وجود آن ودیعت
نهاد - و بال تعبیه ایزدی ست - بخود راه داده - بے اختیار بر خود
شکست - و سوسن ده زبان از نا ادائی اوصافش بفکوائے "مَنْ عَرَفَ
فَقَدْ كَلَّ لِسَانَهُ" ماتم زده کالات گشته - در تکلم بر خود به بست -
و سنبدل از عدم بیان تیماردیش بحال متمسک عروء و ثقای الطافش از
غایت ناتابی و پریشانی بر خود پیچان - و شمیم نسیم لطیف عمیمش
هر طرف وزان :-

طناز - و طوطیانش مانند آواز دلکش محبوبان در اذکار الهی نغمه
 برداز * ارغوانش جگرخون ساز لعل نوشینش حورالعین - و سروش
 مانند قد محبوبان یوسف طلعت دل آویز و دلفشین * مرغان چمن در
 اطاعت تاج محرومی مستعد بادای فرمان چون حلله بگوشان - و فاخته
 قلندر کیش بر هر سرو بباد احوال فیرونگی اذکار آواز کوشان * طرازی
 تقریر سوسن ده زبان تلام روزگار را خجالت زاده بے لسانی ساخته - و ترک
 فرگس نیمخوابش بکردار قمری طوق اطاعت در گلوئے حاشیه نشینان
 گلزار انداخته *

بانے - که روائج سمنش بر جوانب چمن مشک بیخته - و فاک
 فیروزه دامن دامن عقد پروین بر خیابانش ریخته * بابل از هر طرف
 چهچه زن اوصاف ایند کار ساز - و قمری مانند نغمه سریان طوطی نوا
 مشغول نسیم ناز * چمنش مانند چرخ زهر دین صاف و مصفا پر از
 ریاحین - و نسوین و ازهار کفوری رنگش بر شاخ سبز - همانا که -
 در رشته زبرجد در تمین * شقایق و ارغوانش مانند دوستان اصل دیر
 باز باهم پیوسته - و هر طرف گلهاے فیروزه رنگ - که از آن چشم
 ناظر مسرت آمیز میگشت - رشته سرو بشیوه خضر قباے سبز پوشیده *
 و ارغوانش زیبائی و رعنائی رونق چمن فزوده * تماشاے جمال سمن
 و نسوین هایش چون حسن مهر انگیز معشوقان ختن غمزدا - و از ترنم
 مرغان نواسنج آب آبجو بعنوان دیوانگان ساسله در پا *

حدیثی - که خیابانش مانند سبز بختان جَبَّتُ السَّامَوِی قبه سبز
 در بر ساخته - و بانے - که بر مهد زهر دینش از مهر دایه نامیه اطفال گل
 پهلوی پهلوانشسته * شمشادش چون جوان رعنا در چمن حسن و جمال
 سر برآورده - و از حسن گلو سوز ضیمرانش غنچه دل خوبان خاتم

داودی رافع غم ستمدیدگان - سروش بزهائیت راست روی مانند چهره
 آزادان تازه بهار یافته - مطرب بهار شرع کمانچه صغوبرش را بدانی
 نوازان - که پنجه چنار بعنوان دلکش بهتزاز نسیم صبا بکار چنگ
 پرداخته * گل خورشیدش بسان ناصیه نورانی تابنده و درخشنده -
 و گل هفت رنگش به شیوه روزگار هفت رنگ هفت رنگی آغاز نموده *
 سوسن بکردار بانی وحدیانی مقدمه فال خود ها ساخته - در اندیشه
 بیچونی نگران - فرگس بیمارش از باعث طوطی چشمان - که در آن
 بافتخار بسیار اند - در جستجوی گل نگران * غنچه هاش شیر لطافت
 از پستان دایه نامیه خورده - و ازهار کفوریش از غایت نیرونگی و
 افسون دل عالم ربوده *

روغ روکش ارم - که سطح خاکش پر از نسیم و فسترن رشک افزای
 گلشن برین و برن * ترک فرگسش بکردار پادشاهان عالی مراتب تاج
 مکمل بر سر نهاده - و زلف سنبیل را مشاطه صبا بر بذاگوش سمن تاب
 داده * و سوسن برائے نذر فرگس قراضه بر دست گرفته - و نسیم از
 ترشح هوا آینه آب در دست گرفته * روایح ضیمرائش زمین را لخلخه سا
 ساخته - و ارغوانش مانند ارغنون بترنم پرداخته —

ز شبم لاله را چون تن گوش زبان غنچه را می در صراحی
 ترک فرگس را سانی صبا از خمار می آتشین مستی مدهوش نمود -
 جعفری خیره چشمان را بدرگاه بطپانچه آسمانی نیلی فرمود * گلستانه -
 که سبزه اش مانند سبز بختان پیشانی کشاده بوستانه - که طره سنبیل
 شقایق را از تیزی شبم در آفتاب بار کرده * شبم سبزه اش شیوه زمرد
 و گوهر باهم تنظیم یافته - و تماشائیش از غایت حیرانی کمر آزادی
 بر میان بسته * چابک خرامان هستی را رشک از طرب سازی طاؤس

برای رهنمونی لفظ قم بدان ربی بر زبانش جاریست - چنارش تارک
هر سر نگون - که از کج مریز بهای چرخ نیلی لباس سائر مذاق
حیات و ازون داشته - دست عاطفت برای کدورت طاری * روضه نشاط
انگیز - حدیقه مسرت آمیز که صحنهانش از گرد و غبار اغیار رفته - و چون
نجوم باله ازرق طیاسان فاک شگوفه های کافوری رنگ چمن در
چمن شگفته * آب انبارش بخلاف مذهب حکماء دور و تسلسل گرفته -
و سروش بر آنگشتهای عذاب رنگ سلمی جمالان حور رشک را بفندق
پای گل اورنگ - که در بیخش جا یافته - مطعون عالم ساخته *
شمشادش قلوب شیرین قامتان را بکردار صغوبر تار تار نموده * ترک
عبرش نیم خوابی را از چشم محبوبان آهو رشک بیغما ربود * هوا
مehوشان باغ را بیدار کرده * دوشاب شبدم از پیاله لاله خوراندیده - و بلبل
باچهچه داکش بشیوه مطربان داودی نوا - که حلقه اطاعت در گوش
بکفار بارد می انداخت - شاغل نسیم ناز گردیده * سنبل برگل بعفوان -
که گلزاران سیمین تن نغول مجعد شکند - و از شمیم نسرینش
معمشوقان نسرین بدن کلاهی خود را عنبر بو کرده * از ازار کافوریش دیده
را نور - و از صبح رویان چمنهانش دل را سرور - بهر برکه منقار
بط آگیر چو مقراض زمین بقطع حریر * چبوتره مرمر سفید چون کافور -
و دیوار هانش چون سنجبل رو نمای حضور * سرود بید مجنونش
از ناله ارغنون نوا بخشیده * سرو خرامانش رشک در تبسم غنچه دهانان
شنگول افزوده * تو گوئی درین چمن چون کشمیر زعفران کشته اند *
یا غنچه دهانان از دایه نامیه این باغ زعفران بجای شیر خورده که - و
الله! هر نظارگی را فی الحال هنگام دو چار شدن سنجیده می آرد *
باغیست فرحت افزا - که شگوفه مطرائش طروات افزای راحت
بخش چشم انتظار کشیده گشته - و تماشای شمشادش چون ترنم

ارغوان و سمن برابر بید - رایتی بر کشیده سرخ و سپید
 تاک انگور کج نهاده کلاه دید در حکم خود سپید و سیاه
 باغ حضرت فقیر صاحب بس عزیز باغیست - که ازهار مطراتش
 چون قنار تاج زمردین بر سر کرده - و بوستان جنت نشانیست - که
 پیانه لاله اش از مصطفی عشق الهی ریحیق لذات وحدت پیموده * مرغانش
 بتسبیح هزار دانه اشک نوا سنج مصنوعات چمن بردازی - که شاخ فیروزه
 رنگ گل لعل بخشیده - و سوسن ده زبان مانند صوفیان هردم سخن
 در ذکر الهی رانده - چاشنی معرفت چشیده - و فاخته قلندر کیش
 شیوه صاحبان دلق خاکستری پوشیده طوق نیاز - و طوطیانی در افکار
 بے نیاز سرخروئی حاصل کرده شیرین آواز * زه سمفش - که مانند
 دل پاک صفا از غبار زخارف و بالحواله الا سالاساع الدور * مرغان چمن
 در اوصاف مصنوعات یزدانی مانند قلوب اهل الحق شگفته و مسرور *
 از غایت صاحب کل - شقایق بهمنشینی سنبل - تار زنار مانند هندو
 بچکان برکت نهاده - دانه هائے شبنم مانند در شاهوار در بناگوش
 کرده :-

شبنم مگو - که بر ورق گل فتاده است

کل قطره ها ز دیده بابل فتاده است

از بسکه تجلی انوار سنبستانش چون فلق مالی این بوسان - که در
 مشام عالم چون مشک آذین بدرجۃ اقصی جا یافته - در چشم هر نظارگی
 جلوه دیگر میدهد - موسی به تیزی آتش شوق با وصف استغراق نور طور
 باقتباس برسد * آفتاب هر چند مشق تعالیک حسن برتبه اکمل بهم
 رسانیده - اما از گل خورشیدش اصلاح خط میکرد * سبحان الله!
 نرگس بیمارش آنچنان در تواضع و تخاضع آبکیات یافته - که عیسی وار

دوانیده - و صبح خنده در دهان قهقهه تدروان خوش رفتارش - که از آن دست محبوبان بر دل و گریبان است - دمیده * بر شاخه‌ای سروش غزلخوانی قمری به آلمان دلکش بر زمزمه شاهدان ختن و خطا آورده - از رشک ترک نرگس مستش خون در دل نافه تاتاری گره کرده * از نیستی عالم فاخته بسان صوفیان معرفت کوش - که مغروران بآن سخن آگاه نیند - آواز کوکو کشیده - و صفیر سنجی زنده بافانش گلزار را به‌شور آورده *

گل در کف پای سرو بستان   خلخال پیای نو عروسان
طاؤس چمن بجایه سازی   بابل بجنون ز شعله بازی
سرگوشی سرو پیش شمشاد   بر مرغ چمن کشاده فریاد
باغ بهائی رام سگه جی بهشت سرشت باغیست - که آیه
فیها عایاً در شاننش آمده و ستاره بد چشمان را از نظاره اش آنال *
ترک نرگس نیمخوابش بسان چشم محبوبان دلهای بیدار را در خواب
انداخته - و سوسن ده زبان هزار زبان شیرین مقال را بروقت مکالمت
گنگ ساخته * هزارانش از غایت مقتونی در تعالیم گلزاران نسرین
نر رونق عشوه و غرور افزوده - و گل جعفریش از غایت نیای رنگ
خود بر آسمان نیلگون خورده گرفته - سبزده مینا رنگش بمعادت گل
خورشید چون خورشید بر فلک نشسته * چمنش پر از شگوفه های
سوسنی و لاله حمری - و اوراق مینا رنگ سروش غزلخوان عیش و نشاط
بسان قمری * چنار مانند سلحشوران بالا دست پنجه در پنجه آورده -
و از فلک گردان براك فنا خیابانش خورده مینار بخته - و غنچه هائش
بسان عاشق و معشوق بوسه زن بر یکدیگر - و درختانش خارجه فروغ
مانند یاران همدوش گردیده در آفرینش ایزدی نظاره گر *

دلربا رافع رنج دل غمناک * مشاطه صبا در ترک چشم عبهر سرمه
 نیمخوابی انداخته و نسیم سحری دماغ عالم را از لخلخه ساء ضیمران
 معطر ساخته * اطفال اغصانش را معلم بهار در تادیب - و درختانش
 اشجار بهشت را برعنائی و زیبائی در تهذیب و ترتیب * صراحی
 سرو روان بر سبزه میفاکار مانند گوی غلطان خورشید بر فاک سبزه غلطیده -
 طره سنبیل بر بذاگوش شقایق چون زلف بر چهره مشاهدهن مرجانی
 رخسار بهم پیچیده - و عقیق یمفی و مشک آذفر از عبرت پروین و پرنش
 مانند لاله سراپا خون و نیلی شده * جواهر زواهر شبدم در آدما
 سنبیل بسان تظیم گوهر در رشته - بچشم تماشائی کار در دانه ثمین نموده *
 بابلان بچپچه دلکش بنسیم ناز پرداخته - و طاقش بر قصور قیصر کلاه
 ناز شکسته * فاخته مانند صوفیان از بے ثباتی جهان نغمه کو کو اختیا
 کرده - و پنجه چنار از تازه غنچه لاله انگشت سر انگشت زده *

زه حسن گلو سوز سمن آتشین رخسارش - که فاک از غایت
 حیرانی نعل در آتش گشته - بجای سپند انجم را بلا گردان صبح
 خدش نموده - و خه ترک عبهر نسیم مست * که تاج اصطبار از
 فرق دل دانایان روزگار - که چشم بجز تکلیف مصنوعات دادار وانکنند -
 ربوده * سروش از غایت راست روی که از تارک راستان حقیقت
 شناس و عارفان اهل سپاس مرصع تاج راستی به یغما ساخته - و
 بر عارض معشوقه اعلین قبای گل موسیچه خوشنوا بکردار موسیقار
 بهزاران زبان زمزمه ثنا پرداخته * مذاقیر سرخ و سیاه شارکهای
 آن گلزمین بهشت آسا چون زلف خویان با خون جگر عشاق ترتیب
 پیوند یافته - یا بکردار صلحاء جامه شام رنگ در برگرفته * طوطیان
 مانند نیکبختان حله سبز پوشیده - و بشکر گفتاری نیشکر شیرینی

سُبْحَانَ اللَّهِ ! خوشا باغی - که گلپایش از نسیم سحری چمن چمن
 شگفته - و نستعلیق گوپهای سوسنش قدسی دلان آینه تمنا را - که
 بفحوای «مَنْ سَكَتَ نَجَّى» در کام اذد - مستعد بسیار کلامی
 نموده - گرد کدورت از صحن خاطر رفته * صبا شاهدان باغ را از خواب
 نوشین بیدار نموده - و ساقی شاخ برای مستان گلزار در ساغر لاله می
 تاک نموده * سمنش در آینه آب چهره بین - و نرگس سرمه دلفریبی
 در چشم اذداخته - خیلے خوش نازنین بر لب نهرش لاله رخ شسته -
 بلکه نهرش عکس ازان غازه بر تارض بسته * بنفشه وسمه را بر آبرو کرده -
 و سنبل در طره دل آویز شانه نموده - و گل در عماری غنچه نشسته
 در فرمانروایی و کامرانی - و از جام سرخ شقایق شارب شراب دوستکامی
 و لب شیر آلود غنچه مانند کلام شیرین دهقان - مستعد شکرریزی و
 حسن معشوقه ضیمران دلفریب عشاق بدلاویزی شقایق ز ناز سنبل
 بر کمر نهاده - و نستون از ترشح هوا جامه گلزار در برکشیده - خوش
 الحان مرغانش دلربای مستان چون ترنم شاهدان ناز پروده - و
 تاکش بسان سالک ثریا بر طرف چمن سایه عنایت گسترده :-

خضرای زمین شگفته گل گل در سایه گل دمیده سنبل
 گل را بکف نگار پیوند مشاطه صبح شد حنا بند
 بردند بنفشه را بتعجیل که اینجا نریزند جامه در نیل
 سرمانده عروس گل بیالین از خورده زر گرفته کابین
 مرغان چمن بکنده رانی چون برهمنان به بید خوانی
 چها باغی ! که حسن دلایز سمن آتشین رخسارش گلو سوز لعبتان
 یغما - و خوشا بوسانی ! که سبزه اش دلفریب تماشا کنان نو خطان زمره
 آسا - در دهان غنچه صراحی مینا کار تاک - و هواش مانند نشید

و لائے اش چون اہل فرہنگ خد اقبال برافراختہ - گنجارہ سرخروی
ابد بر چہرہ مالید :-

پے آہوان چشمہ انگیکتہ چو بر نیفہا نائہا ریختہ
سم گور بر سبزہ خارید جائے چو بر سبز دیبا خط مشکسائے
ہوائے خوش و سبزہ ہائے فراخ درختان بار آور و سبز شاخ
حیدر! باغیست - کہ گل سرخش بر مزار قبضان گون میذا گون
بکردار چراغان روشن - و سروہائش ماند قد محبوبان شور انگیز پرقتن *
سنبل پریشان خاطران را بخلاف زلف لعبتان پری پیکر دلیل راہ
جمعیت گردیدہ - و در خدمت بنفشہ زارش چرخ نیلگون از غایت
حیرانی حلقہ اطاعت در گوش کشیدہ * از غیوت رخ یاسمینش دست
سحر بر دل و گریبان - و آنہارش رشک افزائے روضہ رضوان * کاسہ
طلائی نرگس پر از عطار شبم - و از زبیل آوی سوسن دل عاقلان زمانہ
در مظمورہ رنج و الم * چشمہائش مانند آب حیات عالم را زندگی خضر
دادہ - طوطیان میذا بال اوراق مطرائش سبق طوبی لہم بردہ *
فاطورش چون مردم دیدہ بر لاعور - و نظارگیش چون شگوفہ تازہ
بنہایت ربانی مسرور * بلبلائش ترانہ سنج عیش و دشاط و پا کوبی
تدرون شیرین رفتارش راحت افزائے اہل انبساط * تاکش بسان موی
اندر خم در جوش - درختانش مانند عروس و داماد ہم آغوش * بر
صفای آب منشی قدرت آید دو لکم فیہا ماتشکری الانفس و تلد الاعین
نگاشتہ - و کدیور قدرت در آن گلزمین دلکشا از ہار بدایع بہشت آسا
کشتہ :-

ہمہ سال ریحان او سبز شاخ ہمیشہ درو ناز و نعمت فراخ
زمینش بآب زر آغشتہ اند تو گوئی درو زعفران کشتہ اند

اوراق خضره اشجار بار دارش حائے سبز پوشیده - بسان
طوطی مستعد شکر افشانی - و حسن ارغوان چون آواز دلسوز ارغنون
هوش رباعی عاقلان بدل ستانی * تره سروش فلک از غایت عجز و
انکسار در خدمت پشت دوتا کرده - و لاله هم نشینان چمن از مینای
زمردین می تاک خورده - پائینش دریای راوی از شیرینی ماند
شیر با شکر آمیخته - و جوئے شیر طالب جسرش گشته - از مایده
احسانش فرهاد وار بیستون فایده انگیزخته :-

سمن یا لاله و ریحان هم آغوش زمین از سبزه تر پرنیان پوش
نشسته گل چو غنچه در عماری بفرقش نارون در چتر داری
ز خط سبزه خاکش لوح تعلیم کشیده جوئے آب از جدول سیم
سُبْحَانَ اللَّهِ! چها خوش بوستانه که - در طراوت ضرب المثل
جنت المابی توان خواند - و تعالی الله! خوشا گلستانه - که در تعریفش
سخن از روضه رضوان توان خواند * گلپایش در نهایت کیفیت - بلکه
«مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ - وَلَا أَدُنُ سَمِعَتْ» * نفحات ابرارش غیرت ده
مجموعه عطار - بل در رنگینی چون عبارات رنگین همیشه بهار * خامه
بدایع نگار قدرت بر الواح غصون زهرجدیش آیة «جَعَلْنَا فِيهَا جَدَاتٍ»
نبشته - و طاق انگور چون عقد پروین بر اکناف چمن هشته * زمینش
از غایت مستی می آب ضمیر خود را چون بیصبران باطن خراب بیرون
انداخته - و میزان چمنهایش بعنوان جبین کشاده - آفتاب مردم
جهان را سیر بخت نم بر گل چون عرق شاهدان خلیج و نوشاد آفتاده -
سرو و سوسنش مانند آزادان کلاه آزاری بر سر نهاده * چشمهایش مانند
آب حیات حیات بخش بقا - گل خورشیدش غیرت ید بیضا * برگ
نرگس نیم خوابش نقد شکیب از تنگ چشمان شنگول بغارت برده -

فوا سنج است از هر برگ صد برگ   نهاده جعفری بر سر ز زر ترگ
 غزلخوان بر سر هنر سرو قماری   که بوده دم کش او جان نوری
 عماری وار غنچه گشت میایی   برش آمد گل خورشید لیلی
 گل رعنا ز زیبائی چمن بست   بنفشه همچو مخموران شده مست
 کنار جویدارش سرو رسته   کمر در خدمت گلزار بسته
 هزاران فاخته طوطی و بلبل   فگنده در سرا بستان گل غل
 بهر سه - و آمده طائوس طغاز   برقص شوق چون زهره طرب ساز
 چو نافرمان - چگویم آن ستمگر   سیفه مستیست - گوئی بر سمن بر
 فروزده ارغوانش رونق باغ   نهاده بر دل جفت چها داغ
 چنان باشد ز شبنم سبزه زارش   فاک میکرد انجام در نثارش
 بیانیفش روان دریای راوی   که میزد طعنه بر کوثر بدعوی
 چو خادم سلسبیل آمد بصد آب   که تا یک قطره.....ب
 خیابش دید چون چرخ مترنس   برای خدمتش گشته مقوس
 خموش ای اکبری! تا چند رانی   سخن در وصف آن فردوس ثانی
 اگر فردوس بر روی زمین است   همین است و همین است و همین است
 باغ شاه بلاول - باغیست که خال   چهره جفان توان گفت - باکه
 رضوانش گوش خود را در بندگی او سفت *   فراش صبا چون غلامان
 بلال منش بسواد چمن زارش فروش   زمردین ممد ساخته - و دایه ابو
 بهاری دازان درختانش را از شیر   لطافت پرداخته * صد برگ
 چون موسیقار از هر برگ عیش و نشاط   را ترانه سنج - و روایح جان
 افزای سنبستانش چون دم مسیح   دافع درد و رافع رنج * بنفشه
 حوالی غنچه چون خط غالیه   بیز بر گرد دهن شیرین لبان - و
 سنبل ارغوان زارش چون زلف   بر عارض گلگون مهوشان *

”ارم آرام دل“ نهادش نام خوانده می‌دوش چرخ می‌نا فام
 حور اندر سرشتش آورده جبرئیل از بهشتش آورده
 دلکش باغی^۱ - که به‌بوی نسیمش گره کشائے خاطر آشفته دلان
 حزیں - و حبذا! بوستان جنت دماغے - که در کثرت نصرت و
 خضارت طراوت بخش بنفشه قامتان غمگین * نهرش - که بر کوثر
 و تسنیم طعنه می‌زد - در آن مرغزار می‌نا رنگ چون کهکشان بر آسمان
 موجزن - پائینش دریائے راوی مانند دل پکان خدا مشرب صفا و
 روشن * سبزۂ می‌نا کار در سایۂ درختان - بگردار بساط پر نیان - و نسیم
 و سنبل از تاب شوخی لاله همچو بوءے آتش دیده - بر خود در پیچ -
 و از رشک بنفشه زارش عارض فلک بطیانچه نیلگون گردیده - و بر
 اطراف چمنهایش گلہائے گلگون چون نجوم فلک اخضر دمیده - و از
 ترانه سنجی مرغیان سرو و شمشاد راست ایستاده - و مه از رخ سمن
 سیمینش سپر هاله بر رخ کشیده :—

گل سرخش چو عارض خوبان سنبلس همچو زلف محبوبان
 همچنان کز نهیب برد عجز شیر ناخورده طفل دایه هفوز
 چو باغ خلد خرم گلزمینی درد آسوده شاه پاک دینی
 گل و سنبل بهم آغوش داده سمن برنسترن باهم فتاده
 گل نرگس پے نظاره بکشد دو چشم خویش تا از گل دهد داد
 روان نهرے میانش همچو تسنیم چو نهرے در صفا چون جدول سیم
 پے توصیف سوسن ده زبان است بکف لاله پیاله دور خوان است

¹ *Dilkusha* must have been a big garden since the sale proceeds of mangoes and other fruits in Sambat 1883 (1826) brought about Rs. 4,000 (vide Khalsa Darbar Records for 1883).

زارش کوسِ لَمَنِ الْمَالُکُ برنواخته - و نرگس و سوسن آهو چشمان
 عذال نو را به بے بصری و بیزبان مطعون بماتم ساخته * از دو رنگی
 گل رعنا زرد رویان روزگار را مؤذنه سوخروئی ابد رسیده - و شاهدان چمن
 از ابتدای مصفا تماشاگر حسن و جمال گردیده - و اهتزاز طوطیان اوراق
 بر انواع حصون زمرد گوئی : که از معلم بهار بذات النعش یاد ساخته -
 و قمری و فلخته طوق از اطاعت حاشیه نشینان گلزار در گلو انداخته *
 پائینش دریای راوی در صفا و عذوبت از شیر شیرین تر - و روشن
 انموذجی از آن فی الْجَنَّةِ نَهراً [نهر] من این ؟

بطرف هر چمن سرو چمانه بهر جوئے شده آبل روانه
 گل از هر منظره نظاره کرده قباے سبز را صد پاره کرده
 اَلْعَظْمَةُ لِلَّهِ ! چها خوش بوستانی - که درختانش چون قامت
 مهوشان دلاویز - و اَلْعِزَّةُ لِلَّهِ ! خهے زیبا گلستانی - که نباتاتش
 چون خط مهوشان غالیه بیز * صبحاے چمن زار از هار نسرین - بل
 رشک افزاے گلشن عدن * گل گل عذاران آتش افروز دل عشاق -
 و سهی سرو در بر کشیده - از حریر فستقی بغطاق سنبل تر - بهم
 نشینی لاله خود رو چون زلف بر عارض شاهدان یغما آویخته - بل طره
 محبوبان چون مار بر خود پیچیده - که آتش ریخته - و شقایق نعمان
 عبرت بخش گلستان خایل - و روایح جان افزایش رافع حراره طبع علیل -
 و نغمه های طوطیان شکر شکن چون کلام شاهدان شیرین منظر دلغریب -
 و از چهچه های بابلان خوش سخن دل عاشقان بے شکیب * پائینش
 دریای راوی چون فلک در عین صفا درن آه - و ماهیان سیم سیم -
 گرد کافور خاک عقیق بود ریگ و هم سنگریزه گوهر بود

یذایع مصفا جابجا - چون ساسبیل در عین لطافت و صفا * بابلانش
خوش الحان و طوطیان شیرین بخطبه مینائی چار چمن سرائی آفرینش
خوش نوا - که به آنما قدرت چندین نقش زیبا نگاشته - و نباتات طراوت
افزائے دیده در دل سنگ کاشته :-

هوا بر سبزه اش گوهر گسسته زمرد را بمروارید بسته
بهر کنجش زیاچین بر دمیده بساط خورمی بروئے کشیده
بنفشه تاب زلف افکنده بر دوش کشاده باد نسرين را بذاگوش
باغ بادامی - که قطره حدقه حدائق - و چشم و چراغ تماشائیان
شائق توان گفت - حقا که - بچشم نیکوان مینماید - بل از غایت خوبی
خضارت خراج از جنت میستانند * بالائے لاله هایش تاک انگور
بسان مینا آویخته - و ساقی شاخ عصاره تاکی در آن ریخته * مرغ بهار
بمستان گلو به دار کشان - و بید مجنون در خمار لیالی ازهار سرگران *
نرگس بسان منتظران جلوه ماه دیده گردان در جوانب چمن - و سوسن ده
زبان شاغل افکار مالک زمین و زمين * و زلف سنبل مانند دل پریشان
عاشقان انثار یافته - و بنفشه بخدمت نظارگیان باغ پشت خم کرده -
از نافرمانی گردن تافته * مابینش دریائے راوی - تو گوئی : از غایت
صفا از سیم گداخته اند - یا برگیش از نسیم ساخته :-

بهر هیچ گاه در آن مرغزار روانه شده چشمه خوشگوار
روان آب در سبزه آبخورد چو سیماب در پیکر الجورد
گیاهائے نو رسته از قطره پر چو بر شاخ میفا بر آمود در
باغ داودی از بس لطافت و صفا - روکش جنت الموی - و
آواز الحان مرغیان داودی نفس موم ساز آهن دلاں فولاد آسا *
گل عباسی چون عباسیان عظام قباے سرخ پوشیده - در خطه چمن

باب چهل و یکم

کتاب روضته الازهار مصنفه امر ناتھ

اکبری *

در نہایت ربانی و لطافت - و غایت دلکشائی و نظامت *
 سُبْحَانَ اللَّهِ ! کہ سبزۂ اش چون خط مہوشان رشک دہ نباتات جہان -
 و شقایقش چون لب سرخ گلعداران - دل خون کن عاشقان * بید
 طبری دیباچہ اطلس سبز در بر کشیدہ - و سہی سرو تلمق اخضر پوشیدہ *
 طفلان اغصان کلاہ زمرد گون بر سر - و گلہائے گوناگون طراوت بخش
 دیدہ نظارہ گر * سطح خاکش در سبزی چون گلشن آسمان رونق یافتہ -
 بل در یکرنگی از بءاث نیرنگی چرخ نیمہ رخ تافتہ * افہار روان چون
 جداول سیم - و ہر قطرۂ شبنم بر اوراق گل برتبہ در یتیم آب رودبار -
 مستانہ وار بہ آن نواسنجی مرغان چمن - صوفیان در وجد - کہ قوال
 صبا برگ اشجار گلزار را باہم جنگ زن * ساقی شاخ از سبوع
 غنچہ می شبنم بمینائے سرو بر آوردہ - در سافر لالہ ریختہ - و
 مخموران باغ را چون عذادل مست مصنوعات حضور ایزدی ساختہ -
 در مشام شان نشاء :-

بیاد حق از خالق بگریختہ چنان مست ساقی - کہ می ریختہ
 لطیف و دلکش آب و ہوائے مبارک منزل و فرخندہ جائے
 ریاحین بر کنار جوئے رستہ بآب ژالہ دست و روئے شستہ
 درختان چون بتان قد بر کشیدہ ز یک دیگر بخوبی سر کشیدہ
 فراز شاخ مرغان خوش آواز بالحن ارغنون ہا کردہ بر ساز
 نہال سرو کز جنت سبق برد خط طوبیٰ لہم بر ہر ورق برد

انتظار کشندگان - و سرور بخش دل غمدیدگان است - بر زبان قدسی گذشت - والدم عرضداشت که: "خانه زاد عقیدت نهاد بیست باغ نواحی لاهور را در گلزمین همیشه بهار عبارت ترتیب داده - نظارگیان بستان و تماشائیان گلستان را اجازت از خانه بدر شدن فرماید - و بجای خود از ملاحظه گلهاے آن روضه الزهار بینایان را نشاطی - و تماشائیان را انبساطی دهد" و فرمودند که: در کتاب حضور آنرا مرقوم نماید *

اگرچه این نخبند خارستان هیچمدانی - کذب عنوان سبزه پا انداز بساتین رنگین بهار طبعان رنگ و بو آئین است - نمی خواست که - این گلشن را آب و رنگ سخن آرائی دهد - اما بامثال مثال عالی بقوت نامیه طبع این کلمه چند از شاخ قام شگفانیده - امید که بصارتیان را بصیرت - و طبائع صافی مزاجان را لطافتی افزاید:—

اگر مومست و گر خود انگبین است

همین است - و همین است - و همین است

علائق بادامان تجرود در کشاکش - و بیدارش اشتعال نوایر هوا جس
 پابندان عوایق را تشبیر شهباز طبع مشابیهت بپیر مگس بود - بل مقام
 حیرت عرفانیان - و وادی بے سرو پا دویدن روحانیان است - این
 چند ابیات را در مقام بے زبانی بهمه دانی ادا نمود :-

بلند اختر می بود در برج من   نکو گوهری بود در درج من
 چو دیدم ترا من فاک کامگار   نمودم بصد عجز بر تو نثار
 پذیرا کنش از عنایات خویش   که آورده ام گوهر خویش پیش
 سرکار والا تسکین وافی و دلا ساعه کافی کرده - آن فونهای بخت
 را با عروس سعادت التزام و ولیعهد بهادر را هم ببارقه عنایت اقدس به
 بدرقگی عز و احتشام داده - روانه امرتسر - و خود بدولت عرصه سبیل
 را بقیام سراق فیروزی مخیم نصرت و ظفر ساختند * بعد از تأییم آن
 آستان قدس آشیان شاهزاده قدسی مکن بمراد باطنی کامران شد * و
 شبستان دولت را ضیاء و بهایه پدیدار آمد * چون خوابگاه زبند
 و مکانه فروزنده ترتیب یافت - بمعاینه میمنت شب را با آن قدسیه
 اتفاق مجالست - و آن سرمستان حسن و جمال را معاینت رو داد *
 امید که بوصل مراد افزونی اقبال شود - و شمس اقبال شبستان افروز
 و پرتو افکن سعادت گردد - و افزونی تنخم آن فونهای حدیقه آمانی
 و آمال رو دهد - سرکار والا از سبیل حرکت کرده - شهلا باغ را از مقدمه
 قدسی نصارت و خضارت افزودند * و لات بهادر نیز بقدسی قدمبوسی
 وارد آن گلزمین شده - انبساط فراوان اندوخت :-

ااهی تا جهانے بر قرار است   زمین و چرخ گردان استوار است
 قبالے فتح و نصرت در برش باد   کلاه بخت و دولت بر سرش باد
 و نیز درین سال تعریف باغ حضوری - که نور بخش چشم

فعل کشا داشتند * سحرگاهان چون عروس آفتاب بماشطگنی قبابه فلک
از حجه مشرق مستعد آراستگی - و شبستان آسمان زبردی را
افزایش پیراستگی شد *

عرض سازان جساء و جلال - منتهیان دولت و اقبال بعرض
رسانیدند که: "تا حال از تقسیم باره فراغت حاصل نشد" - بر زبان عالی
گذشت که - "بعد از انقراض آن انتهای آئینه جهانکشا خواهد گردید" -
و حکم شد که: "همراهیان قدسی رکاب نور چشمان ذوالاقتدار - یعنی
وایعهد بهادر و شهزاده فیروز بخت طیار" - و چون سری امرتسر جی
ملاد و معان این طایفه ظفر مدار است - مستعد عزیمت آن سمت فرخندگی
آثار باشند * رقصان نازکین ادا - و مطربان نغمه سرا فراهم آمده -
مورد انعامات گران - و مصدر اشفاق فراوان شدند - و آتش بازان و
تخته سازان را سوائه قیمت زر دیگر بسیار عطایات گردید - و روشنی
سازان را رویه هائے بسیار مرحمت یافت - و هر یک از عطایات خدیو
گیتی آرا دولت و شرافت اندوخت *

بعرض رسید که از تقسیم باره فراغت تمام و کمال گردید - و هر
یکه شکر گذار بسمت وطن خود روان شد - حکم فرمودند که - "پیشخانه
عالی در سبیل دایر شود" * و از آنجا باز بکویای سوار شام سنگه
نزول اجلال واقع شد * پردگیان عفت شرف حضور اندوختند -
نثار لالی اشک جواهرات و لولوه بے بها را مستزاد ساخته - کبوتران آسمان
پرواز - و صعودیان چنگل باز را از فرق قدسی آن نوگل شاخسار عظمت
پرواز - بسان بلبل سران به نوبه پدش رس بستان بختیاری - و سرو
جویبار عظمت و پایداری - بال کشا کرده - طرب افتما گشتند - و
شام سنگه بفراغت تمام و نیاز مالا کلام - آن وقت - که دست هم

ماه نور انشان و آفتاب را بنظر تسدیس در یک برج اقتران نشانیده -
 دست یکدگر سپردند - سُبْحَانَ اللَّهِ! این که مقامی است رقت افزا -
 و جائی است قدرت نما - که از ابتدای رضاعت تا سن تمیز لخت
 جگرمی سالها پروردن - و گله را از سموم روزگار بحفاظت داشتن - و
 آخر بدیگری سپردن - و دعوی نکردن * حقا! که این قطره ایست از
 نیستان دماغ چکیده - و این لعلیست از بدخشان جگر تراویده - پس
 این دولت بدیگری سپارند * طایفه شریفه و این گرانمایه جواهری
 بدیگری دادن - هر آینه رقت گاه عرفانیان - و دقت افزای خاطر حقانیان
 است * موبدان سواد خوان بقاعدۀ سنگین آتش افروزان از کتب
 هفود داستان خوانده - در آن گروه پیروی آن آتشین رویان را بطواف
 آتش نور افشان ساختند - و بجواب و سوال ناز و نیاز از طرف ثانی در
 مقام تبخیت از نوشابه آغاز سخن و افسانه های نو و کهن سرانیده - از
 آتش آن همه مکان را روشن ساختند * اوّل آنچه از زبان عروس بموجب
 شلتر بزبان عروس رفت - پرورش و غور پرداخت - و ثانیاً آنچه
 نونهال بخت و اقبال - در آن بزمگاه جاه و جلال - بانداز و کرشمه
 باهم قیل و قال کردند - دلاسا و تشفی و تسکین و تسلی بود - و این
 گروه قدرت بین را بانعتقاد این دو گل - و اجتماع این دو بلبل - نشاط
 فراوان و انبساط بے پایان دست داد :-

[نظم]
 قرآن ماه شد از تطف های یزدانی
 مبارک باد بر آن آفتاب اوج سلطانی
 بوصل هم خدایا! شاد دارش در زمان سعد
 طلوع نیر او کن بعز و فرخاقانی

بعد از انقراض رسم و رسوم - که آئین علوی این گروه ذی فهم
 است - دست همدیگر را از کشاکش را - و گل و بلبل را بانتظار وصال

آثار نموده - زمانه محسن و هنگامه مبارک را برای از دواج آن ماه و مهر تعیین - و در گردش نجوم سیمای از طبقات اراضی و از صفای فلکیان بعین الیقین دیده - دایره اختلاف را در مرکز اعتدال - و نقش اقبال را بپرگار جاه و جلال - مرتسم و مرقوم - لوح بخت و ظفر را بفاتحه مراد منقش و مختوم ساختند - و ساعتیان وقت بین - و باریک نگاهان دانش قرین - کسه های سیمین در طشت های جواهرین داشته بشمرد از منه و اوقات - بانظار قرب هنگام چون آنجم چشم را بر نظرات سعد دور فاک بمیمنت های اقبال والا بشارت انما گشته * گریال برنجی را بیاد تعایم ساعت میمون - و باموخت وقت همایون - از ضربت پتک چوبی در دل یاد میدادند - و بصداهای نشاط انگیز آن سرمایه طرب حصول - و دولت بهبودی و انبساط وصول کرده - باعطاف شاهنشاهی مشمول - و باطاف ظل الهی مقبول گشته * از نصرت و دولت ظل نواز - و از ظفر و عزت عام افراز شده - در خانه اعدای بد بخت رخنه انداز گردیدند *

چون آن زمان مبارک قریب رسید - خجسته یان عفت - و پردگیان عصمت - آن ساعت را از زبان انجمیان دانا اصغا کرده - بمسامع والا رسانیدند * چنانچه عفتیان سرا پرده عصمت و عصمتیان حجله نشین عفت - آن را تفاؤل سعید - و مقارنه نیرین حمید - تصور و برای سامان انعقاد موبدان گزین را تقرر گردانیده - وقت نصف شب دقیقه - که آغاز طلوع عطیه بخش جهان - و انتظار تباشیر مراد جهانیان - تعبیر ازان - و دل لیلائے لیل را عبارت از همل میتوان کرد - آن گل و بادل را به پهلوی همدگر جا - و از سر هنگامه نشاط برپا کرده - بمعاینه مرآت چهره همدیگر را بمقابلت نوشه و عروس رو نما - و

قام قدرت نقش آن بر لوح خاطر حزین من صورت نگارید - بنده بسته بود - بعینه بخارش کلک حقیقت سلک رسید : تاریخ :-

شد فزون بخت و جاه و حشم نافت سرمایه طرب عالم
 پا به دوستان بلندی یافت دشمنان را شکست سر ز ستم
 بر فلک رفت بانگ کوس نشاط در جهان نام نیک گشت عام
 شادی شاهزاده والا شد باطاف حق بنار و نعم
 چون نمودم تلاش تاریخش زد ندای فروش از غیم
 که بگو اکبری ز روع طرب «ماه و خورشید شد قرین باهم»

چون بایزیدی تأیید چنین نیکو اخترے در مشام مراد شام سنگه جلوه
 افزا شد - مطلعش از مطاع آسمان در گذشت - و صبحش را آفتاب
 نور افشان - و سوادش را بیاضی ظلمت زدای خانمان بعنایات ایزد
 مژگان جلوه افروخت - و شب امیدش از فروغ عنایات ایزدی چون
 روز گردید - باین میمنت از غایت طرب در پوست نگنجید - و
 سرافرازی کونین اندوخت - وقت شام مو بدان بید خوان و پیذتان ریاضی
 دان بارشاد حضور - از غایت سرور - ناصیه ساعی عقیدت - و جبه
 فرسای عبدیت شده - در دریافت ساعت میمون - و شناخت
 هنگام همایون - که اقتربان فیروز سعدین - و انتساب نجمین دولتین
 است - بنظر دور بین در اصطراب تعمیق و تحقیق و اصطرابیان انجم
 شناس - و مجسطیان بطلموس قیاس - در امعان وقت حمید - و
 اخراج زمان سعید - که مقارنت گل و بلبل در یک چمن - و مجالست
 مهر و ماه در یک انجمن - تعبیر آزان توان کرد - بژرف نگاه - و
 گزین هوش - در تقویم بیقین و تدقیق - بمطالع مطالع اسرار - و
 ملاحظه لواحق اضمار - اقتباس مشکواة انوار - و استنباط فیوض نتایج و

چون بھویلی سردار شام سزگه نزول دوات و اجلال واقع شد -
 صعودش بفلک الافلاک رسید * نزول صعودی نوشاه در هتک استار
 مشک مویان شمشاد قد و خورشید رویان قمر خد کوشیده - بر شایقان
 دیدار یوسفش هفگمه ترف را از سربتجدید آورد - و گل موتیا - که در
 زمین هدد هگام شام در مشام مستان خمخانه حسن و صباحت کار شراب
 دوا تشه کند - چون خرمن خرمن بدست و گلوے آن نازنینان سمن
 ساعد پیچد - خم خم نشاء و سائر ساغر انبار خمار آن دست و پاگم
 کودگان هستی را بآبھام میپرستی در داد * گل یاسمن را - که رنگ و
 بو افزائے دماغ سرشاران و صہبائے طرب بخش میخواران است -
 خرمن خرمن و دامن دامن پر رویان بر روے یکدگر ریخته - حلقه
 هائے تازه گل را با حلقه زلف دو تا در دور و تساسل آوردند * نازنینان
 بیبا عرق گلاب در عین گرمجوشی از گل روے یکدگر کشیده - بر روے
 هم پاشیدند * تاتار تاتار عنبر - و خروار خروار مشک آذفر را بر فرق
 سنبلین مویان بنفشه خط افشاندند - و پرده گیان پرده دار بنغمه سرائی
 در پرده بطنز هائے گونا گون از زلف دامے چند در گردن جان ها افگندند *
 گلاب پاش ها بر از رنگ گونا گون - و پاندان ها بشهادت عاشقان از
 خونخواری رنگین بجان سرخ پوش گواه ناطق چون بتکلیف طبع رنگ
 آمیز * و بتحریر و تحرک خیال شور انگیز من مصرعے چند که
 درین ضمن بشیرینی فصاحت بر رطب تر خورده گیرد - و نمکینی ملاحظت
 جراحات دل را خراش تازه دهد - از کلک من ضیافت ذایقه یباب
 معانی شیرین و نمکین و گرم و سرد چشیدگان روزگار بامتزاج رو داده -
 تا مائده خواران دانشمند و دانایان خرد پیوند را پختگی افزاید - و خامی
 رباید * چون از نتایج طبع زاد هندی نژاد است - و قلمزن قضا بمو

وادی ایمن را ثمره بخش عنایات یزدانی * گل‌های آتشین شعله ریز و
 شرر بار و شب افروز خاک نشینان کوی تیره روزی و ابدار * تخته
 گل‌های آتشین مانند لاله زار آتش افروز - و دل‌های آتش پرستان از
 رشک این آتش بازان در گداز و سوز * چادر برفشه چرخ برفشه گون را
 عبرت داده - بگل افشانی آبی بروی کار آورده * ماهتابی شب را
 چون روز آفتابی نموده - و دود از دل‌ها بر آورده - و کاغذین چرخ
 آتشین بآتش افشانی چوخی زده - که چرخ را چرخ داده - آتش‌بازان
 بآتش‌بازی چون سمندر آتش نشین - و از گل‌های آتشین بر دامان زمین
 هوایی ستاره افشان - تابشی در سراچه باطن اخگر در جگر زده - قتیله
 چون پنجه کش خورشید سر با آسمان نهاده * سلک مسلسل پتاخته دل
 را بدزدی آورده - که هودم از غایت حرمان بشر و ریزی کمر و فری انگیزد -
 که دل‌های ارباب وحشت را بشور و شر اندازد * تخته‌های شبنم چون
 آسمان زمردین به زبرجدی تمنائیان جنت را بشارت از بهشت برین
 رسانیده - و سرو‌های خضرا لباس یاد از خضر و الیاس داده * مرغان
 شوق بهوای آن گرم خیز - و انارها بغایت سوز و گداز آتش ریز *
 آتش افشانی هوایی چون ستاره ریزی نسیم صبح بهار - طائوسان کاغذین از
 اوراق بریختن ترانه سنج عیش و فرحت بدلفریبی عاشقان زار :-

روان شد تخته‌ها مانند گلشن چراغ لاله گشت از باد روشن
 شرر افشانی آتش نژادان گرفته عرصه را چون باغ و بستان
 منور شد شب از مهتاب چون روز شقایق در چمن شد آتش افروز
 خیل خیل سمن ساعدان نازک بدن بعزم صید دل‌ها نغول مجعد را بر
 عارض شکستند - و جوق جوق مهوشان نازکین ادا شمایل گردان ماهتاب
 سپهر حسن و جمال چون انجم ها بستند *

بمهد غنچه میان چمن به کودک گل گرفته نامیه چون دایه در میان کنار
 نشسته ماله و شے هر طرف بهر برزن نشسته مهر جماله بجاوله در بازار
 زبان بعیش و نشاط و طرب بخود بالید زمین کشید ببر خلعت ز سرودگار
 بجام لاله بر آسود باده ز شبنم گرفت صحن چمن زیب و رونق بازار
 بهر طرف بچمن گلرخان زیبا رو پیرده صبر ز عشاق پیرده در گلزار
 ز نخابندی بستانی عنایت حق کشاده غنچه دل از نسیم صبح بهار

ز موج خیزی باد سحر دل از جارت

ز رنگ و بوئے چمن دل شده ز دست فرار

خמוש اکبریا کن دعا وظیفه خویش

که گوش نازک گل کے کشد صدائے هزار

مطربان از طنبور بدلنوازی - و قوالان از دف در پیرده از روئے کار
 بر اندازی :-

جگرها تار از تار رباب است بنواز نغمه مرغ دل کباب است

بوده مطربان دل را باواز صدائے شادمانی کوده بر ساز

ز رقص گلرخان سرو بالا گرفته زیب و زینت بزم والا

چو بلبل مطربان در نغمه خیزی دهان مانند گل در خنده ریزی

جهانے از نشاط و شادمانی نموده چهره ها را ارغوانی

آتشین دستان آتشین کار و نطف اندازان چابکین دشت مواد آتش را با آتش

دستی تمام بهم رسانیدند * و با وصف طینت چون آتشین خرامان فلک

از جهان سقای بعالم علوی شتافته * هوائی ها در آن هنگام بر هوا

ستاره ریز و از صبح روشن مهتاب شده - و چادرها چادر انوار بر ظامتیلان

روزگار و تیره روزگاران ظلمتکده افشاندے - دستہ گل گلی چون چرخ ستاره

بارستاره افشانی - و افارها چون شجره کوه طور کام چشم گم گشتگان

ز بسکه لانه و سنبیل فضائے او دارد شفق ز لانه و شامش بود ز ریحان زار
 ز بسکه شهره آفاق شد بخوبی و زینب توان که نام نهندش خانم و فوخار
 ز بسکه زینب گرفت است عرصه اش از گل
 فاک بر شک سحر انجمش کفد ایشار

بهر طرف گل و بابل بهر طرف نغمه بهر طرف بچمن شور شد ز صوت هزار
 برای شادی شهزاده جوان طالع روانه شد به آثاری چو باد در گلزار
 و بود کرده در آن ضاع از غنایت حق فگند بر سر مردم جواهر و دینار
 عطا نمود بلشکر سنان و خنجر و تیغ فشاند دست غنایات و جود چو مدرار
 بنور ماهچه رایت ظفر آیت فروغ یافت آثاری چو عرصه گلزار
 به بست باره در آن عرصه طرب افزا حصار بند عیان شد ز تخته بندی خار
 نبود خار در آن عرصه نشاط آگین که بود در دل اعدا خایده زیوه خار
 میان آن غربا جمع آمدند تمام هجوم کرده درو مردمان ملک و دیار
 گهر فشاند بعالم چو ابر نیسانی گرفت نقش عجب نقش درهم و دینار
 قبول از همه تنبول و نذر گردیدند فراهم آمده بسیار از پے ایشار
 قریبده لکه و چیزه زیاد شد خرجش که هر کس بوطن شد روانه شکرگدار
 مسیحان ملایک برای طول حیات دعا نموده بدرگاه خالق غفار
 شمیم گل بچمن در دماغ فرحت شد برنگ و بوے در آمد چو طبع عطار
 ز مشک بیزی باد صبا دماغ سحر گرفت لباخته..... بسیار
 ببرد هوش بغایت ز بے زبانیها میان عرصه گلزار سوسن از گفتار
 مسیح گل بچمن زنده کرد دلها را ببرد از دل عشاق صبر و هوش و قرار
 سبوء غنچه نهاده بدوش سانی شاخ بدست جام طلائی ز نرگس بیمار
 بهمنشینی گل سنبیل عطیه زن گردید خرام ناز گرفته تدرو خوش رفتار
 کشیده قشقه گل جعفری به پیشانی گرفته هندوی گل تار سنبیل از زنار

به بزم شاه بشو حاضر - و بغایت هوش نماه عرض باهل خرد ز جوهر کار
بکار خویش سرو کار بخشش و شادی کن که یافتی شرف عتبه بوسی سرکار

المطالع الثاني *

شهنشاهی که فلک را ازوست عز و وقار
هزار غلغله می افکند بگنبد چرخ
شهنشاهی که اگر شاخ باغبان شکند
قام کند دید او را به بزم گاه بهار
شهنشاهی که اگر آسمان سپر گیرد
تفش ز رخنه انجم خورد سر سونار
شهنشاهی که زمام مراد در کف اوست
میان جنگ بود نعل اسپش آتشبار
شهنشاهی که اگر دشمنش کشد سر را
ز مغز او بدر آرد ز قهر و غصه دمار
شهنشاهی که کمندش ز رشته جانها
شهنشاهی که عام نام او بعز و وقار
شهنشاهی که بشب شمع ماه در محفل
ز چهره اش بکند کسب فیض از انوار
شهنشاهی که فاک را ازوست زیبائی
شهنشاهی که زمین را ازوست نقش و نگار
شهنشاهی که بدورش غزال صحرائی
ز سم کشیده بالواح دشت نقش و نگار
شهنشاهی که جهان را ازوست عظمت و فخر
نشسته در دل اعدا ز تیغ او زنگار
شهنشاهی که عام نام اوست در عالم
شهنشاهی که ز عادمش بهالیه نکوار
شهنشاهی که ز اوف او گل و بابل
ببزم باغ نمایند بحث در گلزار
شهنشاهی که ز بس بوع خلق اوست بخلق

قریب هست که آید بقبضه اش تا تار

شهنشاهی که بود رایتش بعرضه جنگ
نشان فتح پے قتل دشمن خونخوار
شهنشاهی که عدو شد ز تیغ او بیدم
شهنشاهی که بود قبضه دست او را تار
شهنشاهی که بلطف و کرم بحق ممدون
بجود فیض شده نقش صفحه ادوار
نموده عزم ز لاهور سوه امرتسر
که هست معبد این بادشاه کیوان دار
ز بسکه نور غفایات حق در آن ملکست
بروخت آفریده را برخور دار

دهان غنچه زهم باز گشت همچو صدف   که گشت ابر بهر سوئے باغ گوهر بار
 میان کشت چمن شد عیان گل خورشید   چو آفتاب منور بطارم دوار
 ز سیر باغ شده چشم مردمان روشن   کشیده سرمه صحت به چشم هر بیمار
 بهر طرف چمن باده نو بهار فشاند   ز بوئے برگ گل و لاله نافع تاتار
 فراخت در صف گلزار ترک عبهر مست   ز شاخ سبز پئے قتل ناچرخ خونخوار
 بغمشه خط شکسته نوشت همچو بتان   به بزم باغ زهم باز کرد گل طومار
 قتاد شور بهر کوچه از گل و سفید   برنگ و بوئے چمن جاوه ریز شد بازار
 صبا ز رنگ بهار است جامه در بر   بفرق سرو ز گل گشته طره و دستار
 بفرق نرگس طغاز تاج زرینی   بدست غنچه زر سرخ از پئے ایثار
 باتصال گل ساسمین گل شدو   باوج همچو صبا بر دمید از شب تار
 مثال باغ خایل از نسیم خلد برین   گرفت عرصه صحرائی از شقایق زار
 ترانه سنج بهر سوئے باغ بلبل مست   نسیم صبح خرامان به تخته دیوار
 نشست از سر عشرت به تخت گل بلبل   میان بزم چمن یافت جاه و عز و وقار
 غزال باد صبا در چمن بتاز و تگ است   ز سبزه بر سر خاک است فرش میزگار
 نشسته گل بسر مسند چمن از ناز   بهر طرف زده بابل نوا ز قرب و جوار
 میان باغ ز هر سمت زنده بائی چند   گرفته چتر ز بهر نوائے این گفتار
 چو عنعلیل زنی شور اکبری از چه   که میر ..... گلزار
 بیا دمه بخود آئے رفته چرا از هوش   ز خون دل بقام رختی چه نقش و نگار
 چرا بیباغ سخن میرسی بطاوسی   ترانه میزنی از شور این دل فگار
 به بزم سلطنت شاه کن نوا سنجی   بدست ماشطه طبع زن نگار نگار
 ز شاخ خامه گل تازه ریز بر اوراق   نشان بصفحه نسیم ز نافع تاتار
 ز نقطه اش به بیاض غزال بجش سواد   ز آبیاری موج سخن فزائے بهار
 ز مطلعش سحر بخت را بیفزاء فیض   ز مقطعش بجهان ریز چادر انوار

زمین ز سبزه نورس بساط تازه فکند ز لاله و گل صحرایی چمن به بست نثار
 فلک ز اختر و انجم بفرق لاله و گل نموده نعل و عقیق و گهر بے اینثار
 بهمنشینی گل سبزل سیه بچمن گذاشت همچو بتان زلف بر گلرخسار
 عروس سبزه بمهد چمن بغایت ناز بوده دل ز جہانے بجلاوه دیدار
 نواز عیش سراپان بهر طوف مرغان دمید نغمه جانسون در نئے منفار
 ز عاشقان گرفتار دام شیدائی صغیر بابل مستانه بود صبر و قرار
 بدور عیش و طرب جام چرخ میفانی نظاره باز بهر گوشه نرگس بیماز
 فگنده سایه عشرت ز چتر ابر فلک بهودج گل نسرین نسیم صبح سوار
 مراغه سنج نسیم سحر به بستر گل که شد دماغ دی از باده طرب سرشار
 زمین بساط طرب چید و داد خوبی داد فلک به بست طراز از لالی شهوار
 سحر فشاند ز اوج فلک بهر سونور نسیم باغ چو موج محیط گوهر بار
 فکند بلبل صیاد دام از رگ گل چو مرغ دل شدش آنجا اسیر دام شکار
 هوا چو آینه بطن حقیقتان نمود سر خفی را ز غنچه باز اظهار
 شد اتصال سبزل ز نرگس شہلا فتاد شور که آهو بدام گشت شکار
 برای سبزی و سیرابی چمن هر دم فلک اجبب بگوید به بست دست چنار
 دماغ اهل چمن گشت مست باده ذوق که شد شمیم گل اند چمن غذای هزار
 نهاده تاج طلا بر سر خود عبهر مست بوده سوسن شیوا زبان دل از گفتار
 زخم و چم قد عفاے گلرخان چمن ز یاد رفته خرامش بیک خوش رفتار
 ز مرده ساخته عنائش سرخروئی ابد کسی که ز درخی داشت در صف گلزار
 به بست تازه خوبی بچره شاهد گل زلف غایبه بیزان چو اعدت فرخار
 ز نغمه سنجی مرغان آشیانه گل شکیب و صبر ز دایکسنگان نمود فرار
 هوا ز شدنم تر ریخت بر گل نسرین میان بزم چمن همچو جامه گلزار
 بصد هزار زبان درمیان بزم چمن ترانه سنج ز عیش و نشاط موسیقار

نسرین تن - و نگارین دستان سیمین بدن - بگلگشت چمن در عیش و
 فرحت * سنبلیلیں مویان خنجرین آبرو - و عنبرین زلفان دلجو -
 بقامت دلکش چون غذایب مراعه پیمائے گلستان نشاط و عشرت *
 چمنها از خوش رویان در نگار آرائی - و گلشنها از بهارین چهرگان جادو
 ادا در بهار پیرائی مطربان بجادو نوائی در مقام دلبري - و قوالان از
 غایت سحر مقالی سامری - و از مشغول افسونگری * زمین را
 پیروایه اخضر در بر - و آسمان را کلاه زمین بر سر * ترکان گلزار و نسنجیان
 بهار در عرصه چمن بدلفریبی نظارگیان قدم با قدم - و یساول بندان شاخ
 فیمران شمشیرها عام * نسرین و نستربین پیراهن دل چاک کرده -
 دیوانگی و شیدائی دامن هوشیاری را پاک کرده - عالم را فرحت
 افزود - جهانی را طرب رو نمود *

قصیده درین ضمن از بهارین طبع و نگارین خیال - که هوش ربائے
 مدعیان - و فرحت افزائے باغ بصیرتیان عبارت از آنست - از تقاضائے
 غایبات خدیو اقدس خالی از اعجوبگی نمی تواند شد - بموقام اضاعت
 اوقات صورت نگار بسته بود - نگاشته - بو العجبه ختامه شد * چون
 زیب افزائے بهارستان سخن و رونق بخش چمن اییض است - امید
 که دماغ سرخوشان خمخانه دانش و بیدش را مستیهائے رسائی دهد -
 و نظام سراپا نظام و نثار در نثار از عقد پروین و بذات النعش چرخ حوصله
 بصهبائے نیرنگی هائے دور سپهر مینائی را مالا ملال یافته - آفرین گر
 طبع نشاء پرست من شود :-

رسید مژده امید از نسیم بهار فتاد شور بگلشن زلحن صوت هزار
 بهار چتر بر افراخت بر سر شمع گل چمن ز فیض هوا بست رونق گلزار
 ز شهنائے صغیر و ز شور کوس سحاب فتاد غلغله بر اوج گنبد دوار
 علم فراخت صفوبر بعوض گلشن شکست داد باعدا ز نوک نیزه خار

باب چهارم

شادی نامه کنور نونهال سنگه *

بیا ساقی آن باده لعل گون   که بخشد دلم را خماره فزون
 دماغ به نشاء رسائی دهد   ز اندوه خاطر جدائی دهد

بهار نشاط است و دور ساغر انبساط فاک بر سر مراد رسیده - و زمین صندلین
 نطع افتراح گسترده - خوش نشینان بهار - و رنگین وضعان گلزار -
 به خم و چم شکیب ربا دلفریب عشاق شده * عذادل سراپا نوا - و شیرین
 زبانان ترانه سرا - سر به گلشن کشیده * طوطیان بسدین منفار - زمردین بال
 اداس مستانه روی از آینه آب جویبار سرقت نموده - در جرگه سئ
 پرستان مستی دوست چون سیه بختان چه چه دلکش بر آوردند *
 بسرخروئی نشسته بلبلان از شقایق کنجد خال سمن تندان سیمین عذار
 ازین چراغان از داغ دل بستند * نازک بدنان در جلوه ریزی - و
 نازکیان طائوس خرام در سبک خیزی * بلبان مرغان بستان همانا بخوش
 آوازی بلبلان ماند - باب آنرا نتوان بیان ساخت - بلکه بلبلانش نتوانند
 بر سرود - و رقص سرو قدان چابک آئین چمن بسبک خرامی سیم تندان
 مشابیهت دارد - که زبان قلم باظهار آن قدم نتواند فرسود * گلرویان
 مشک برگل عذار ریخته - و نسوین بدنان بر عارض زلف غنبرین غالیه
 بیخته * شمشاد بالایان سیمین ساعد - و هلال آبروان خورشید خد
 کمند در گردن جان عشاق انداخته - خود را بقیام و قعود و رکوع و
 سجود مسجود ساختند - و طره بازان نرگسین چشم تاج ناز بر سر گذاشته -
 این کج معجی را روز بازار افزودند * از نسیم نشاط بهار عذار ماله رخان
 در اهتزاز - و خوش خرامان سراپا نیاز در غمزه و انداز * بهارین چهرگان

گردش نجوم با وصف نص و جیز - که « و اذْ سُلِّ مَا فِی الذَّجُومِ - فقال
 اَنْتِ وَاِذَا الْقَمُرُ فِی الْعُقُرِّ لَا تَسْفُرُوا » می باشند - بر سر تصدیق شاستر
 اهل هند - که کتب آسمانی و مقبول جاودانی اند - آورده بود - روز
 دوم از حضور انور بعاتت معین شده - ایامه زیبائی که چشم ندیده
 و این عبرت بین - حیرت گزین چون آئینه بنظره در آورده : ع
 « دنیا است عجب مرقع رنگینی » *

چون آن وقت پدرم از دامان چاکی در لاهور و بحکم حضور چند روز اتفاق مکث افتاده بود - و الثالث بالخیر راقم السطور و عمومی کدار ناتھ - همراکب ملتزم شده * از آن اعجوبه کاری در اتاری التذاذ صوری و معنوی بدست آمد * از والا حکم شد که - چون بنائے اتحاد دولتین انگریزی و خالصه جی تفصیص یافته : "حضر دربار گردون و قار - و افسران افواج بهرام آثار بحضور رسیده - پیش لانت بهادر ندور گذارد" * آن وقت چون نوبت والد راقم این اقبال نامه رسید - از رومال، خاص پنج عدد بتکی طلا بدست اقدس عنایت فرموده - اشارت بجانب لانت بهادر نمودند - و اِلٰی الْاَن - که پدرم چون تولدے لالا گوشواره از آن مسند نشینان دولت و ثروت بوده اند - لانت بهادر را از دیوان این دولت نشان دادند * چون تقرر دیوانی آن فهرست جویده اقبال در سال نود و چهارم بنظرم میبرد - و آن سال را میخواستم که برشته نظم در کشم - تا اُولی الابصار مرا بنظامی در پذیرند * در سه بیت اشاره خواهم داد - وَالْاَمْرُ بِیَدِ اللّٰهِ تَعَالٰی *

چون ظاهر اتاری از قدوم حضور انور حکم نوبهاری گرفت - بفضل ایزد باری - بحزم و هوشیاری برآمده - سرچشمه فیوض و سخاوت جاری ساختند * نوشه سوار فیل باعماری - و افواج شایسته بالباس زر تازی - و کمیدانان پیشرو بعیاری - پاسبانان بهرام صولت بخبرداری - تعین گشت * فہنگن فیلی لباس چون چرخ زنگاری - و سنگھان سرخ پوش بایئن سرکاری - بجیغہ ہائے مرمع و کلغیہائے طلا کاری - پیرایش کردند * شہنناوزان دولت و بختیاری - و نفارچیان نصرت و نامداری - و دھل نوازان حشمت و کامگاری - طیاری نموده - بجرخ ہفتم غلغلہ انداختند * چون روز برات ژالہ باری مسلمین را - کہ منکر

آنها را قلاده بندگی در گوش کشیده - در پنجه هائے آهنین حکم
نگهداشت فرمودند - و بعزم تهیه شادی صاحبزاده والا قدر متوجه تائیم
آستان سرنی هر منزل جی شده - سعادت جبه سائی اذروختند * از
آنجا لات بهادر را ملاقات نموده - آرایش فوج و ترکیب سامان شادی
را معاینه کنانیده - عجب زیب و زینت افزودند *

سرکار والا از منجمین دهر تغال گرفتند * یکے عرضداشت کرد که :
”روز برات در اتاری ژاله باری شود“ - و این آثار بر باد شدن اعدائے
دولت بگلوله هائے آتشین تعبیر کرد - و سرکار والا بیست و پنجم ماه
اسفندارند ماه الهی معه لات بهادر ظاهر اتاری را رشک بهشت ساخته -
مصاد شادمانی را تهنیت افزودند * چون از هندوستان و خراسان و
ملتان و بلوچستان و ترکستان و کوهستان مردم تماشا دوست فراهم شدند -
اگر بشهور و عوام در تعداد آن تخمیناً توغل کرده آید - قام مقطوع
الاسان در احصاء قاصر می آید * چون زاد و راحله شان نماند - آن هم
در حلقه سایلان در آمده - بهمین بهانه کامیاب بار در بار این خسرو گوهر
بار شدند * از درگاه پادشاهی حکم نافذ بظهور پیوست که : ”هر جاندارے
را که دریابند - بے آنچه نگذارند“ * جرنیل اعظم و تنوره فراسیس و
مضر بیلای رام و گلاب سنگه و راجه دهیان سنگه کلان بهادر و جمعدار
خوشحال سنگه تجویز حلقه در سه فرسنگ از خارزار کرده - بازه نام
فهادند - و آن را بچند دروازه منسوب گردانیده - مردم سایل را از تمام
و کمال فراهم آورده - هر یکے را بیرون کرده - مقضی المرام فرمودند *
بعضے فقراء - که سگ همراه داشتند - بحکم حصه جازدار بے نصیب
نگذاشتند * طمائی بحکم امتحان کوزه سفالین را پر از مورچگان جاندار
در نظر راجه کلان بهادر آورد * چون حصر آن از جمله تعدر بود - چند
بار از دو دست کوزه اش را پر نموده - نامے بدست آوردند *

قسم شریفی تمام سوار و پیاده را شیرین کام سازند * امریک را^۱ متصدی بعرض رسانید که - "اگر حضور انور یکماهه تمام سپاه را بطریق تنبول پذیرا فرمایند - فوج باین عنایت در پیرهن نخواهد گنجید * حضور والا فرمودند که : "وجه تنبول از همسران زیبا نشیند * چون استبداد فوج - که از قدیم ذمکخوار بودند - از حد گذشت - اصرار آنها بموقف قبول رسید * نیز از جماعه حضار تنبول بطریق مذکور قبول فرموده - بخاعیات گوناگون سر افزایی بخشیدند * بتمامی آتشبازان ممالک محروسه را حکم شد که : "هریکه در صنعت و ابداع کاری بد طولی داشته باشد - معرفت خلیفه نور الدین انصاری بعرض رسانیده - قریب یک لکه روپیه را آتشبازی داخل معسکر فرصت سازد - و بفحوائ^۲ اَلْقَدُ فِی الْکَم از تنخواه بیباک زیست نماید *

هریداس کرت سویم بوساطت راجه کلان بهادر مصر تابوت شده - از حبس نفس افسانه ها خوانده - دعوی چهل روز زیر خاک آورده - از حضور انور اجازت خواست * چون خالی از اعجوبه کاری نبوده - خود بنفس نفیس توجه فرموده - او را در زمین پریت متصل باغ سردار جوالا سنگه حجره - که در حجره دیگر بوده - نشاخته از بخورات عود و عنبر مشامش را نزهتگاه روح قرار دادند - و بعد از چهل روز او را برآورده - در آن دم از باران درهم و دیفار غبارش را شست و شو بخشیدند^۱ *

قراولان بعرض رسانیدند که - "دو شیر مست در دشت یحیی نگر مردم آزاری را از دست نمیدهند * خود بنفس نفیس متوجه شده -

¹ W. G. Osbourne, in his "Court and Camp of Ranjit Singh" gives fuller details about the exhibition of the yoga practices given by Hari Das.

جانبخش حقیقی استدعائے تلثیم عتبه فلک رتبه میکردم - و از شاعری
این ابیات تغظیم گرفته - اکثرے بطریق مناجات میخواندم :-

الهی پادشاهم زنده بادا   فلک در خدمت او بنده بادا
بدگاهش رسم اعزاز یا بسم   دهم جان گردن از حکمش نتابم
بود لاهور - گو میورم مزارم   بود تابوت در غنچه انارم^۱
حضور والا آبپاش بمقام انار کلی یافته - چون گل تبسم فرمودند
که : "در سفر پشاور و کابل نیز اگر قضا بشما بر سر دگر گونگی شد - از
انار کلی بالکل خاطر جمع داشته باشند" * بعضی خدمتگاران بعرض
رسانیدند که : "هریداس امیدوار آنست - که او را زنده در گور کفزد -
و باز بمسیحائی بر سرش وا رسیده - روانه دیار هندوستان فرمایند" *
حضور والا فرمودند که :-

طمع را سه حوشت و هرسه تہی

از آن نیست مر مطمعانرا بھی

کنور کپڑک سنگه ولیعهد بہادر را بکنور نونہال سنگه روانہ سری
امرتسر جی فرمودہ - بطواف سری ہر مندل و تسخیر قلوب متعبدان
آنمکان قدس استان پزد و نصائح فرمودہ - برائے ہزد و بست شادی وغیرہ
سامان مامور فرمودند * حکم والا شد کہ : "از فوج آئین ہر یکے را
بکلفی ہائے طلائی و لباس ابریشمی و پشمینہ آرایش دهند - و از

¹ General Allard died in Maharaja's service in January 1839, at Peshawar and his body was brought to Lahore and very probably buried in his own house in Anarkali.

In the house of Allard (now known as Kapurthala House or Kuri Bagh) there is to be seen the tomb of his daughter Marie Charlotte d. April 1827. It is situated on a mound and on the lower platform of this mound, a little towards the left hand where the first stair-case ends there is a decaying brick-work in the form of a tomb which I suppose to be the last resting place of General Allard.

استقلال زده - عرض داشت که - ج : «دمدم دم را غنیمت دان - و همدم شو بدم» * چون عرض از توضیح ریاضتش محض رعونت یافتند - در ادراش افزودند *

کنور نونهای سنگه از تیره اسمعیل خان بشرف ملازمت اشرف اختصاص اندوخت - و نثوره فراسیس و جمعدار خوشحال سنگه روانه امرتسر جی شدند - و بانواج ظفر انما حکم نافذ اصدار یافت که - «هریکه از احدیان پوشاک سرخ در بر کرده - و سلاح هریکه چون آفتاب درخشان باشد» * افسران پلائن در آرایش تن در دادند - و هزارها روپیه از حضور یافتند * چون از طرفداران روزگار بهم استخوانی این خدیو والا نژاد و بهم کنوی این پادشاه والا تبار سهیمی هستی نگرفت - و همچشمی صورت نه بست - سردار شام سنگه را بادۀ پیوند رفعت افزوده - شامش را بصبح مبدل نمودند - و اگر نه این جشن طوی را از پنده تا بخارا اشتهار و از پنجاب تا بر دم جابلسا شد^۱ - و ازین جاست که - چون ازین معنی شاه انگلستان را آگاهی رفت - شاه از رموز مودت نگاه کماندر انچیف لات بهادر را معزز نموده - ار را بتعظیم نفس نفیس و جابجائ خود قرار داده - باین طرف روانه نمودند * سرکار والا نیز وجودش را وقع شاه انگلستان داده - حضار را برائے خیر مقدم حکم استقبال دادند *

سیزدهم ماه اسفند دارند ماه الهی - الارڈ فراسیس از وطن مالوفه زاد نمکحلالی بر گرفته - بشرف قدمبوسی والا سعادت اندوخت * از وفاداریش احتیاط فراوان یافته - نامه پادشاه فراسیس را مطالعه نموده - تعایف آن ولایت را پذیرا فرمودند * الارڈ عرض داشت که - در راه از

¹ All the three MSS. are hopelessly corrupt here. This emendation is purely conjectural.

از دولت صانع سردار رام سنگه بهادر بے بہا در را بخطاب جونیای خاص - و بہ عز امتیاز اختصاص داده - از امثال و اقربان سر بامند - و در تمامی عسکر نصرت بیکر و ہمگی افواج ظفر امتزاج فیروز مند ساختند :-

[نظم]   الہی تا فلک را پایدار است

ز انجم صبح را گوہر نثار است

مدام از لطف حق خوشحال باشد

بہ بخت و دولت و اقبال باشد

و نثرۃ فراسیس بعرض رسانید کہ : ” ہر گاہ شاگردان من بخطاب جونیای سرافرازی یابند - مرا - کہ استادم - ” جونیای اعظم “ عنایت شود “ * بر زبان اقدس گذشت - کہ حضور را نیز این معنی مرکوز است * سردار فتح سنگہ اہلوائیہ را پیکر اخشیجی از انتظام بر افتاد * بیداد قدامتش امر سنگہ کہین و نہال سنگہ مہین پورش را بخاعت ہا معزز نمودہ - چار لکھ و بیست و پنج ہزار روپیہ زر نذرانہ قبول - و نظربہر کجروی ہائے آنہا از بعضے مقدمات نکول - و آن ماک را در جاگیر آن ہر دو برادر محکول و موکول فرمودند *

بعرض رسید کہ : لات بہادر برائے شادی کنور فونہال سنگہ عازم است * وید بہادر از ملازمت اقدس شرفیاب گردید * چون شطرنج راہ شکار پور باغوائے مردم سفدہ - و مقدمہ شاہ شجاع الملک بفرزنی سرکار انگریزی مد نظر بودہ - حضور انور این مقدمہ را بریورش ایرانیان بردار السلطنت ہرات و آن نواحی موقوف داشتہ - برائے استقبال لات بہادر جنگی وید بہادر را رخصت انصراف بخشیدند - و نثرۃ فراسیس را خطاب ” جرنیل اعظم “ بخشیدہ - نذرانہ قبول فرمودند * ہویداس نامی از گروہ بیزاگیان در حضور رسیدہ - از حبس نفس دم

دَامَ اَقْبَانَهٗ وَ اَجَلَانَهٗ میتواند بود که - بحسن توجه گاه را از سماک و سمک جناب بابا ذلک صاحب - و سراپا فیوض برکت گورو انگد صاحب و دستیاری زمین و زمان گورو ارجن سنگه صاحب - و زیب بخش پنجاب و هند گورو هر گویند سنگه^۱ - و عرفان پیرای گورو هریرای صاحب - و درپای معرفت را در گورو تیغ بهادر صاحب و عشرت جنگ گورو گویند سنگه دَامَ اِفَاعَتُهُمْ - از سرکشان صوبه پنجاب و صوبه ملتان و تبت و سنده و دیره جات و بنکشات و کوهستان و اتک و پشاور صوبه کشمیر و غیره ممالک محروسه بعضی بمطوره عدم - و بسیاری از غاشیه برداران این خدیو جمشید حشم بوده - در ترفیه احوال رعایا و برایا مواظبت داشته - بالطاف پیهم و عواطف اعم مقضي المرام و دوست کام میداشتند - و همیشه مصاحبان دانش در جلسای با زیب و فربه تیولات وافره و انعامات متکاثره مشمول بوده - بمناسب مناسبت عز و امتیازی اندوزند *

”چنانچه درین زمان فرخندگی توامان و آوان خجستگی اقتدار ششم ماه پوه ۱۳۹۳ بکرماجیت خدمات وفاداری و جانسپاری - و ندامت و سپه سالاری - مقرب بارگاه خاقانی - خاص الخالص صفوت کده کشور ستانی - انیس بزم پادشاهی - جایس شبستان شاهنشاهی - خوشحال سنگه بهادر را مد نظر اشرف داشته - خلف الصدق دولت و اقبال - و قرة العین جاه و جلال - نور حقیقه بخت مندی - و سرور سینده ارجمندی - ماهر فنون عربی و فارسی و نجوم کشف غوامض معضلات هر گونه علوم - قواعد شناس ابلق انگریزی یک تار میدان اشهب انگیزی

¹ The appellation of 'Singh' was not used after the name of the *Guru* or his followers before the time of *Guru Gobind Singh*.

جنوری دادم ۱ - سردار رام سنگھ را فرمان جنوریایی بمسودہ اقام آثم
غایت فرمودند * چون خالی از لطافت معاینہ نمیشود - امید کہ بہ
پسندیدگی پسندیدگان حق ظن این کس بیقین مبدل گردد :-

” چون پادشاہ حقیقی جنوریایی فوج بنی نوع انسان - و پاداری
قواعد تغذیم و تفسیق آئین جہانیان - و سررشتہ پلاٹن زمانیان متعلق
بذات اقدس صفات اوست - جَلَّ جَلَالُہٗ وَ عَمَّ تَوَالُہٗ خواهد - کہ ہرچہ
بر کتاب لوح محفوظ بقام ابدای معنای صورت بستہ - در عالم کون نیز از
جلباب اختفا بعرضہ ظہور بروز آرد * نخست آن ہمہ اسرار را از
غایت بے مثالی در وجود تمثالی آشکارا و ظہر نمودہ - در خواص
و عوام بطل الہی مخاطب ساختہ - یساول بندی ذطف و توب اندازی
ہائے قہاری - وصف شکنی قاب سپاہ اعدا بر بنادیق جباری بنفس
مقدسش حوالہ فرماید * از ارواح طیبہ مقتدیان صفوت کیش را مقدمہ
الجیش آن تخت نشین بخت و اقبال و مسند آرائی سریر جلال و
جلال فرماید * تا در انہدام اعدا - و انعدام بنیان جمعیت اہل جفا -
نگاہ جہان نور عزم رزم شکن برانگیختہ - کسان را - کہ تجوین شان
از لطف و کرم - و خمیرمایہ از پرورش بنی آدم داشتہ باشند - بجلوة
گاہ مصاحبت و منادمت شعشعہ بار بخشد *

” مصداق این مقال احوال میمنت اشتمال این خدیو فریدون
اجلال مہاراجہ مہاراجگان ذی اقبال مہاراجہ ادھراج رنجیت سنگھ بہادر

¹ Sohan Lal p. 350 Vol. III gives the name of the following eight men upon whom the rank of General was conferred :—

1. Ram Singh 2. Gujar Singh 3. Ventura 4. Tej Singh
5. Ajit Singh 6. Court 7. Misar Sukh Raj 8. Mian Udham
Singh.

تندو مندی رخ نمود - و در نیاز خانه بخورد و بزرگی عشرت گرفت *

دیوان سلون میل ناظم ملتان را حکم احضار شد * سرکار والا از جمعگیان استفسار آرام نموده - داد پژوهی او را بر تحسین گرفتند * از آنجا که در شرفیور پانزده کروهی لاهور نزول اجلال فرموده - بواو بلائی مردم رسیدند * همدو آنجا اراضی از مردم گرو گرفتند * حاصل ربیع و خریف را نظر بر سود زیر مد نام یصل نگاشتند * بهی های همدی را حکم وحی دادند * قطع نظر از روز باز پرس از حاکم وقت فترسیدند * حضور والا اسناد طاب کردند * بمهر قاضی آنجا قبایله های اترهان دیدند * چون قاضی را از فکوائے اَلَمَلِکِ عَنْ عَلِیِّ غَافِل یافتند - نامش محکوک و مهر را بنام گورو گویند سنگه صاحب و بابا نانک صاحب بطور لاهور محکوک نموده - از خزانه پادشاهی ادای قرض مشتے غریبا فرمودند *

دیوان حاکم رائے اتالیق کنور نونپال یازده هزار روپیہ زر - و چار راس اسپان توکی فزاد گذرانیده - خایف نشست - بسفارش راجه کلان بهادر رخصت انصراف یافت * چون نواب شهنواز خان از خون فراوانی بجان بود - و مزاج دمووی در زمستان او را بباد کش احتیاج داد * حضور انور از پیے او جاگیر شصت هزار روپیہ علیحدہ دادند - و از دیرہ تا تانک و بنون در تصرف آوردند * عالیجاء سکندر خان خاکوانی را بجایگزینش هزار روپیہ - و مولی داد خان بجایگزینش هزار اختصاص بخشیدند * خجستگی پڑوهان سردار شام سنگه اتاری والا از عقیقه اش بعض رسانیدند * برائے انصرام شادی کنور نونپال سنگه جی را حکم احضار شد * سردار رام سنگه پور جمعدار خوشحال سنگه و کنور کشمیرا سنگه و سردار گوجر سنگه و مصر سوکراج را خطاب

نشاخند،* عمومی کداری ناتھ - رام داس - حکم چند - دیوان کرپارام -
و دیوی دیال باخذ حساب مامور* چون شش بیغش یافتند - یک
هفته قریبانش را فریاد از تکلیف معذور فرمودند*

درین سال طبع والد راقم این شگرفنامه پادشاهی و دستور العمل
جهان پناهی علالت - و طبایع عالم خصوص طبع این جزو معتبر
ملالت گرفت* حکمائے سلطنت به تیمار داری نشستند* حکیم خدا
بخش حکیم الزمان در شفا خود را "اِنِّیْ اَنَا اللّٰهُ" گفتے - چون قهرمان
الہی او را مستغرق بحر فنا ساخت - حکیم عنایت شاه بخاندانی فخر
کردے* فقیر عزیز الدین رضا انصاری مجمع البکرین وزارت و حکمت
به نفس پڑوہی کردے - چون سیزده روز گذشت - حضور انور
وجودش را به پیر بر بستند - و خود را از جلال الدین اکبر تعبیر فرمودند*
آرے پدرم بدوست و دشمن طرح مصالحت اندازد - و در قبا عبا
مزاجی را از دست فرو نہلد - از نمکحالی او در تمام ہندوستان شور
است - و چشم بدین او بمیل اعزال کور* دیوان بیوانی داس
پشاوری - کہ بار حسد پشتش شکست^۱ - پدرم را به برابری نگرنتے - و
آوازوے بہمین خورسند بودے - تخم عداوت نکشتی* فانک آن جور
بگردنش انداخت - و پسرانش را برین در نیاز نشااخت حقا کہ - ع
"نہد شاخ پر میرۃ سر بر زمین"*

و مرا بخوردی گرفتندے - عمومی کداری ناتھ را به بزرگی یار
بودے* چون طبع شب و روز از دست میرفت - خود بنفس اقدس
صحت از دربار بابا نانک صاحب خواستند - بمفاد آنکہ - ع:
دعائے پادشاہان مستجاب است*

1. Diwan Bhawani Das was popularly known as *K ubba* or hunch-backed.

2. This is a quotation from Saadi.

باب سی و نهم

وقایع سال یک هزار و هشت صد و نود 1835 A.D. و هو*

چون او تعالی شانه آدم را بخلعت و هو خلیفه فی الارض بر نواخت - از همین جاست که اولاد و احفادش بآن نیابت سرافراز دایم باشد * چون کار از ایچیان در گذشت - پادشاهان والا جاه را خلافت سپارد - و پیدایش اعمال برنشاند - و باین بهانه تفاسیح را ذهن نشین اسلامیان هدایت سرشت فرماید *

مرا که از زمزم تالب سیکون مشرب - و از کنار بنارس تا بخاک یثرب مذهب است - از تعصب برطرف زنم * اما سوال دارم که : کودک صریحی چرا آمد؟ و بعد از آن خورد سال چه گناه کرده - که نایبنا شود؟ و انانکه شامت حال را بر حال جایز دارند - درست نیستند * کسانیکه شومئ کردار ابوین بولد بندند - "أَزْ وَلَا تَزْرُ وَأَزْوَةٌ وَزَرَ أَخْرَى^۱" دست شویند - و از خدا نباشند * پس اشارت "بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيَهُمْ^۲" از همین جاست * و خایفه خدا پیدایش نیکوئی و بدی قیام وزر * پس این خدیو والا دانش میزان عدالت بدست گیرد - و بجزائے کار بر آید - و شاهین را از اصابع دور ترک گذارد * چون مصر جساء در گذشت - مصر لعل سنگه را بپذیری گرفته - بدار الحکساب

1. Quran VI, 165.

2. Quran II, 95.

3. Misar Jassa Mall was in charge of the *Toshakhana Bahla* or small service treasury. On his death, his son Misar Lal Singh, subsequently known as Raja Lal Singh, succeeded him to the post.

خان را بر دگرگونگی افسانهها خوانده^۱ - بدقیقه اش به هزار فتنه ها تعویض کرد * چون بفضل الهی بتوجه خدا مردان نیایش گر مزاج قدسی را صحت و طبع عالی را افاقت رو نمود - و تفویضدی ها دست داد - نازک فهمن دانا و شیوا زبانان شفوا را از کشود زبان قدسی گره دل باز شد - و بسماعت سخنها^۲ عالی اصداف مسامع جهانیلان پر از الی متلانی گشت *

الهی تا جهان دارد صفای^۳ بود خورشید تابان را غیای^۴ بیداش چتر عزت سایه گستر کلاه بخت و دولت باد برسر مدامش جام مالا مال بادا زبان دشمنانش لال بادا دوم ماله تیر الهی الارث فراسیس را رخصت وطن عنایت شد - و بر زبان اقدس گذشت - که نمک بحاللی را شعار ساخته - جلد تر سعادت ملازمت اندوزد *

---

¹ J. Harlan's "A Memoir of India and Afghanistan," Philadelphia 1842, forms an interesting reading. Harlan, it may be noted, is almost silent about his own service under Ranjit Singh.

ازین جاست - که بر عورت بوقت نامی مسلمانے از گروه آزادان نور حقانی دیدے - رخسارش را صبر منیر و قصر مستفیر دریافتند - و چون عذار الہل پنجاب گہل بکاف فارسی و ہائے مختلفی و لام ساکن نویسند - او را بختاب عین گہانو خان مخاطب ساختہ - در ہمسراں سرافراز - بل در مصاحبان خاص انحصار بحکم اجلاس اختصاص و اعزاز دادند - و اسپان تگور و حائل احاس و گوہر و پوشاک ہائے پشمینہ و مہجوسات ابریشمینہ بخشیدے - بجز نیدی صاحب علم و تقارہ ساختند *

چون درین ایام بزبان وحی ترجمان لکنت رسید - ہزارین نصاری - کہ نمکخوار مایہ احسان و زہربائے خوان امتحان خسروے دارا دربان بود - و از فیضان صحبت بطایموس خسرو مولوی سردار احمد لاهوری - کہ در نظامت ظاہر گجرات بسابقہ معرفت دارالماک کابل - و بیداد بزم ہائے رنگین جبار خان بارک زنی حکمتے چند بدریوزہ گرفته بود - بحکم پڑوہش دوست بار اندوخت - و چون حکمائے دیگر مدبرانہ دست بقبض اقدس بردے - بیساختہ بر زبان آورد کہ - "اگر حضور یک لکھ روپیہ نقد بمن عنایت فرمایند - لکنت را دور خواہم ساخت - و بار دیگر نخواہد شد" * راجہ کلان بہادر عرضداشت کردند - کہ آنچه روز اول بہ لقاء بیضائی این بے بہرہ بر زبان اقدس گذشتہ بود - بظہور رسید * آری خدیو اقدس را ضمیر جام جہان نما است - کہ احوال چند سال را بحکم فرست و غیبائے باطن از ازرق چشمش بیان فرمودے بودند * پس بغضب جہان سوز او را نمک بحرام نامیدے - برہنہ پا حکم اخراج دادند - او چون از لاهور آبلہ پا از دریائے ستلج عبور نمود - بہ لدھیانہ پیوستہ - و از آنجا راہ دارالماک کابل پیمودے - دوست محمد

بالائے اسپ سبکخوارم سوار شده - در ارگ قلعه مبارک لاهور سایه گستر دولت و اقبال و پرتوافکن ماهیچه جاه و جلال گشتند *

بعرض رسید که راجه گلاب سنگه مقرب باگله خلص النخلص بمرض فالج ناچار - و از پشاور اراده لاهور بحکم خسرو والا تبار دارد * اویتابیانه حکم نظامت آنجا یافته - وزیر آباد و آن نواحی بعمالش اختصاص گرفت * حضور انور بتاثیم عتبه فلک رتبه هر متدخل جبهه نیاز افزوده - بطریق سیر و شکار به گرجهاک - که مکن قدیم و مسکن و موائے رتن سنگه عدالتی بوده - متوجه شده - عمارتش را خون مردم لاهور تصور نموده - داد عدالت دادند! او را ببادافراة اعمال چون مرغ پرکنده بال نشانیده - بنه و بارش سر نیاز قبول - و از عدالت معزول فرمودند *

بعد از انقراض جشن دسهره مبارک از راه مانجه و پتی و هیدنیور بدارالسطفت لاهور زیب افزوده - عدالت به و نثوره فراسیدس سپردند - و چون نواب شیر محمد خان بے راه روی را دوست داشتی - و بعالیجاه سکندر خان راه مدارا نسپردی تادیب او را بکنور نونهال سنگه سپرده - یک لکھه روپیه جهت وجه خرچ انعام نموده - بتانک و بنون روانه فرمودند - و در کشمیر برائے والیعهد بهادر جاگیر یک لکھه عنایت نموده - برائے از دیاد عمر و دولت اقدس تاکید فرمودند * چون شعیعه انوار الاهی در ترکیب انسانی جلوه گر است - و بآرقة ظهور یزدانی در خلعت آدم مخمر - حضور انور بمحض ایزد دوستی از دگرگونگی کیش نه هراسیده - حقیقت را در مجاز بضمون «الْمَجَازُ قَدْ ظَرُفَ الْحَقِيقَةَ» بینند - و «الظَّاهِرُ عَنَوَالِ الْبَاطِنِ» را در دل نهند *

¹ These are well known Sufistic maxims.

قدر تو از رفیع بمقابلهٔ عامل چیزه انگارد - از غایت خیر یاد عام و آداب
چون وحدان متکلم گویای احوال غریب مآل خود گردیده - خود را
در بزم هستی بجزندان خود در عافد الف جمع زاید خارج از حیات
انجمن اهل فضیلت می شناسد - و این ذره مثال فاقص رای - که
سایه نشین آن آفتاب سپهر دانش و فرهنگ است - شب و روز دولت
مضاعف اقبال الیزال از درگاه مسبب رب الارب استعاضی نماید - و
پشت نیاز را مہموز ساخته - شکرانهٔ نعم را لغیف باطن دیده - خود
را از لوث نفس - که عبارت از نا شکر بیست - اجوف ساخته - صحیح
و سالم بمقدار "وَالَّذِينَ شَكَرْتُمْ لَا يَزِيدُكُمْ" معاش میسازد * و از تکرار - و
اثبات این - شگرف میخواهد - که نقطه وار از دایرهٔ غم رهایی یافته -
چون مرکز و دایرهٔ نشین نشاط تائیم سدهٔ سیف حضور شود - و چون نور
و لام تاکید حکم نافذ بساط بوسان جانبین - که آشنای دریای موج عنایت
اند - بقدرن بایغ بکار رود - که این ماهی تفسیده زبانی را در بیابان
محرومی وا نگذارند - و بعدم باریابی چو لام اسیر بلا نه پسندند^۲

سلطان محمد خان و پیر محمد خان چون از برادر خود بریده -
دم غلامی این دوست زدند - کوهانت و هشتنگر و غیره بمقابلهٔ چهار لکمه
روپیہ ملک از پشاور وضع نموده - بقام آن هر دو قرار دادند - و خود
بنفس نفیس ایات آن ملک را بسردار نهاسنگه مجیته و راجه گلاب
سنگه منسوب نموده - سلخ ماه هار معہ کفور نونہال سنگه جی از انگ
عابر شده - بفتح و ظفر بر کنار دریای راوی عام افراز شجاعت گشته -
روز متبرک غرهٔ ماه سارون بخیرات و مبرات داد حاتمی دادند - و از آنجا

¹ Quran XIV. 7.

² In this passage the author has tried to exhaust the list of technical terms used in Arabic Grammar.

آب صورت وجود بخشیده - سلاطین زمین و زمان در خدمتش کمر
 عقیدت بر میان بسته - از غایت نیاز جبهه سائے خاک آستان در آن
 فیض نشان گردیده * برگزیده ذوالعفن گورو ارجن نشینان هستی را بمژده
 فتح سپاه آب فنا در ساغر کاچک بدخواهان سیه درون از کج سریز بهائے
 سافی کهن ساله بر گردانیده - و غنچه دل حاسدان بنوک خاستان قهر
 از هم دریده - آتش تیغ مقوسش چون خطفه برق خرمن وجود بهبود
 آنرا نابود ساخته * زیب بخش پنجاب و هند گورو هرگوبند فلک
 کردار ابلس سوسنی بر خود راست کرده - از اهتزاز پرچم لوائے فتح و
 فیروزی بردل گرم روان طریق خصومت چون لاله داغ حسرت گذاشته -
 و از غایت بلند نوازی کوس اگاهی اسرار قلوب علم سرافرازی بر افراشته -
 مستغنائے زمین و زمن گورو هرکشن بخجالت سلطان صور شاهد راز را
 در آینه دل چهره آرا کرده - اختلاف ابلاس کهنه جاریه کهنین و ملکه
 مهین را کرده - باده خوار ندرت قدرت ممدوح طوایف الناس گورو رام
 داس از مصطفی عشق الهی چاشنی معرفت بکام حلاوت خواهان بزم
 نکوین ریخته - و آوازه بهادری بے بها در گورو تیغ بهادر از مشرق تا مغرب
 چون صمصام طلائی مهر - که آینه از بیمش زهره شیر فاک از هم دریده -
 گوش زد *

مردمان و از امداد یاورئی شجاعت جنگ گورو گویند سنگه صاحب
 سه کس بر فوج غنیم تاخته - جمله ها را در ورطه فنا اذداخته - شامل
 حال آن زیب اورنگ سلطنت و سرافرازی بخش شاهان بلند مرتبت
 شواد شد *

چون این قاعده خوان نخواندانی عبودیت سمات امر ناتیه - که
 خود را بهم چشمی ملازمان عقیدت کیش و چاکران فراغت اندیش کم

[نظم] صد توشکچی آسمانش   باور چک مهر و کهکشانش
 اقبال بعثتہ اش سر افروز   جوزا بغلامیش کمروزن
 گلدستہ باغ پادشاهی   مهر صبح و مہ سیاهی
 فیل فلک و حمل عماری   مہ نو کنجکیش بجلوہ داری
 عد بحر بآب تیغ او بند   از بہر شکست خاک بستند
 چون بادۂ نغزش چشیدہ   خمیازہ ماہ نوکشیدہ
 نیلی سپرش ببین - کہ مہتاب   نیزہ بکنار شمس و شہاب

مبسوط ایاد و فضل آگاہ اسرار سماک سمک بابا نانک صاحب - کہ در
 سایہ شجر آرامگاہش آفتاب تابان مجال نیافت - کہ بالائے بالینش از
 غایت افتخار بلندی می یافت - باز بچترداری گل رخسارش چون زلف
 معشوقان بر عارض نشسته - مردانہ بہ بہشت رسانی مردمان کمر ہمت
 بستہ - و سراپا برکت گورو انگد - کہ جہان را در گرد خود انداختہ -
 مایہ معرفت بخشیدہ - دور گردن فاخترہ منشان طوق اطاعت حلقہ
 کردہ - لباس خاکستری پوشانید * معرفت اسس گورو رام داس را
 گلدستہ باغ معرفت توان گفت - کہ بہ شگفتگی از ہار گوناگون اشراق
 طراوت بخش چشم عالمیان بود - و از کرامتہائے بدایع فرق فلک را زیر
 خلال و نغاین میسود * عرفان پیرائے گورو رام رائے^۱ کشور مشہود و شہود
 را بکف اقتدار خود آوردہ - عظام رمیمہ بزغالہ بیجان را بپاشیدن یک قطرہ

¹ This is obviously a mistake for Guru Har Rai, for the Sikhs do not acknowledge Ram Rai as their Guru. In fact Ram Rai was disinherited by his father. Moreover our author, does not observe the order of succession of the Sikh Gurus, which is as follows:—

1. Nanak 2. Angad. 3. Amar Das. 4. Ram Das. 5. Arjan Dev. 6. Har Gobind. 7. Har Rai. 8. Har Kishan. 9. Tegh Bahadur. 10. Gobind Singh.

ذی اقتدار - سمند ناز عرصه کامرانی - شهناز بلند پرواز الطاف و
 مهربانی - زینت بخش اقل اقلال جبال الارض طوراً - در ایام رعایت
 انوار بزرگی بر جنبش موج زن - گوهر اکلیل خلافت - در مکنون
 کل سلطنت - فیروز جنگ صاحبزاده نونهال سنگه - که از هبوط نسیم
 اوصاف آن هر دو چشم و چراغ زمانیان طراوت غنچه دل - و از مکالمه
 جود و بخشش او دولت بهروزی حاصل باد مهربانی آن ماه و مشتری
 پیکر - چون ماه و مهر در برج سعادت قرآن دارند - سرخوشان انجمن
 هستی را نشاء بلند رسانیده - و باد الطافش غنچه را از گرد انقباض بر
 آورده - بچمن نشاط گل گل شگفانیده *

و از طلوع خورشید اقبال و اجلال آن گل شاخ دولت و جهانداری
 فوج بد خواه چون سپاه انجم گریخته * و روزگار غدار از حرکت ناشائسته
 پهلو تهی کرده - رشته بطاعت آن گوهر محیط سخاوت طروس وار در
 پارخته - در نیامش دریائے خونخوار شمشیر با ثبات بسته - چون
 محیط بیک طلاطم آشنائی دیگر خصومت را غریق لجه فنا میکند -
 و سپیدی خنجر هلاکیش بدر را از گناه سیاهی هاله دو نیم نماید - از
 نیشان افکار مهربانش شمع صدف پرلؤلؤ شده - با عدقائے بلند مرتبه اش
 سفید گوش و یاقوت قدرے در بارگاهش نیافته - چون خون شرابین در
 جوش بغایت بلند پایگی از رنگین شب چراغ نجوم گرفته - باز بر
 پشت درتائے فلک زخم نموده - جام تهی را پر مینماید - و از بلند
 سری کشدار خورشید را بر وقت موعود - چون گوئی در میدان خاور
 افکنده - عسس مه را با فوج نجوم بحوالی گنبد لاجوردی
 جا دهد * روزگار غدار را بجز ارشاد والایش چه طاقت - که تیغ ستم بر
 انگیزد - فضا و قدر را چه نیروی - که جام روزی و حیات کسے بدون
 حکمش بر سنگ فنا بدر میرد ؟

چندانچه پروانہ کرامت نشانہ سرکار والا موسومہ خایفہ صاحب فلاطون
 دوران فقیر نورالدین - کہ نور گلشن حاجت روائی توان گفت - کہ
 صیت مہربانیش از سمک تا سماک رسیدہ - و از ذرہ تا خورشید گوش
 کردہ - متضمن مذلت و خواری آن برگشته بخت شرف درود یافتہ -
 غنچہ دل روزگار را بچمن طرب و اندسٹ کل کل شگفانیدہ - چون سرو
 تازہ ساخت - و نشان سبزہ مسرت بے اندازہ در دست داد *

و از غایت خوشی جہانیاں در چار سوے چراغان کردہ - بر یاد آن
 واژون طالع حیف گفتہ - چون ملأ اعلیٰ تسبیح گردان - و عروج ناظم
 وقت شدہ - نغمہ ہا فہمیدند و سرائیدند * ہر جانب چراغ چون لالہ از
 کفجد خال روغن میفشید - و از انوار سطح زمین فلک میفا رنگ شکوہ
 امید را پر میگردانید :-

چراغان ہر طرف چون باغ پر بار
 سر خود را کشیدہ سوئے گلزار
 منور شمع در فانوس پر بام
 جو اختر بر سر چرخ سیہ فام

الہی تا اوراق طوبی بر افشان مایل بر سبزیہا بودہ - آب و رنگ
 افزائے اشجار اجساد است - سایہ ہما پایہ آن تخت نشین رفعت و
 کامگاری - دورے سپہر آبہت و تاجداری - بر فرق نص خاتم حشمت و
 بختیاری - نوبادہ حدیقہ نامداری - جواہر بے بہائے صدف مراد -
 طراز آستین عدل و داد - و پیرایہ بخش سلطنت و اورنگ شاہزادہ
 کبرک سنگہ جی صاحب بہادر - و بتہ نونہال حدیقہ اقبال - سرو قد
 جوئے دولت اجلال - سرخیل شاہزادگان عالی تبار - سرتاج ہمسران

مشت زر سنبُل اسامت گردانیده - پس لواء و غزا و عرصه
جنگ جهان پهلوانان فوج ظفر موج جناب مستطاب مہاراجہ صاحب
بہادر خَلَدَ اللہُ مَالکَہ و سَلطَنتَہ آورده - در ورطه
عذاب افتاده - آمادہ مرگ نا گرفت یا گرفت باش *

از آنجا کہ گل اقبال - ہمایون فال - آن غضنفر فر - اژدر در -
بشاخ حشمت و افتخار طراوت افزائے نرگس حاشیہ نشینان چمن دولت
و گلچینان حدیقہ شوکت - چون ازہار خلد برین روکش نگار خانہ *
چنین چین و باغ فروردین بود - و ساقی ازل بجام عشرت بادۂ عذاب
رنگ روح افزائے روح انتمائے سرخوشان مراد را بانجمن فتح آورده -
مراحی اجلال و ثروت را چون بلبل بر شیشہ غنچہ بر شبنم قہقہ زن
گردانیده - دور دمام می پیمود * برادر آن تیرہ درون دست پاچہ
شدہ - خود را بر در مصالحت آن ماہ منیر اوج خلافت و جہانبانی
و خورشید آفاق مرتبت سلطانی زدہ - از کحل الجواہر خاک
آستانش چشم را خانہ نور کردہ - قلق خاطر یکسر مرتفع ساختہ - سعادت
عقبی حاصل نمودہ - مایہ اندوز نشاط شدند - و آن تیرہ راے در آن
ہنگام خود را بجمع قلیل یافتہ - فقیر عزیز الدین صاحب موصوف را بپہانہ
مشورت مرخص ساختہ - پس از اندک فرصت - کہ آفتاب از مشورت
خانہ روز بخلوتخانہ غرب شتافت - آن راست رو راہ غواہیت و ضلالت
راہوار تند نکبت را راے با خورشید - کہ ہر آنکہ پند مشکین بر سر
گرفتہ - بادبہ پیمائے ظلمت شدہ - تاختہ - در جلال آباد چون
سلطان زرین قبائے مہر بر تخت زنگاری جلوس فرمودہ - رسیدہ - اقامت
انداخت - و بشکمت از لشکر ظفر پیکر حضور فیض گنجور - کہ بتکریر
اوصافش خامہ را پهلوتہی است - انگشت نمائے روزگار گردید *

تا حضور والا دشمنان را در آب شمشیر غرق کرده - حواله نهنگ
اجل فرموده - عدنان فیض نشان - که ستار هائے طلائیش خوش باخت
نیک مردمان توان گفت - تافته - چو گل و بابل بالهوسان را در تمذا
داشته - دولت نشاط و مراتب انبساط بحوالی نشینان چمن حشمت و
کامگاری - و چتر زنان گلشن آبهت و بختیاری عنایت فرموده - بسان
نرگس تاج مکرل کج بر سر نهاده - سرافتخار باوج فلک سوده - پای
دولت بر فرق فرقدین گذاشته - پیش افسر کشتگان بے ایمان جهان زحل
سیاه روی - بهرام خوی مار گزنده ادبار بنده بد بختی آثار - نکوهیده
اطوار - عفریت پیکر - دیو منظر - رانده بارگاه الهی - محبوس محوطه
ملاهی و مناهی - افتاده جور آسمان یعنی دوست محمد خان - که
ابابیس را باوے دوستی جانبدن است و شمر را باو پیوند روحانی -
حضرت فقیر صاحب مسیح نفس عزیز الدین - که هر آینه وجودش
بدوحه مقصود شجریست برومند - و از حدیقه دل گلیست عشرت
پسند - از شیرین زبانش دهان طوطی غنچه ایست در گرد انقباض -
و ذات قدسی سیمات ملازمان او چون آفتاب فیاض - معه هارن نصار
از درجک اعلین خود گهر سخن بمقیاس قیاس سنجیده - برائے آن در
گلشن نصب حواله کرد *

آنها ذریعه اصدار ارشاد سراپا فیض را افتتاح ابواب سعادت خود
انگاشته - با فوج نجوم بر پالئی شب نشسته در پے آن روز سیاه بخت
تاخته - چو گل با نافرمان دو چار شده - پس از قرأت مصحف نصیحت
و تعالیم الفیه پند صاف بیان را کشوده - مروارید سخن را در در آویزش
او کرد که : « اگر هوائے جنگ به بستان دماغ پیچیده - نهال امیدت
را بگلند ناکمی از پا افکنده - و چون غنچه بغایت نشاء خوشی

سلطنت آعجوبه - بصارت چشمان اهل ثروت نصرت اهنک شاهزاده
 شیرسنگه جی - که نغمه شکرین اوصافش طوطیان را قفس نشین غم
 ساخته - و گره غنچه پیکانش از هبوب نسیم شادابی بچمن فتح گل گل
 شگفته - معه پانصد سوار برآمده - دشمنان سیاه بخت را شربت
 الملس چشانید *

چها جنگ که آواز چقاچاق خنجر بپام بلند رسید - و از سنگ رعد
 اضراب اتوپا چرخ برین بر خود لرزید! منجنیق بذایق دل اعدا را
 چون منوبرتار تار نمود - داعی اجل بزدان دارالواری بود * جیگون
 خون آن جهنم رسیدگان لشکریان اینجانب را لباس سرخروئی پوشانید -
 و ساقی اجل دشمنان سیاه بخت را باده فنا چشانید * تیغ آبدار چون
 برق آنها را خار و خس انگاشته - همگی بسوخت - و تیر راست روان
 کجروان را چون نگاه معشوقان طناز کرشمه سنج سراپا بدوخت :-

[نظم]
 چون غنچه دل خدنگ بشکانت
 سوار ز لب بخنده پرداخت
 پیکان سنان چو نوک بابل
 مجروح نموده سینۀ گل
 آورد بهم مرکابی شاه
 خنجر ز غلاف خویشتن ماه
 در بحر کمان ز ماهی تیر
 صد یونس فتح ریخت زنجیر
 صد غنچه دل ز نوک نیزه
 بشکفت در آن تنگ ستیزه
 سوار خدنگ تا به پیکان
 شد در دل دشمن پریشان

بست * شقایق حنا بدمی بکار برده - و یاسمن با گار خان چمن باده
 عشرت خورده * سنبل از پیچ و تاب بر آمده - بلبل را نوید فتح
 سلطان گل داده * برفشه بکاغذ یاسمن خط شکسته نبشته - و نسرين
 چون مهوشان بر صند سبزه غفوده * نسیم در دیده عبر سرمه نیمخواهی
 انداخته - موسی وار عصا برائے خجالت ساحران سامری کار در دست
 داده * عذال حوالی گل چون پروانه گرد شمع حلقه زنان - و آب
 رود بار مستانه بر سبزه میثا کار غطان * طوطی هر طرف سرخروئی حاصل
 کرده - و ترک سنبل لاله و گل در آغوش گرفته - باده عشرت پیموده *
 سرو و عرعر بهر جانب لب جو چون نگهبان به یک پا ایستاده - و
 مانتاب از رشک گل خورشیدش از هاله قدرے بر رخ سیاهی آورده :-

[نظم] سنبل شده مست از می نم

گل کرد بهار مهر و انجم

در مدرس باغ طفل لاله

نرگس زده تکیه بر سر خواب

ملک خورشیدی بچنگ تصرف آورده عنان تصرف اسباب بانگشت
 اعجاز از عقد گوهرین چون ثوابت - که قاطع دل بدر بود - بدارالابیت
 مراجعت فرمودند - که در راه دو صد قطار درانی - که عفریت قوی بازو را
 با یکے از آن سرو برگ آن نبود که پنجه میزد - و عزرائیل جان ربا را
 چه رو - که بآنها خود آویخته جان نمی سپرد - در ساحت قرب مساحت
 آن سرو جویبار مکنت - و گل شاخسار ثروت - که از تفصلات نخلاند
 ایجاد زنده باغ افبانش ترانه سنج عیش و عشرت باو دیده - اسپها
 را چون نسیم در پی تاخته - خواستند - که چون مگس بے پربشکر
 بر پرند - و بسان مور حوالی چشمه شیرین حلقه بندند - که ناگاه اجل
 آن صعب رویانی برگشته بخت از طرفے شگوفه دلکشائی نظارگیان باغ

زینت بخش حصار حضور * شهاب نیزه - اسکندر ستیزه - تیر دبیر -
 آسمان سریر * عرش کوکبه - فغفور مرتبه - نصرت عام - کواکب چشم -
 عشرت جنگ - مهاراجه رنجیت سنگه بهادر دام آفتاب و ضاعف اجلاله -
 که سنان شهابش در دل اعدا - چون بے بدر کمان نشسته - و از کمان
 هلالیش چون بدر پیمانه حیات بدخواهان بر سنگ فنا شکسته - و از سهم
 صهیل سمزدش دل دشمنان نعل در آتش گشته - و از بیم تیغ آبدارش
 عدو از تشنه کامی غوطه همان آب شمشیر قبول کرده - عطار که منشی
 حضور نویس ملازمانش توان گفت - بجز ارشاد والای شان حرف او
 بر لوح سبز رنگ رنگ امل نکرده * جریده روزگار دفترست - که دبیر سراپا
 تدبیر ارادت الهی از حرف اوصاف الطافش بعدول الفاظ و معنی پرورش
 غربا مزین و مرتب گردانیده - برادیم آفتاب از سهیل نگین خود بسیاهی
 هاله مهر زده - و از داد و نصفت جهانگیر در پیدا کردن خورشید شام
 را بروز سیاه آورده * قطب تمکنی است - که خلاف بذات النعش
 پروین را کار فرموده - و از فرمی لسان بسان روغن بلسان زنگ سخت
 خوئی - از تیغ درشت خویان گرم رورا بدبختی زوده * قضا و
 قدرست - که در احیای مردمان عیسی وار دست کشاده - قدر
 دبدبه ایست - که در بدل روزی سیاه بختان را چون روز فیض رسانیده *
 ماه نوبغایت ارتقای نشاء ظفرش در خمیازه و جام بدر دهن بخنده
 کشوده - مالا مال مسرت بے اندازه برتوسن شاهین پرواز پیش از صبح
 و شام قطع منازل مساحت - و بغایت گرم گرائے بر نسیم صبح کلاه
 ناز می انداخت * از خوشخرامیش چنین آب بسرکه اندوده - و
 چون براق در طرفه العین سیر نه چمن کرده - تنها چون سرو آزاد
 نشسته - بسیر گلها بستان - که بر طرف ماشطه صبا بدست نگر

چون نکبت او را بر آن آورده بود - که از خویش و بیگانه سنگ
ملامت خورده - بر سر آویزش آمد * و حد دستور چتر را نپسندیده -
قدم فرا ترک نهاد و برادرانش ظاهراً همراه او - و باطناً دم از خیرخواهی
حضور میزدند - و در باب مدافعت دشمن ازین طرف حمله هائے خسروانه
گشته - و بر سر آب بازه جنگی عظیم پیوست - و مخالف تشنه دهان
آواره دشت فرار گشته - اما در آن زد و خورد از طرفین حکم بجنگ عام
نشد *

بفضل الهی فتخذه از طبع در یوزه گردین باب در سیزده سالگی
بتمام ملک محرومه شرف اصدار یافته - بعینه درج کتاب میگردد -
تا بتکرار حاجت نیفتد - و سوانیه طاب را از جوانیه زمان آگاهی
باشد :-

روزه از نظر گرم نیر اعظم سائبان سحاب بطناب قطرات مطرات و
حسن دستیاری فراش صبا در چار چمن گیتی چتر زده - نور عیون
تماشائیان چمن و رنگ چهره گلرخان گلشن می افزود * آفتاب برج
شوکت و جهاندار می - قمر مستنیر آبیت و کامگری - برجیس چرخ
سلطنت ناهید - چنین بزم تمکنت عزیز کنعان افتخار یوسف پسندیده
روزگار - گوهر آبدار کان فیروز مندی - سرو خوشخرام جوه بخت
بلندی * علم افراز عرصه و غا - کوس نواز شکست اعدا * قره عیون
ساظنتیان بلند مکان - نور منور حقیقه کن فلک - طغرایی تویع و قیع کشور
کشائی - متصرف چهار دانگ جهان آرائی * معدلت اهنگ گل
وعنائے روضه فیروزه - حامی دوران خالصه * تخت نشینان جهان
قمر سپهر - شمس منظر - مشتری جمال - قوس هلال - برق تیغ -
نیام میغ - قطب دایره استقامت - افسر فرق شهامت * کهکشان گنجور -

آن مکان را - که بر تپه آسمانی توان ستایید - زینت افزوده - حکم
بجراغان دادند *

بعض رسید که : دوست محمد خان والی کابل از مردم اهل طالب
غزا بوده - از قندهار والی کافر قلعه خانه بخانه گردیده - مردم را بر
جهاد آورده است - و پیشخانه را بعزم تسخیر پشاور روانه - و خودش
نیز بحیله و بهانه به تبچاک میرسد * حضور انور در ضمن تسکین بکنور
نونهال سنگه فرامین متواتره فرستادند *

برقِ خاطفِ «الْحَسَدُ يَا كُلَّ الْكَسَفَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْغَارُ الْحَطَبَ» -
که خانه بر انداز دیوان کده جمعیت و امنیت است * چون در پ
بخاک برابر ساختن حزین آرام کسی شود - با نواخته حق بانبازی نگردد -
اورا بفرعون بیعون و شداد سراپا بیداد منسوب ساخته - بر سر جهاد
شود - تا بمرور زمان آن حسد او را در گیرد - و آن نواخته ایزدی در
محل امن و امان مظفر و منصور بوده - بر ملک خود کامروائی دارد *
مصادق این احوال :-

مقدمه دوست محمد خان است - که از تیرگی بخت با خدیو
فریدون شوکت حسد پیدا کرده - در دارالملک کابل لواء جهاد بر
افراخت * سرکار والا نیز بفحوائع ع - «ما پیر شدیم و دل جوانست
هنوز» بر آشوب تند کرد و صبا رفتار سوار شده - روانه پشاور -
و بر آن شغال و روباه سیرت حمله آور گشته - مرقوم فرمودند :-

[بیت] اگر صلح خواهی - نخواهیم جنگ

و گر جنگ جوئی - ندارم درنگ

دم از مهر زن - یا بکین ده پیام

بر این ختم پیغام شد - و السلام

بنظامت انجا روانه شوند * خلعتهای ثمین - چنانچه آئین این
 سلطنت است - بدستور از حیغه و ماله های مروارید و اسپه های زرین
 ستام یافته - از آنگ عبور نموده - در آن کوهستان علم افزا ز تهور گشتند *
 کفور شیر سنگه را برای نگهداشت آن ملک نیز ارشاد فرمودند * و
 کورت فراسیس نیز برای تادیب مردم کوهی نامزد آن سواد گشت * کفور
 در اندک مدتی آن چنان نقش حکومت در آن سر زمین نشانید - که
 جمله طانیان حلقه بگوش شدند *

چون از مردم کوهی و تمرد آنها معروض اقدس شد - تارا چند
 پور منشی کرم چند را خطاب دیوانی داده - بطرف تانک و بنون
 فرستادند * بماد راستی تدبیرش غلط بقلاوژی تقدیر بازی گر شد * دقیقه
 منعکس گشت * دیوان فرار کرده - بتلیم عتبه فاک رتبه رسید * چهل
 و پنج هزار روپیه جرمانه گذارده - بشفاعت راجه کلان بهادر باز سرافرازی
 یافت *

درین سال باز حرکت طبع اقدس پدیدار شد * مردم از باوی
 گورو رام داس جی بر گزارندند * حکم بظهور آنجا دادند - و هرگاه
 از آن آب نوشیدند - و چون گوارا آمد - بتصدیق بر گرفته - حکم
 بعمارتش دادند * در مزاج همایون تسکین جلوه گری کرده - تمام
 دکا کینیش را حکم ضبط داده - عمارت فرمودند * با بای کرتار پوریه
 بتولیتش اعزاز اندوخت - و مسجد محفانی را از سنگ و چونه سد سکندر
 بود - بانهدام پرداخته - راه را گشاده پهنوار ساخت * بنفس نفیس

¹ This baoli of Guru Ram Das, the fourth in succession to Nanak, with the superstructure built by Ranjit Singh is quite intact to-day. It is situated in the Dabi Bazar (Lahore) behind the Golden Mosque.

وَفِيهَا ذَهَبٌ كَالْعِظَامِ - بقدر شش لکه روپیه زر مدفون نموده - و نشانش
از مرشد خود ساخته - درویش بر آن نشاخت - تا بوجه کاذبی آیه
”وَأَنْ يَكَانَ“ بر خوانده - و اسفند حفاظت سوخته - از چشم زخم
زمانه بخیل مگس غارت نشستن و آسیبی از عین الکمال رسیدن ندهد *

چون مصر بیلی رام آن ماک در اجاره و برای ضبط کارخانه اش
برادرش^۱ مامور بود - شخصی این شگاف بسته - بمصر - و از مصر
بسرکار انتقال یافت * سرکار والا شیخ را روبرو طلب کرده - فرمودند که:
”ایها الشیخ عبادات معتدبه شما خالی نرفت - بلکه استخوان هائ
مرشد شما عین زر گشت ع: آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند! *

”عبادت از شما خواهد بود“ * بعد ازان او را صاف رُفت و روپی
داده - بچهار لکه روپیه دیگر کاستند * چون مخدول گشت - بدستیاری
بهائی رام سنگه در سر رشته دفتر انتظام یافت *

از سوانح آنکه - بلگرام و آن نواحی چون از ناعاقبت اندیشی
سردار هری سنگه در پاسداری اعتقاد یافت * مردم وحوش سیرت آن
ولایت نمی یافتند - بکنور نونهل سنگه حکم والا صادر گشت که -

1. Misar Rup Lal, elder brother of Beli Ram was directed by the Maharaja to confiscate the property of the Shaikh.

The Shaikh was, however, soon restored to power. In 1844, his son Imam-'ud-Din, then wreaked his vengeance on the Misar family during the regime of Raja Hira Singh and secretly put to death Beli Ram and his brother Ram Kishen, who were placed under his custody by the Minister. See also Chiefs and Families of Note in the Punjab Volume I pp. 317 et 357.

افسانه هائے خواندند که: "بعد از تشهد روبرو بآبادی کشمیر توجه کردی * اراکین سلطنت موجب آن استفسار کردند ویرانی کشمیر ویرانی تمام عالم یافتند - پس هرگاه کشمیر ویران - خانه شما نیز - که در آن داخل است بماتم آبادی خواهد نشست * مردم کشمیر را که بیچاره از وحوش ابتر و بدتر اند - و از بیگانه زبانی محروم هزاران شرارت پنجاب اند - به فرزندی برگیرند * مکر و تزویر ایشان را - که در تشبیر است - واقعی نپذیرد * مشخصه سرکار را امانت داند - و شایبافان را - که چهل هزار خانه بود - حالا شش هزار است - پنجاه هزار سازند - و از نماغان باسنگنا زیند * راجه کلان بهادر از پارسی دافیش داستانها برخواندند - فرمودند: چون ملک برف است - تعیین که همین آنش موجب آرام آن گروه بيشکوه گردد - و همین پارس آئین احوال ایشانرا طلا و نایم * میان سنگه غذایات اقدس را نسبت بخود از نواظم سابقه نسبت زمین و آسمان ازین دریافته - برخود بالید * برائے سرخروئی خود فقیر عزیزالدین انصاری و مشیر خسرو دوران دینا ذله والدین را بهمراهی طابیده فرمودند * پس این سلطنت از که قرار یابد؟ و این همه بکه حواله روم؟ میرزا عبدالکریم ولایتی و اتهم مل و هر دیال و چه گوپال را همراه فرموده - شرف ارتخا ص شهلای باغ را بقدم بهار توام زیب داده - چندی بآرام و نشاط اختصاص یافتند *

کنور شیر سنگه و شیخ غلام محی الدین باسلام عتبه خاقانی مشرف شدند * سرکار والا کنور را پاک و سرچشمه انصاف و دیانت - شیخ را پر از خس و خاشاک دریافته - در چشمش آزاد با خاک بیختند - و با سیری قبیله اش حکم داده - از خانمانش حسابه برگرفتند * شیخ - که در تزویر ثانی خطه کشمیر بود - در هشیار پور مزارع ساخت -

باب سی و هشتم

وقایع سال یکم هزار و هشت صد و نود و یک - 1834 A.D.

مواخذة شیخ غلام محی الدین بحساب

معامله کشمیر - تجدید تعمیر باولی

گورو رام داس - محاربه با دوست

محمد خان والی کابل و فتح

پشاور - و دیگر

وقایع *

از ابتدای کون خداوند مکان را رسمه است - که برای تکیه کذل دیوار مکننت از اعتزال عمال پادشاهان اشارت - و اقبال آن بطلاقت پیشانی موجب بشارت میگرد * لهذا جهانباخان آنرا قاعده بر نهند - و در ناپایداری کارکنان پایداری دولت برگیرند *

خسرو آفاق که - به نیابت خداوند مجازی است - و از حقیقی این خدیو در اجراء مهمات غازی صوبه کشمیر را چون محل فتنه هزاران و ساکنین آنرا گرفتار پنجه سر پنجه سالاران یافت - کنور شیر سنگه را پیوری و غلام محی الدین را به بیدستوری چاره گر گشته - حکم آستان بوسی بخشیدند * کنور غلام محی الدین را پیش خود در حضور ساخته - بعایت اندیشی زیستند - و از ته ریشش صاف در گذشتند - و نیز آنچه از عهد دیوان کرپا رام او را با کشمیر سر جزیانی بود - کنور را در آن تداخل نه - میان سنگه کرنیل را بفوازش هاء گوناگون برخواستند * بآبادی کشمیر نصایح هوش افزا فرموده - از اورنگ زیب

گشته - با آبروی از جهان رفتند * خاک نیک مردی - که در آب
مرد! و گروه از جستجوی رزق باز مانده - بتحیر سنگ فنا بر شکم
خود نهاده - چون آسیا انگشت خجالت بدنشان گرفتند *

حضور والا ازین کاهش بخود آمده برای رعایای کشمیر استمالت
های گوناگون فرموده - هزاران خروار گندم روانه آن دیار نمودند -
و چون از باعث جلاوطنی کشمیر دیار پنجاب نیز مورد بلا گردیده - ده
سیر غله بمقابله آنچه بهم نم رسیده * در مسجد وزیر خان برای
نابینایان و بیوه زنان و قرآن خوانان - و در معابد برای برهمنان و
جوگیان و غیره کفاف معین نموده - صد دلهای غربا و فقرا ساختند -
و غلام محی الدین کلال هشیار پور را - که صوبه کشمیر موجب
فساد و اختلال همان شده بود - حکم معاودت فرمودند *

گذازدند - حکما التوائے روده را از سبب ریج - و دوا کردن فرمایند *
 شکسته بندان مالش صلاح دهند * نسوان دایه مزاج در مالش تقصیر
 نکردند * در بیضه گرامی نیز وجع شدید بود - دانیان آنرا فتق نام
 نهادند - بعضی تعویذ آوردند * آخر بیلا گودانی امرتسر جی دور زده -
 غسل صحت فرمودند *

برائے غور رسی رعایای لاهور سردار رتن سنگه گهر جاکیه را عدالتی
 ساختند * سردار صید ملوب نمود - خوش دامی برائے خلعت
 گسترده - در حلقه انقیاد کشید * جمعدار خوشحال سنگه زر کشمیر
 گرفته - بے اجازت حضور از سبب بے تابی هجران قدوم پر نور شرف
 بلر یافته - باعث استعجاب عظیم گردید * چون اهالیان آنجا قحط
 عظمی گذاردند - که درین دو صد سال اینچنین بلای از آسمان نزول
 نکرده * اگر حصول از مطمح نظر جمعدار نمی بود - در حق نمک
 قصور نمی شد - و اگر تحصیل زر نمودند - خلقی بر باد گشت *
 سبحان الله ! اینچنین زر کشی بے سرخروئی جناب اقدس و
 زود رسی بشرف قدوم انور از کسے نیاید * اگرچه خلق پامال - و آن
 ملک در کمال زوال - که بعد از یکصد سال بر حالت اصلی نخواهد
 رسید - اما در زر حضور تفاوت نشد - که بیدامی برات هر یک دام
 بلا گسترده بود * بملاحظه بندگی برهمنان مالیه ناگذار را بر سر دارد -
 بفحوائی : « مَوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا » پیش از مردن در نار گذاشتند -
 مردم کشمیر از گرسنگی فاق و از طاقت طاق و ناچاق از اوجاق دل سرد
 شده - بجای دانه گورسی دانه چیچک را از عذار بیچکن شیر خوار
 بناخن میخوردند * نام برنج زدند و برنج درساختند - از بُر بریده
 به خار بُر خود اندیشیدند * بعضی به بهانه غواصی در و گوهر غرق دریا

قدیم دیوان کریا رام مرتسم لوح ضمیر اقدس بود - راجہ کلان بہادر را پیش او فرستادہ - دندھی فرمودند * اگرچہ از اخلاق و اہیہ اش راجہ کلان بہادر را گرانیبایہ گوناگون بود - اما بحفظ مراعات امر خداوند دین و دولت کرد ہائے او را نا کردہ انگاشتہ - پیشش شتافتند * اما چون رنگ کدورت بر آیندہ ضمیرش بذکویہ جاوہ گر نشدہ بود - کہ مصفاہ

می یافت - همان آش عذاب در گاہ اش معائنہ گردید :

مہتری در قبول فرمان است

ترک فرمان دلیل حرمان است

داغ دل ہست یقین صحبت نافرمانان

الہ را داغ دل از صحبت نافرمانست

خداوند دولت حالش را از کسوت اقبال عاری یافتہ - مطرود فرمودند -

آخر چون بلایہ خود سر بکویہ و صحرایہادہ - وارد سر زمین بنارس -

کہ خوش آرام گاہ وحدتیل خدا پڑوہ است - گردیدہ - از خلق

گسستہ - و با خدا پیوستہ - لباس فقیری گرید *

حضور والا قلعت امر گہر را سیر فرمودہ - از راجہ دھیان سنگہ

کلان بہادر ضیافت پذیرا فرمودہ - بعتایہ خلاع فاخرہ سرافراز ساختند *

درین مکن چشمہ ایست - موسوم بکول سر کہ آب تیر و مرداد ماہ

آہی در آنجا فراہم شود - تا یکسال آن مردم را کفایت کند - ملاحظہ

فرمودہ - در وزیر آباد رسیدہ - از آنجا بسری امرتسرجی بسجادات

پیشانی را نور آگین ساختند * درین منزل اسہالے چند بموجب

خلل - کہ سابقاً تحریر یافت - بے اختیار آمدند * بعضی درد ناف

¹ Reference to Raja Dhyan Singh.

² Persian months corresponding to July-August.

باب سی و هفتم

وقائع سال یک هزار و هشت صد و نود

مواخذہ بیساکہ سنگہ - فقیر

1833 A.D.

کرپارام - و قحط کشمیر*

چون رنج وجود سلاطین باعث تخریب خلق خداست - و راحت
و صحت اجسام پادشاهان موجب رفاه خلق الله مقرر است - و هر
چه مکتوب لوح ازل میباشد - ظهور آن ناگزیر میگردد *

گونه خلای در طبع اقدس پدیدار شد - و در آن حالت عریض
خرابی ولایت کشمیر پیهم در حضور انور رسیدند - بے اختیار در حالت
بیخودی بر زبان اقدس گذشت - که چون ارادت ازلی در خرابی
مکلف توجہ بر گمارد - تدبیر با تقدیر برابر نفشیند - و درین حالت
حکم نافذ فرمودند که : "جمعدار خوشحال سنگہ و گورمکھ سنگہ گیانی
بدفتر داری اترمل چوپڑہ متصدی سودھہ روانہ نظامت کشمیر گشته -
بند و بست آن ولایت سازد - " و خود بنفس نفیس کوتلی را مضرب
خیام اقبال نموده - دیوان بیساکہ سنگہ را داخل پونچھ یافتند *

چون دیوان بیساکہ سنگہ ببارگاہ قهرمانی رسید - پا بزنجیر و بہ
زندانبلا دستگیر و اسیر گشته - بتعهد یک لکھ و بیست و پنجهزار
روپیہ بضمانت الارڈ فراسیس از نواخانہ غم نجات و رھائی از قید الم
رستگاری یافتہ - بیسر و کار در انار کلی میہمان^۱ نشست * چون خدمات

¹ Reference is to the cantonment or lines of the Sikh regiments under the command of the French officers Generals Allard and Ventura which were situated between the tomb of Anarkali (at a present occupied by the Secretariat Offices, Lahore) and the house of Allard (at present belonging to the Maharaja of Kapurthala)

حکم به عمارت نموده - و نذر گذرانیده - باز رفت *

معروض اقدس شد که - در سبزی مندی لاهور متصل مسجد
طلائی مبنیه نواب بهکھاری خان مصاحب خاص میر معین الملک - به
پشت کتو - که در خرچ چراغ و ایمنه مسجد مقرر است - مکانی
مسجد مبنیه علول خان مکانیست - باولی دار - که گورو رامداس
جی بنای آن فرموده بودند - و مسامین در تسلط خود آن چاه را
بچوب ها مسقف کرده - بالانش دوکان ها انداخته اند * پژوهش
آن بگورو بهادر فرمودند - گورو بهادر خود متوجه شده - انداختن
آنها بر ویرانی متکمل نموده - مانع آمدند *

دیوان کرپا رام - که بغرور غلامی قدیم اقائی میخواست - و از
اطاعت که جلاله عبودیت پارینه از آن میتواند شد - پهلوتی میساخت -
عرض نمود که : هوای هردوار در سر دارم * فرمودند که :

چو تیره شود مرد را روزگار
همان میکند کس نیاید بکار

چون قاعه و دهنی^۱ در تصرف سرکار انگریزی رسیده بود - به وید
بهادر بموجب اقرار لانت بهادر اطلاع فرمودند * وید بهادر عرض داشت
که عتقرب از صاحبان صدر حکم استخلاص آن میسرند * درین ولا وید
بهادر را حکم روانگی بقور دادند - و این جزو محقر کاتب الحروف
را به تاکید این کتاب ارشاد فرمودند *

¹ On the south of the Satlej: originally belonged to Ranjit Singh's mother-in-law Sada Kaur, on whose death in 1831 it was taken over by the British for the time being. See also pp. 160 et 175, Cunningham's History of the Sikhs, ed: H. L. O. Garrett.

گورو رام داس جمعی که با هم در حالت فقیر اتفاق ملازمت مازده - و
 خشته برائے بنائے سری امرتسر جی - که این وقت معبد کهن و
 مهین است داده - نظر گذرانیده - آداب بجا آوردند - و فقرا را از
 زینت ظاهری مستغنی یافته - حکم بسنگ مرمر فرمودند * چون در
 راه نزول صعودی شد - ازان مانع آمده - این ها از حکم پیور دگار شمرند *
 شاه میرا قدس سره میان میر گویند - از اولاد عمر بن خطاب خلیفه
 دوم است - هشتاد و دو سال عمر یافت - و مردم ازین زیاده تر
 گذارند - دلیل کتاب قاطع حجت شان است * ملا شاه - که پیر ولی
 رام است - مرید وے بود * دارا شکوة بیعت وے کرده بود * چون از
 خوف اورنگ زیب محی الدین امان خواهان نزدش رسید حکم بالجلس
 بر سر مرقع خود دادند * دارا شکوة بحکم ادب دور ترک از مرقع نشست
 فرمودند که : « ترا دولت آخروی است - چشم بر بند * » چو چشم
 بر بست - عالمگیرا پادشاه یافت - و خود را در جنت دید - چون
 سیاستش در شاهجهان آباد بوقوع پیوست - عالمگیر بحکم انکار معه
 قاضی قوی از وے ترک جست * بر سر دروازه درویش دربان پادشاه را
 نشناخته مانع آمده عالمگیر باواز بلند گفت که : ع

در درویش را دربان نباید *

شاه میرا ز خلوت آواز دادند که :

[فرد] در درویش را دربان نباید که خوک و سگ درون در نیاید
 و خود بحکم سلطنتش مابین بر سر دروازه رسیدند * عالمگیر چشم
 گردانیده - گفت که : « دارا شکوة ! شما را از سلطنت معزول ساختم * »
 فرمودند که : « چشم بند کن * » چون بند کرد - دید - که سبد نجاست
 بر سرش - و دارا شکوة بر سریر جنت اجلاس دارد * چشم باز کرده -

معشوقی شکر لبکی شوخ چشمی
بد مستکی جفا کنی پر دماغی

بعد از فراغ بخلعت و خنجر و فیل و جواهر فرق اقبال کنور بهادر
را بر فلک الافلاک رسانیده - معاودت بقاعه مبارک فرمودند * از عرائض
اخبار بے بند و بستی صوبه نزهت تخمیر کشمیر بسمع اقدس رسید *
جمعدار خوشحال سنگه را غمخوار دولت تصور فرموده - باین خدمت
اعلام فرمودند - که خو کرده قدمبوس است - ازین معنی بطایف
الحیل گذرانیده * چون خدا آزاری دیوان بیساکه سنگه معتمد کنور
شیر سنگه بهادر ناظم کشمیر و مال اندوزی او معلوم فرمودند * بکیفر
کردارش مفتیز فرصت شدند * چون در سلطنت و خلافت دیر و حرم
بجای خود میباشند - برلسان هریکه از رعایا این شعر شاعرے جاری ست:

بهشت آنجا که آزارے نباشد   کسے را با کسے کارے نباشد
دیوان بیساکه سنگه اهل تسنن را   وقعی نهاده - با اهل تشیع بدرگوئی
برآمد - و آن گروه نوحه گر را بخندیدگی خلاق انداخته - معبد
شان مستأمل - و کربلاے قدیم شان را حواله بتیان پور حاکم شام نموده -
بنای پرستش آنها متزلزل ساخت *

و بعرض رسید که: هواے رعونت و بغی از اطوار دیوان معلوم میشود -
که در سر دارد جمعدار * خوشحال سنگه و بهائی گور مکه سنگه گیانی را ازین
معنی آگاه ساخته - برائے انتظام آن مکن راحت جان اشعار فرمودند *
درگاه شاه میر فاروقی - که پیر دارا شکوه است - و در لاهور از تالاب
و مسجد متصل درگاه طبیبات پاکدامن خوش زیارت گاه است - از
سنگ مرمر عمارت خوش دارد - از نظر اقدس گذرانیده - و بملاحظه

را بمیرزائی و نوابی بر آورده - نزدیک خاص و عام رانی خان^۱ ساختند *
 بوی پیکران نازک بدن - که هر یک را کف پا از گل یا سمین نرم تری بود -
 بکف پاسبانش مامور - و خود بنفس نفیس هم بستر آن رشک مور
 گشته - از جوانی مجدداً حساب بر گرفتند * چون صبحا خوش
 گوار موافق طبع اشرف شد - درین سال خمه نماند - که پر از شراب
 نگشت - و سبوع نبود - که چون صراحی در قلقل نیامد * امرای
 نامدار نیز تبعه در میخواری و بد مستی قصور نکردند *

از جواهرات و مروارید و لعل و یاقوت و نقود و اخبیه و اقمشه و
 تیولات و افراس و افیدل سوا کوه نور یک اخت تحویل دولتخانه عالیه
 شد * هر کجا مغله بود - بعد از یکصد سال کامل کمر و خنجر میرزائی
 بیاد میرزا در کمر بست * و کمر زور آوران دهر را بزور بازو ترکمانی
 شکست * بواب نواب در شهر بحکم تصحیف قبا تبختر در بر
 گرفته - نواب میرمعین الماک را از خود کم و بر سر اشتهام بوده - دود
 از نهاد فقرای باب الله بر آورد - و نقیب های خوش آواز در جاوه
 آواز در بانش گویان - و میرغضب ها با شمشیرهای آخته - در سواری
 بنهایت غضب پویان * کفور بهادر بضیافت عروسی عرض رسالیدند *
 پذیرا فرموده - معه آن طائوس خوشخرام بارگاه عفت بدولت خانه نو
 چشم حدقه دولت التفات فرمودند * دوران کاشانه اقبال جشن طوی
 فرموده - قدسیان را در آن بزمگاه عفت مستعد مروجیه حسانی یافتند *
 مجلسی بآن معشوق انعقاد یافت - که تا زمانه باقی است - از آن افسانه
 باقیست * آن وقت این رباعی شاعر تکرار یافت :-

ای کاشکی که یک شبکی کنج باغکی
 بود چراغکی میکی با ایانگی

¹ In Panjabi a term of contempt.

آبادی او همه خرابی   ناکامی او بکامیابی
 از دیده بدیده شاه راهش   و ز سیفه بسینه جاوگاهش
 هم مشرب او بجام مایل   هم تیغ سیاستش حمایل
 هم کاسه خاک آبرویش   هم خوابه حسرت آرویش
 سیماب بموج گریه رفته   الماس بنوک شعله سفته
 آتشکده سائر عبودش   صد میکرده توبه نصوحش
 الماس فشان داغداری   ناسور فروش زخم کاری
 تاغ آب جگر بسینه ریزان   خاکستر دل بدیده بیزان
 گلبرگ فشان خار خواری   نطع افکن خاک خاکساری
 برق افکن فرق خاندانها   پرتو برشمع دودمانها
 از خون خرد نگار پیوند   و ز ساسله جنون صلی بند
 از آه زهر لبه جگر بار   و ز اشک بهر دمه شرر کار
 جادو و فسون وظیفه او   اوستاد جنون خلیفه او
 از ته ره و رسم خانه پرداز   بتخانه شکاف و کعبه انداز
 که کشته ز دین چراغ ناموس   بنهاده بنام کعبه ناقوس
 انداخته گاه فارغ از غیر   پیرهن کعبه زینت دیر
 حرف شب عاشقان دراز است   افسانه عشق جانگداز است

چون آن عزیز موع پریشانی در جمعیت آباد باطن اقدس
 انداخت و آن طایر آشیانه قدس را همای فرق خود دید - بے اختیار
 دل و دین فدای آن پیکر قدسی نموده - برنگ اسیر گشت - که کار
 از معشوقی بعاشقی کشید * بخطاب گل بیگم مخاطب ساخته - بر همه
 پردگیان عفت فضیلت بخشیدند * هر دو برادران آن هودج نشین عصمت

چون حرف محبتش جا کرد - بر سریر دل اقدس نشست - ستار
 میر باغبانان آن گل تازه بهار را از جوش بابل آگاه نموده - براستغنائش
 افزود - و شگرف جواب و سوال در گل و بابل انداخته - مذاق
 قرب محفل خاص الخاص از میان در بود * ناتوانی توان گرفت -
 ضعف بچوانی رسید * بزدگی خداوندی یافت - برشتگی روز بازار
 گرفت - و سوختگی افروزش نمود - از خانه خرابی هائے عشق
 جفاکار خانمان ها ویران - و در دیرش زنار بدوش * صد چون شیخ صنعان
 کیش دشمن درم شکن - دیر آباد مسجد برهمزن - ابوالفیض فیضی
 فیاضی اکبر آبادی پور مبارک^۱ که از برشته جگری در عالم وحدت برادر
 خوانده من است - در عاشق و معشوق چه خوش نایحه بر زبان آورده -
 و در هند زمین چه خوش آتش پارسی پیئے سوختن دلها افروخته *
 این هندی نژاد میخواست - که بیتے چند سر نوشت عشاق را - که در
 بحر کتابش در مدح عشق متاع دل و دین بآب داده - از من است -
 می نویسم - اما بملاحظه تفضیل تقدم تیمناً پرداخته :-

شاهنشہ بے نبرد - عشق است	سلطان خرابہ کرد عشق است
در ریگ روان دفینہ او	در دست تہی خزینہ او
صد معرکہ آرزوئے سپاہش	صد نالہ نقیب بارگاہش
از آب جگر گذشتہ دل تنگ	بر آتش دل نہادہ اورنگ
صد فتنہ سپاہ در نشستش	صد فتح نہفتہ در شکستش
بر کوه غم کشد عماری	بر مرکب خون کند سواری
بر خاک فنا مدار تختش	تاریکی شب چراغ بختش
صوتش ز بلہ دریغ خوردن	جام از کف دست تیغ خوردن

¹ Shaikh Mubarak was the name of Fayzi's father.

بصاحبان صفوت و صفا می نمودند * اداے بهارین گل حسن و جمال -
 نازکین شاهد عالم خیال - گل بهار نایب از طایفه شریفه - که پروانه دلها
 بر شمع چهره اش سوزان - و از غیرت چشم سرمه آگیزش نوگس طناز
 حیران بود - در نظر اقدس جاوه کرد * الله الله ! لب لعلش آتش
 افروز سوختگان نایبه عشق و جنونی - و بیماران چشمش را از مسیح
 لبش از پسته و بادام دل افزا * معجونی زلف سیاه بر عارضش سنبلی
 است - گویا بر ورق گل - تقریرش در هنگام تبسم با عاشق زار مقدمه
 گل و بلبل * نگاهش آهوه در محراب دلها گرم خیز - و از یک
 توجه هنگامه آرائی رستخیز * بینی اش در نظر دور بین - شاخ سمن
 در لاله زار - هر دو عذار آبرویش خنجره از پے قتل مجروحان عشق
 خونخوار * عذارش آئینه کمال صباحت و صفا - باشمع در نهایت
 ضیا * بذاگوشش صبح عشاق از آفاق مراد دمیده - دهانش غنچه از
 چمن خوبی بتازگی رسیده * نافش چشم عاشق بیماری - که از صفای
 سینه به هنگام وصل لغزیده - موه میانش دیده بصیرت راقم را سر رشته
 امعان از دست گسسته - طناب سراپا حیرت در گلوے فکرت کشیده :-

[ابیات]

ز زلفش سنبلی اندر پیچتابی	بشوقش مرغ دل در اضطرابی
بزیبائی خرامش دایر با تر	بر عنائی قد او خوش ادا تر
دهانش همچو گل در خنده ریزی	شمیم کاکلش در مشک بیزی
نه چشمش - نوگس بیمار بنگر	نه زلفش - حیة خونخوار بنگر
زبانش در تکلم گوهر افشان	ز رویش عالم شد مشرقستان
سرایایش بطنازی هم آغوش	قدش با غمزه و با ناز همدوش

باغ شود - چه از لطافت که گل نچیند؟ و چه در کنار نظافت که
 نفشیند؟ درین سال خواهرام را - که بواحد بطنی از تکیه پناهان
 [پنهان] بوده - فاک غریب کش او را جان بشکود چون بحکم حضور
 انور او را منسوب بشاهجهان کرده - در لاهور برشادی او هزارها روپیه
 صرف نموده بودند * والدین را غامنه داد و دهش مردمان وقت
 پرسش تعبیر کردند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و خلیفه نور الدین
 انصاری از قانون به بے اعتدالی نشسته * من چون قطره چند از چشم
 والد ما چند از چشم والد ملحد بتشریح دیدم - بسیار گریستم * آخر او
 را بآتش کده سپردند * او بمن نشسته - بیمار داری کرده - و از
 مادر افسانه خوانده * من بحکم همت د، خوردی این بیت بیاد
 گرفتم :-

[بیت] همت بلند دار - زبونی مکن - که چرخ

هر جا زبون تریست - برو خیره تر شود

سردار هری سنگه و سردار لهن سنگه و دیوان اجودھیا پرشاد و فوج
 جمعدار خوشحال سنگه و فوج اردلیان خاص گواہ فرموده - بغل سری
 گنلس مشرف شده - از راه نمکسار رام رس^۱ و میانی لاهور را مخیم اقبال
 ساخته - بعد از چنده در سری امرتسرجی جبهه نیاز بر افروختند *
 و بعد از حصول شرف زیارت گرنهه صاحب - که از کلمات قدسیه بابائے
 کونین است - و غسل تالاب مبارک - اقتباس از هر مندال نموده -
 خاطر را مشرقستان انوار ساختند *

روزے در عالم داد و دهش و جشن افروزی - که پری پیکران
 هر دیار - در رقص بدست افشانی تحریر از ترک علایق و عوایق

¹ A Hindi word for salt. Reference is to the salt mines at Khewra in the Jehlum district.

باب سی و ششم

1832 A. D.

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

نه - وصل گل بهار بیگم *

چون آینه ضمیر اقدس سجذجل خاطر مقدس را صیقل عشق الهی
و جذبه تاطف نامتناهی مدام زنگ زدا ضیا افزاست - توجهه والا مدام
بدام دام بانان زلف دوتا صید - و بخیال خط و خال ظاهری و فوق
وجد حال قید بوده - از هستی حسابه بر گیرد - و نیستی را در
هست بشمار آرد * العظمة لله! کارخانه سلطنت را انصرام دادن -
و از خود رفتگی ها را رواج بخشیدن * ع —

این دو تیغ است که همخانه نگردد هرگز *

وید بهادر از لات بهادر رخصت یافته - بیابوس حضور رسیده -
از استحکام موالات - که در دولتین علیتین صورت بسته - بیاس بندگی
قدیم افسانه بر خوانده * چند روز بسیر باغ بادامی - که در وسعت
گاه حضرت لاهور چشم نیکوان چون او ندیده - و دیده روزگار در آرائش
و پیرانش این جنان - که جنان پیرو جوان قربان اوست - چون نرگس -
چها انتظاری که نکشیده - پرداخته - رخصت معاودت یافت *

بنده راقم در عهد یازده سالگی بیاس مخدوم زاده برحق مقبول الله
الصمد مولوی نور احمد چشتی عَمَرَهُمُ اللهُ تَعَالَى کتابی موسوم بروضة
الازهار مدون ساخته - و در آن هر بیست باغ معموره امرا نامدار و
حضور والا اقتدار را درج ساخته * طرفه خیابان پیوندی [برای] نذرعت
ارواح - و چمن بندگی از برای نصارت دیده - اشباح نموده * باغ بادامی
منجمله اوست - طالب مدح آن باغ چون چون بیایر چشم متوجه آن

اسلحه شمشیر و سپر و خنجر - که در جباخانه سلاطین قدیم - یکے از آن به هزاران دقت بهم می‌رسد - و فواکه این دیار - که تعداد این همه نعمائے متواتره قصور بار آرد - بمعتمدان لات بهادر بموجب تفصیل علیحدہ تحویل یافت *

بنیان محبت را تنصیص داده - به تاج بخشی و کشور کشائی سرمایه نیک نامی حاصل کرده - کوسِ لَمِی الْمُلْک^۱ نواختند* لات بهادر بشکرگذاری حضور انور معترف و ثناخوان - و بانصراف رخصت یافته - روانه انگلستان گردید^۲ - و خود بدولت و اقبال چون نسیم سحر سایه عاطفت برگل زمین دارالسلطنت لاهور انداخته - بساکفین آن ولایت را سرمایه بهار افزودند*

^۱ Quran XI, 16.

^۲ Lord William Bentinck retired from office in March, 1835. The meeting at Ropar took place in October, 1831.

که بمکیال تحریر در نیاید * یازده هزار روپیہ عنایت نموده باهنراز چون گل خود باید * مردم اکالی - که لباس سوسنی در بر گرفته - در سواد صحرا اسپان را بچولان آورده - بصدا هائے ناقوسی پرده گوش چرخ^۱ سندروسی میدیدند * چتر هائے آهین^۲ بر سر - و نیزه هائے دراز در بر گرفته - به بلا گردانی جوش و خروش می داشتند * و از سلاح و خنجر و تیغ و سیر و نیزه و جمدهر و خود و طمانچه و بندوق و اسپان سبکخرام و افراس زرین لجام و قبا هائے زر تار گوناگون بمیدان گردی و صحرا نورمی گرمخیز شدند *

از حضور انور بطریق تکلیف برائے شاه انگلستان تجویز شد * محاسبان اوهم در احصائے آن بقصور اعتراف آرند * فیلان کوه تمثال - و اسپان و خش خرام ولایت خراسان و عراق و ترکستان - که بعد از نادر شاه افشار این چنین شوق سواری در نهاد هیچ یک از شاهان ولایت و هندوستان غایان نکرده - در اصطبل خاص قریب سی هزار اسب سواری خاص مقرر است که - "هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ"^۳ باشد - و هودج هائے مرصع نقره و طلا - و اقسام زین هائے با زین و با قاش هائے جواهرین - و جلهائے مقیشی و گوهرین - و جواهرات گوناگون - و ساز و سامان البان - و اسباب ابریشمینه - و پوشاک هائے پشمینه - و خلاع اطلس - و خیام بنات - و مخمل رنگین - و جیغه هائے مرصع - و باره هائے گوهرین - و سرپیچهای مطلا - و کنته هائے^۴ جواهرین - و انواع

^۱ MSS. B and C omit چرخ.

^۲ It is an iron quoit or circular ring which the Akalis wear round their turbans.

^۳ Quran I, 30.

^۴ A Hindi word for the necklace which the Indian gentlemen used to wear in those days.

مخلمین از نگارستان گل و بلبل و فاخته و طوطی برارژنگ مانی نگار
 خورده گرفته - و از کار چوبی و طلاکاری انجم را غیرت افزوده -
 خیمه هائے خورد با ریسمن ابریشمین ویدک هائے طلائی و سیمین -
 تماشاخیان چرخ کج باز را از طلسمات غیبی مینمودند * الماس و یاقوت
 و مروارید و زمرد و نیام و فیروزه و مرجان و عقیق برهریک خیمه آنچنان
 تعبیه یافت بود - که جواهرشناس خود در حساب آن تعداد ریگ روان
 بقصور معترف می آمد * صنوبرقدان گلعدار بقتل عشاق دست بخنجر -
 و طره بزان سرورفتار بدلقربی خوبی سبق ناز از بر - و اقسام عطریات
 لخلخه سائے مشک آذهرطرف ریخته - و شمایم انواع بخورات در
 مشام هائے آن نازک مزاجان بیخته *

حضور انور جیغے گوهرین بر سر - و بر بازوئے اقدس از قطعه کوه نور
 آفتاب خاور را از هیبت لوزان ساختند * لالت بهادر بجیغے مرصع و
 سریچ مکمل و حلقه دست طلائی مرصع زر نگار و مالائے مروارید و پنجه
 و یک کشتی ملبوسات و اسلحه گوناگون و ظروف طلائی و نقره و
 قالین هائے پشمینے کشمیر و ملتان و رقوم جواهر و کشتی هائے
 ملبوسات - معه دمسازان بقدر هر یک اعزاز اندوخت * حضور والا چون
 او را مشکور عنایات و متعیر این گونه انتظام دولت خدا داد یافتند -
 بتمشائے افواج ترغیب فرمود - و بالائے اسپ کرار - که عجیبه ارمغان
 خراسانیان در اصطبل حضور است - سوار شده - از یک تازی سپهگرمی
 نفس مقدس نیز اطلاع بخشیدند *

چون جوانان پنجاب زمین - و سنگهان بجان نثاری قرین - اسپان
 نعل آتشین - و نشانه زنی - و شمشیر افکنی آن شجاعان رستم جبین
 بنظر لالت بهادر در آمد - تعریف و توصیف قواعد را بعدے رسانید -

والا ده هزار رویه کرامت فرمودند * سبحان الله ! هنگامیکه هر طرف
 سنگها نامدار استاده - و سلاح و خنجر آراسته و آماده بودند - و از
 هر جانب سواران زرد پوش مکل تن بجواهر گوناگون چون ماه درخشان
 می نمودند * عقل به بی سر و پائی در تنگدای حیرت میشتافت *
 وَالْعَظْمَةُ لِلَّهِ ! وقتی که کمیدانان شجاعت شعار و اجتیا نامدار
 چون گل قباهاے تنگ در برداشتند - و ب رنگ بلبان چمن چپچه
 شکیب ربا با همدیگر میساختند - دل سرمایه هوش و خرد میباخت *
 صفای سنگهاں متهور از هر دو طرف تا سرا پرده جله و جلال - که
 از مقیش بانات سلطانی دلفریب و از کار چوب و طلا کاری با زینت و
 زیب بود - آنچنان لعمه ظهور می بخشید - که خورشید خاوری
 اقتباس نور از آن کرده - و مهتاب را بدان فروغ جاویدی حاصل
 آمده * چوبهای طلائی شامیانه های آسمان رفعت یاد از ساعد سیمین
 خورشید رخاں خلیع و یغمائی میداد - و گلکاری بر نسرین و گل خورده
 ده می گرفت *

حضور والا [برای] لانت بهادر حکم خیمه خاص فرموده - بر کرسی
 های زمردین حکم اجلاس دادند * چون فروش قاقمی و سنجابی -
 و مسندهای نخعی و کمخابی - و پرده های زربفتی و آبریشمی و
 اطلسی - چون فاک از قنادیل قصر و انجم فروزی بود * هر یک از
 صاحبان عالیشان چون نرگس چشم حیرت باز داشته - بدائع های صانع
 بیهمتا و نیرونگی های قدرت ایزد تعالی از غایت محویت نفس قایلین
 میشدند - و سایبان سرخ از جواهرات و مروارید غلطان مکل بنظر آورد
 که گنج باد آورد را در جنب آن وزنه نهاده اند * مخمل صاف چون
 عذار ماهوشان - و از گلهای کار چوبی چون باغ ارم نمایان - صفحه

کرم نمائے - و فرود آے - کہ خانه خانہ تست *

برفیل لات بهادر نشستند - و دو سیب که بدست اقدس بودند -
 بلات بهادر و صاحبۀ او مرحمت یافت * درین ضمن نیز اشارت فرمودند *
 که : بعد از آراستن محفل وصال آخر مهاجرت خواهد شد :

[فرد] سیب گوئی وداع یاران کرد

نیمه زان روزه سرخ وزین سو زد

چون خیمۀ لات بهادر از قدوم حضور انور رشک روضۀ جاوید و
 فروغ بخش ناصیۀ خورشید گشت - و آتشین رخن اهل فرهنگ نیز
 در آن محفل رنگ افروز سرور شدند * حضور انور افتتاح باب کلام
 نموده - تلفظ فرمودند که : " اسوقت کچہ شراب پیائے " * و بعد
 از آن شراب لاهوری را بر شراب انگلستان تفضیل داده - از مستمعین
 حرف نعم گوش فرمودند * رقاصان و نوازندگان را نوازش فرموده -
 یکہزار روپیہ عنایت کرده - جشن هولی را بنیاد نهادند *

لات بهادر پنچاہ و یک خوان پشمینہ و جواہر و الوان ملبوسات
 و اقمشہ و دو راس اسپ عراقی و یک زنجیر فیل و جیغہ گوهرین و
 مالائے مروارید و جفت حلقہ دست مرصع طلائی و دو بندوق و دو
 کمان و دو ضرب توپ و چہل و ہفت کشتی ملبوسات از نظر کیمیا اثر
 گذرانیدہ - راجہ دھیان سنگہ و خوشحال سنگہ و جملہ سرداران را حکم
 گرفتن سہ رقم جواہر و ہشت کشتی ملبوسات - کہ بنام ہریکے قرار
 یافتہ بود - دادند * لات بهادر بادائے مراسم اتحاد مورد آفرین این
 خدیو گیتی آرا و مصدر اشفاق این شہنشاہ خورشید کلاہ کشور کشا
 گشتہ - سر بہ اوج رسانید *

بعد از آن فوج انگریزی از قواعد خود روکش بہار شدند * سرکار

معه چند رقوم جواهر سرافراز فرموده - سه رقم جواهر و سی و یک کشتی مایوسات خود پذیرا فرموده - مصاحبان خاص را نیز اجازت قبول در داد * بانصراف حاضر حضور گشته - بیان مرافقت نمودند * امر عالی شرف صدور یافت که : "چهار هزار سوار کرار بلباس زریناف دوشاله پوش و باهوش باشند - و شش پاش عقیق آراسته - آماده مصلحت بوده - سخت کوشی را از دست ندهند" *

بسنجی پوشان خالصه جی بخم و چم دلاویز - و شقایق رخان فرهنگ از آتشین عذار شعله ریز - اسپان صبا خرام در نگ و تاز - و بهادران فیروز در عرصه شجاعت رایت افراز * سنگهان دلاور بر اشهب نسیم تگ سوار - و از فعلهای هلاکین هر سمت شعله ریز و شرر بار * بهادران عذائی و دست بکمان ابرویی راست رو - چون تیر در زه آهنین در بر گرفته - جوهر نماه عرض خنجر و شمشیر - و تفنگچیان فیروزی نشان در شوکت و شکوه - و مبارزان ثابت قدم پا برجاء چون کوه * چار آئینه ها صفا تر از عذار ماهوشان نازک انداز دیده خفتان - همه تن چون لاله رخان سیه چشم در صید دلها * باز سرکار والا با شوکت تمام چون سرو خرامان - بسواری فیل ژیان - از نیرنگی اقبال بشارت تابان - زر ریز و گوهر افشان - با سرداران نامدار در قلب فوج فیروزی اقتدار جا گرفته - چون ماه سریع السیر گشتند *

لانت بهادر نیز باین انگیزی فوج خود را حکم آرایش داده - بکر و فر تمام برابر دریای ستلج معه دمسازان خود باستقبال ایستاد * چون اتصال اقبال شد - حضور انور برای استحکام بنیان موالات سبقت بکار برده - به مقوله لانت بهادر که : ع -

هریکه بزرگ بسنتی از سوتا پا لبس برگیرد - و بزرگ دیگر مایل نشود * اگرچه ظاهراً برای سرور ناظرین بوده است - اما در معنی بآن گروه اهل فرنگ از یکرنگی اشعار فرمودند - که درین دولت دورنگی گنجایش ندارد - و دگرگونگی قرار نگیرد *

مولوی محمد محسن از سرکار انگریزی برای خیر مقدم مامور شده - دولت بار اندوخت * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و کشن چند وکیل چیت سنگه کمیدان به و خشوری ملاقات گورنر بهادر دریافته - بعد از مرحبا مکالمت یکجبهتی طراز و مقالات یکرنگی آغاز بمیان آورده - معاودت نمودند * گورنر بهادر بعضی از مصاحبان دمساز خود را معه مبلغ ده هزار روپیه ضیافتانه روانه حضور - بیاس حرمت انگریزی گوهر اکلیل خلافت ولیعهد کفور کپڑک سنگه بهادر را معه حضار جذاب والا باتالیقی فقر عزیز الدین رضا انصاری معه یازده هزار روپیه ضیافت مامور فرموده - کوش بر استقبال وغیره سامان جاه و جلال گذاشتند *

چون این معنی مذکور محفل لات بهادر گشت - از تحیر دست و پا گم کرده - بمفاد "هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهِنَّ" بجای خود لال بی بی را باستقبال فرستاده - حاضرین خاص را نیز همراه فرمود * چون از جانبین مراسم وداد و اتحاد روانی یافت - در خیمه لات بهادر شگرف انجمنه آراسته گشت * صاحبزاده والا قدر پا بر تخت تمکنت گذاشته - بزبان پنجابی مکالمت فرمودند * ترجمه زبان هندی و پنجابی به محمد محسن و فقیر عزیز الدین تعاقب یافت * چون نشان نشاط خاطر خاطریں و تطمین و تسکین جانبین از طلاقت چین و گفتگوئے محبت آمیز گردید - حضار لات بهادر را بخاعت هائے گونا گون

که اگر این خدیو دارا دربان لانت را نوکر کمپنی و کمپنی را چاکر شاه انگلستان قرار دادے - پس کلاه عزت بر ثریا و تاج خلافت بر سما و این عہد یکجہتی نقد نما بودے - برین تقدیر انجلاے سچندجل مودت بے پاسداری آئین مخاطب جلوہ گر نشود - و انعکاس این پرتو بر یک دگر نیفتد - و بعد منازل انگلستان و پنجابستان نیز دستاویزے صادق برائے گروه صداقت پڑوہ است *

اگرچہ لانت بوضع از و خشوری از شاه انگلستان دستورے مییآبد - اما آئین شاه انگلستان آنہ : ہرچند از دست و زبانش بہ آید حرف را نشاید - ہرچہ ایجاد و اختراع سازد - باقبال شاه انگلستان موافق آید - بذائے عایہ منادی بسرکار کمپنی حکم ندارند - و از شاه ظاہراً افسانہ نخوانند * سرکار والا بیاس محبت قدیم در تہیہ ملاقات دقیقہ از دقایق آرائش - کہ آئین شاہان والا تبار است - فرو گذاشت نفرمودند * سورج بہان اجیٹن - کہ پیشتر چندے بکوتوالی دارالسطفت لاہور اعزاز یافتہ - نسق و نظم سارقین و قزاقین از قرار واقعی نمودہ بودہ - و درین مدت در مصاحبت وید بہادر تعیین است - بعرض رسانید کہ : اگر اہتمام خبر باین قدیم الخدمت تعلق یابد - در طرفہ العین تمام کردہ آید * حضور والا او را مامور - و خود بنفس نفیس گذر روپڑ را - کہ آنروزے آب ستلج واقع است - برائے عبور مقرر فرمودہ - معہ جنود نصرت پیکر این روزے آب را متخیم عزوجلّال نمودند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری آتش حضور را بلباس بسنتی یافتہ - «فَاعِ لَوْ نَهَا - نَسْرُ الظَّالِمِينَ»¹ برخواند * بجملة افسران حکم نافذ صادر شد کہ :

¹ Quran II, 69.

ساز و سامان بے پایان از عذایت خدیو آسمان بیدرنگ برگرفته - شاه را داخل بشنگ یافت * و از تعاقب بازایستاده از اخوان دو لکھ روپیہ زر و چند اسپان تگاور و تحف و ہدایاے دیگر گرفتہ - این فتح نمایان را معروض درگاہ فلک پایگاہ این خسرو دوران گردانید * حضور والا بحکم "وَالسِّنِّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحِ قِصَاصٌ" ^۱ نقض عہدش را نقصان دولتش انگاشتہ - بہ سندھیان و دوست محمد خان خانہ آبادی نوشتند - و از شاہ بسمع اقدس رسید - کہ از بشنگ چندے پدش میر محراب خان قلعدار کلات بودہ - از راہ شکار پور بہزار خواری و رسوائی داخل ظاہر لدھیانہ گردید :

[فرود] وفا ز دھر جفا کار کینہہ توز مجبورے

کہ کینہہ اش بتو تا سرحد احد باشد

و نیز درین سال از معروضہ وید بہادر استشمام رایج ملاقات لات - کہ از سرکار کمپنی باصطلاح انگریزی مالک رنق و فتق مہمات ممالک محروسہ میباشد گردید * چون نگہداشت مراسم خلت و پاس مدارج الفت آئین خاص این پادشاہ والا جاہ است - نظر بر استحکام بنیان موالات و استحصال قوایم مصادقات این آرزوے را پذیرا فرمودہ - خود بنفس نفیس انتظام این مقدمہ فرمودند * ہر چند بعضے از نمک بحلالان و ہوا خواہان دولت امتناع ملاقات را از عز و جاہ تمکنت برگذاردند * از آنجا کہ اسعاف و انجاش مرام حاجتیان مطلب طلب و انحراف از جادۂ نخوت و عجب رویہ این خدیو گیتی پڑوہ است - بدان امر دل نہاد شدہ - کارنامہ عجبے و دستور العمل کاملے بر میان یکجہتی را سرانجام دادند * ہر آینہ یگانگی بے امعان نظر صورت نہ بندد - و جواہر این عرض بیآن بدست نیفتد * ازین جاست -

¹ Quran V, 45.

جلو اسپ عبا رفتار گرفته - بیدار گردانی میگردیدند :

[نظم] در آن رزمگه شور بیداد بود

ستم را در آن فتنه بنیاد بود

بشمشیر هندی خراسانیان

بکشتند هندی بیابانیان

چو هندی بافغان جمدهر زد

فغان از نهاد فغان سر زد

چو درنیم از تیغ افغان شده

چو افعی وهم کلاغانی شده

مگر افعی وهم کلاغان دشت

نمودند آن اسم خود باز گشت

مختصر مفید - افغانان طرفین باهم بیקרنگی بر آمده - به سپر

اندازی - و هندیان بیچاره هر چند بخصم اندازی و نیزه بازی مستعد

شدند * اما شاه بحکم مردانگی هاء ذاتی حورعین جواهر برفاش -

و از غایت دور اندیشی جامعه شاش - و به نگهداشت حکم :

«وَلَا تَلْقُوا بِأَيِّ يَوْمٍ إِلَى التَّهْلُكَةِ»^۱ - قدسیان بشاباش رسیده - جریده

و بمیدان انتعاش نهاد * جوانان چابک دست چون آقاه خود را

پس پشت نیافتند - از پشتی آن پشتی نا امید شده - زندگانی خود

را در اینار نقد جان انگاشتند - و دوست محمد خان معتبران خود را

فرستاده - اول خوف جان بعد ازان بشرط آسپمان آینه آمان بر خواند *

هندیان آسیمه سر هر چند دست بشمشیر و خنجر داشتند - اما

در عربی هاء شاه دست آویزی بر گرفته - بدادن سیف و سنان رهائی

یافتند * دوست محمد خان چند هزار تفتگ و هشتاد و توپ و دیگر

¹ Quran II, 195.

و هم‌راهیانش را قتل نمودن جهاد اکبر فرموده - خدای خود را در آن
مکابره انداختن عین شهادت دشت کربلا و نمود - نیز علمای محمدی
کیش و سادات خداوندیش بر سائی فهم آمیز آفرین کرد - و بدادن چند
لکمه رویه زر دست به تیر و خنجر و شمشیر بکمر شده - افغانستان به جهاد
گوری نعره‌های مستانه بر آوردند و کهن دل خان احمد شاهي خاکریز -
و از دروازه شکار پوری اسپان تهور را مهمیز داده - هر چند بمقابله سمندر
خان خاک بیز و فساد انگیز می‌گشت - اما مخالف روز بروز قدم
فرا ترک می‌نهاد *

پردل خان برای دوست محمد خان انهدام خود را استیصال بنیان
پاینده خانیاں معروض داشت * بزاء علیه دوست محمد خان - ع:
”دو منزل را یک می‌کرد و میرفت -“ تا آنکه ما مخفیاً باغزانے - که
دلسوختگی نوعی از هندوستانیاں رکبے شایه داشته - اعلام نمود که:
”این قدر اعزاز تا تصرف کابلستان است - باغوالے انگریزی همین مفسد
قانع بنیان اسلام خواهد بود“ * در جواب آن بصورت شایسته یافت -
تا بعدود قندهار رسیده - صفوف آراء از طرفین و یساولبندی بجانین
روائے گرفت * دوست محمد خان مردانه بقلب - جا گرفت - و
شاه شجاعت انتباه بحکم انعکاس اسم زنگی بکافور پشت پناهی لشکر
سوار ماند *

چون هنگام سرزدن و جان دادن گرمی گرفت مهر و محبت از
طبایع چون روباه بکنج اختفا جا گزید * پیغام توپ بگوش شاه از رموز
نبرد آگاه - گرانیها آورد - و آن عیاش را این قدر دلخراشی بجامه
شاهی در داد - و سواران یکه تاز شاه را در هنگام زد و خورد نظرب
هزیمت آقا داشته - جانفشانی و پیادگان دوست محمد خان قلیانه

خداداد نیز روزی شده - انتهای بزم تسخیر قندهار مصمم باید نمود -
 دانایان خردور - که در رکاب داشت - هر چند بعرض رسانیدند - که
 شکستگی این دولت مجدداً درستی بهمرسانیده - مکث چند ماه
 درین سرزمین موجب صوابت عظیم - بلکه افوا تسخیر ایران و توران
 تصمیم خواهد یافت - اما شاه بغضوای : کُلُّ اَنَارٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْهِ -
 بمضمون :

[فرد] : — چو تیروز شود مرد را روزگار
 همان میکند کس نیاید بکار

چون عفا بال کشای فیدائی رزم گشته - سپاه را معه اتواپ و
 اسپان و النوان ساده سامان حکم تسخیر قندهار داده - دهل کوب - و در
 راه چند قریات را بحکم الولد سر لابییه بطریق نهاده رفت و روب نموده -
 ده کروهی قندهار به بیشه اجک زیان قرار شد *

پردل خان سپهدار قندهار یمانت قلعه مغرور - و بفراهمی علف و
 آذوقه مجبور - بصوابدید اخوان بنظام کابل امیر دوست محمد خان
 حتی المقدور بامداد خود استعانت نمود - و دوست محمد خان به
 نیک افعال و نیز تحریک حضور خاقان را ضمیمه آن یافته - بدفعیه آن
 بلائے ناگهانی از کابل و بامیان و غزنین و اقراغنه طلبداشته - درین
 معنی گفتاش جست افغانه همسری با خداوند تاج و نگین - و جدل
 با وارث خراسان زمین از خط ادب بعید دانسته - با میر دوست محمد
 خان از در مجادله بر آمدند * دوست محمد خان مسئله شرعی :
 «وَأَنْ جَاهِلُكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا» در میان
 آورده - تابعداری نصاری بر فتراکش بسته - محاذی اطراق نمودن غزا

از راه تانک و بنون باز داشته - بر تسخیر قندهار موقوف داشت - و امرای سنده با هم عهد بسته - برای آداب خاندان احمد شاهی و لحاظ باج گذاری قدیم با ادب پیش آمده - شکار پور برای سکونت مهمان قرار داده - یک لکبه رویه ضیافت گذاردند - و شاه شکار پور را خانه بابا شمرده - در تسخیر قلوب هنود - که بگنجینه داری مشهور - و در هر شهره از ایشان مذکور میباشد - همت بر گماشت - و به نگهداشت سپاه اقدام نمود * قریب ده هزار از پنجاب - بقدر بیست هزار از هندوستان - و باندازه سی هزار از افغان و از هزاره و بلوچستان نیز گروه ها گروه فراهم آمدند * شاه مردم هندوستان را امتیاز و افغانیه را اعزاز زبانی داده - در ریختن توپهای کلان و زنبوک و خرید تیر و تفنگ و باروت و شمشیر اوقات آغاز نمود *

امرای سنده نوشته حضور را منحصر خیر خواهی یافته در دفعیه شاه بزم مجالست آراسته - بفراهمی سپاه شاه را اخبار کردند :

[بیت] مهمان همچو نفس گرچه عزیز است و ایک

خوش نیاید - که درون آید و بیرون نرود

میر رستم خان از خیر پور و میر کرم علی خان از حیدر آباد سپاه کینه خواه - و شاه نیز بسرکردگی سمندر خان طالب عز و جلا شده - حسب المجموع را حکم ستیز و آویز داده - خود بشکار پور نشست * چون برابری خاندان احمد شاهی در مات آن گروه با ادب از جماعه ممنوعات بود - این معنی را از منکرات شمرده - بعضی از جنگ و جدل پهلوتی نمودند - و شاه را بنوکری سی هزار سوار و یک لکبه رویه نقد راضی ساخته - بر آن آوردند - که تسخیر قندهار از جماعه لوازمات ملک گیر است - چون شاه دانست - که فیروزی حصول و نقود

گذاشت - و ازین طرف الف شاه برای اخبار نویسی امتیاز اندوخت *

چون سرشت شاه از دام ددی - و قطع نظر از نیکوئی - به بدی مستعد - و صاف دلی بفرسنگ ازو مستبعد بود - در بزم اسلام از غایت استکبار - که شان الهی است - بیخودانه بر زبان آورد که: " عهد و پیمان سلاطین منحصر بر قوت است - هرگاه روز جهانگیری درین دولت اشتباه یافت - مهر بغلی بیغل خواهد ماند - و آن کوه نور - که بغصب نزد مہاراجه موجود است - زیب بازوئے پادشاه اسلام خواهد شد " * این معنی از اخبار نویسی باصفا معروض راء اقدس گشت * حکم شد که: برای امیران سنده مراسلات زور انگیز نیز سمت ارسال یا بند - که شاه در زمین سنده ظاهراً بارادۀ قندهار و آن نواحی غلام افراز شجاعت گشته - اما سوائے مالک گیری ملحوظ نظر ندارد - از فساد افغانیه خایف باشند - و نیز به دوست محمد خان سپهدار کابل - تماق و دالسا نموده - اظهار فرمودند که - " در دفع شجاع الملک ساعی بوده - و ضامن دی سرکار والا در آن دانند - و آنوقت اتحاد طرفین استحکام خواهد یافت - و نیز از کشمیر تکلیف لایقه برای آن شجاعت منش مقرر خواهند بود - و زابلستان معه بلگرام از عطیات حضور خواهد شد - و تکلیف اسپان و غیره تکلیف که سال بسال معین برای انقیاد فرمان معاف خواهد گردید - و نیز اگر خدا نخواستہ باشد - شاه بر قندهار رسید - بعد از استیصال اخوان - نوبت دولت آن سپهدار کابل بمیلان خواهد بود - و بفضل مفضل آنوقت تدارک آن مخالف مالک و ملت ازین طرف از قرار واقعی خواهد شد " *

چون امرائے سنده و دوست محمد خان بر دقائق مضمون را رسیدند - بزم کنگاش آراستند * دوست محمد خان یورش خود را

حضور والا آن عهد نامه بجنس مرسول کلاد مار تین نمودند * مار تین اخفاً معروض داشت که : " قید ممالک محروسه خود نیز درین عهد نامه از جمله واجبات است - صوبه ملتان و پشاور و کشمیر و دیره جات تا حدود منکیوره و بنگشات در قید تحریر اند - و آنطرف کابل و قندهار و شکار پور و آن حدود حیدر آباد و ملک نصیر از شاه باشد *

حضور والا ازین حکمت بحکم قدر عمداً چشم پوشی فرموده - از شاه طلبگار تعهد شدند * شاه چون بر مضمون آگهی یافت - شیرانه بر خود لرزیده - از کشمیر و ملتان و حدود منکیوره و پشاور داستان ملک موروثی بر خواند - و این معنی معروض جناب اقدس گشت * سرکار والا بر خیر خواهی وید صاحب آفرین گر شده - بحضار اطلاع دادند * و به وید صاحب مرقوم فرمودند که : " شاه را برمز و ایما بحکم مودت - که سوائے سرکار انگریزی بجائے خود متحقق است - بفهمانند - تا بهر کیف این مرقومه روانه سازد " * وید صاحب بحکم دانائی ها بشاه بطریق مواسا عرض کردند : " مهاراجه صاحب بهادر وارث تخت و تاج و باج و خراج ممالک محروسه اند - قدم بر راه باید نهاد * " شاه بحکم اطاعت ها رقیمه خود مشعر تعهد طلب حضور بمهر بغلی بقاعده ولایت ارسال داشت * سرکار والا نیز در جواب آن از دست بردار شدن ملک شکار پور و غیره حدود بنگشات عهد نامه مزین بمهر خورد خاص درست نموده - روانه ساختند *

و آن روز انگریزان جشن فیروز مندی - و شاه را بی معاونت پیوندی الوداع نمودند * چون تخیص اتحاد ظاهری و ترخیص بنیاد معنوی استحکام یافت - شاه وکیل خود را ملا شکور بدربار حضور

بود * اگر خدا نخواستنه باشد - شاه روس بر شاه طهران ظفر یاب شده -
بر ولایت دست یاب شد - آنوقت بآن دولت و ثانیاً بسرکار انگریزی
مداعت های سخت خواهد رسید *

چون این معنی از صدق فروغی داشت - و حضور والا از منتهیل
آن سواد تحکیر مردم انگریزی دریافته - از جاسای نمکلال خود نیز بے
قراری ها ضمیمه آن می نمودند * درین مقدمه شاه را اسپند این آتش
سوزان و گوسفند قربانی عید دوستان دانسته - یکی را در باب این مقدمات
پژوهش فرمودند * تقصیر شاه را ظاهراً معاف - و نیز وکیلان شاه
بخلعت پنج پارچه زرباف رخصت انصراف * چون فرستاده حضور
ملاقات شاه دریافت - شاه بخوشامد برآمده - از کرده نام - و
برائے مستقبل نیازمندی ها را بخود لازم گردانید *

و نیز باطلاع یکجہتی و خیرخواهی ها از کلا ڈمارتین وید بہادر
استطلاع این معنی صورت بست * آن دانای با فرهنگ مخفیاً نظر
بر اینکہ - این خیرخواهی محض بواسطه آن دولت است - مرسلت
نمود - کہ فرستادن شاه بآنطرف پر خوف و خطر - درین نزدیکی بسیار
خوف است * اما برای روز مبادا - کہ هرگز تصور آن در خواب
نیز معاینہ نمیشود - بیاس قول قَدِمَ الْخُرُوجَ قَبْلَ الْوُلُوجِ - از شاه
کہ نسبت بآن دولت باطناً گفتگوها از خاطر دارد - عہد نامہ طاب
گردہ شود * چون این معنی مشعر ماک شکار پور و این روے آب
ستلج را از دست دادن بود - بر خیرخواهی ها افزوده - خورسند
گردیدند * و درین باب بشاہ اطلاع فرمودند * شاه از بخت خود
آگاہ بحیث المجموع - سہ ہندی فراہم ساخته - و چند ضرب توپ
را نیز زیب سلطنت ساخته - عہد نامہ خود را روانہ حضور نمود *

نسل^۱ * وفتوره دیره غازی خان در تحت خود آورده . شش لکه روپیه نذرانه ارسال خزانة عامرة نموده - عرضداشت کرد - که تسخیر شکار پور سی کروه فاصله از حدود سرکار واقع است * حضور رشتة اتحاد فیما بین انگریزی را نازک دانسته - بمیزبانی شاه شجاع الملک در آن تغافل - و به وفتوره بطریق تجاھل فرمودند کہ : « این معذی را اکنون موقوف - و خود را در مقدمات آفسود مصروف دار » *

چون شاه شجاع الملک را از نیرونگی اقبال این خدیو بیچاره نواز پلس بیداری بخت خود متیقن گردید - در آرزوے تاج و تخت بوساطت ملا شکور و خشور و ملا حسن بحضور بعرض رسانید کہ : « از اخبار هندوستان وقایع شاه روس و اطاعت بعضی سلاطین شמוש معروض اعیان آن دولت فلک حشمت میشود - و ازینجاست کہ - از شهنشاه خورشید کلاه انگلستان بتمامی نواظم صوبجات هندوستان برای انسداد دره قندهار و ترکستان فرامین مطاعه متواتر شرف صدور مییابند - فرقه علیہ انگلس - کہ معدن فراست و کان کیاست اند - شب و روز در تحیر بوده - بتفکرات گوناگون میگذرانند * اگر این آرزو مند بتعهد دولت تاج بخشی و بعهد نامه - کہ دور از نکل باشد - قبول فرمایند - گوشایبی مردم سنده و افغانان قندهار بطریق مقدمه الجیشی آسہل خواهد

¹ The dispossession of Bahawal Khan of his farm of Dehra Ghazi Khan was dictated by political necessity. Bahawal Khan, as chief of Bahawalpur was virtually under the protection of the British Government on the left bank of the Satlej and since the British were, at this time, negotiating with the Amirs of Sindh for the free navigation of the Satlej in continuation of the The Lower Indus, Ranjit Singh thought it more politic to take over the direct administration of the Ghazi Khan district. See also Cunningham's History of the Sikhs.

سعادت ملازمت والا دریافتند * سوکار والا نهایت خوشنود شده - بجیغه
و خلعت سرافرازی داده - بنوعامت فراوان و اشفاق نمایان بر نواختند -
و از تصویر خلیفه استشمام رائحه جوانمردی نموده - با لفظ آفرین
منصفانه تعریف فرمودند * چون آن تصویر از نظر راقم السطور گذشت -
بوالعجب شکله رخ نمود - که باین درویش صورتی خواهان دولت
سلطانی گشتن ! همانا که خالی از تکالیف نفس شیرین نخواهد بود -
و اگر تباین مذهب برین آورد - از صفوت و صفا خبر نداشت که —

[بیت] کثرت صورت ز صفات است و بس

اصل همه وحدت ذات است و بس

درین سال من دور از اهلیت را دامن چاک کردند - حضور انور
پنجهزار روپیه زر و خامت پشمین و جیغه جواهرین و مالائ گوهیرین و
قلعی طلاکار عنایت فرمودند * عمومی کدار ناتھ باهتمام شادی از والد
مالجدم مامور شده - مرا بشاهجهان آباد برده - در تهیه سامان دقیقه
از دقایق فرو گذاشت نموده - امرائ عظام و خاندان کرام اهل اسلام نیز در
محفل فراهم شده - بدعوت گرفتند * چون اظهار تمکنت آن من فریید -
بفررزندی پاندهان پندت - که پور سدا سببه پندت و از خاندان عالی
در شرف علوم افسانه روزگار اند - سرافراز شده - رجع القهقری نمودم *

چون ڈیره غازی خان بمقابلہ دو لکھه و بیست و پنجهزار روپیه تحویل
صادق محمد خلی بود - و درین سال در آدائے آن کجروی
بهمرسانید - گردن استکبار دگرگونه بر افراخت * امر عالی شد که:
"ونتوره فراسیس روانه آنطرف شده - در بند وبست ان نواحی قصور

کانون جان - اکثرے از دم شمشیر آبدار آب در کام تشنه ها میریخندند -
 بسیارے در آن سرا بگاہ سینہ سوز از بے آبی چون ریگ ماهی به پہلوئے
 ہمدیگر میغلطیدند * نیم شبان بر آسمان اقبال این خدیو دارا شکوہ ابرے
 نمایان شد - کہ لشکر والا سیراب و کشت امید شاداب گردید * سقائے
 فلک از خیک ابر مدار بر سوختگان آتش عطشان آب افشان - و سنگہاں
 جان بجان بخشش از ابر آذری بخشے گرفته - بجان بخشی حق امان
 یافتند :-

[بیت] شکر فیض تو چمن کند اے ابر بہار

کہ اگر خار و گر گل ہمہ پروردہ تست

تفنجگیان خلیفہ ہرچند از ابر سیاہ باروت زالہ ہائے غلوائے آتشبار
 ریختند - لیکن بہادران شوکت شکوہ آنرا از توشحات ابر آذری دانستہ -
 قدم فرو تر نگذاشتہ بسخت کوشی [مصرف] * چون خلیفہ را از خلافت
 معزول و عہد او را بجان دادن در نکول یافتند - بیاد او قُوا بَعْدِ کُمْ^۱
 بر سر رسیدہ - بضرب سہ گویا بندوق از اسپ بر زمین و واصل بدرجہ
 اسفل السافلین ساختند - حقا کہ :-

چرخ نہ بر بیدرمان میزند قاتلے محتشمان میزند

مغز وفا نیست درین استخوان کفج بقا نیست درین خاکدان

دولت دنیا کہ تمنا کند با کہ وفا کرد - کہ با ما کند

شاهزادہ شیر سنگہ خود بنفس نفیس متوجہ نعش خلیفہ گشتہ -
 مصورے سحر کار بر گماشت - تا از سکنت و حرکاتش آلاں کما کان
 برگمارد - و خود بعد از نظم و نسق آن سواد روانہ حضور اقدس شدہ -

¹ It is an adaptation of the Quran VI, 38. which runs :-

أَوْفُوا بَعْدِي أَوْفٍ بَعْدِ كُمْ

اتاری والہ و فوج سردار جوالا سنگہ بہدانپہ و سردار شام سنگہ نہنگ و فوج سردار ہری سنگہ متعینہ مہان سنگہ پسرش و سردار عطر سنگہ کالیانوالہ را حکم قضا بنیاد و بایلغار ارشاد فرمودند *

چنانکہ در اندک زمانے آن سرحد را مخیم اقبال فرمودہ - بضرب گولہ ہائے آتشبار دشمنان سبکسار را گران گوش ساختند - و جنگہائے رستمانہ و آویزشہائے گردانہ را کار بستند - و در تیراندازی و گولہ افگنی دہائے اعدا را دربار - و دست را از جا بردہ - ناسور در جان ریختند *

خلیفہ خلاف سرشت نیز فوج کشی نمودہ - در عرصہ نگون بختی علم و قدم بر قدم بمقابلہ فوج ظفر شیم رایت اندوہ و الم افراختہ - در انتظار مقدم مرگ مفاعلات پے می سپرد - در عین ہنگامہ زد و خورد - کہ آتش پیکار شعلہ زن و شوارہ آزرہ آتش افگن بود * مولوی اسماعیل خان بزخم تفنگ جان بشکود - در معرکہ گیرودار نعش او پایمال سم ستوران رخس مثل خالصہ جی گشت *

خلیفہ بظہور این معنی از بد بختی ہا بشارتے دریافتہ - تارک اقبال خود را از گران بار نکبت واژون - و قہر خداوند کردگار را بپاداش اعمال افزون دیدہ - کمر خودکامی بر خود شکست * چوں مولوی عبدالحی - کہ وزیر یسارش بود - از قوت دستور یمین آگہی یافت - بحملہ دلیرانہ و یورش رستمانہ پیش آمد * در معرکہ تگ و تاز نعلہائے اسپان آتش ریز و اشقران بادپا در مہمیز و صحرا از خون شہیدان رشک گلزار - و از آب تیغ خونبار آن دشت روکش بہار * خلیفہ باستماع این خبر از بخت منحوس حیران و تنگ از جان گشتہ - بشکستہ سنالے و گسستہ عنالے اسپ را عطف عنان و خفجر تعحیر بر جان خود کشید *

از فقدان آب فوج ظفر موج را العطش بر زبان - و زایر غم در

باب سی و پنجم

1832A.D.) وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و هشتم -

خاتمه خلافت سید احمد - معامله شاه

شجاع بدست انگریز سرکار والا - و

شکست شاه از دست دوست محمد

خان والی کابل * ملاقات

لات انگریز و سرکار والا

در مقام روپړ *

چون ایزد بیچون خواهد - که کسی را سرافراز فرماید - اعدای

دولت او را چشم امید برکند - سرکشان بدکردار را قدمبش گرداند *

هرگاه نژد اختری علم نخوت افراخت سر خود باخت *

و از ینجاست که - خلیفه را پای حیات در وحل و دیوار زندگیش

در تزلزل و خلل آمد * از خلاف و عداوت باز نمی ایستاد - و

شورابه شور و شردماغش را مختل داشت - از سرکار عالی حکم نافذ

بنغاز پیوست که: "بهداران تهنیتن و شجاعت کیشان بهمین فن روانه

آنطرف شده - هنگام پیکار را گرمی داده - دمار از اعدای بدکردار

بر آرند" * چنانکه شمس سپهر خلافت گوهر تاج شوکت و سطوت

شیر میدان دشمن شکنی - بکه تاز عرصه شیر افگنی شاهزاده شیر سبزه جی

را بسرکردگی برداشته - سردار رتن سبزه گهرچاکیه و سردار پرتاب سبزه

جنگ بشیر شدند * اما شیر را کو طاقت ؟ که بهم پنجگویی این خدیو
 بیرون خرامد - آخر گورو گوزن را بر زمین انداخته - بمشتی ضعفی
 آن سر زمین داد معدلت داده - و غبار افلاس کهن را از صفایخ خواطر
 محتاجین بغرنده ابر مکرمت و سخاوت شست و شو نموده - داد
 دهان و سیر کزان بدار السلطنت لاهور رونق بخشیدند * چون آئین
 تنبول از قدیم مرسوم این دیار است - که گروه ها گروه مردم در برادری
 خود در ستن و دادن آن مبالغه سازند - حضور والا نیز از عنایت اشفاق
 شاهانه امرای والا جاه را سر بندگی بافلاک همسری رسانیده - لفظ
 تنبول را بر فرق اینها اطلاق دادند * حضار سراپا نثار این عنایت را از
 تائیدات غیبی تصور نموده - میخواستند - که خانمان خود را بطریق
 ایثار تصدق این خدیو فرزانه نمایند * اما حضور والا بوسعت هریکے
 نظر عنایت فرموده - شش لکه روپیه زر تحصیل نموده - مفارق حال
 ایشانرا به ثریا رسانیده - از خلعت و کمر بند و خنجر و اسپهائے زرین
 ستام دریغ نفرموده - بر جاگیرات و انعامات افزودند * و درین سال
 هر روز بچشن نوروزی و محفل فیروزی توجه خاطر داشته - در دل
 پژوهی صرف اوقات فرمودند * اگر راقم السطور بقید آن عنایت و
 تحریر آن ضبط و ربط کمر نیاز بندد - خامه نئین را از طئی این مرحله
 دشوار گذار غرق آید - بل از غایت گرمی چون نئے باتش سوزد * لهذا
 خود را از ان باز داشته - بتحریر احوال سال هشتاد و هشتم میپردازد *

باب سی و چهارم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و هفت 1831 A.D.

بعضی از جلالیل و نبایل این شاه کشور

بخت و عثرت و سریر آراے

دولت و حشمت *

چون خاطر اقدس پادشاهان والا گهر جامیست جهان نما - که هر
چه بینند از خساره اش دریابند - و از منعاش خبر دهند *

و از ینجاست که - هارن نصاری بحضور رسیده - استدعای
بندگی این درگاه فلک شکوه نموده * حضور والا از ازرق چشمش لخته
اندیشیده - و به بیوفائی و خود سری مخاطبش ساخته - بصوابدید
بعضی بآیش بر نیرنگیهائے اقبال ساخته - او را مستاجر نور پور و
پٹیانکوت و آن نواحی فرموده - بفرجداری برنواختند - و اویطالبه را
بفراسیسی منظور داشته - بانتظام مالک دوايه مقرر ساختند - و
خلیفه نور دین حکیم را از خانه نشین معزول ساخته - بانتظام قصبه
گجرات - که سابقاً نیز باجاره ممتاز بوده - این مقدمه صورت تحریر
یافت - مقرر فرمودند * هرچند فقیر عزیز الدین حکیم درین باب
استکراه آورد - اما چندی بشناخت قدر مهربانی اینچنین ها را رواج
دادند و از دارالسلطنت لاهور بامرتسرجی غسل روز مبارک بیساکھی -
که اجلاے ایام هنود این دیار است - فرمودند *

و ار آنجا بآنروے آب راوی علم افراز شجاعت گشته - بسیر و
شکار پرداخته - خود بنفس نفیس متوجه نیستان گردیده - طالب

استدعای آن مجنون شده اند " حضور والا و فتورۃ فرانسیس و تمام افواج را روانه آن ملک فرموده - خود را در نوم نیز منتظر این اخبار فرمودند *

در این سال در دارالسلطنت لاهور آنچنان تسلط وبا شده - که خانها برهم شدند - اسهال و شکوفه کفایت کرد * چها بچگان - که بے مادر شدند - و چها مادران - که بے پسر شدند! و مو کشاده آوارا کوه و دشت گردیدند! و چها پدرانیکه - دلها که داغ پسر یافته - آنجهانی شدند! قیامتے برپا گشت * سردار بده سنگه سفدها والیه - که چون او سردارے باوقار در دربار دُربار بهم فرسیده - در یکساعت جهان فانی را الوداع گفت *

چون ظاهر بقاله از پرتو ماهیچہ رایات اقبال و اجلال فروغ یافت و فتورۃ فرانسیس معہ اسپ لیلی شرف آستان بوسی اندوخت * دو هزار روپیہ را خلعت زرین معہ شمشیر ولایت و مالایه مروارید و جیغہ مربع عنایت نموده - نہایت تعریف فرمودند * چون از اخبار دریافت شد - کہ خلیفہ در سرحد پنجتار مستعد حرکت است * کنور کھڑک سنگه جی بہادر را بطرف پشاور روانہ ساختند * طرفہ شور شیے در آن ولایت انداختہ - معہ کارداران ممالک محروسہ و اسپان نذرانہ و دیگر تحائف دولت تلئیم عتبہ فلک رتبہ دریافتند * و حضور والا بعد از فراغت سیر گلگشت بمقر کوکبۃ سلطنت و موجب ازدیاد و آبہت و حشمت کہ تعبیر از لاهور می‌رود - مراجعت فرمودند *

اسپ جمله سلطنت پڑوهان سلف در پلټه ترازو شوق این پادشاه فلک شکوه گذاشته آید - فرق زمین و آسمان میتواند بود - و بکمال تفریط خواهد انجامید * چون این معنی بعرض اقدس رسید - چند منزل از دارالسلطنت لاهور خود بدولت فرا ترک شده - کنور شیر سنگه را معه آردوے معلی و صاحبان فرانسیس نامزد اولکے پشاور فرمودند *

چون دهنپت راے دیوان گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه جی بهادر براے تحصیل زر نذرانہ قدیم پیشتر بآذطف بود - یار محمد خان از خوف سطوت پادشاهی از پشاور فرار قرار خود در جلال آباد نمود * چون براے انتظام آنجا کنور شیر سنگه جی بدیوان مذکور بعضی صلاح ارشاد فرمودند - و مشار الیه ابنیت صاحبزاده و آبوت پادشاه زمان منظور نداشته - بغرور آنکه آقائے من ازو کلان است - و الحق که کلان تر و ولیعهد دوران و چاکر را باهمسری چه کار ؟

ع — رموز مصلحت ملک خسروان دانند *

بے ادبانه برسرگفنگو آمد * صاحب زاده شیر سنگه او را پابزنچیر و بضرب و شلاق پرداخته - هتک او در نقیر و قطمیر فرموده - روانه حضور پادشاه ملک گیر ساخته * حضور والا او را روبرو طلب داشته - از غایت غضب طپانچہ چند بدست خاص زده - بیست هزار روپیہ تاوان گرفتند * صاحبزاده شیر سنگه جی به یار محمد خان پیغام نموده - بسوگند غلیظ شان - که اسقاط لیلی عبارت آنست کفایت کرده - پیگر اسپان نسیم خرام و تحایف آن ملک گرفته - بسعادت آستان بوس اعزاز یافتند *

حضور والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی جبه افروز نیاز گشته - بطواف آن مکان قدسی نشان چندے تسخیر دلها نمودند * بعرض رسید که : « یار محمد خان بخلف عهد پیش آمده بود - اسپ لیای در چراگاه کابل مشغول جولان است - و سفراے سلاطین هر دیار در

باب سی و سوم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و شش - 1830 A.D.
 رسیدن اسپ لیلی و در اشتیاق آن مجنون
 شدن قیصر روم - ذکر اشتیاق اسپ
 این خدیو والا جاه - که یکمه
 تاز عرصه بخت و دولت
 است *

چون خواهش بنده را اسعاف و انجاح از دست تعالی شانه بقدر
 استعداد هر یک ترتیب میفرماید - اما برگزیدگان خود را بهر چه آرزومند
 بیند - تهیه آن چیز صورت بندد - اگر چه وجود آن باهل ظاهر از جمله
 اشکال باشد * ازین جاست - که این خدیو فرزانه را از همه تعائف
 روی زمین برای سرور خاطرش بهمرسانیده اند - وهم هر چه که خاطر
 والا بد آن تعلق میپذیرد - خلقه را در دل میاندازد - که آن بدست
 آورده - بنظر اقدسش گذارند *

در دارالمک کابل اسپه لیلی نام در خوش رفتاری و خجسته آثاری
 آنچنان شهرت یافت - که فتح علی شاه قاجار والی ایران بسفارت ایلچیان
 خود مه تنسوقات آن ملک روانه کابل کرده - از دوست محمد خان
 والی آنجا طالب شد - و نیز قیصر روم را بمراسلت از فتح علی شاه
 این آرزو دامن گرفت * چون شوق اسپ سواری آن در نهاد این
 خدیو فرزانه از نادر شاه پادشاه ایران دیار - که محمد مهدی وقائع نگار
 در نادر نامه ثبت می نماید - بمراحل افراط کرده * همانا که اگر اشتیاق

مخدومی مطاعی مولوی احمد بخش چشتی برائے اکتساب علوم
 موروثی و مکتبی تقید نمودند * استاذم حفظ جاہم نگہ داشتے - و
 پدرم نیز بہنگام الغیاث بفریاد وا ندیدے * تخم عداوت در دل میکاشتم -
 و بمکافات مستعد بودے - از زندان دبستان نجات آرزو میکردم * چوں
 دانش رسمیم دامن گرفت - و بامتیا ز سفید و سیاه فرحت اندوختم -
 حالیاً آن اوستاز را برمی ستایم - و ہمہ اوقات بپاداش آن رنج گنجہا
 برائے آن می اندیشم *

و نیز در ہمین سال بدرے از آفق مراد آشکارا شد - یعنے در خانہ
 جناب عموی لالہ کدار ناتھ صاحب فرزندے چہرہ ہستی برافروخت *
 تاریخش بضمن اسم 'بدری ناتھہ خوش باشد' - دریافتہ اند - الہی از
 عمر و دولت روشنی افزای دیدہ پدر باد *

گردید * سرکار والا خود بنفس نفیس متوجه آن دژهای خداداد شده -
 قلعه تیّره را - که معمار قدرت بتصنع آن پرداخته بود - بقدم سلطنت
 لزوم پیراستگی بخشیده - بمردم مساکین طرفه زر ریزی فرمودند - که
 محاسب اوهام در آنجا در تکبیر است *

چون قلعه تیّره تسخیر یافت - "تسخیر تیّره" تاریخش شد -
 و دختران راجه سنسار چند را - که از بطن گدن که حور و ماه را از
 دو رخساره خود به دوزخ می نهادند - در حرم سرای پادشاهی بار داده
 آئین جشن شادمانی و کدخدائی را آسای بر نهاد - بطرز خسروانه
 بادای رسوم بپرداختند * پسر فتحچند یک لکبه روپیه را جاگیر یافته -
 در آن ملک برقرار ماند * دیوان بیوانی داس را مستاجر آن ملک قرار
 دادند * کرپا رام چوپره وزیر آبادی با وصف همه دانی در دفتر معلی
 بخطاب دیوانی بر نشست - و راجه بیر سنگه برادر انورده چند بسرافرازی
 یک هزار سوار سرافراز - و بجایگزین آن موروثی اعزاز یافت * راجه دهیان
 سنگه را ملک راجه بهنیر و پونچیه و آن فواحی عنایت فرموده - تفاخرش
 را از حد در گذرانیدند - و صاحبزاده شیر سنگه جی از پشاور معه تکلیف
 شرف قدمبوسی اندوختند - و سرکار والا داد دهان - گلگشت کنان در
 دارالسلطنت لاهور تشریف آورده - بمردم مساکین بنای سخاوت
 بر نهاده - هر یک را گران بار دولت ساختند *

درین سال من آهوه صحرای بے ادبی را بمکتب سپرده -
 بتادیم ادیب سراپا ادب مقرر نموده * عم لاله کدار ناتھ از فیضان عام
 سرمایه دانش و صفوت مولوی غلام حسین چشتی بتربیت عام و حام
 فایز شدند * نظر بر ورستگيها متوجه زیارت خواجه معین الدین
 چشتی به آجمیر گشتند - مرا بخلف رشیدش مجموعه فضایل و کمالات

باب سی و دوم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

1828. A. D

پنج *

چون در خرابی و آبادی مردم خالق جز و کل خود را مسبب نام نهاده - سببی پیدا کند - و بے حزم و هوشیاری چون آدم از آن بازی خورد - و بمکافات آن گرفتار شده - مخدول و معدوم ابد گردد - ازینجاست - که بانواخته خدا دم همسری زدن - و یا از گفتارش ابا آوردن در انعدام خود کوشیدنست *

فلک بر سر آن آمد - که دولت راجه رنجیت دیو را باز مجدداً رونق و بهائے بخشد - و بساط حشمت راجه سنسار چند در نوردد - و حضور والا بعد دسهره از لاهور مستعد سفر کوهستان شده - بر راجه دهیان سنگه خطاب "راجه راجگان راجه هندپت راجه دهیان سنگه بهادر" داده - خلعت زرین و شمشیر آبدار ولایت ثمین و مالائے گوهرین و وزارت دولت خداداد جلوه سعادت افزوده - در اعزاز مالاکلام کوشیده - بر راجه انروده چند اعلام کردند که: "همشیره خود را در سلک زوجیت راجه دهیان سنگه کند - تابعنایات خدیوانه سرافراز - به تعطفات خسروانه ممتاز گردد" *

راجه بصلاح و استصواب بخت نگون راجه دهیان سنگه را بچشم حقارت دیده - و گوهر دانش را - که ماه خورشید اوج حشمت و جهانداری توان گفت - سهیم خود نه پسندیده - خانه کوچ گریزان - متوجه آن روستای آب ستلج گردید - و آن قلعهجات دیر کشا را در طوفان العین بتصرف این خدیو فرزانه وا گذاشته - منکوب ازل و ابد

بے بہا را بآب و تاب آورده - تاج مریح بر فرق دولت و اقبال نهاده -
 به ترانه های دلکش مسرت خاطر را باعث شدند * نشاط بر خود افزود -
 و انبساط رو نمود * باده طرب در جوش شد - کوس اقبال در خروش
 آمد * بهجت رواج یافت - بهجت تارک افراز شد * غلغل
 فرحت بچرخ چندی رسید - شور میمنت در عالم افتاد *

[بیت] دلت بوصل گل اے بابل سحر! خوش باد

کہ در چمن همه گلہا نگ عاشقانہ تست !

حیض نطفه در رحم مادر می پیوندد - و طمث را سقوط - و هیولای مستعد نفوذ مییابد - و جوش آن درین سن و سال اکثر بظهور میرسد * از آنجا که حکما ناکردن دوائی آنرا عین دوا گفته اند - مجهولان هند آنرا ماتا نام نهاده - از چیچک و جدری مستبکرة شوند - و بز و مردی بخود تجرد - و بعضی تدابیر اتر را بخود راه داده - مطعون خردوران والا گهر گردند *

مفصل اینکه - چون از حکیم امام الدین اشارت قدوم ماتا عرض دایگان دولت گردید - همانوقت در تهیه رسم و رسوم - که شائسته مهاراجگان فی فهم است - ایما رفت * در دوسه روز بر بدن مبارک آن ماه سپهر آبهت و بختیاری - گوهر شب تاب بخت بیداری - چون نجم آبله هائے - که رجم شیاطین اعدا عبارت از آن است - پدیدار شد : تو گوئی برائے رفع چشم زخم اسپند پخته اند - و یا بر احد شیرین رنگش تخم ریحان ریخته - دریای حسنش از بارش سحاب درد متواتر بر حبابی و در آنوقت طبع اقدس بوضع سیمایی شبنمیں دانهای چند بر جسم مبارک - که مانند گل تازه بر روی کار داشت - پدیدار گردید * ستاره چند از صبح افق چهره افتاب تابش لمعه بروز بخشیده - چون گلهای دانهای چیچک بر گلبن جسم آن نونهال باغ خلافت پژمان و رخ ماه رشکش بر سطح زمین انجم افشان شدند * نازکین خرامان صحن طنازی رفتار طاوسی آموختند - بآرزوی نظاره سنبلستان فرق عالی شمع چهره را بر افروخته - انوار بر چیدند * جادوکیشان ستم کوش گیسوی بنفشه گون را بدست نگار بست - و شست و شو بخشیده - فریب مار عنبرین بر شاخ ساعد صفدین داده - و آن گوهر

اورا پیشکار - شش هزار کس از عساکر خلیفه علف تیغ آبدار گشتند *
چراغان در لاهور و تمامی ماک محروسه شد - و سرکار والا هزارها
بر محتاجین و فقرا ایثار کرده - جشن شاهانه فرمودند *

درویش محمد خان اخوند و آسانند و کلاے امیران سنده بخلعتها
اعزاز وافر اندوختند * برادران چونی لعل از قید گریخته - و جواهر مل
پشاورى مستاجر شالداغ بمقابلہ ده لکبه روپیہ محبوس شده - و در
کوتوالی سورج بهان اجتن بگل کشی - از مجرای بازار در رسید - و
پابه زنجیر شده - بسخت سختیها مبتلا گردید *

چون سالگره کفور نو نهال سنگه جی به پنچ پیوست - انواع
نذرات و خیرات به اهل هرمندل - که معبد سترگ صناید خالصه
شریفه است - تقسیم - و کورکبه شادمانی پر صدا و رشنه گردن هر
یک را از اهل خدمت بجواهر گران بها - تعظیم و صدقات و مبرات
اهل تنجیم ساختند * و اعیان دولت و صدقه خواران خلافت بطوالت
عمر این برخوردار جوان طالع بدرگاہ بے نیاز بمناجات پرداختند * آری
پژوهش دلها پژ شکى است - که دفع امراض بدن و جستجوی قلوب
طبی است - که رفع بیماری سر و عان بدان تعلق دارد - و از
اینجاست که پانزدهم ماه تشرین روز عطارد آثار تپ بر جسم مبارکش
پدیدار شد * حکیم امام الدین سلیمانی الانصاری در حجاب عزت بار
و به سبابه تشخیص نبض آن فرخنده آثار در یافته - برسم اهل هند از
احضار نسوان و مردم بیگانگان و احترامات گوناگون تاکید عرض داشتند *
فی الحال کیاستیان حجاب و عفتیان قباب بدن یاسمیش را مستعد قدمگاه
ماتا دانسته - بخورات مهیا داشتند *

چون بر دانایان مستبصر و خردوران مستخبر هویدا است که -

چون بجا آوری خدمات نواب شهنواز خان عرض نمود - عالیجاه
 سکندر خان را - که وکیل مهماتش بود - بحضور طاب فرموده -
 بخاعت و اسپ و فیل و بعواطف گوناگون مخصوص ساخته -
 رخصت نمودند * کفور شیر سنگه جی بطرف بهاولپور رخصت یافت -
 وفتوره و الارث فراسیسیان و سواران اسپ سواره خلص همراکب تعیین شدند *
 مردم توپخانه کلان باغی شده - بر سر جاندھی مستعد شدند *
 حضور والا اختیار دیگران ازان توپخانه بالکل دور ساخته - سلطان محمود
 را مالک گردانیدند - و اختیار آن بدو سپردند - و مردم را - نه جریر
 طبیعت شان حکم سفالی داشت - اخراج داده - تقصیرانه گرفتند *
 کفور شیر سنگه جی از بهاولپور نذرانه گرفته - معه سرداران نامدار مشمول
 عواطف شاهنشاهی گشتند *

بعرض رسید که: خلیفه سید احمد را باغوائے یوسف زئی ها
 مردم خلیل و مهمند طرفه جمعیت بهم رسیده - سر میر بشورش آورده -
 بخیل خام بر سر قلعه اٹک آویزش دارد * چون سردار هری سنگه
 نامزد آن طرف بود - کفور شیر سنگه جی را تعیین نموده - وفتوره و الارث
 فرانسسیان را روانه فرمودند * چنانچه زوارو در آن ملک رسیده - و
 معاندین را از جا برداشته - داد مردانگی دادند * اگرچه افغانیه
 در سر دادن دریغ نکردند - اما غافل از نیرنگی هائے اقبال این
 خدیو بسیار روانه عدم - بقیه بخجالت منظم گشته - منہزم شدند *
 خلیفه خلافت خود را محض خلاف دانسته مردمانرا برآن آورد - که
 این دفعه نیز حرکت یار محمد خان بوده است * اول وجودش را از آن
 ملک دور باید ساخت - و بعد ازان بکار این طرفیان باید پرداخت -
 و بیخبر ازینکه - خداوند را باین خدیو اسرار است - و فیروزمندی

برهم خورد - و چون از هندوستان در پنجاب زمین نیز وئے رسیدہ بود -
 کہ خانہا برباد شدند - در کشمیر نیز تسلط کرد * از تلف مردم چہ
 گفتہ آید - کہ بسیار از بسیار ضائع شدند * شرح آن یارای کلک این
 واقع نویس نمیتوان بود - کہ یک لکہ روپیہ [مال] و چہل و ہشت
 ہزار زن و مرد روانہ عالم بقا شدند * از مردم ثقات چنان معلوم شدہ
 کہ در ایامی کہ مورکرافت - انگریز بطریق سیاحت وارد کشمیر شدہ -
 بمیر عزت اللہ خان مخاطب گشتہ - گفتہ بود کہ : ”بقای این خطہ بر
 برسرکان گوگرد است - روزی بتزلزل گرفتار خواہد شد - کہ از
 ہدم آن ہیچ تفاوتی نخواہد بود“ * این سخن راقم السطور بہ تکرار
 شنیدہ - و الحق کہ خالی از راستی نخواہد بود - کہ دانشمندی
 صاحبان انگریز بہادر زیادہ ازین تر میتواند بود *

و کفور تارا سنگہ برادر کفور شیر سنگہ جی - اگرچہ بمصاحبیت
 نادانان دانا نما از تعلق بیزار و پئے تجرد مبتلا و گرفتار ماندہ بود - اما
 حضور والا او را درکار داشتہ - برائے تحصیل معاملہ ٹانک و بنون
 فرستادند - و الارڈ و ونٹورہ فرانسیسیان بجهت تحصیل نذرانہ پشاور
 نامزد شدہ - دباغت بمیر احمد - کہ خود را موسوم بخلیفہ کردہ بود -
 افزودند *

چون مابین خایفہ و یار محمد خان ناظم پشاور دگرگونگی ہا بود
 و مردم افغان یار محمد خان را از دین برگشتہ - و بمذہب خالصہ جی
 پیوستہ میگفتند - و بر سر مجادلت آمدہ * سرکار والا او را از
 مغنمات شمرده - از حرکات شان غافل میبودند * کفور تارا سنگہ بعد
 از تحصیل زر نذرانہ سعادت حضور اندوخت * و اندرز و نصایح -
 کہ حلقہ گوش شاہان والا تبار باشد - از حضور شنیدہ - چندے بلیت
 و لعل میگذرانید *

باب سی و یکم

1827A D. وقایع سال یک هزار و هشتصد و هشتاد و چهار -

تزلزل در کشمیر جنت نظیر - و رسیدن

وباء در احاطه دارالسلطنت

لاهور - و در گذشتن مردم

بسیار از عالم فنا بدار بقا *

مظنون کالیقین دانایان خرد در بل متیقن اولی الا بصر والا نظر آنست
که هر چه در عالم دنیا از ایشان صورت ورود می یابد - ثمره آن - اگرچه
به آن جهان تعلق دارد - اما درین سراسر نیز آنمودگی از آن ظاهر می
گردد - تا دیگران بعبرت آیند - و چشم خواب آلوده را از نظاره عذاب
آلیم باز کرده - برای مستقبل زاده اندوزند *

خطه کشمیر - که جنت نظیر توان گفت - و کتب پیشینان در
تعریف آن مبسوط بمطالع عالمیان در آمد - و هر چه در وصفش نویسم
محض تکلف خواهد بود - چه آفتاب بر فلک مستور نباشد * لهذا
آن ظاهر آرای منظور نه که بکیفر کردار گرفتار آید - از این جا ست - که
میگویند که فلانی بآن چنان امر شنیعه مرتکب شد - که زمین را لرزه
گرفته *

درین سال بعرض حضور والا پیهم رسید که : در احاطه کشمیر تزلزلی
واقع شد - که نه هزار خانه را سقف نشست - و بسیاری از مردم
آنجا تلف شدند * و ابتداء آن از پنجم ماه امرداد آلهی شده بود -
و مردم شهر شهر را گذاشته - صحرا نشین شدند - و کارخانه پادشاهی

پنجمین مشغول سیاهی و سپیدی بود - والد ملجدم بمحاکات بیخودانه
 من میفریفت - و از غایت قرب بارگهی بر آن آوردے - که بحضور والا
 شرایف اندوزم - چون بتکریر آن حالت خود سری قلم مامور شده -
 مے بینم - که بهمان حالت گرفتار آمده ام - هائے هائے !

[فرد] طفلی و دامان مادر خوش بهشتی بوده است

چون بیائے خویش گردیدم - سرگردان شدیم

الغرض مرا بدرگاه فلک اشتباه بردند * حضور والا که عقل صوری
 با معنی مخمّر دارند - از دور ترک مرا به پسر دینا ناتھ موسوم نموده -
 بر زانوئے فلک فرسا - که عبارت از بے ادبی هائے گوناگون میتواند بود -
 نشانده - فرق دولتم را از فلک الافلاک بگذرانیدند * چون از محاسن
 اشفاق این خدیو جهاندار مقتبس انوار پایدار شدم - دستم بدست اقدس
 گرفتند - و بخلعت گران و حلقه های دست طلایی و مالائے مروارید
 سرافرازی داده - رخصت فرمودند *

اقبال این خدیو فیروزی سگال را دریافت کرد - که این حرکت از یار محمد خان بصدر پیوسته - در پے جانگزیایش کمر همت چست و در قلعه پنجتار متحصن شده - باز بدفعه یار محمد خان درست نشست *

بعرض رسید که - راء انند سنگه در شاهجهان آباد بموض اسهال در گذشت - گویند جس پورش را از لدهیانه بجایش - و رام دیال را در لدهیانه جانشین برادرش ساختند - و کشن چند سیومی فرزندش بوکالت صاحب انباله برقرار ماند - و راء سنگه چهارمین در پتیاله [بتاله] بحراست آنجا از جانب کنور شیر سنگه سرافراز است - دیوان دیویداس را از خود سریش اعاریده - ریشش دراز دیده - پیش از روز ناگیر سوزانیده - عبرت مردم افزودند - دیوان کرپا رام را بظامت کشمیرجنت نظیر باجاره بیست و شش لکته رویه سوائے اخراجات و جاگیریات خلعت بخشیده - چونى لعل و گورمکه سنگه کمیدان را معزول ساخته - در عین هفگامه برف باری از راه پونچھ روانه فرمودند - دیوان کرپا رام شیخ غلام محی الدین کلال هوشیارپور را نایب خود قرار داده - بقد و بست آنجا قرار واقعی ساخت - چونى لعل باراده حضور روانه شد - متصل قصبه گجرات جان بشکد *

درین سال دور من گرد سواد تعلق را بکمند زنار دامے چند در گردن جان انداختند ع : هررگ من تار گشته حاجت زنار نیست *

گلّه در عالم تجرد به آهوان صحرا فرقه تالف میزدیم - و گلّه مهره خاطر را از یاد مطالب آشنایان روزگار برمیچیدیم - بهر کیف ع :

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بدیدش *

از سوانح آنکه - چون درین ایام کوکب عمرم مانند عطار بر آسمان

مولوی عبدالحمید و مولوی اسمعیل از مریدانش فتنه روزگار و در تمام هندوستان به بحث شگرف استوار و یادگار آن سرزمین بودند - بشرف ملازمتش تفوق جستند * از راه شکار پور در دارالملک کابل رسیده مردم آن نواحی را بجهاد بر داشتند * گروه‌ها گروه مردم مسلمین برو گرد آمده - غازیان از پکلی و دنتور و بنگشات و سواد و بنیر و تیره فراهم آمدند * یار محمد خان بحکمت عملی در ملک خود خرابی دیده - بمقتضای مصلحت خود را نیز مرید ساخت * چون از بیعت ظاهریش تسلی میر احمد گشت - بمقابلت حضور والا سپاه خود را ترتیب داده - خیالات واهی را بلندی بدمای دادند *

چون ازین طرف اژدهای آتش بار و سنگهان جانفدا و متهوران هر دیار و راجپوتان جان نثار بر سر سربازی آمده - بر حمله‌ها گردانه آمده - بسیاری از مسلمین بخاک خواری و گروه‌ها گروه از آن قوم ناهم بمطموره نگونساری افتادند - و هر چند غازیان نیز داد جلالت داده - از سربازی نیندیشیدند * اما غافل از اقبال این خدیو آفاق - که ستاره طالعش سنگ تفرقه در آینه خاطر جمعیت اعدا اندازد * یار محمد خان از هیبت گوله باری چون مقدمه الجیش بود - در عین هنگام جدال و قتال - که بسیاری از پا در آمدند - و جمع کثیر بدریا رفتند - و جمع غفیر لقمه تیغ آبدار سنگهان جان نثار گشتند - انعطاف عنان و غازیان را ازین قدر حرکت هدم بنیان - میر احمد و مولویان را بیقراری و رخنه عظیم در سور استواری شان افتاد * هیچائیان خونخوار و پنجابیان نیزه گذار بر سرشان سخت رسیده - میرزا دلگیر و مولویان را در قلعه تحیر تسخیر ساختند - و یار محمد خان مورد انعام شاهانه به نظامت آن ملک بدستور مامور این خدیو فرزانه شده - در پے انعدام بنیان آن گروه بیپاک شد - چون میر غافل از نیرنگی

بسیارے را بکشف و برکت اسم اعظم از پا در آورده - نواب میر خان را نیز مرید ساخت - و در هندوستان علم محمدی برافراخته - بر سر جہاد شد - و از آنجا در ہر ملکہ رسیدہ - بسیارے را در مسلمین ہمراہ کرد * اہل اسلام این مذہب را وہابیہ نامند * متروک آئین این قوم است چہ زیارت گلہ ہند - کہ از قدیم سجدہ گلہ اہل کشف و برہان اند بران اطلاق این گونه خیالات چسان گفتہ اند *

در شاہجہان آباد - کہ مولد و موطن قدمائے این راقم است - سبحان اللہ! امیر خسرو رحمۃ اللہ تعالیٰ در این مکان چہ خوش می سراید *

[فرد] حضرت دہلی کشف دین و داد

جنت عدنست کہ آباد باد

آمین یا رب العالمین - آرام گلہ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی و خواب گلہ خواجہ نظام الدین زری زر بخش خیالے دلتواز عموم خلائق است * راقم السطور نیز ہنگامیکہ - پدر بزرگوارم دام ایقانہ بیدرفگی عنایت آلہی سپردہ بود - مرا بشاہجہان آباد دامن چاک کردند - و بجایگاہ خود مذکور آن نمودہ خواہد شد * اقتباس انوار دادار کردہ بودم - آے تجرد گزین بودمے - تا مرا عادت تعلق نبودے * غلط نوشتہم - در تعلق تجرد خیلے دلنشین خدا پژوہان عاقبت سگال بودہ است * پدر بزرگوارم - طیلسان تعلق بر دوش - درین نشاء حواسستان با ہوش بودہ - بہ ایزد پژوہی و خدادانی و خدمتگذاری خدیو آفاق و کردانی سرافراز است - ہمت بدان گمارم - و از کودکی خیالات باز آیم - و ایزدی عنایت را بہ امداد خود استدعا نمایم *

باب سی ام

وقائع سال فروخته فال یکم هزار و هشتصد و 1826 A. D.

هشتاد و سه - شرح بعضی محاربات و

بیان آن بوجه احسن - که دریچه

حیوت برار باب بصیوت

کشاید *

شیوه خدای جلیل و سنت کبریای خایل آنست - که برای
نمو و حفظ و حراست برگزیده خویش نازله از نوازل آسمانی برو فروریزد -
و بعد ازین از عین عنایت و بسیاری اعانت بکالش پرداخته - ممل
مزاج و مغل طبعش را قالب بشکود - و به اعانت حمایت لخته و
رنگین گوید اندیشی را بادبار پایدار و سیاه ابد سازد *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم خیام اقبال و ضرب سرداقت عز
و اجلال گشت - به اراده سیرادینه نگر در امرتسر جی رسیده - الی
فراسیس را جهة نظام کوه شمال نامزد نموده - از پنهان کوت رجوع
انقذه می بدارالسلطنت لاهور فرموده - چندی بعیش و عشرت گذرانیدند *
و نوره فراسیس برکاب گوهر تاج بختیاری کنور شیر سنگه جی بهادر سعادت
کورنش اندوخت *

چون انتظام نواحی اتک بحسب دلخواه سرانجام یافت - سردار
هری سنگه بالای کوه سری کوت شتافت - و نوره فراسیس بزور
شجاعت مورچال از گرد و پیش قلعه برداشت * زمینداران سرکش به
پیغوله متواری و از قلعیان اکثره مقتول و برخه از تیغ بیدریغ رستگاری

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود

ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

غربا و فقرا به تیولات و افرة - که کفایت عشایر را مدد او کند - ممتاز - و

از خلق سایمش اعدا و احبا سر افراز - آری : ع

برین خوان یغما چه دشمن چه دوست *

و نیز در همین سال دیوان گنگرام پندت دهلوی را عنصری انتظام از

پا افتاد - و از سرکار والا اجودها پرشاد پورش بخطاب موروثی دیوانی

اعزاز یافته - و باوقار در همچشمان نامدار بر مسند افتخار نشست *

یار محمد خان از گذراندن اسپان و قاطران بسمع والا رسید - بنام و تنوره
 ارشاد شد که : بر لب دریای جذاب دایر باشد - و آنجا حکم فرمودند
 که : بگویم سردار هوی سنگه پرداخته - بهزاره در آیند * سردور سنگه
 از کابل باستقبال آمده - دو هزار روپیه وجهه عیافت دوستانه داده - بر
 خود بآید - تزلزل در نهاد اشوار کوهستان و سرتابان بد نهاد آن نواحی
 انداخته - در سربردن و بباد دادن خرمن جمعیت شان مواظبت
 ساخته - طرفه داد شجاعت دادند *

درین سال دانه اسرار بر حق - شناسای ایزد مطلق - راز دان
 اهل کشف و برهان جذاب منسا رام صاحب راز دان دام برگاتهم پیکر
 اخشیچی را الوداع گفته - در گروه قدسیان عرش نشین نشیمن گزیده -
 مشته صورت نژادان معنی محرم را بامتدده حیرت نشاندند - و پریشان
 دلان روزگار را شیراز جمعیت بر گسیختند * طریقت بام نشت -
 حقیقت بهم بر آمد * هر چند آن مسند بصفت گزین معرفت شکوه -
 مجرد نشین خدا پتروه - رمز فهم الهامات الهی - ممیز سفیدی و سیاهی
 جذاب سنت رام صاحب دام افلاطون نور بصرش زیبایش انوار و جلوه
 قدرت دادار دارد - اما هجران نادیدگان را بغمکده حیرت انداخت *

والد ماجدام را دام ابته بے من انفس قدس اسلش دے ببقدم
 و قدم بیدم نیست - مجاذیب دهر او را مرد میدان تعلق و شجاع
 عرصه تجرد شمارند * چه این دو گوهر از دانش بیبائی اندوختند -
 و این دو لعل درخشان بدخشان عرفان در آویز گوش حقیقتش گشتند -
 چنانچه شمس خاور شیراز گوید^۱ :

^۱ Hafiz is meant here by the author and the quotation is from his well-known *Ghazal*.

مشحون بمضمون تجویز اخذ و خبر ملک در حضور انور از سردار سراپا
 اقتدار بمطالعۀ سردار رسانیده - آیت اَلْفَرَارُ خواند - سردار از تقریر
 شیر علی روباهانه بیدست و پا شده - پردهایان دولت خود را - که پرده
 از روی کار نیفتد - از آن روی آب ستلج گذرانیده - و از افیال و خیام
 و افراس چیزه باقی نگذاشته - فوج خود را نیز حکم عبور داده -
 شپا شب در جگرافان رسیده - نا خوانده مهمان صاحبان بهادر گردید *
 چون این معنی از اخبار بمسامع اقدس رسید - نختی از خود رفته -
 بخیالات واهی و مخادعات حضارش تعمق فرموده - حیرت بر حیرت
 افزودند - آخر الامر کنور شیر سنگه را نیابت دارالسلطنت لاهور بخشیده -
 بامرتسر و از آنجا بکپورتله رسیده - ملک را در دیده گذرانیده - و
 بمقابلۀ لک روپیه جواهر سنگه را بلجاری دادند - و چون معلوم نظر
 داشتند - که چودهری قادر بخش قابل این چنین حرکت نیست -
 او را مطلق داشته - اطلاق امر شنیعه بر دیوان شیر علی ساختند -
 چودهری از غایت انفعال ناگهانی در گذشت - سرکار والا را بالکل
 مطمئن خاطر گشت - غلام غوث برادرش را برنواختند *

و از آنجا در دارالسلطنت لاهور بر تخت کامرانی نشسته - ضمیمه
 آن ملک را از غلیات قادر بیچون تصور نمودند - چون از ساکنین
 دارالسلطنت لاهور شکر گذاری - و عدل و انصاف گوهر اکیلی خلافت
 معروض اقدس شد - چها که بحال او صرف توجهات فرمودند؟
 کنور کبڑک سنگه جی بهادر معامله بنو و تانک بتحصیل آورده -
 بموجب حکم والا در لاهور شرف قدمبوسی اندوخته *

چون شورش مردم گند گهزیه ها و سری کوتیه و محبوس شدن
 پسر عباس خان خطک - که از جانب حضور مامور بود - و انحراف

چون پاسبانی حکم بنامی پادشاهی است - خود معه اضراب اتواب و فوج از بهادران همراه گرفته - در ازار کلی سایه اقبال انداخته - حکم بتسخیر آن اشرار دادند * چون مقابلۀ باخدیو جهاندار طاقت آن گروه سراپا ادبار نبود - بکومت عملی پادشاهی قید شدند * بعد از آن بکمی مناصب رسیده - باز بفرمان برداری صاحبان بهادر ماخوذ شدند * سلطان محمود پور غوثی خان میرآتش را جوان پسندیده دیده - برعهده پدری سرافراز ساختند - و بغضاعت تمین و جاگیرگزین سربر افراختند *

چون تیره اسماعیل خاں هوت متخیم اقبال فیروزی کنور کپڑک سنگه جی گشت - نواب شیرمحمد خان معه تحایف آن ملک دولت بار اندوخته - عالیشان پاینده خان وغیره امرائے نامدار خود را برکاب صاحب زاده بلند اقبال معین نمود - و چون افغانان متمرّد - و از نخوت برسر جنگ آمدند - افغانان رخ شان برتافتند - داد جوانمردی داده - از سرکار هزاران هزار شایش و به خطاب نمکحالی انتعاش اندوختند *

دریں سال طرفه ملجرائے بروئے کار آمد که - چون سردار فتح سنگه اهلوالیه مرد پیشین و دانائے زمانه و مورد اخوت ایں خدیو فرزانه بود - و مدام سوائے لفظ "برادر" از حضور در باره خود تجویز خطابه نداشت - اما ادبارش راهزن آمده - بر سر خیالات داشته و چون دیوانی سرکارش بوجود شیرعای نامی جالندهری - غلط شاهجهان آبادی - از قوم کلال - غلط از قوم مغل - تعیین گرفت چها که سردار مذکور یاد نگردید - و چها که او رفت و روی نکرد - چون دانست - که حالا مقدمه دگرگون است - روزے وقت صبح العاشقین - که هنگام شام است - ستاره اقبال در ترقی یافته - جاهلانه خطه بمهر چودهری قادر بخش - که وکیل مهمات سردار در سرکار والا حاضر بود -

در عین تابستان بکیفر کردار گرفتار آمد * چون از چنده کلاه استکیار
 باوج آسمان انداخته - از دایره آداب بیرون می خرامید - و حقوق نمک
 را بر طاق فسیان گذاشت - که بے خردی خود را بر گوهر اکیلی خلافت
 معروض مقدس گردانیده بود - سرکار والا فرمودند که : ظفر جنگ را
 از دولت ولیعهد درد شکم است * چون قضا موافقت این دارائے جهان
 افسر را بجان میخورد - ظفر جنگ بعد از چنده بدر شکم بغتاً در
 درگشت^۱ - و از پسینانش یک لکبه رویه بازیافت نموده - املاکش
 خاص فرموده - مصر سوکهدیال برادرش را سرافرازی دادند * و دیوان
 سوکهدیال را خاج دیوانی نموده - از نادانیش خبر یافته - دیوانه
 ساختند *

چون امرتسر ضرب خیام دولت گشت - جشن دسهره مرکوز خاطر
 اشرف شد - در رامنگر نموده - آسمانیان را از آواز اتواپ گران گوش
 ساختند - و از آنجا بفر اقبال در پادشاهانی رسیده - فوج گزین
 را مامور پشاور ساخته - و بیست هزار سوار برگردگی شاهزاده که ترک
 سگه جی بجهت تحصیل معاملہ بنو و تانک مامور فرموده - خود
 بنفس اقدس بغسل سری کناس عبادت و یزد برستی را اسس نهاده -
 و از آنجا سیر کنان بدار السلطنت لاهور مردم انتظار کش را از خاک
 قدوم کحل الجواهر بصارت بخشیدند *

و فتوره و الارث فرانسیسان انگریزی لباس معروض اقدس نمودند -
 که سنگهان تن بطاعت نداده - خود سری را رونق میدهند - و بر سر
 تمرد نشسته - بر سر جان باختن آمده - شمشیرها از نیام بر آورده اند *

¹Sohan Lal gives 5th Sanwan 1882 (19th July 1825) as the date of Misar Diwan Chand's death. He also gives an estimate of the Misar's services to the Maharaja (*Vide* p. 325 Vol. II.)

تمکنت پسرش کلاه استبداد به هوا میافداخت نموده - در اندک زمانی او را چون مرغ برکنده بال نشانند * حضور والا در هوشیار پور رسیده - سیر کنان - قصبه ندون را رونق افزوده - نهیب در نهاد انروده چند پور راجه سنسار چند انداختند * مشار الیه باجارت بهشت بیدار پنجاه هزار روپیه نذرانه گذرانیده - بخاعت راجگی سرافرازی جست *

از آنجا در آونه بیدار بیدی صاحب سنگه افادت را روز بازار دادند * چون قلعه کوتایر در راه بنظر اقدس آمد - از غایت انتظام ظاهری - که مخالف آئین معنویست - چه آنجا حوص و آز و حفظ اعتبار و پاس جاه را گردن زنند - و اینجا رعونت و تمکنت و بسیار گیری و فوقیت طلبی و قدر دانی را از مهین عزایت کبریا شمارند - حکم به تسخیر آن فرموده - جمعدار خوشحال سنگه و فتح سنگه را مامور نموده - خود بنفس مقدس در کائنات رسیده - از سری جوالا جی خاطر را بنوائر قدسی سرایر افروختند * چتر طلا نذر گذرانیده - احوال رسیدن صاحب قران نور الدین محمد جهانگیر بادشاه غازی را دریافته - بر عقیدت افزودند و از آنجا در ادینه نگر چنده سیر فرموده - گوش بر افتتاح قلعه کوتایر انداخته - چنده از جوانان جان نثار را ضمیمه فوج جمعدار ساختند - چون بادولت خدا داد دم زدگی موجب ندامت و برابری باعث خجالت است - قلعدار آنجا جاگیر ده هزار روپیه گرفته - بتسویلات رنگارنگ جمعدار گرفتار آمد * چون شرف قدمبوسی دریانت - بملاحظه ایمان - که فیما بین جمعدار و سودهی کوتار پوریه و راجه آنجا در حالت تحصن بمیان آمده بود - او را مطلق العنان و بجانب جاگیرش روان فرمودند *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم عز و جاه گردید - ظفر جنگ بهادر

باب بیست و نهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و دو - 1825 A.D.

و تصرف قلعه کوتلیسر - و بعضی از

شرائف کوائف آن روزگار

فرخنده آثار *

همیشه رسم شاهان والا نژاد آنست - که بخورد خورده بین و دانش
نکته چین بر سر خود روی بوده - از گفته عوام بر کنار برسند - و خود
را مغلوب این گروه بے شکوه نسازند - و اگر در آن اندیشه ربقه نیز در
یابند - بر نیرنگی اقبال بالمش نفهند * چون روز نو روز فرخی را
اساس بر نهاد - دلها را از کثرت انتعاش چون گل بخنده آورد - بهار
از صبا جوانی گرفت - و خزان نهیب و الم از پا در آمد *

حضور والا بروز مبارک نوراته متصل کوث لکھپت جشن فیروزی
و محفل فیروزی فرموده - تمامی امرائے نامدار و حضار سراپا افتخار
را شال و شمله عنایت فرمودند - و غبار نامرادی را از صحایف عموم
شست و شوداده - و چون ابر آذری بر سر بایردن گرفت * چنانچه
آن گلشن را گلشن و آن ظلمت آباد را روشن ساختند - و از آنجا در
قریه خطپور شانزده کوهی لاهور بطریق نشاط سیر فرموده - عسکر گوهر
اکلیل خلافت کذور که ترک سنگه بهادر را ملاحظ فرموده - داد دهش
دادند * حکم کوچ داده - استحصال معامله از رکن الدوله صادق محمد
خان بهارپوریه مقدم نمودند *

دیوان موتی رام را بمحاسبه اعمال نشانده - استخلاص دره های
مفتوح - که بحکم مبرم در تصرف خود داشت - و بیان غرور و

چونى لعل را با جاره بیست و هفت لکه و پنجاه هزار روپيه ناظم آنجا قرار داده یقین نمودند - سردار یار محمد خان را بادائى مالیه از اسپ و غیره تکلیف نوازش فرموده - بایالت آنجا مقرر کرده - انتهای بوقت حاضر شدن دیوان موتی رام از حسن ابدال خود با دولت فیاض فرمودند - که از سردار هری سنگه تکلیف عمده این قدر نه رسیده بود - که دیوان آورده *

درین اثنا محمد خان گلدهریواله را بعد عفتیت بار داده - بغیل و خلعت سرافراز - و بعد از آن سکندر وار در قید آن دو سر هنگ دارا کش از پیمان باز گشتند * و از آنجا دارالسلطنت لاهور وارد گشته - از دیوان موتی رام هفتاد هزار روپيه جریمانه گرفتند * و دیوان کرپا رام از خود سری باز نیامده - با پدر جنگیده - راه فرار سر کرده * سرکار والا از تفقدات بے پایان او را نانک چند فرستاده - طاب کردند * از نانک چند و غیره همروانیان دیوان موتی رام شصت و سه هزار روپيه باز یافت نموده - از پندتان آنجا در لکبه و چهل هزار روپيه طاب نموده *

درین سال وفتوره فرانسیس را هواى نفسانى دامنگیر شد - در حضور عرض کرد که : چون رسم و روش فرانسیسان و انگریزان در دین و آئین مستوی است - زنی از قوم انگریز پیش وید صاحب بهادر موجود است - اگر حکم شود - کنخدا شوم * سرکار والا ده هزار روپيه نقد بخشیده - برات سی هزار روپيه برای امرائے عالیشان تنخواه فرمودند - وفتوره فرانسیس در انار کلی محفل عشرت آراسته - در داد و دهش تقصیر نکرد - و پادرجی لدهانه را طلب داشته - بموجب آئین عیسوی دست را نگار بست - و بعد از سه روز هم آغوش شاهد تمنا گشته - شرف حضور دریافته - به مبارکبادی امتیاز اندوخت *

تا نامی از اولاد شان در آنجا باشد - چون عرض حضور شد - از غایت مسرت راجه را برنواخته - یک لکه رویه را نقد و جنس عطا فرموده - بغایت شوکت و سطوت کدخدا فرمودند - و قلعه سیبه را از دیوان کرپا رام طاب نموده - بخاطر داری هائ امیدوار مکرمت پادشاهی ساختند - کرپا رام را تیوگی بخت در گرفت - و خرمن بخشش را آتش برق « الْحَسْدُ تَأْكُلُ الْمُحْسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ » پاک بسوخت - که بخداوند تاج بخش بدلیل و برهان برآمد - از فراخ حوصلگی نظر بر خانه زادیش گماشته معذور فرمودند *

بعرض رسید - آبیان آب آتک از آنرو بعضی جهات ایں روئے آب نیز دست انداز شده - آتش غضب سلطانی را بارزو میخواستند - حکم به لشکر - که در معنی قهر آلهی عبارت از آنست - در دادند - چون طغیانی آب بعدی بود - که حباب نیز طالب گشتی میشد فیل را در دریا انداخته - بقدرت کبریا آب پایاب شد - و فوج از جل نثاران نیز قدم بقدم بساحل نجات پیوستند - چون حضور قدم از دریا بر آوردند - کسانیکه در دریا بودند - آب بر سر طوفان آمده - برات حیات بسیاری را بر لوح عدم نگاشت - وفور غازیان از زانغ و زغن بیشتر بود - علف تیغ جفا گشته - چون لباس خود ماتمی شدند - سرکار والا حکم بقتل در داده - قیمرات مسلمین و سادات و علمائے آن نواحی را حکم بآتش داده - آتش فتنه را منطفی نموده - فرو ساختند - دیوان کرپا رام بارصف آوردن فقیر عزیز الدین به پنجاه سوار رسیده - فوج در چارونی گذاشته - سعادت کورنش دریافت - غصه بحال او فرموده - از نمکحلائی بعید انگاشتند - و دیوان موتی رام را از ایالت صوبه کشمیر معزول فرموده - بهمان سنگه کمیدان را بجایش تعیین - و بعد ازان اقرار

باب بیست و هشتم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و یک - 1824 A. D.

در بیان خلعت دیوانی از پیشگاه والا

بنام لاله سوکهدیال - و در گذشتن

راجه سنسار چند از جهان فانی

بعالم جاودانی - و وقائع

آن سال مبارک *

چون از قدیم چرخ ستمگار دشمن هر خاندان است - و در نواختن

افتاده و انداختن نواخته بازیهای نیرونگ بر روی کار میآورد *

درین سال بعرض رسید - که راجه سنسار چند رخت عنصری بر

بیست - و به راء انورده چند قشته ملکداری واسپرده - حضور والا

از لاهور بسوی امرتسرجی سجده و بظاهر بتاله گلگشت نموده - بضعه

ادینه نگر ظل رافت گستوده - فقیر عزیز الدین حکیم را با خلعت سر

افزایی فرستاده - یک لکه روپیه درخواست فرمودند - فقیر به لسانی

پرده گوشش دریده - بیازیافت شرف بار یافت - از غایت عاطفت به

لاله سوکهدیال خطاب دیوانی بخشیده - بر همسران تفوق دادند - در

آن حین والد ماجدم دام ابقاه در دفتر معلى تاریخی فرمودند - برای

یادگار بجفسه نوشته شد :-

قلعه سینه - که حضور والا از راجه اش مستخلص کنانیده - بدیوان

محکم چند عطا فرموده بودند - بعد از مدتی - که وقت برابر شد -

راجه عم خود را بر آن آورد - که دختر خود به راجه دهیل سنگه سپارد -

سیرتی باز آمده - هشتاد و هفت هزار روپیه نذر گذرانیده - برای
 مستقبل پسر خود را سپرده - و از خاندان سلطان الاذکيا خواجه فریدالدین
 شکر گنج - که بابا نانک صاحب نیز بعضی از ابیات پنجابیہ ایشان در
 گزینته صاحب داخل فرموده اند - مردی بخدا سایمان سنگری نام
 دیده شد - که در ریاضات شاقه و فقر و فاقه همتا ندارد - و صالح نام
 در تزیینت پور مائی سپوران از کشف و کرامات شان آنچه برائے العین
 دیده - در حضور رسیده - اظهار خواهد نمود - نیز بابا سنگت جی
 که در دشت گردی و فراخ خاطر و نفور از مردم اند - چه گفته آید!
 حضور والا پا بجای اسد خان منظور داشته - حکم بمراجعت
 بخشیدند - و از پئے از دیاد اقبال و صحت تن دعا خواسته - یکہزار
 روپیه برای نذر فقرا قرار دادند * [فرد]

حمایت را کہن دانمان درویش

ز صد سد سکندر قوتش بیش

کنار گرفته - و بتیمار داری من روز را شب کرده - و شب را بروز رسانیده * اگرچه او را ندیدم اما مقدمه بطنی است - که باستماع مذکورش موبر اندام راست میشود - و شفقت مادری ناخن بدام میزند * او از خاندان کبری بود - پدرش جیون رام نام داشت - علم و حکمتش خانزاد بوده - خداوند تعالی او را بیامرزد!

بعرض رسید که - اما نذ ساهو - که مستاجر محالات خالصه و در مالگذاری و کم خرجی فسانه روزگار بود - بمرض مزمنه در گذشت * از غایت نشاط فرمودند که - "مردم نام او را وقت صبح نمیگرفتند - که نان بدست نمیافتد * سرکار والا را لک ها بدست خواهد آمد - باز پادشاهانه فرمودند که - بیست لکبه رویه از پسینانش باز یافت نموده - داخل بیت المال سازند * از آنجا بحیله عمارت بتقبیل سری امرتسرچی بر محتاجین ایثار نمایند *

چون سابق تحریر یافت که - " انذت رام از فرخ آباد هندوستان در پتپاله [پتاله] رسیده - احوال خود را بحضور والا - که در آن هنگام بآن روع آب آنگ تشریف داشتند - عرضداشت نموده بود - ارشاد رسیده - که بوقت ورود عساکر اقبال بدارالسلطنه لاهور حاضر شوند * درین ایام هندوستانیان آنچنان بداد و آداب شرف حضور دریافتند که بر زبان درفشان حرف تحسین گذشت - و بعد از مقالات هندوستان و فرمان فرمائے غازی الدین حیدر دو پلتن حواله فرموده - حکم نگهداشت مردم پلتن سیوم کرده - پسرش را تپانه دار پتپاله نموده - و فصاحت کلامش و تقریر موزونش را درجه استکسان بخشیده - مخاطب به انذت رام کلکتہ ساختند *

از عرضداشت دیوان کریا رام بوضوح پیوست - که قلعه ممفوتہ بسطوت اقبال پادشاهی مفتوح * و اسد خان شغال سیرت از روباہ

حضور والا بغسل سری هر مندل رایات عالیات برافراشتند * غبار
 احتیاج از صفحه خواطر حواشی آن مکان قدس نشان شسته - سجود
 را روز بازار دادند - و از آن جا شکار افکنان بسیر قصبه بناله توجه فرمودند
 در عین تابستان در ظاهر ادینه نگر ایلامشی فرمودند * شورش کوس
 اقبال در آذان راجهائی کوهی انداخته - طالب زر گشته - هر یک
 چون حلقه بگوشان جان بهیچ میرز طوق بندگی چون قمری بگردن کشیده
 حاضر و بادائے سنه لکه رویه مخاع بخلاص فاخره گشته - آخربه باز یافت
 مکافات خود سرفراز شدند *

بمتصدیان صوبه کشمیر بادائے سی و شش لکه رویه موکد گشته -
 هر یک را بخلعت امتیاز بخشیده - پندتان کشمیر را نیز در آن دخل
 دادند - و دیوان کرپارام را به تسخیر قلعه ممنوته و تخریب آن نواحی
 مامور فرموده * برائے حاضر شدن اسد خان بلوچ - که در تمرود و
 سوکشی نظیرے ندارد - ارشاد فرمودند * عبدالصمد خان دائیره نشین را
 نیز حکم باحضار داده - از تشخیص ملکش - که رایگان خوار بوده -
 صفت افتتاح ملتان بر سرکار والا میگذازد - اشاره کرده - و از غایت
 خدا پرستی از خدا مردان آن سواد نیز دل پڑوهی بتاکید گفته - بسپاه
 کینه خواص رخصت فرمودند - و خود بدولت و اقبال در دار السلطنت
 لاهور رسیده - خلعت را از انصاف بر نواختند *

درین سال مادر م را روزگار بسر آمد - او را فرزند دوستی بجان
 آورد - و از خدا پڑوهان التماس من کرده * روزگار سرکش او
 بدقت آورد * چون بمن مینگریست - افسوس خورده - میگفت
 ع :- " ندانم که پرورد خواهد ترا ؟ " والد ماجدم بعظمی دایه سپرد *
 و او مرا بشیر پرورده - و جدّه من که مادر شفیقه من است - مرا در

باب بیست و هفتم

1823A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشت - ظهور
 بغض و عداوت درمیان رجبین فرانسیسیان
 و سردار مهت سنگه بالائے کشتی - و
 دیگر ذکر شرائف اوقات اقدس و
 اعلی *

یزد بهمتا جل جلاله پادشاهیست عظیم المثل - حکمرانیست بے زوال
 که لم یلد ذات اوست - ولم یولد صفات او در هر سرزمینے نائی قرار داده
 آنچه خواهد بر آن زبان جاری سازد - و کیفر کردار و پرسش غریبا و گذارش
 ظلمه ظامت سرشت - و دگر گونا گونگی ها نیز بمقتضای دور بے مدار -
 که هندوانش کلجگ نامند مسلمانان آخرین زمانه گویند - بر روی کار *
 گواه این مقال احوال این خدیو نواخته رب ذوالجلال میتواند بود -
 که چون دارالسلطنت لاهور مخیم اقبال گشت - حکم نافذ نفاذ یافت
 که «سردار عطر سنگه سندهانوالیه و اربیل سنگه و رجبین فرانسیسیان از
 دریای بهت عابر شده - حاضر شوند» * بر سر کشتی هنگام عبور
 اربیل سنگه حفظ مراتب سردار عطر سنگه مد نظر نداشته - بر سر پرخاش
 آمده - تاخیر موجب تحقیر و تقدیم باعث تفریح انگاشت - قضای
 بهانه جو همت سنگه را بزخم تفنگ جان بشکرد - و گروهی از احدیان
 نیز بر زمین افتاد - کشتی خود را بگرداب فنا انداخته * برادر همت
 سنگه در حضور حاضر شده - داد خواهی نمود * بعضی از سپاهیان در
 ماه قید شده - نجات یافتند *

راسخ آمد می - اکنون از فوق سر تا به ناخن پای غرقه بحر عصیانم :

فرد ندارم ز تشنوع یاران خبر

که غرقه ندارد ز یاران خبر

در غایت وحشت گلہ تناس باہوان صحرا دارم - و گلہ از بے
ملاحظگی ہاے طبع و ارستگی ہاے گوناگون بخاطر گذارم *

بشمبر ناتہ برادریم اگر قد ہستی نہ شکستے - آتش پدر فرو -

نشاندے حالا کہ مرا پدر سرمایہ حیات مستعارہ نویسد - جز آنکہ

سر نیاز برپائش دارم - و جبین نیدنش بر قدمش گذارم -

هیچ نیندیشم * بتبختر و کجکلاہی - کہ ناگزیر نشاء علاقہ دنیوی

است - بسرآرم - و ہمشتہ بوالفضول آبرو سرکہ نکم و از گوہر بے

بہاے کلام - قطع نظر ازین خبر کہ : « لَا تُلْقُوا الدَّرَّ فِي قَمِّ الْكِلَابِ »

پیش نا خواندہ مہمانان سماطے کشم * امر ناتہ ! این کلپترہ گوئی کجا ؟

و این یافتہ درائی تا کو ؟ لختے بخدا کہ بخود آئی : نظم :

کاشکے مادر نژادے - بہ بدے جاے شیرم زہر دادے - بہ بدے

دایہ آنساعت کہ نافم مے برید تیغ بر حلقم نہادے - بہ بدے

تا بسیاست عفری گناہ مقید نیامدے * [نظم] —

یاد دارم بوقت زادن خویش

ہمہ خندان بودند و من گریان

وقت رفتن من از خدا خواہم

ہمہ گریان بودند و من خندان

نجومیان دانشور و اختر شناسان بلند نظر در نیکبختی کشودند - و من

نا کردہ کار را بفرخ قدمی بر پدر بزرگواری ستودند - و چون درین سال

بالہامات تأیید یزدانی بدولت بار ہر روزہ میمنت اندوختہ - بخلاص

فاخرہ سرافرازی یافتند - و بجایگاہ خود مذکور آن خواہد رفت *

چون غنیم را پائے ہمت از جا رہودند - سرکار والا قلعہ ہشتنگر
را محصور کردہ - بجزنگیان اجارہ ہشتاد ہزار روپیہ دادند - و خود بدولت
در پشاور - کہ شہر بہت از عز دار لشکر والا بتاراج آمدہ - رسیدہ -
امان بخشیدند *

و از آنجا کہ - عظیم خان را کہ بفراہمین مطاعہ مشعر استمالت
و نظامت پشاور طلب فرمودہ - امرائے خاص را فرستادہ - آخر
یار محمد را بخاعت برنواختہ - ناظم پشاور قرار دادہ - از خلعتہائے
گوناگون برنواختند * مبالغ یک لکھ و دہ ہزار روپیہ معاملہ سالتام
مقرر فرمودہ - یک ہزار سوار در جائفشانی و چند اسپان ترکی نژاد
برآن افزودند * یار محمد خان را بہ فیل و اسپ و خنجر و جیفہ
مرصع اعزاز فرمودہ - با خلعت ہفت پارچہ رخصت دادند * شیخ
غلام محی الدین کے زئی معتبر دیوان کویا رام را بسفارت پیش عظیم
خان روانہ کابل فرمودہ - از حرکت و اہیہ مانع آمدند * و خود بدولت و
اقبال با فریدونی از دریائے اتک بر سر پل روارو دارالسلطنت لاہور
را بچراغ بندی حکم فرمودند *

درین سال گل دیگر شگفت - کہ در خانہ جناب قبلہ دینا ناتھ
صاحب - کہ والد راقم باشند - دَامَ ظَلَالُ جلالہ - فرزندے حیرت
زدہ بزم ہستی - کہ عبارت از بے اعتداد آفرینش - یعنی راقم السطور
امرناتھ اکبری میروہ - ہستی گرفت - و ناحق و بے موجب و ناروا
در خانہ "الدنیٰ جیفہ و طالبہا کلاب" دو زانو نشست
ائے وائے کش! حینے کہ خالق ارواح بخطاب "آلست برکم"
میپرداخت - کیکنم دامن گرفتہ - کہ یشہد - تا گواہی ندادمے -
نابدعوی این وقت - کہ جوارح کلیم مذکر اطاعت و عبادت است -

حال عساکر نصرت گردیده - معه عطار سنگه و سردار دهنا سنگه - بآنروز
آب اټک دباغت دهند *

متعینان نمکحلال بر دریای اټک جسر بسته - قلعه جهانگیره
را مورچال کرده - تسخیر نمودند * و جمع سرداران باتفاق رجوع به
صاحبزاده کنور شیر سنگه آورده - بحضور عرضداشت نمودند * چون
این مقدمه معلوم عظیم خان گشت - از کابل در جلال آباد آمده - بر
تنبیه عسکر سنگهان کمر همت بر بست * چون این معنی معروض
حضور گشت - خود بنفس نفیس از لاهور کوچ فرموده - منزل
بمنزل در وزیر آباد - گوهر اکلیل سلطنت کنور کهڑک سنگه بهادر را
معه ظفر جنگ روانه بطریق منگله فرمودند * و خود در رهاٹس رسیده -
جشن فیروز روز هولی بطریق پادشاهانه نموده - و هریکے را از شهری
و لشکری زنگ افلاس زوده - در عالم جاودانی سرخرو ساختند *
و بعد از آن لب دریای اټک مخیم اقبال ساخته - از سر پل
گذاره فرمودند - چون عظیم خان بامداد مردم کوهی مقابله نمود - حکم
بقتل عام در دادند * سنگهان جان نثار به اقبال سد و مال نانک شاہی آن
چنان بضرب توپ و خمپاره وجود اعدا را روانه عدم نمودند - کہ گویا
مقدمه عناق بوده - چهار هزار کس را روانه دیار هلاکت ندوده - عام
فیروزی افراخته * اگرچه سردار پمولا سنگه نهنگ^۱ سردار گربها سنگه و
سردار کرم سنگه چاهل و کمیدان هائے پلاٹن گورکھ ها وغیره از احدیان
به نمکحلال بفرافغانے آنسرای خرامیدند - اما افسانے ایشان از تیغ بازی
بر زبان هر کبه و مه رسید *

^۱ Phula Singh enjoyed the reputation of being very brave and fearless. Mr. Smyth in his "Reigning Family of Lahore," devotes one full chapter to this intrepid Akali soldier.

درین سال وفتوره و الارت از قوم فوافسیس از راه کابل و پشاور
بلدلس ولایتی سپاهیانده شرف استیلام دریافته - در گنبد انارتلی اجازت
استقامت یافتند - و اشفاق نمایانه با وصف امتناع حضار خاص الخاص
از حد زیاده و شامل حال هر دو صاحبان گشت * قواعد سواران و قواعد
پلاتن سنگه‌ان بوفتوره و الارت تفویض یافت - و چند روز بایشار زر کشمیر
و انعام کثیر چون ابر مطیر هر دو را توانگر ساختند * ارشاد شد که
فصیل ظاهر سری امرتسرجی بطور دارالسلطنت لاهور حساب نمایند *
بیر در پندت عامل کشمیر ببقایای یک لکبه رویبه محبوس ماند *
رامجی مل و جواهر مل و نانک چند حاضر گشتند * رامجی مل
قید - و جواهر مل اجازه شالداغ بمقابله سی و هشت لکبه و بیست
و پنج هزار رویبه گرفته - معه گورمکبه سنگه کمیدان برادر میل سنگه -
شرف رخصت یافت *

کرم چند و کنهیا اعلی دفتری را معزز فرموده - سرکار والا از لاهور
به راولپنڈی نزول اجلال نموده - و کرم چند را نزد پشاوریان برای
وجه نذرانه پیغام فرمودند * چون اسپان تازی نژاد و میوه و برنج و غیره
تحائف فرستادند - و باز بلاهور عز و زود اقبال گشت *

از اخبار ولایت بسمع اقدس رسید که : پیش دوست محمد خان
والئی کابل اسپه ایرانی صد کروه رفتار است * کنور شیر سنگه را معه
هشت هزار سوار و پیاده و نیز دیوان کریا رام را مامور فرموده - برای
تنبیه مردم کوهی روانه فرمودند * انفت رام نامی هندوستانی از فرخ
آباد بآرزومندی ملازمت اقدس بموجب حکم عالی رخت استقامت
در پتیاله (بثاله) افگنده - گذارش حضور نمود * سردار هری سنگه را -
که بمسلمان کشی غارت تهور بر رخ داشت - ارشاد رفت که : «شامل

باب بیست و ششم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و نهم - 1822 A.D.

رسیدن و نثوره صاحب و الارده صاحب

فرانسیسیان - و حکم استقامت

یافتن در گنبد انار کلی -

و سوانح آن سال *

خالق جز و کل را در هر امر حکمتیست - و ظاهریان را از روی
حسد در آن حیرت * چون حکمتش سرانجام میکشد - و امری در
مدت ممتد بانجام میرسد - آنوقت بر صنعت بیچونیش غش میخورند -
و جَلَّ جَلَالَهُ و جَلَّتْ حُكْمُهُ بر زبان میرانند *

شاهد این مقال آنکه: راجه دهیان سنگه در اطاعت و فرمانبرداری
کمر جهد برمیان بسته - سرکار والا را از خود خورسند - و بپایه والاه
مسند آرائی جمون سربلند گشته - برادران خود را حاضر نمود * سرکار
والا راجه گلاب سنگه و میان سوچیت سنگه را خطاب راجگی به تجدید
بخشیده - و نظامت جمون و آن نواحی تا حد کشتوار جاگیر کردند -
و سردار اربیل سنگه معامله کلو و مندی داخل خزانه نمود - و سردار
دل سنگه بمرض لاحقه در گذشت - جاگیرش ضبط - و پورش عطر
سنگه را در فوجداری ربط فرمودند * راجه گلاب سنگه از نظم و نسق
پونچه و متمردان آن نواحی بالکل فراغت یافته - حاضر شد *

فیروز مندلی برافراختند * سخاوت کنان و داد دلہائے داد خواہان
 دہان بدار السلطنت لاهور چراغ بندی و جشن فیروز مندلی ساختند *

بعض رسید کہ: سردار امر سنگہ مچیٹہ - کہ در تیراندازی سر مور
 بر پائے مور میدوخت - از دست زمیندار نازہ جان نثار گودید - حضور
 والا بید خدمتگار پھایش متأسف - و بہ مصر ظفر جنگ بہادر مکلف
 گشتند * مصر وارد آنجا گشته - در کوه نازہ قلعه احداث کردہ - و
 قلعه از پایندہ خان گرفتہ - زمینداران آن نواحی را حلقہ انقیاد در
 گوش انداخت * دیوان کرپارام - کہ اجازت تنبیہ سرکشان یافتہ بود -
 بعد از تادیب و تعذیب آن گروه باغی - حسب الحکم در سرائے صالح
 شامل انتظام آن ملک گشتہ - بتقبیل سدہ سینہ فرق بندگی نورانی
 گردانید - پایندہ خان سرتمود فرو نمیآورد * سردار ہری سنگہ را پکھلی
 و دھنتور و آن نواحی جاگیر کردہ - تسکین خاطر فرمودند * ظفر
 جنگ حاضر شد * اما از قرار واقع بند و بست آن ملک نشد *

برائے استخلاص قلعه و دھنی ہر چند پیش کپتان وید بہادر
 معتبران سرکار والا رفتند - وید صاحب دست برسینہ نہادہ - بر چند
 روز گذاشتہ و دم فرزندسی زدہ - عہدہ دار آن شد - کہ بافسانہائے دور
 و دراز از سرکار کمپنی مستخلص کنانیدہ - در رضامندی مہاراجہ صاحب
 کوشیدہ خواہد شد * سرکار والا نیز این معنی را بمقاد: [بیت]

چون کار بے فضول من برآید
 مرا دروے سخن گفتن نشاید

و از گستاخی و دلیری پہلو تہی فرمودند *

حضور والا بسری امرتسرجی رسیدہ - بعساکر ظفر پیکر ارشاد فرمودند کہ
مستعد سفر منکیرہ باشند - خود با نفس نفیس متوجہ شدہ - سر
انجام ایس سفر فرمودند *

جوں لشکر غیبی تائید بانحصار حصاریان پرداخت - از فتدان آب -
کہ آن سر زمین سخت ریگستان است - چاہان خام کندیہند - و از
وفور آب ہر یکے سیراب گردید - و لشکریان بجمعیت خاطر در
استیصال قلغگیان کمر ہمت چست بر میان جان بستند - چوں مورچال
بر لب خندق رسید - محصوران پانزدہ روز در گلولہ اندازی و سربازی
قصور نکردہ - آخر اندیشیدند کہ - با دولت خداداد بر نمیتوان آمد -
”وَلَا تَلْقُوا يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ الْاَلٰی الْاَلٰی“^۱ برخواندہ - قاضی گل محمد و عالیجاہ
سکندر خان را الامان گویان فرستادند - بوسیلہ ظفر جنگ بہادر معروض
عاکفان پایہ سریر پادشاہی گشت کہ : ”گروہ از اہل قلعہ مستظر الطاف
بے پایان حضور گشتہ - بر در دولت حاضر آمدہ اند *

سرکار والا آرایش دربار فرمودہ - محاکات نیاز آگین فرستادگان نواب
را توقیر دادہ - دلہا بخشیدند - چنانچہ عہد نامہ مزین بہ پنجۂ
زعفرانی حضور اقدس و دیگر اقسام عدم تغیر و تبدیل جاگیر آن روئے
آب سندہ - دیرہ اسماعیل خان ہوت و بنوں وغیرہ ترتیب یافت *

نواب شاہنواز خان معین الدولہ بہادر با جمع از بہادران افغانیہ مساح
و با ساز و سامان بیشمار دولت بار اندوختہ - مستمال و مخلع معہ بندہ
و اغروق و مستورات بہامن بے پایان عابر گردید - و کوس مراجعت
برنواختہ - و ملک دہ لکہہ رویہ را در تحت و تصرف آوردہ -
بیست و دو ضرب توپ داخل توپخانہ خاص فرمودہ - علم نصرت و

^۱ Quran II, 195.

تأبلی حضور والا مستعد شد - و ما را نیز بریں معنی مستبد میباشد -
 که عنقریب روانه آنروے ستاچ شده - ملک را بمخالفت برآرد *
 سرکار والا در پئے حبس آن توجیه گماشته - قید - و ملک ضبط
 فرموده - آن آهوه از دام جسته را صید فرمودند * رانی قلعه ودهنی
 را بمهر خود بوالیان مغرب در آن گپیرو دار نوشته - فرستاد * چنانکه
 وید بهادر برآن متعصر شدند - سرکار والا دریں باب آئین دوستی را تازه
 داشته - در باب استخلاص آن برهان گذرانیدند - و گامی خان را بدعوی
 باگواه برنواخته - و گنهور شیر سنگه را بتاله و آن نواحی جاگیر
 فرمودند *

و شاهزاده کبرک سنگه جی را معه دیوان موتی رام و دیوان
 کریا رام و سردار فتح سنگه اهلوالیه برائے تاخت قلعه منگیره مکرر
 فرمودند - متعینان از راه ریگستان قلعه محمود کوث را تسخیر کرده -
 شش گروه منگیره اطراق نموده - بنواب اعلام نمودند - نواب عاقبت
 اندیشی نموده - یک لکه و چهل هزار روپیه مقرر نموده - در صد
 ادائے ان شد - مردم افغانیه - که از ملتان فرار کرده بودند - نواب را
 مانع آمدند *

از حرکت اجا سنگه نمک حرام - که بسردار بوده سنگه سندهانواله
 پیوستگی داشت - سخت شورش برپا شد - که جاگیرداران را از
 فرمانبرداری منحرف ساخت - چون همه ها بحضور رسیدند - حضور
 والا لکه روپیه جرمانه گفته - بسفارش دیوان موتی رام پنجاه هزار معاف
 فرمودند *

بعرض رسید که - «قاعداران مکیریان منهزم شدند - و مصر
 ظفر جنگ بهادر و فقیر عزیز الدین بحکمت عملی مستخلص کنانیدند» -

باب بیست و پنجم

1821 A.D. وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و هشت -

بے اعتدالی مائی سدا کور - و بعضے

کوائف آن سال بہہجت اشتمال بفضل

او تعالیٰ شانہ و عم احسانہ *

چون کیفر کردار در عالم تناسخ - کہ منسوخ عقیدت اسلامین است -
و در اباس دیگر مقرر است - و براہین سواطع و حجج قاطع اہل ہند
بر آن شاہد صادق - اما قطع نظر از آن دریں عالم نیز نمونہ آن ظاہر
میکرد - و تشریح آن موجب طوالت کلام و تقریر بلا انجام است -
أَلْعَاقِلُ تَكْفِيهِ إِلَّا شَارَةً * چون اشارہ آن بیزبانِ جَلَّ جَلَّالُہُ در کتاب عزیز
نیز سنسمہ علی الخراطوم^۱ واقع است - واضح افتاد - کہ دریں عالم ناپایدار
بسیارے بایں بلا مبتلا میآیند - و نیز "ثُمَّ رَدُّنَاكَ أَسْفَلَ سَافِلِينَ"
حجت ناطق برائے منکرین تناسخ نازل است - و در کتاب ہنود بیان
آن پایانہ ندارد * مرا - کہ گرفتارِ صالح کلم - اجازت تعصب ندادہ اند -
گردن تسلیم پیش ہر گروہ انداختہ - حلاوت خود را از میان میبرم *
بنا بریں مقال آنکہ - رانی سدا کور مدام بدد باطنی بدگرگوئی
ساختہ - و خفیہ بمراسلت پرداختہ - اندیشہ ہا اندیشیدہ - کہ
شکست اولیائے دولت قاہرہ را مشعر باشد * بموجب عرض گامی خان
خان سامان و کنور شیر سنگہ جی بعرض والا رسید کہ : "رانی در گردن

^۱ Quran XCV, 5.

بادۀ گلگون و راق مروق در جام چون خورشید انداخته - نهایت
 سرور و شادمانی چون شفق چهره برافروخته - عام لمن الملکی برافراختند*
 اصطرابیل دایره کش و انجمنیل آسمان و ش را که معاهد کشای
 رشته اهل مقاصد اند - امر جلیل القدر شرف اصدار یافت که: «زایچه
 اقبال برگشیده - چون اقاییدس بمجسطی کشائی خلعت سرافرازی
 یابند» - و بموجب تعمق این گروه رفعت شوه - که جراید خوانان
 آسمانی و رمز شناسان عالم پنهانی اند - اسم گرامی به نونبال سنگه جی
 قرار داده - بمراحم خسروانی هریکے را سرافرازی دادند - چون تاریخ
 ولادت آن نونبال بخت و اقبال بقام نیاز رقم رسیده - بعینه ثبت
 جریده یادگار است * فرد:

چون عقل کل آن نهال دانش در گلشن آفرینش آمد
 تاریخ ولادتش بچشم گلدسته باغ دانش آمد
 سرکار والا بسزای راجه پونچیه و زمینداران کهکرو نبه مصر ظفر
 جنگ بهادر را مقرر فرمودند * و بطریق کومک سرداران اتاری را نیز
 همراه داده - بکشور آرائی اقبال وابست و معاهد کشائی اهل احتیاج و
 مقاصد بخش صاحبان تخت و تاج گردیدند - در میر پور چون که
 بمقتضای خود سری بمصر دیوان چند از راه خود داری برآمدند - طلب
 حضور شده - مایه عتاب و قهر پادشاهی گشتند * و برای تادیب
 آن نواحی سردار هری سنگه را نامزد فرموده - کنجلا و مضافلت آن را
 به شیخ احمد حکیم سیالکوٹی تجویز نموده - سیر کنان و داد دهل
 دارالسلطنت لاهور را مخیم عز و جلال ساختند *

در ناله کزنائی دم روح افزائے دمیدند * تار نفس به تار ساز داد
 دمسازی داده - و قانون خوانان ترک و تلجیک صبر عشاق را به یغما
 روده - مار گزیدگان زلف یلسمن مویان را تریاق عراق بهمرسانیده -
 سرخوشان بزم موافقت باخویان ماه و ش بهار آرائے گلشن کفار و بوس -
 و سرمستان باده مذاقت چون تیره روزگران فلک زده کف زنان دایره
 افسوس *

صوت قوالان خوش ادا بادلہائے از خود رام کردگان طریق غنیمت
 سپرده - نغمه مطربان زمزمه سرا تاج اصطبار از فنی دانایان روزگار برده *
 گلوویان سرو قامت دست را حمایل کرده - شاخ صندلین را باهم آویخته
 گلہائے عذار را بر رخسار همدگر نهاده - نظارگیان را بصیرت افزودند -
 و شیرین لبان نسرين بدن سراپا طومار زلف برکشاده - چون صراحی
 از غلیان باده پیمائی خم افتاده - و از هر طرف رامشگران نغمه سنج
 فراهم آمده - بباریہائے گوناگون و نیرنگیہائے بوقلمون چرخ چنبری را
 بچرخ آورده - طشتش را از بام انداختند *

سرکار والا هر یکے را بخلاف فاخره سرافرازی داده - کوس شادمانی
 برنواختند - و بعدایات فراوان هر نقیر و قطمیر را مشمول بهجت
 بیکران ساخته - حرف احتیاج را از الواح خاطر شست و شو بخشیدند -
 و در شهر سری امرتسر جی و دارالسلطنت لاهور حکم نافذ رسید کہ:
 " لیلای لیل را بچراغان منور چون خورشید روز پیرایه نورانی پوشانیده -
 شمع مراد روشن ساخته - در سراچه گلشن چراغ لاله را بروغن کنجش
 خال منور نموده - آن لیلۃ القدر را بهزاران روز نیک برستانند -
 و بخشش را روز بازار داده - برقص و سماع پرداخته - دست کرم
 بر کشاده - چون ابرنيسانی گوهر افشانند - و از غایت کامرانی

آثار غنچگی مبدل گردیده - جهانی را نشاط افزوده - زمانه را طرب رو نمود *

فاک بساط امان بر چید - زمین را آبه بر روست کار رسیده - از زخم قلقل فرحت صبو حیوان خمخانه وحدت را در ذکر ایزدی بقلقل رهنمائی کرده - قمتمه قلوب موات سر مستان باده کثرت را در احیاء عیسی نفسی بکار برده - قم بادن الله خوانده - شیشه چون صوفیان راز دل را بیرون داده - و سائربا لب میخواران اسرار باطن بیرون نهاده - رطلهائے از گرانی سبک خیز - بط پلپله چون کبک دری خذده ریز - صدائے نغمه مطربان طرفه شورے در شهرستان دل ریخته - و کسه چون چشم آهوان صحرائی فتنه غفوده را از خواب بر انگیخته - شراب هردم آوازے میساخت - که پیاله کمر همت بسته دست بدست حریفان مے ساخت *

جادو صنم چوں باده گلگون درنگ و تاز آمده - بر کف سائرمی نهاده - و پری رخان حوری لبس بمیگوئی در جامه سبز چون می از لبس میفا بر آمده - مطربان نغمه پرداز به نایره تر نوائی آتش افکن خرمن صبر عشاق - و روسپیان سراپا ناز با خنجر آبرو بسمل نمائے خاطر مشتاق - ساقیان ناز کبدن هر طرف بزم عشرت را گرمی داده - و نازکیان گلگون پیرهن بر سر کلاه باز بکچی بر نهاده - جلا جل بسر گوشی دف در مقام پرده از روست کار بر انداختن و فیه ییزاری دلهارا بدام دایستگی کشیده - سر گرم راه هوش غارت ساختن - مخالفان را بجائے آواز نغمه دست تغلب بر سر - و کوچک و بزرگ را چون قمری بغزلخوانی زمزمه دلفریبی از بر تار چوں رگ بابل نغمه خیز شور انگیختن - و نفیر بغایت گلو سوزی در زمام طاقت بر گسیختن - سرود سربان انجمن غنایلیان چمن را دهل دریدند - و کرنائیان بزم عشرت چون مسیحا دم

ابترو براہ نگون بختی بے سپر نموده - اہل عام و ہنر را بکمند عنایت
مسخر فرمودند *

و شرباشران غضنفر و چرخچیان بہرام در بطلوع اقبال و ظفر
از شاخسار فیروزی چاشنی یاب بہجت اندوزی شدہ - سرافرازی
حاصل ساختند * دایہ بلند پایہ بآن نورس گل باغ خلافت شیر لطافت
دادہ - از نشاء کامرانی سرشار - و باین رتبہ فلک پایگی سزاوار گشت *
آہوئی چشمش - کہ ہر آئینہ مشکین غزالان دشت ختن را بخطا در
میگرفت - بسمعہ نیم خوابی مہمل نموده - بہزاران ناز و نیاز از خواب
غفلت ز ہوشیار ساختند - و در مصفا مہد چون دل نشاند -
کنیزان یاسمن خد و رنگین عذاران صندلین صاعد از رشتہ جان
برای تحریک مہد نسیم صبا پیغام کردہ - باصوات دلکشا ترانہ
ہاے خوش ادا آتش بجان باربد^۱ انداختند * و آن غنچہ دہان مایل
بخندہ بودہ - دلہاے حزین را شادمل و بجائے شیر رغبت بزعفران
میساخت * پری دیداران سنبلیں موے - مہر عذاران ماہ روے - کہ
بیک غمزہ نقد عمر سودا میکردند - از پردہ دل قماط دوختند - و
اسپند خال را باتشین رخسار خود فرا سوختند *

جہاں در رنگ گل برخویش بالید بلند عیش و طرب را پایہ گردید
فلک را سر بلندی حاصل آمد زمین را پائے بیرون از گل آمد
گل فرحت بعالم رنگ و بویافت جہانے دسترس بر آرزو یافت
زمانہ بغایت نشاط چون گل در پیرہن نگنجیدہ - و بشگفتگی

¹ The name of a famous Persian bard who was Court musician to Khusraw Parviz the Sasanian King.

باب بیست و چهارم

1821A.D.

در بیان دمیدن نو باوه مواد در گلشن کشور
 ستانی - و فروغ خورشید عزت و جاه از
 آسمان رفعت و جهانبانی - و وقور
 دولت بهجت و شادمانی - ازین
 مرده نشاط افزا بعنایات
 یزدانی *

چون قدرتیان برآن شوند - که بذای سلطنت را بقوایم دوام مربوط
 و کالج خلافت را بدعایم استحکام مضبوط داشته - جهان و جهانیان را
 بر یک نهج قرار دهند - در بفا بر دارائے وقت جز بر یک نه افزوده -
 آثار رشد و شجاعت و عفت و عدالت - که تعبیر از اصول اصلیه
 فضایل اربعه می‌رود - بر جبین آشکار سازند *

مصدق این مقال احوال آن تبذره اختر خورشید مثال است -
 که چهاردهم ماه پیاکی مطابق شهر بهمن از بطن قدسیه صبیغه سردار جیمیل
 سنگه کفیه - که اسم سامیه بر صدر سمت گذارش یافته - از ممکن
 غیب بر منصه ظهور خرامیدند * و پرتو افکن عالم خلافت - و
 مانند آفتاب از مشرقستان سلطنت ظلمت زدائے سپهر رفعت شده -
 بر فرق جهانیان سایه عنایت گسترده - و کشت جهان را بآب مکرمت
 تر - و اعدای تیوه بخت را در خارستان اضطراب مضطر ساخته -
 سرکشان خود سر را - که از سرکشی اماده اشتعال شور و شر بودند -

تا در نرسد وعده هر کار که هست

سود ندهد یاری هر یار که هست

راجه گلاب سنگه و امیر سنگه منهاییه را مامور و در قلعه محصور

فرمودند * چون بحضور رسید - حکم شد که : "دایم الکبیس بوده -

نفس شماری میبرده باشد" * پسرانش را جاگیر نازوال داده - مستمال

فرمودند *

از عرایض دیوان موتی رام استشمام رایحه قدمبوسی دریافته - سردار هری
 سنگه نلوا را ناظم کشمیر قرار داده - بخاعت ثمین رخصت فرمودند - و
 دیوان شرف رگب بوسی دریافت - پندتان کشمیر - که همراه بودند -
 نذرانه گذرانیده - مرخص گشتند *

سرکار والا تنبیه مردم چب و بهاء مد نظر فرمودند - از دریائے چناب
 لنگر عبور - در سراچه نیستان متوربین آتش فتور انداختند - و از
 آنجا تنبیه دهلی و تادیب کائن - گذار دریائے بهت مخیم اقبال گشت -
 بجملة سپاه جاگیودار یک لکه رویه دروجه غیر حاضری کثرت فرمود -
 فند سنگه پندیواله به بیخبری مغضوب - و لاله نانک چند بجایش
 منصوب گردید - برادران دیوان بموانی داس را خلعت زر نذرانه کلو و
 مندی فرمودند *

راجہ گلاب سنگه مہین برادر راجہ دھیان سنگه را بسزائے دیتو
 راجپوت - کہ سر خود سری فروز نمیآورد - و سنگ راہ متوربین میگشت
 مقرر نموده - سردار جگت سنگه اتاری والہ را همراه ساختند * دیتو
 آنچنان داد ترمز داده - در میدان سرکشی ثابت قدمانہ - معہ ہر
 دوپسر - جانسپار گشتہ - کہ در تمام کوهستانیان نام خود را یادگار
 گذاشتہ - کہ در دید و شنید نیاید * خورد پسرش گرفتار شدہ -
 بمراحم این پادشاہ یتیم پرور در عز امتیاز یافت *

و لہجہ اغرخان - کہ ظاہراً از سر کشی نائب و از افعال قبیلہ
 منفعل و ہائب - ہمیشہ بباطن بخط و کتابت استظلالیل پادشاہی را
 بہ اغوا از جا میبرد * سرکار والا مدام گرفتاری آنرا مرکوز طبع اقدس
 میداشتند - بفحوائے مضمون :— [بیت]

سرکار والا بسجادات سری امرتسر جی رخ اقبال بر افروختند - و
 از آنجا بظاهر بتانه رونق بخش شده - سیر تالاب - که از شمشیر خان
 کوکلتاش اکبر شاهي که در فضائے دلکشائے سبزۂ میذاکار چون خورشید
 منور در کشت اخضر آشکار است - فرمودند - و با چارده سالن ماهرو
 و سفیلین سویان مشکبو بر اهلک فلیک بر آمده - به نیسان عنایت و ابر
 سخاوت دامن هر یک را چون صدف گوهر آمود فرموده - گلشن مقاصد
 مردم را سیرابی و نهال امید جهانیان را طراوت و شادابی افزودند -
 و از غایت عنایت توجه بحال غریب گماشته - و بر سر داد پشوهی بر
 آمده - نسخه کهنه عدالت نوشیروانی بر طاق نسیان بگذاشته - شیراز
 جمعیت را انتظام دادند *

دلہائے موات مردم ستمدیده از ماء الحیوۃ داد گستری این خدیو
 بیچاره نواز مجدداً زندگی یافت * و هر یک از قُطَّاع الطَّرِيق و آنچه
 و کیسه بر - که باغوائے مردم حکومت خود سری ها را رواج میدادند -
 بر سر دارِ بَدَارِ الْبَوَارِ شتافت - و جشن مبارک روز دسهره انعقاد یافت -
 و بایں بهانه زر بخشی را روائی داده - سپاه و رعیت را بر فواخته - از
 دریائے راوی عبور فرموده - ظاہر سیالکوٹ را از مقدم ظفر توام صفا - و از
 دیدن صاحبزادگان عالیقدر چشم جهان بین را ضیا افزودند *

دیوان سوک دیال عز بار یافته - بر مستاجرے رامانند هشتاد و
 پنجهزار روپیہ افزود - از غایت الطاف خیر خواهی او را رتبه و قار
 بخشیده - ملک نکه - که در جاگیر گوهر اکلیل خلافت کنور کبرک سنگه
 جی بہادر بود - ضمیمه عواطف گشت - مولوی مظہر حسین منشی
 انگریزی بحصول دولت ملازمت استسعاد اندوخته - قصبه کلانور و
 آن نواحی در تحت خود آورده - به بند و بست آن مورد آفرین شد -

حالتی که در کشمیر بر دیوان موتی رام گذشت - سرایه دلش
مجرع گشت :- فرد

ازین بد چه باشد بعالم دگر پدر خاک ریزد بگور پسر
هر چند سرکار والا بمرام زخم مراحم خاطرش را اندمال دادند - اما
دیوان بر سفر بنارس مستعد - و درین باب بعراض پیهم مستند گردید -
گویا ستاره اقبال این خاندان از همانروز در هبوط رسیده *

محمد خان زمیداور گلدھیری حاضر آمده - به تنبیه باغیان کوهی
حاضر شده - چندی بآتش سوختند - و بعضی را بخلعت مستمال
گردانیدند - و از آنجا بحسن ابدال و سر راه کوه گند گزّه آمده -
بسزای گردن تپان پرداختند *

سر بلند خان زمیداور ترنول معامله ادا کرده - بمکان خود ها
گریخت - بسزای صالح اطراق افتاد - و هفت هزار رویه وصول
یافتند *

لاله نانک چند - که بتادیب زمیداران کبک و بنه و پکھلی و
دهفتور متعین بود - در حضور رسیده - و بانتظام قلعه در بند رخصت
یافت - و بعد از بند و بست آنجا ملحق معسکر اقبال گشت - و
بموجب حکم والا متصل غازی قلعه احداث شد - حکم مبرم شرف صدور
پذیرفت که - "بعد بند و بست آن ملک و احداث قلعه ها - روانه
دارالسلطنت لاهور شوند"

لکھي شاه مستاجر را حکم پرورش سپاه رسید - و سپاه قلعه به
نفد سنگه تفویض یافت - چون سپاه بروهتاس رسید - حکم تعیینی
بلو سنگه بر قلعه غازی شد - وقت از دست رفته بود - بایلغار بشرف
رکاب بوسی اعزاز فراوان اندوختند *

پیدا کرده - از دیت غافل نباشند - و طرفه دباغتی دادند - که مردم
کوهی بر سر حساب آمده - دست از جان شستند - و دمه چند از
عطیات آلهی شمرند *

هر چند دیوان رام دیال درین میان مانع میآمد - اما رانی بفحوائی
نقصان عقل - که مخمر طایفه نسوان است - از اصرار و استبداد باز
نمیدانستاد - حتی که گروه بر سر کوهیان تاخت آوردند * از آنروز
پاس باقی بود - که فرشته در لباس آدمیان پیش دیوان رام دیال آمده -
ظاهر نمود که : «زمیداران عرصه بر فوج متعینه تنگ ساخته اند»
دیوان اسپ سواره معه چند در آنجا رسیده - داد مردمی داد
چون مراجعت نمود - در موضع تار - گویا آفتاب عمر
بر سر کوه رسیده بود - که دیوسیه شب ظلمات رخ نمود - و از
زمیداران گریخته - گروه جمعیت تمام منعقد ساخته - بر سر آنها
ریختند *

و از جوانان یک تاز و بهادران نیزه باز کس را سوائے گریز پائی
همت نیز نماند - دیوان رام دیال زخمهای کاری برداشته - جان بجان
آفرین سپرد - و در کار خداوند نعمت جان شیرین را برباد داد - خوشا
نمکحلالان و این گونه قدیمیان جان دریغ ندار - که بکشاده پیشانی
متوجه عالم قدس شوند! و غازه سرخروئی بروء پسیان مالند!

حقا که - چون او سردارے مخیر تا امروز بروء کار نیامده *
و ازین جاست که - سرکار والا بر خیر خواهیش آفرینها خوانده - درین
مقدمه جزوی سفر ناگزیرش حکم ربانی شمرند - و اگر نه در معرکه
هائے مرد آزمائی اگر اینگونه سردارے ضایع میشد - مقام افسوس

باب بیست و سرم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و هفت - 1820A.D.

مطابق هزار و دو صد و سی و سه -

فروغ کوکب بخت و اقبال -

لمعه افشانی جاه و جلال

بفضل ایزد متعال *

چون همه کارهای شاهان والا نژاد را - اگرچه در حقیقت انتظام
او تعالی شأنه است - اما ظاهراً برسم مجاز اختلاف نیز واقع میشود -
تا ظاهر بیذن را باعث افتخار حشمت میگردد - که آنها بر سر جسارت
آمده - قدم از اندازه بیرون نهند - و گرفتار خسارت شده - از استیصال
خود خبری جویند * و اینها بوفاداری و غمخواری نامزد شده - در
لشکر نصرت پیکر علم والا اقتداری برافرازند *

ظفر جنگ بهادر از نواب شهنواز خان - بوساطت عالیجاه سکندر
خان و عالیشان شیر محمد خان معتبرانش - یک لکبه و هشتاد هزار
روپیة وصول آورده - سعادت انصراف اندوخت *

از سوانح آنکه - چون گوهر تاج حکومت کفور شیر سنگه معه
سرداران مرقوم به تفبیه سرکشان تربیله و اتک و آن نواحی سرافزاری
یافت - بمومک آهلی بخش کمیدان بر لب بار رسیده - از متمردان
وفائی زر نذرانه گفانید * رانی سدا کور فتنه خفته را بیدار کرده - به
نخوتیان خود پوست و بکوته اندیشان دراز دست آن نواحی پیغام
نمود - نعلش جان نثار خالصه جی - که در نبرد ضایع ساخته اند -

لاهور را غیاء و بهاء بچشم مقدم طاب افزودند *

در روزیکه - سرکار والا اقتدار بشکار رفته بودند - مردے هندوستانی
محفوظ علی نام پیشکش گذرانید - او را نوکر کرده - بانعام و حکم
روانگی ملتان دادند - و راج ریحانی و شراب ارغوانی در جام تمنا
ریخته - بر خلاف تمنا اعدا انجمهای انجم شکوه فلک فریب
فرموده - سپاهیان سلاح بند پهره و غیره فقرائے بیدست و پا را غبار افلاس
بماء عنایت فرد شستند - مسلمین در مساجد - و هندو در معابد -
بدعائے ازدیاد دولت پرداختند - غرض که - ذات انبال آیات آفتابییست
ظلمت زدا - و مهتابیست عالم آرا : لواقمه :-

آلهی تا شه گل در بهاران سربر آراست با فوج هزاران
بهار از فوج گل بجوش است فلک از کوس ابر اندر خروش است
علم داری بود سروروان را سنان در دست شاخ ارغوان را
شه رنجیت سنگه از لطف وهاب بود فرمان روائے ملک پنجاب
شمشیرش عدو را در گلو دم ز فوجش نظم دشمن باد برهم

گوهر اکیلی خلافت کنور که ترک سنگه جی دام اقباله در دارالسلطنت
 لاهور حَرَسَہَ اللہُ تَعَالٰی مِّنَ الْکَوْرِ بَعْدَ الْکَوْرِ تشریف فرما بودند -
 چون سحاب کرم اثر گود کشت امید بارور و نونہال مقصود
 بآب عنایات ایزدی تر گردید - از پیش گاه عالی حکم نافذ بفغان رسید
 کہ: چون گوهر اکیلی خلافت در سر زمین لاهور رنگ افروز چہرہ
 ہستی شدند - ہر چند در لیاقت و خرد چراغ بلاغت میا فروزند -
 اما خاص و عام باقواء گویند - در دل سلاطین نیز فرود آید - و نیکو
 نماید - و ضمیمہ آن - چون سری امرتسر جی سجد جباہ صنادید این
 طائفہ شریفہ است - ہر گاہ ولادت شاہزادہ فرخ اختر در آنجا رو دہد -
 موجب چندین حسنات تواند بود - چنانچہ حسب الحکم عالی
 بی بی چند کور عازم آن نواح دلگشا شدہ - و بسجادات جبہ نیاز
 بر افراخت *

بعرض رسید کہ - "لله ناک چند بسزائے راجہائے کہکھ و تہنہ
 پرداختہ - قلعه پکھلی احداث نمودہ - و آن فواحی را در اطاعت خود
 آورده - دیوان رام دیال زر نذرانہ گرفتہ - بر دریائے بہت اطراق نمودہ -
 از آنجا از شورش مردم بار شفیذہ - بکومک آہی بخش کمیدان رسید -
 گوشمال بواجبی داد" *

سرکار والا بہ رکن الدولہ اعلام نمودہ - از تشخیص زر نذرانہ ملک این
 روئے آب ستاج محاکات انداختند - و قیرہ غازیخان را بسر کردگی
 جمعدار خوشحال سنگہ فرجہ فرستادہ - و جملہ آنرا مع ملک متعلقہ
 دارالامان ماتلن بقبض رکن الدولہ صادق خان داؤد پوتہ وا گذاشتہ -
 بیست و پنج لکہ و پنجاہ ہزار روپیہ سال بسال مقورہ نمودہ - و سابقہ
 باز یافت نیز فرمودہ - و برائے آیندہ از خان مذکور عہد گرفتند - با
 فتح نمایان و فیروزی بے پایان زر و بزان و شکار انگدان مردم دارالسلطنت

طفر جنگ بهادر را بخشیدن آن اجازت دادند * این معنی موجب کمال سرافرازی او گشته - که در کیش این گروه مو بسرائ - که عبارت از خالصه جی است - در تالاف بر حقه دم نیز نمیکشند - تا به اجازت آن چه رسد!

دیوان گنگا رام را بخلعت ثمین نواخته - الهی بخش کمیدان را باستصواب و صلاح دیوان مذکور بتحصیل زر نذرانه مرخص نموده - خود بدولت در عرصه ده روز قصبه چنیوت را شرف و بها بخشیده - دیوان رام دیال و سردار فتح سنگه اهلوالیه و مائی سدا کور و شام سنگه و گندا سنگه مان و سیوا سنگه و امیر سنگه را بسرکردگی دره التاج خلافت کنور شیر سنگه جی بانتظام ماک بار و اتک و پکهای و دهنطور و هزاره و تربیله روانه فرمودند *

و مصر طفر جنگ بهادر را بجهت تحصیل زر نذرانه ملک منکیوره نامزد ساختند - و خود بدولت و اقبال رهگرای صوبه ملتان گشته - از غایت معدلت مساکین آن ولایت را داد پزوهی کردند * جشن هولی از غایت کامرانی در آن سرزمین فرموده - کهن و مهین را غارو انشراح و توانگری بر رخ مالیدند *

شام سنگه پشاور را - که بنظامت آنجا برنواخته بودند - از داد خواهی خلائق غضبناک شده پا به زنجیر - و بعد از چنده موجب تضحیک نقیر و قطمیر فرمودند: [بیت]

بترس از آه مظلومان - که هنگام دعا کردن

اجابت از در حق بهر استقبال میآید

لاله سارن مل را بنظامت آنجا مقرر ساختند *

درین ایام چون از چنده بی بی چندکور اولین پوده نشین عفت

ها از باقی مشخص نموده^۱ - بند و بست بواقعی ساخته - بموجب ارشاد در لاهور حاضر شده - از خراج گوناگون و نوازشهای روز افزون مخصوص گشت *

سرکار والا بعد از جشن دسپره - بعزم پشاور رایت کشور کشائی برافراختند * مصرظفر جنگ بهادر احوال کشش و کوشش سپاه از خطه کشمیر برض نموده - تا دو ساله امان خواست * سرکار والا حرف او را واقعی نهاده - بخلعت ثمین اعزاز نمودند *

درین اثنا بعرض رسید که - دو گوهر اقبال از صدف اجلال بیش بهایر آمده اند - یعنی دو فرزند دولت مند بشبستان دولت رنگ افروز چهره هستی شدند * چون درین مدت پیهم فتح ملتان و کشمیر شده بود - یکی را بمالاننا سنگه و دویمی را بکشمیرا سنگه موسوم فرمودند * عطیات و خیرات را روز بازار شد * و حکم فرمودند که - در سیالکوٹ - که مولد خاص صاحبزادگان اقبال نشان است - جواهران بزدند - و بمساکین آن شهر دلجوئی ساختند *

سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و دیوان بهوانی داس از کشمیر برای پکهای و دپتور و قلعه در بند از پاینده خان مستخلص کفایت داده - در لاهور بعزایات حضور اقدس جائے تازه یافتند - گرم سنگه رنگه ننگیه در گذشت - پسرش را قلعه خیرآباد باز عزایت شد *

سرکار والا به ازائے نوازشات پیهم بسجده سری امرتسر جی جبهه افروز نیایش گشته - در عزایت و سخا باز فرموده - از فراخ حوصلگی از شخص هندوستانی حنّه بمقابلت بیست هزار روپیه خرید نموده -

¹ Sohan Lal p. 261 Vol. II. gives an approximate total of 69 lakhs of rupees.

راه اوکائے پشاور پیش گرفته - قندهار سر کردند - و از افغانه کسانیکه
مقید سلاسل سیاه چشمان کشمیر بودند - به تکلیف دل دیوانه خلع پوشش
سپاه ورزی کرده - بدوگان نشینی و شیوه رعیتگری مشغول شدند *

بیست و دوم ماه هجری کشمیر به تسخیر در آمد - ظفر جنگ بهادر
کوس شادمانی و ظفر و فتح بر نواخته - باهلاکاران احضار فرمود - و در
قلعه هائے کشمیر تپانه هائے سنگین نشستند و در شهر مغانی و
ندائے امان بر کشید - دلهائے مردم را - که از جور افغانه بجان آمده
بودند - قرین فرحت و آرام گشتند *

سرکار والا در راجوری حکم بشلک داده - قرین فتح و فیروزی -
سخاوت کنان و داد دهان - دیوان موتی رام را ناظم آن ولایت
خدا داد که :- بیت

تَبَارَكَ اللهُ از آن عرصه - که دیدن او

نگار بند خیالست و نقشبند ضمیر^۱

قرار داده خود بدولت دار السلطنت لاهور را مقرر کوکبه عز و
احتشام ساختند *

دیوان رام دیال از تحصیل ملتان یازده هزار روپیه زر نذرانه در
راجوری رسانید * حکم یافته - که بر قلعه مار رسیده - پسر زبر دست
خان مرزبان علاقه پنجمه را همراه گرفته - شرفیاب شد - دیوان موتی
رام را یازده هزار روپیه از لشکر سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و غیره
مقرر فرمودند *

ظفر جنگ بهادر بیردر پندت را بمقابله پنجاه و سه لکھ روپیه ملک
کشمیر را اجازه داده - و ده لکھ روپیه از شالداغ بجواهر مل - و لکھ

¹ This is a quotation from the famous *Qasida* of the Poet Fayzi in praise of Kashmir. See *Akbarnama Vol. III*, p. 543.

و نهال امید اعدا را از پا بر انداختند - تیر از خانه کمان بگوشه ها در
سراخ دوختن چاه کشان کمین - قبضه سهام پرتابی در عین سواد تلاش
مردم از سوار سر پیچیده کیس رنگین - ترازول کوه بصدمات سواران بلا
جوش آید "وَ اَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حَجَارَةً^۱" بگوش عالمیان میرسانید - و از
چاق چاق خنجر بهرام چرخ نشین متزلزل گردید *

جوانان شیر افکن و جلالت کیشان شمشیر زن از طوفی نمودار شده -
قاب سپاه اعدا را بر شگفتند - و دلاوران تهمتن تن و سنگهان صف شکن
نعره هوهو ها در گنبد سپهر انداخته - افغانان را از هم گذرانیده - سنان
در جگر شگافی بداندیشان - علم و سر رشته انتظام اعدا ناپایدار بر
هم شد - بغراز شور و غلغل دمار از مغز شیران بر آورده - بنیاد دیوار
بد خواهان بر افکند - و دشمنان غریق بحر فنا شده - بگور عدم افتادند -
خنجر را ابروی در همچشمان بهمرسید - و تیغ را جوهر جان شگافی
بمحور والا عرض گردید - و از آوازه نقاره هز بران را دم در گلو شکسته -
و از شور کرنای نهنگان بحر شهامت گوش دشمنان صم و کر گشته *

افغانه تاب حمله های رستمی سنگهان جانباز نیاورده - پشت
دادند * چون مبارزان شمشیر زن به پیاده پائی از نشیب و فراز جبال
مامور بودند - بگریختگان همپا نشده - در خیام - و افراس دست
غارت دراز کردند - قشون غلزنئی "اِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْقَوَى" بر خوانده -
یا جبار گویان - ظفر نصیب مقدمه الجیش ظفر جنگ بهادر یافته -
از قلعه مظفر آباد نیز پهلوتی نمودند *

جبار خان چون بخت خود را در ادبار و تردید و خداوند
کردگار را در حق خود جبار و یبَد یافت - معه بار و بغه خود شب شب

^۱ Quran XV. ۶۴.

که از غایت بغض منفذ کاروانی بسته - بر سر راه بخونریزی کسان
بیگناه نشسته بودند - از صدمه شمشیر سنگهان نصرت پڑوه در پیغوله
هائے متواری - و از لباس حیات عاری شده - پس پا شدند *

ظفر جنگ بهادر از کوه پیر پچنال در گذشته - اعلام نصرت بلند
گردانید - و ده هزار سوار بطریق کومک از سرکار والا نیز رسیده - و خود
بدولت در راجوری خیام حشمت بر افراخته - بداد مظلومین رسیدند *
راجہ رحیم خان را بعطائے یک زنجیر فیل و ساز طلا و اسب موعه زمین
و خلعت ثمین و جیفه سرافرازی دادند و برائے اعرخان حکم نافذ بنفاد
سید که - "او را دستگیر کرده - بکیفر کردار رسانند"

جدار خان ناظم کشمیر دوازده هزار سوار و پیاده همراه گرفته -
مستعد بجنگ برآمد - فوج از سنگهان از آب به پل بندی عابر میشد -
که با دو سه هزار سوار بسر وقت رسیده - شعله حرب و ذیوه طعن و
ضرب را مشتعل گردانید - غضنفران نیستان جلادت چون شیر شریه جنگ
را از خون اعدا رنگین ساختند - و تیغ یازان عرصه شوکت به سیفه صف
بر انداختند - از باب سیوف در جنگ آزمائی و دلوری داد تهور
دادند *

دشمنان سگ سیرت چون روباه سر بمغاک عدم نهادند - اصحاب
صفوف خون اعدائے ذلک را فرو ریختند - و سانساه جمعیت خصم
ناعبت اندیش را از هم برگسیختند و سپرها از زخم تیر چون سینه
عاشقان چاک - و طایر جانها بمنند مسلسل اسیر دام هلاک - از گرد
مشت گرز پشت اعدا مجروح - و قالب دشمنان از غایت خوف و
هراس بیروح - و از آوازه گلوله پرده گوشها دیده - بد خواهان ناکام را
جام تمنا بلب رسیده - بهادران شمشیرها گرفته صفوف جنگ بر آراستند -

دیوان رام دیال از دریائے تموس منتہض - و متصل قلعه شاهگده
 علاقه رکن الدوله صادق محمد خاں باستقامت اطراق نموده - یک لکھ
 و هفتاد هزار روپیہ معہ رسوم باز یافت کرده - بہ نواب شہنواز خاں
 منکیرہ پیغام ساختند - درین روزها شخصی عجایب بلخ و بخارا را
 پیشکش حضور ساخت - حضور پرنور او را بہ انعام یکہزار روپیہ بر
 نواختند - و اشیائے او را داخل توشیخانہ مصر بیلی رام نمودند *
 نود هزار روپیہ وصول و اسپ و لونگیڈائے ابریشمی و غیرہ تحایف گرفته -
 در حضور اقدس عرضداشتہ - بعنایات شاهنشاهی سرمایہ دولت و
 سعادت حصول کرده - بمراحم خسروانی مشمول گشتند - و نیز ارشاد
 فیض رشاد شرف اصدار یافت - "کہ روا رو از ملک منکودہ و ملتان و بہکر
 و از مراحل و منازل دشوار گذار عبور کردہ - باعزاز تمام در بہنبر
 شرف حضور دریابند" *

ظفر جنگ بہادر امر والا را ذریعہ کشایش ابواب مراد و ارشاد والا
 را موجب افتخار دانستہ - براجوری رسیدہ - شورشہ انداخت - کہ
 گنبد سپہر بیستون از جاے متزلزل شدہ - راجہ اغر خان گرم رو طریق
 فرار شدہ - بوادی ہزیمت شتافت - و توپخانہ را پیشتر برگماشتند -
 کہ نشیب و فراز جبال و وہاد بحدے بود - کہ پیک و ہم را از آن
 گذارہ متعذر میشد - تا بپائے تردد چہ رسد - راجہ رحیم اللہ خان
 برادرش ربیعہ اطاعت در گردن انداختہ - شرف قدمبوسی دریافت -
 قائم مقام برادرش شدہ - بخطاب راجگی اعزاز اندوخت *

ظفر جنگ بہادر از بہنبر و پوشانہ و بیرم گلہ عبور کردہ - بہ
 کرپوہ رتن پنچال ضارب سرادات فتح و اقبال شدہ - مخالفین بد مآل
 و اعدائے خستہ حال را جام امید از بادہ غم مالا مال ساخت - بعضے

پژوهان فوج بیبارگی خود را بر آسمان رسانیده - طرفه شورشی در گذرد
 اخضر انداختند - و در قتل و نهب و کذب و کوب قصور یافت *
 دکانیان بازارگانان بحوزة تاراج و دوکان جوهریان بحیطه یغما درآمد -
 برخی بقید اسار - و ناظم آنجا معه سه پسر مقتول - و هر دو پسرش
 بدست مؤتمنان والا گرفتار - و بنگاهش تمام و کمال دست فرسود جنود
 نصرت آمود - پس ماندگانش امان خواستند - داده سر بر افراختیم -
 نیزه گذاران ما همگی ملک را در تحت تصرف آورده - تهنیت
 نامه نوشتند - و استمالت بر عایا فرموده - کفاف بارامله و عجزه
 ساخته - بعزایات فراوان هر یک را توانگری دادیم *

”چون شوق گلگشت آن نمونه رضوان دلنشین از دیر باز بود -
 خود بنفس نفیس توجه میفرمایم - تا همگی ملک را از دیده گذرانیم -
 و نیایش ایزدی در آن سرزمین بجا آوریم *

مضرمضیر ما آن بود که - چون گلهای سنبل و غیمران و ارغوان
 و پیکان فتح ملتان شمام - فوحت بمشام جان و بسینه سرور و بدیده
 نور رسانیدند - آئین دوستی را طرح تازه نهاد آمد - میانجی
 رسید - و بر کوائف مطاع گردانید *

”چون در نشاء تعلق جز محبت و خلعت به از آن نشاء نداده
 اند - اگر در تاسیس محبت سابقه و تفصیص موانست لاهقه و
 انضباط آن مساعی جمیله رود - انبساط دیگر در خاطر اقدس ما نیست *
 بعضی حقایق - که محتاج بنوشتن نبودند - به خیر خواه با صفا رائے آند
 سنگه وکیل فهمانیده - معه تنسوقات اینجبهات روانه کردیم * امید - که
 قیل و قال مومنی الیه را بسمع رضا اصفا نموده - چمن محبت را از
 مطرات رسل و رسایل شگفته - در بل میداشته باشند *“

عسکران ظفر قرین - چون دالایان آخربین - بنائے پرداختند * شام -
 که صبح آن فتح ده اقبال فرخ اشتغال ما بود - چرخچیان چرخ فریب
 و یک تازان عرصه جنگ گروا گروا همه شب سیار و بیدار مانده - داد
 جلالت دادند *

و شیران شرزه و افغانان هرزه بسر پنجگه دلاوری جوق جوق باهم در
 آویختند - و بسیاری را پای همت از جا گذاشتند - و نسقچیان
 عرض دوست درباریدن و توانستن به قصور نه گرائیدند:
 بهر سو جوانان کار آزمائے
 بر آورد بیخ عدو را ز پای
 ز بس گورد برخاست سوه فلک
 زمین را نشانه نبود از سمک
 خرابی در آمد در آن مرز بوم
 که ایران بمثلش ندیده ز روم

غریو کوس روئین هلهله در چرخ نیامون انداخت * و شور
 تبیره لبیه هول در گردن شیر ساخت * مبارزان در تفنگ اندازی و
 جنگ افزائی پرداختند * درج و مغفر دلاوران در معرکه رزم که از رم
 را مکان علقا بود - بخاک افتاده - سرهای دلاوران چون گوه در
 صولجیل - قوایم نگاوران باد پا غلظان - کمرهای کمر بندان کشاده -
 افتاده * شوریکه تازان معرکه جل نزاری دمار از مغزهای جهانیل
 بر آورده * طایران بدشت و صحرا سر نهادند - منش خود را از
 جهان بردند *

صبح - که ترک خونی لباس با اسلحه سیف و سنان بر شبدیز
 فلک سوار شد - گردان گردن شکن و مبارزان شمشیر زن بر جستند - و
 بیک حمای ناچپهای آبدار بر سر نخوت زدگان بانگی ریختند - و حیل

جراغار بمصر دیوان چند و بیوانی داس و غیوہ بہادران استواری
 پذیرفت * شیر جگراں ہوانغار فیض خان و الہی بخش و کمون خان و
 سلطان محمود سد سکندری ساختند * و لہات شکاران التمش عبدالصمد
 خان و شیو پرشاد و منو خان ولولہ در چرخ ہفتمین انداختند - تیر
 دستان ہراول و عام افرازان عرصۂ قاب فتح سنگہ و قادر بخش و
 شیخ بساون در تن بہرام چرخ نشین زلزلہ کردند *

اڑحام گلولہ اندازی و انبوہ آتش بازی عوام را در رستخیز -
 و آن کمال انداختی - کہ غالباً قلعہ از جاے خود قلع شدہ باشد -
 و نشانے از غنیم و رعایاے شہر ناپدید * چون ہرانگیختی دخان و ققام
 بہ نشستگی میل نمودے - سبحان اللہ تعالیٰ و تبارک از دیدبانی
 یتانی داران جنگجو و پاسبانان ستیزہ رو - متانت آن حصار فلک انحصار
 آشکارا شدے - کہ آلاں کما گان برپا است - باز نایرہ نایرہ افروزان
 جنگ و حرب باشتعال در آمدے - و سیف زنان روئیں جسم و سنان
 افکنان دستان اسم بسر اندازی و خصم کشی اقبال کردندے *

اندرونیان نیز بہ توپ اندازی و خمپارہ بازی نیز تقصیرے نکردند * درین
 یورش شگرف شورش از درونی توپ اندازان توپ اندازی ظاہر گردید -
 کہ بہر ہدف - کہ انداختے - خالی نرفتے * بر گوہر اکلیل خلافت حملہ
 آوردند - نیرنگی اقبال ما آن خود کام را ناکام گردانید * پذیران درونیان
 آن بود - کہ در شہور عوام آن مگان را باستحصان خواہند داشت *

ہر گونه امداد سرب و باروت و گلولہ و غلہ متواتر و متوالی میساختیم
 مدت حرب و طعن و ضرب بہ پنجاہ کشید * خمپارہ زنان شیر توان و
 بنادیق اندازان بہمن توانان و اڑدہنتان بہرام صوات و اشجعان اسفندیار
 سطوت دیوار قلعہ را بدر درعہ در آوردند * و برہمونی قاعد اقبال ما سر

نقاشان مائی نژاد و نگار عطار، رقصان بهزاد استاد بود - بسیار شادمان شدیم *

آنکه شکوفه در عدم مراسله و شکایت در مسأله زبان خامه را تکلیف ده شده بود - بسیار مستحسن و محسن افتاد * دار و گیره که بهایم نهادن حارث پیکر - و دواب دوابان دیو وقر - گوش خنجر گذاران از در در - و جراران غضنفر فر - صم و کر ساخته - بگوش حقیقت نیوش آشنا شده باشد - که ناظم صوبه ملتان مدام هذگامه کجروی و خود ستائی را گومی داد - و حصن حصین و ارسلان متین را مایه خود کامی بر اندیشیده * هر چند واعظان دانشمند و صاحبان بیفش پیوند فرستاده - رهنمون آمدیم * لیکن گویائی عقل و عقل و مقال فضل و فضلا به روز خود ناقص و قطاس نهبه دم بریده - موزون ندیده - افسون و افسانه را نگاریده - دم نخوت و استعجاب زد *

راؤ مردان تهمتن تن - و شجاعت نشانل پشتوتن فن - و گزین فوج - بسر کردگی شاهزاده فرخ اختر - قریب سیصد سوار جبار خنجر گذار و سنیه عراده توپ غیغم دهان برق آهنگ بساعت فیض اشاعت - که اقاییدس مزاجان همدی دانش به ازان نشانی ندادند - روانه فرمودیم * در اندک فرصت بهائین آن فیروزه حصار ضارب سادات بخت وری شده - افغانان خود سر را از مرکب هستی انداخته - تارک شان را آویزه فتراک مردانگی ساختند - و چون از عالم سماوی سیاه ^۱ أَنْزَلَ اللَّهُ جُنُودًا أَمَرَ تَرَوُهَا غاشیه کش رکب ظفر انتساب ما بود - با همان فوج اندک طرح بسته شد *

^۱ Quran IX, 26.

«بعد از اختتام - و خشوران شهریاران معدلت پڑوه و پادشاهان
والا شکوه را بخلعت ان الله يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ مخلع ساخته - انتظام
این گنبد بے در تحویل فرموده * والا شانان کیوان مکن و ثری سالاران
ثریاشان حتی الامکان در نظم این نثر و ردیف این نسر همت گماشته -
رضوان جاویدی را مورت شدند * چنانچه اسامی سامی شان بر
الواح السنه پریشان ثبت * علی الخصوص نهمت داد سگال ما -
برخلاف فرمانروایان سلف و خلف - بر ضامائر قدسی سرائر صوری
صحنان معنوی بین چون مه و مهر هویدا - سطره ازان دفتر و
سطره ازان اکثر در سمع فیض جمع رسیده باشد» *

درین زمان خجستگی توامان روز یکشنبه پس از سه ساعت و سیزده
دقیقه - درے جهان افروز پرتو تجمل انداخت * صیت نوروزی
عالیه را در نشاط گرفت - و هوائ خورمی مزاج برنائی آورد *
وضیع و بزرگ مایه عشرت اندوخت * کهن روزگار را نوی در رسید -
ایزدی عنایت را در باز شد * زمین بارآستگی بر نشست - و آسمان
بمشاطگی برخاست * پڑموده گیتی بتازه روئی گرائید - جهان از دم
صبح بهار نسیم صبحگاهی جوانی انبساط در سر آورد - بخلاف چرخ دوار
که هر ساعت تازه گردش بر رو آورد - و ارضیان را بآن نوشعبدگی پریشان
سازد - و دل فیض منزل را به آرائش نهاده - با برگ یگانگی بهار
از خزان نشناخته - اورنگ سلطنت آهنگ را از قدوم فرحت لزوم
خود پیراستگی بخشیدیم - هشتم سال از دور دوم فرخی آورد *

در هنگام چنین آرائش و در آوان چنان پیرایش فرستاده آن دولت -
که از محرمان خاوندده خاص الخاص بود - بصحیفه یگانگی آمود و
مسموقه یکدلی شهود دولت بار اندوخت * از مطالعه آن نقش

و بر طبق فرمان سرکار والا استانی منخدمی و مطاعی مولوی احمد بخش چشتی لاهوری^۱ - که از احفاد زهد الانبیا خواجۀ فرید شکر گنج مسعود اجود هندی رُوحِ اللہ رُوحہ - وَ عَرَفَ اللہَ فِی الْغُرُوسِ فَتُوحہ - و از ندائے مولوی غیاء الحق چشتی اورنگ آبادی ثم لاهوری در لاهور موجب فخر خاندان ها میباشند - و خدمت تربیت نقیر و قلمیر این خاندان بسر پرستی ذات اقدس ایشان تعلق دارد - نامۀ نامی را در عمر چهارده سالگی بر نگاشته - رسامان بهزاد رقم نقاشان نرگسین قلم را رنگین نسخه از نگار خانۀ چین بیاد داده - و بعنایات خاقانی سرافراز و بجاگیر و خلعت ممتاز گشتند *

چنانچه در صفائے صدر این معنی بخارش قام سوانح نگار صورت انکشاف پذیرفته * چون خالی از دقتی و رقتی نبود - بعینه برائے بادگار مرقوم کلک وقائع سلک میگردد :-

بیمنتی را الوف نیایش و بے صفتی را صفوف ستایش - که گوناگون انام را بصد هزاران انعام بل انعام را نیز مرفه الحال و فارغ البال داشته - و دارد - و اوضاع این کارخانۀ بوقلمون بگوناگون شیون مختلف گردانیده - مایل پراگنده بر نعمائے نعمتش نازان - و نعل بيشمار بر آلائے عظمتش خرامان *

¹ Maulvi Ahmad B khsh Chishti, better known by his poetical *nom de plume* as Maulvi Yakdil was a talented writer. He has left behind him a manuscript diary in 20 volumes which is full of interesting events relating to the history of the Punjab between A.D. 1819 and A.D. 1860. This valuable manuscript is preserved intact with Maulvi Hamid Ali Chishti the grandson of the author. For fuller description of its contents see pp. 82-87 of the Journal of the Panjab Historical Society Vol. VI No. 2.

باب بیست و دوم

1819 A.D. وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و شش -

مطابق سال یک هزار و دوصد و سی -

در بیان فتح کشمیر

جنت نظیر *

چون ایزد بیچون خواهد - که خلق ببلای عظیم گرفتار آمده را
امن بخشد - و جباری قوم ظالم را پر و بال بشکند - اول خلق را
دشمن آن قوم سازد - و بعد از آن بکیفر کردار نشانده - شیشه جمعیتش
را بسنگ تفرقه اندازد * تا بیخود شده - دست از دامن خلائق فروهد -
و اینها در ظلال صاحب افسری پرورش یابند *

چون همیشه سرکار والا منتہز فرصت بوده - بعزم تسخیر کشمیر
رائے ملک آراے را تصمیم میبخشیدند - که تا ساکنین آن ولایت را -
که لب شال درین بیست سال چون پسته از زعفران^۱ زار کشمیر بخندہ
آشنا نشده - بر فاء حال بر نواخته آید *

عظیم خان با کنوز بیشمار و خزاین لا تحصی و لاتعداد وارد خراسان
و جبار خان به نیابت تعیین * اما از سطوت اقبال سرکار والا هراسان
شده - طریق مسالمت پیروی * چون خرابی آن ولایت را هنوز
حساب باقی بود - کمیت قلم حقیقت رقم در مضمار آن پیائے سر
خواهد شتافت *

رائے آفند سنگھ وکیل را باخبر شاهجهان آباد باز متعهد نموده -
فرستاده * لیک صاحب بہادر را بجواب نامے نامی همراه فرمودند *

1. See also page 169, foot-note: Cunningham's "History of the Sikhs" ed. by H. L. O. Garrett, 1918.

داشته - خود معه چهار کروز روپیه زر نقد کشمیر سوائے پشمینه و آلات و ادوات - بدهانه ملاقات برادر خود دوست محمد خان روانه کابلستان و آن نواحی گردید *

سرکار والا موقع یافته - بصواب دید بیر در پندت ظفر جنگ بهادر را مقدمه الجیش نموده - حکم تسخیر کشمیر داده - تمامی عساکر نصرت پیوند را حکم باطاعتش ساختند * و خود بنفس نفیس در وزیر آباد خیام اقبال برافراشته - امید وار لطیفه غیبی شدند *

---

1. Pandit Bir Dar was an influential Hindu Officer in the service of Jabbar Khan. Having been ill treated by his Afghan master he secretly escaped from Kashmir and repaired to the Court of Ranjit Singh. With his local knowledge and influence the Pandit proved a source of help to the Maharaja in the conquest of Kashmir and was rewarded for his services by receiving the lucrative job of a contractor or farmer of the revenues of Kashmir.

جهانداد خان - جریده از آمد آمد دوست محمد خان - گریخته -
وارد هرات گردید - آلهی بخش کمیدان را بقاعه ملتان تعیناتے شد *
و رام سنگه بیه را - که با تالیقی صاحبزاده بلند اقبال کنور گهرک سنگه
جی ممتاز بود - محبوس فرموده - پنجاه هزار روپیه تالان گرفتند *
اگرچه پدرش سپهدار میرزا امانی بوده - اما سوائے این ازو نه برآمده *
از آنجا کوچ کنال غسل سری کٹاس فرموده - روا رو بدارالسلطنت
لاهور تشریف آورده - صہبائے عیش در جام مراد ریختند * مصر
ظفر جنگ بہادر دوصد اسپ مادہ و مبلغ کثیر از زمینداران بار گرفته -
اعزاز یافت - و فتح سنگه اہلووالیہ چہل ہزار روپیہ نقد گذرانیدہ -
رخصت گرفت - و بدیوان رام دیال حکیم مبرم رسید کہ - بچہ
نذرانہ بہاولیہ و منکیریہ روانہ شود *

دیوان در راہ از ہرکسے نذرانہ گرفته - داخل خزانہ عامرہ ساخت
چون بملتان رسید - خبر شاہ شجاع الملک انتشار یافت کہ : ”پیش
صادق محمد خان رسیدہ - و از آنجا در دیرہ غازی خان آمدہ - ترتیب
افواج نمودہ - کہ از سبب نبودن پادشاہ در خراسان خود را پادشاہ
سازد * “ بہر کیف در پشاور رسیدہ - بقدوبست نمودہ *

محمد عظیم خان از کشمیر و دوست محمد خان از کابل بسر او
آمدند * جنگے عظیم پیوست * چون شاہ را ادبار از روز ازل مُرْتَم
جبین است - از قضا آنش در بارونخانہ شاہ افتاد * ہمہ سپاہ سوختہ
شدہ * چون محمد عظیم خان بر سر او ریخت - شاہ گریز کردہ -
خود درۂ خیبر خزیدہ - بخشر خانہ خود در آمد - و چندے آنجا
بودہ - بسبیل اخٹا برآمدہ - از راہ بہاولپور روانہ لودھیانہ گردید *

محمد عظیم خان نیابت نظامت صوبہ کشمیر بجبار خان بحال

ذگهای آن جماعت سفاک بر سرش ریخته * اول در هر دو چشمش
میل نیل کشیده - از بصر بصیرت عاطل نموده - بعد ازان از دست
و پا عاری ساخته - بشد ید اُعتاب واصل آنجهان ساختند *

سرکار والا حکم بشاک داده - از غایت سرور در عین طوفان و طغیان
به بخت آزمائی فیل بدریاء ذخار اُتک انداختند * از سطوت اقبال
فیلاب پایاب شد * حکم بمرور فوج داده - بابا بیدی معتبره را در
افغانیه فرستاده - از تَمرد مانع آمدند * افغانان از غایت بیراه روی باو
از در دیگر در آمده - او را از جان کشتند * ازین معنی غضب
پادشاهی برق قهرمانی را بدرخش آورده - خرمن هستی شان پاک
بسوخت *

بعد ازان در شهر پشاور رسیده - آن حوالی را از دوست محمد
خان و برادرانش خالی یافتند * بیست و پنج هزار رویه از ارباب آنجا
گرفته - شهر را آمان داده - جهانداد خان وزیر خیلی برادر عطا
محمد خان را - که نظامت کشمیر داشت - به نظامت پشاور بر
نواخته - و بالای حصار را آتش داده - اندک پنداش پنجاب را بر
روئے کار آوردند - و چارده ضرب توپ را متصرف شده - باین روی
آب رجع القهقری فرمودند *

حکما سنگه چمنی را به تکلیف یک لکه و سی هزار رویه گرفتار
نموده - بعد ازان بشرط ادائے زر سرافراز فرمودند * یک لکه رویه
سوائے آن از گرد و پیش مقرر ساختند - و یک لکه رویه از سرداران
که از هنگام عبور تن دزدی بکار برده - اسپانرا در دریا نینداختند -
وصول گردید *

دیساً سنگه مجیئیه معہ نانک چند چوپڑہ اجازت تحصیل زر نذرانہ از
راجہائے کوهی یافت *

آنند سنگه وکیل متعینہ شافعہان آباد - معہ نامہ یکجہتی آمیز
لیک صاحب بہادر - مشعر بر شکایت عدم ارسال نامجات یکجہتی انگیز -
حاضر شدہ - بہ انعام یک زنجیر فیل و خاعت ہفت پارچہ سرافرازی
اندوخت * عساکر نصرت مآثر را حکم دیرہ آنروے آب راوی متصل
شاہدرہ بہ نفل رسید * چنانکہ شکار افغان برب اٹک بزارس خیام
دولت بر افراشتہ - در نہاد ناظم کشمیر و پشاور سخت زلزہ انداختند *

راجہ پونچہ و راجہ راجوری نیز حاضر شدند * پیشکشہائے عجیب
و غریب گذرانیدند - کہ وزیر فتح خان آنطرف ایران را دست و بازوے
خود نمودہ - در ولایات کابلستان و قندہار گشت میکرد - کہ باز
گذارش بطرف ہرات افتاد * شاہزادہ کامران - با وصف شاہزادگی از
در اطاعت در آمدہ - باقسام مغازل وزیر را بران آورد - کہ بمذلول
”وَالْوَدِيعُتُ لِكِرَاعٍ بِكِرَاعٍ فَمِی كِرَاعٍ لَّاحِبَبْتُ“ باجابت دعوت
”قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ عَرَّشُ اللَّهِ تَعَالَى“ را طواف نماید *

وزیر اگرچہ سخت پیمان گسل و عہد شکن واقع شدہ بود - اما
بیادی بگسلد زنجیر تدبیر اعمال قبیحہ اش بمغاد اَعْمَلُمَنَا عَمَلُنَا بہ
کیفر نشستہ * او را بر آن آوردند - کہ شاہزادہ کامران از در آشتی
در آید *

چون بچاہ کن را چاہ در پیش گفتہ اند - شاہزادہ کامران چار صد
گرد بہمن توان را در ایوان متواری کردہ - بیرون آن بساط ضیافت از
اطعمہ گوناگون چیدہ بود * فدویانہ باستقبال پرداختہ - بر سفرہ جا داد

بحفاظت شجاع آباد وا گذاشته - معهه جمیع سرداران مصر مظفر جنگ
بپادشاه شرف قدمبوسی حضور والا اندوخت *

چون افواه عام والحق که خالی از راستی نه که: "مال کروڑ ها
غارت یافت" - و عرضهای متواتر شد که: "عساکر نصرت ماثرا پروای
نوکوی نموده - تابجان نزاری چه رسد؟" حکم شد که: "مال سرکار
والا را هرکس که بیغما آورده باشد - باز دهد - و در صورت توقف -
چون مرتکب امر شفیع شده - سزاوار دار خواهد بود * " همگی
کمیدانان پلاتن و جمعداران و اجتیلان^۱ و صوبه داران و گوله اندازان و
سنگریان و راجپوتان هرچه که غارت کردند - از جواهر و مروارید غلطان و
افشقه فراوان - که قریب پنچ لکھه روپیه زر باشد - بحضور گذرانیدند *

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان شرف ملازمت حضور والا دریافتند -
از تواضع سرکار والا ریش و بروت خود را تاب دادند * اما غافل از آنکه
هنوز فلک بر سر جنگ است - حتی که امروز بروز جد بزرگوار خود
زاهد خان - که شتران کرایگی و سه لکھه دام جاگیر داشت - و در
اوراق سبق مفصلاً سمت گذارش یافت - نشسته در حویلی کلان بود
و باش نموده - بخوبی گذران میسازند *

سرکار والا برای ترمیم خندق قاعه ملتان سیصد روپیه یومی مقرر
نموده - دیوان سکه دیال را به نظامت آنجا بر نواختند *

بعرض رسید که - نهال سکه اتاری واه و جوده سکه سوزبانواله و
سردار جوده سکه کلسی بعلت هوای سموم در گذشتند * امیر سکه
و غیره را بجای پدران شان بخلمت سرافرازی مخراج ساختند - و سردار

¹ Plural. Urdu form of the word Adjutant.

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان گریخته - الامان گویان - در
 دیره موتی رام جا گزیدند - و صلاح داده - مامون شدند * دیوان
 موتی رام هر چند به مصر ظفر جنگ بهادر در باب امن و آمان شهریان
 سخن رانده - مُصَرّ و مُسْتَبَدّ گردید * لیکن مشار الیه نظر بر شورش
 افغانان سخت بیرحمی ها را داد داده - آه کرد که نیافت - بجایگاه
 خود مذکور آن کرده خواهد شد *

درین زد و کشت بسیاری از فوج مخالف برکاب آقا ملتزم - روانه
 آنجهان شده - شرط نمک از واجبات دانسته - درجه شهادت یافتند *
 ششصد کس افغانان - که بآب یخ پرورد خوگیر و خانه نشینی اختیار
 کرده بودند - از هیبت جان بیرون نیامده - بابلان گدایان در یوزه گر
 شتافتند - و منازل منعمان عظیم الشان آن یوم چون خانه چغد ویران
 و معدوم گردید :

آن قصر که بر چرخ همیزد پیلو بر درگاه آن شهبان نهادند و
 دیدم که برکنگه اش فاخته بنشسته همیگفت که کوکو کوکو
 از مردم تاراجی درست رویه و جواهر و سلاح قریب دو لکبه رویه
 فراهم شده - و از قلعه شجاع آباد بیست هزار رویه را ظرف نقره و پارچه
 آبریشمی و غیره بضبط در آمد * و پنج ضرب توپ داخل معسکر دولت
 و اقبال گشت - و توپ کلان داخل قلعه ملتان شد - و ذخیره بسیار
 در قلعه جمع نموده - و بند و بست و دلاهای شهریان کرده *

اول ماه هات حسب الحکم سرکار والا ششصد سپاهی بحفاظت قلعه
 مامور - و سردار دل سنگه نهپونه و سردار جوده سنگه کلسی و سردار
 دیوا سنگه دوآبه والا - بسرکردگی متعین ساخته * هر دو پاتن نجیبان

قدمی دست کوشش باز نداشتند - و اندرونیان نیز خود را قابل
حیات ندانسته - خون فوج گورو گویند سنگه را بر خود حلال دانستند *
و از بیجااست - که بتاخت و تاراج مبتلا شده - روانه کشور عدم
گشتند -

چو زلف بتان شد مسلسل کمند غریب ز کوس شجاعت بلند
یلان گشته سر باز و شمشیر زن نموده عیال جوهر خویشتن
به پولاد پوشی عام آمدند برستم قدم بر قدم آمدند
نفیر نهنگان در آن کارزار بر آورده از مغز شیران دمار
دران رزم سنگهان پولاد پوش بروز و غا پر دل و سخت کوش
قبائے حیات اندران دار و گیر گرفت اتو از زخم شمشیر و تیر
سادهو سنگه نهنگ دریای و غا از مقربان بارگاه صاحبزاده کنور کهترک
سنگه جی بهادر آداب بجا آورده - بجان نثاری رخصت یافت *
اما بهتر جهان صعود از آسمان نردبان آدْ خُلُو نیهائے نزول شد - که دفعهٔ
بر سر دیوار قلعه جسته دست تارا جی بر کشادند *

نواب مظفر خان مسلح - معه شهنواز خان - که پسرش عبدالمجید
خان با راقم السطور نسبت هم دبستانی دارد و در علم و ادب بر اجداد
خویش میفزاید - برآمده - بآرزوی شهادت رنگین پیرهنی در بر کرده -
جوهر تیغ بازی را آشکارا گردانید * اما معه در پسر خود بخاک نیستی
غلطیده - به نوابی آن جهان برآسود *

چون از سرکار صاحب زادهٔ بنند اقبال حکم تاراج و قتل عام شد -
خاندانها با خاک برابر گشتند - و سوداگران امصار لداس در یوزه گری
پوشیدند * هریکے از نقیر و قطمیر عساکرهٔ منصوره بمالداری انگشت
نمائه عالم گردید - و دولتخانهٔ مظفر خان سر بسته به یغما در آمد *

سخن آنها را قبول نکرد * هر چند برای پرورش نواب از سرکار والا نیز وعدها بمیان آمد - اما خلاص کردن قلعه منحصر بر الوداع خویش نمود *

آخر در حیص بیص دوازده روز مفتضی شد - و حالت بر غربا و مساکین - که در قلعه ساکن بوده - ابتر گردید * افغانیه نیز دست تهور بر آورده - در توپ انداختن و شمشیر بازی کردن قصور نکردند *

چون از سرکار والا بنام مصر دیوان چند "خطاب ظفر جنگ بهادر" صادر شد - و تمامی لشکر ظفر اثر را حکم بفرمان برادریش رسید - مصر مظفر جنگ بهادر همه سرداران را طاب داشته - فرمان داد - که "داخل خندق شده - از دهور کوت بگذرند" * چون همه ها داخل خندق شدند - خندق را پا شکست * بسیاری را پیمانۀ حیات لبالب آمد *

نتهوسنگه کمیدان و فتح سنگه دت هر دو معه برادر خود جان نثار شدند * بهادران حمله ور از دهور کوت گذشته - بسیاری را از مخالفین بچیقلشاه گردانه و آویزشاه رستمانه از پا در آوردند * و نوعی بتیر و تفنگ پرداخته - اعدا را هدف ناکامی ساختند - که دارالامان ملتان در الحداث گردید *

چون قلعه ملتان ضرب المثل روزگار - و در بالندی غیرت ده این فیروزه حصار است - هژبران بلا جوش و مبارزان دریا خروش در جان نثاری و سر دادن اضراب اتواب خبر از خود نگرفته - بسیفی صفی برهمزده - چون سمندر خود را در آتش افکنده از نقب دود از نهاد قلعیان بر آوردند * جنگی واقع شده - که تا مرور روزگار از آن تذکار خواهد بود *

سپاه نصرت شعار در دلیری و دلاوری حق نمک بجا آورد - در ثابت

احمد شاه درانی گفت که: «حالا سزای تو چیست؟» گفته که: «اگر تاجری - بفروش! و اگر قصابی - دبکش! - و اگر پادشاهی - بنوار!» گفت: اگر من بدست تو آمدم - «بحال من چه تجویز میدی؟» گفت: * «باختیار خود نبودم - در عالم مجبوری نمکحلالی اقتضای آن می نمود که - شاه را در پنجره آهن نشانده روانه شاهجهان آباد می کردم.» *

شاه بر راست گوئی او غشی کرده - بفرزندى بر نواخت - و قریب یک کروڑ روپیه تحصیل کرده - روانه شاهجهان آباد گشت * و از آنجا بنصرت و فیروزی مراجعت نموده - شجاع خان را نواب ساخته - روانه ملتان کرده - و چون احمد شاه در گذشت - تیمور شاه مالک سلطنت شد - و حاجی مظفر خان در حکمرانی نوابی یافت *

خود مظفرخان مرد نیک ذات و خوش لقا و شهادت طلب و عادل و بذل و حاجی و غازی و متقی بوده - و از آنجاست - که شهادت و نیک نامیش روزی گشت * اما افغانیه که همراهش بودند - همه قطاع الطریق و زانی - که روزانه در هتک شرفا میکوشیدند و شبانه خون ناحق را شیر مادر میدانستند - چها که نکردند! سرافراز خان پورش وایعهد بود - در ادای معامله سرکار والا تن در نمیداد - و اطاعت از قرار واقعی نمینمود *

چون عساکر فیروزی پیکر سرکار والا تسخیر قلعه ملتان نمود - و پیغام گذاران گلوله ترپ و تغذگ بسمع قلعگیان آیه آئین المفسر رسانیدند - افغانان - که اندرون قلعه در عیش و عشرت افتاده بودند - هر چند نواب را بر سر فرمال پذیرى آوردند - اما نواب طالب شهادت شده -

یافتند * محمد شاه پادشاه - حینیکه این خبر شنیدند - این بیت
هندی بدیده بر زبان آوردند :-

بن جنکے همکو نیند نہ آتی تھی سو گئے

جو دیکہ همکو هندستے تھے آخر کو رو گئے

آخر میر معین الملک بہادر حملہ ہاے گردانہ و جنگہاے رستمناہ
کرده - مخالف را از پیش برداشت * و از دریاے ستلج عبور داده
رستم هند خطاب از مرشد زاده آفاق حاصل کرد * میر معین الملک نعش
والد بزرگوار را روانہ شاہجہان آباد نموده - بخلعنہاے ثمین و اندوخته
ہاے عمر فراوان بہ نظامت لاہور و ملتان رخصت یافت *

و احمد شاه درانی از راہ ملتان روانہ کابل گشت * درین اثنا
زاهد خان ملتانی نیز شرف ملازمت او دریافته - احوال خود را ظاہر
و پسر خود شجاع خان را حاضر نمود * چند اسپ و شتر پیشکش
نموده - بہ رهنمائی در چنین مقدمہ پیش آمده - باظہار افغانی و
تلاوہ آن خود را ابدالی در سلک آن گروہ انسلک داده - برعدہ
نظامت ملتان خورسندی یافت *

و چون محمد شاه پادشاه جہان فانی را پدرود نموده - خوش بر
آسودند : «ہاے رفت از جہان محمد شاه» نکته سنجان تاریخ وصال
یافتند - و احمد شاه پادشاه در شاہجہان آباد جلوس اقبال نمود *

نظر بر ضعف احمد شاه پادشاه احمد شاه درانی بر سر دارالسلطنت
تاخت آورده - میر معین الملک را بجان آورد * چون در جنگ
فیروزی بنامش آمد - میر معین الملک متصل نخاس بیرون حصار
دارالسلطنت لاہور - حینے کہ احمد شاه درانی بر سر مسجد تاج
جہانگیری بر سر داشت - حاضر شد - و ایستادہ ماند *

دنیاست عجب مرقع رنگیده *

چون بزراهد خان نظامت دارالامان ملتان اختصاص پذیرفت -
بعد چندی از سبب کسالت طبعش نیابت نظامت آنجا بخواجه اسحق
خان انتقال یافت *

درین کشمکش احمد خان ابدالی زرهائے سنده و اموال کابل را -
که بجهت نادر شاه میبردند - تارت کرده - سکه و خطبه بنام خود
نموده - احمد شاه پادشاه در دران شد * و قندهار را احمد شاهى نام
بر نهاده - بسوی همد گسیل کرده - شهنواز خان را بر باد نموده - بر
دار السلطنت لاهور دست یافت *

بعسن سعی میر مومن خان بخاری و دیوان لکھپت رائے و دیوان
صورت سنگه شهر در امن و امان ماند - و نیز میر مومن خان - که
نیابت نظامت از نواب قمرالدین خان چین بهادر داشت - و نواب
شهنواز خان او را بحسد محبوس داشته بود - و آنچنان سردار عظیم
الشان در قید بتسلیم میگردانید - خلاص یافت * اما بمجرد خلاصی
آنچه بخاطرش گذشته - دشمنی مشتے ضعفا بوده - که سی لکه روپیه
نقد گذرانیده - خلیق را در امان داشت *

احمد شاه از آنجا حرکت کرده - سرهند را مقرر کوکبه افغانی
نمود * نواب قمرالدین خان از جانب محمد شاه بسر عسکری مرشد
زاده آفاق احمد شاه نیز وارد سرهند گشت *

چون تلاقی فرقی واقع شد - نواب قمرالدین خان در آن زمانه -
که بوظایف یاد حق مواظبت داشت - بضرب گلوله جان بحق سپرد *
تاریخ: «آه! وزیر الممالک بهادر شهید گردید» - و دهلی خراب شده -
و قمر عالم رفت - و هائے نواب قمرالدین خان - تاریخ وصالش

منه آى طفل اشك از خانه چشم قدم بيرون

كه ميآيند مردم زاده ها از خانه كم بيرون

براي بقاء تقوى نيابت نظامت ملتان بخدمت گذاشتم - وسعي
بكار بردم - تا از سركار نواب صاحب اين امر خطير باو مفوض شده - و
از پيشگاه خلافت نيز حسب العرض وزير الممالك خلعت و شمشير و
فيل مرحمت گشته * همان روز براي ادائه شكر بخانه ام آمد *

بتقريري منكور قالين ملتان - كه كمتر از ولايت نميشود - بزبان
يكی از ياران حلقه مجاس گذشت * خان مرقوم گفت : باصل كار
تقيد بايد نمود - كه طول و عرض هر مكن - كه قالب [قالين ؟] آن
مطلوب باشد - نوشته بدهند - تا بموجب آن قالينها نفيس و
تحفه فرش تيار كرده - مرسل داشته شود * ملتفت بجواب نشدم *
باز اعاده كرد * گفتم : مخدوم ! اين حرف اين همه طول و عرض
نميخواهد * از هر قسم كه خواهند فرستاد - خواهم نگهداشت - و اگر
نخواهند فرستاد - محصل نخواهم گذاشت * اگرچه در عالم دوستيها
محصل گماشتن هم مضائقه ندارد - ليكن ميدانم كه اينجا تحصيل
حاصل است *

قصه مختصر - چون خدام خان عاليشان بماتان رسيدند - و بازار
نواب نامدار سلامت - و نذر دولت گرم گرديد - از آواز كوس دولت و
كامراني بمرتبه دماغش مختل گشت - كه سر و سودائه تحرير و
ترسيل مكاتيبش هم نماند - تا بخوبيهايه ديگر چه رسد * اگرچه اين همه
از جا رفتنش بتحريك وكالت پناه بوده - ليكن اگر بهره از آدميت
ميداشت - چرا بر حراش تمل نمي نمود * حاصل كلام كه : ع -

از همان روز در اصلاح این مقدمه سعی گماشتم * تمهیدیکه بایست بود
بعرض نواب صاحب رسانیده - اجازت بطور خود بودنش حاصل کردم *

روزه بخانه فقیر - که اکثره میآمد - وارد شده - ملتجی
گشت که - چون نمیتوانم بار اخراجات شاهجهان آباد کشید - اگر
بنقریب مختصرکاره رخصت وطن حاصل شود - کمال آرزوست -
و البرخصت فقط نیز راضیم *

گفتم : «اگر نیابت نظامت ملتان از جناب نواب صاحب برای
شما گرفته شود - باین امتیاز و آبرو رفتن شما بوطن صورت بندد -
چون است»

همین که این حرف بر زبانم گذشت - این بابا را انتعاش دست
داد * نزدیک بود که غشی کند * بعد از آن که بخود آمد - گفت :
اگر آدم زاده خواهم بود - تا دم واپسین این احسان را فراموش نخواهم
نمود * و معهذا امر نیابت برای بیت از برایم خواهم بود - و اگر
نه همگی نقیر و قطمیر آن تعلق بسرکار خواهد داشت *

ازین عالم خبرها گفت - و ازین نوع اقسام مواعید بمیلان آورد
و درین باب مبالغه را از حد گذرانید * بخاطر آوردم که : خدا خیر
کند ! آنچه از اندازه گفتگویش پیدا است - بابای مزوره
است - که قولش با فعلش موافق نیست * چه از کلمات میرزا عزیز
مخاطب باعظم خان - که کوکه اکبر شاه است : — که شخصه حرفه
گفت - دانستم که واقعی است * چون مبالغه کرد - در شبهه افتادم
هرگاه قسم خورد - یقین شد که دروغ میگوید * و اعظم خان - که
مدتی ناظم احمد آباد گجرات بوده - طبع خوش داشت و این بیت
آزوست : —

ایں سوانح را نیز مرقوم کلک اخبار نموده - حواله خامه نیاز ختامه
میگرداند: —

چون زاهد خان افغان ابدالی تاجر ساکن قدیم دارالامان ملتان بر
روے کار آورده و نمک پرورده نواب سیف الدوله عبدالصمد خان مغفور
و مرحوم در لاهور مقید شده - و از حبس گریخته - روانه حضور
پرنور شد - و احوالش از معروضه نواب اعز الدوله شهنواز خان به
وزیر الممالک نواب قمرالدین خان چین بهادر مکشوف کرده - مبلغ
کلی بر ذمه اش واجب الاداست * کار پردازان مامور شوند - که بمجرد
رسیدنش مقید سازند * بعد یکچند که خان مذکور بسرای نریله رسید -
و این معنی زبانی جواسیس معروض گردید - سرهنگان سوکار ناگهان
بسر وقتش رسیده - بدر دولت حاضر کردند * از توقعاتیکه خان مذکور
بعد رسیدن بحضور داشت - یک قام مایوس - و باز محبوس شد —
بیت —

نشد که از سر ما فتنه دست بردارد

بهر دیار که رفتیم آسمان پیدااست

روزی زبانی سهجا نند وکیل مزور و مختل خود - که بآن جفت
و بروت گوئی دو هزار پايه است - با هم بر سر پوخاش و یاد و
چاپاسه ایست - بایک دیگر در تلاش پیغامیکه - بالاحاج تمام در باب
رهائی و نجات خود از آن تنگناهای وحشت افزا - براقم السطور فرستاد *
چون از وقت پدر از خودم بود - و نام خدا این جوان هم هیچ پایه کمی
از پدر ندارد - بلکه قدم بر قدمش میگذارد - پیغام او را بحضور دل
شنیده - گفتم که: «یار عزیز چون تو بمبالغه میگوئی - بمقدور خود
را مقصر نخواهم داشت - پیشتر موافقت تقدیر با تدبیر شرط است»

ذکر: خان متوجه عالم قدسی گردید (ج): "هائے ذکر یا خان کوچ کرد"
تاریخش آمد *

و نیز نادر شاه - بعد از فتح خوارزم و بخارا و صلح سلطان روم -
بدست مالیکولیا گرفتار شده - چشم و لبهید از حدقه بر آورده - بصلاح
ارکان دولت پیمانۀ حیاتش از دم شمشیر پر خون - و بعد از روز خور
سوم وفات خود از دست غلامی در پرده شب مدفون گردید *

کدورتیکه از مقبول شدن ذکر یا خان بهادر بجناب نادری - در خاطر
محمد شاهی قرار یافته بود - اصلاً غلامی سه پشته محمد شهنواز خان
را منظور نداشته - بر سر اعتزال نشستند - در سرزمین پنجاب در میان
یحیی خان و شهنواز خان کدورت مال و تقسیم آن خاطر ها را مکرر
گردانید *

و نیز شهنواز خان زاهد خان ابدالی را از ملتان طلب کرده -
محبوس گذاشت - چون از سر حساب مبالغ خطیر بدمه اش بر میآمد -
از دست نشستن نقش نظامت شهنواز خان حق نمکی منظور نداشته -
بر شوت نگهبانی چند شب فرار کرده - در چند روز بشاهجهان آباد
پیوست - و آنجا پیش هر یکی از مالداری شاهنواز خان سخن رانده -
نظر انداخته امراء و اهلایان دربار گردید *

چون در قید سخت بحالت بینوائی گرفتار شد - پیش آنند رام -
که بمخاص باشی بمقابله مخاص کاشی اشتباه دارد - و در نظم و نثر
در عهد خود بمیر شرف الدین بزم سراج الدین خان آرزو محفلها گرم
داشت - وکیل معتبر نواب ذکر یا خان بهادر بوده است - دقیقه از
عجز و الحاح فرو نگذاشت - چنانچه باشی مذکور در وقایع عمری خود

کرده - هنگامیکه روانه شاهجان آباد میشد - سفارش نامه ها همراه برد -
تا کارهای نواب را ساخته - و تعارف دربار بهم رسانیده - بر میگشت *

چون آفتاب زندگانی نواب سیف الدوله عبدالصمد خان بهادر بمغرب
فدا فرو رفت - هر یک از متوسلان رجوع بدربار نواب اعزالدوله آورد *
زاهد خان ابدالی تاریخ وفاتش را - از آنجا که طبع وقادے داشت -
بنظر حضار اعزالدوله گذرانید : ح "صمد مانند - عبدالصمد خان مانند"
خلف رشید - از آنجا که پدر را مرده نام نهند - از غایت رقت و مال
بر چشم گذاشته - سخت به هاله هاله گریستند - و معارف آگاه محمد
آفرین لاهوری و مولوی ضیاء الحق اورنگ آبادی جد اکبر
اوستادی مولوی احمد بخش چشتی و محمد امین پور فیض الله
نیایش سیالکوٹی و میر مؤمن خان و میر نعمت خان بخاری و دیوان
صورت سنگه لاهوری - که هر یک طبع عالی داشتند - بموقع صحبت
برسرایدند *

چنانچه بعد از چند روز تا تقرر نظامت از جناب محمد شاهی زاهد
خان را خلعت داده - به نیابت نظامت پر نواختند - چون چند
مدت بریں بگذشت و شورش نادری بر زمین هندوستان سخت ولوله
انداخت - و نقش صحبت اعزالدوله بجناب نادری درست نشست -
و نظامت ملتان بنام حیات الله خان - که در آن اوان بحسن خدمت
مخاطب "بشاهنواز خان" گردیده بود - صورت بست *

و شاهنواز خان هنگامیکه - نادر شاه از کابل از قیره اسمعیل خان
هوت به تنبیه خدا یار خان عباسی متوجه بود - بموجب انقیاد رقم
شاهی استسعاد اندوخت - باز زاهد خان به نیابت نظامت انتظام
داشت - چون معاودت کردند - بعد از پنج سال ۱۱۵۸ هجری اعزالدوله

باب بیست و یکم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و 1818A.D.

پیشی *

رسم این چرخ چندی آنست که - همیشه سفاهت روز اول کسی را که سرافتخارش برافرازد - مد نظر داشته - حیلہ ها انگیزد * چون تبخترش از حد در گذرد - بغضب گردش برآید - و بروز اول اجدادش نشانند *

زاهد خان ابدالی جد رشید حاجی مظفر خان در ملتان سکونت داشته - و بتجارت پرداخته - بنائے تعظیم و تواضع را از دست نداده * در نظام سیف الدوله نواب عبدالصمد خان اقتدار میاندوخت - و بگذرانیدن تحف و هدایا فی الجماله نواب مستطاب را منظور آمد * قریه سه لکبه دام بدو جاگیر فرمودند - و محصول شتران تجارتش نیز را گذار کردند *

حینے که نواب عبدالصمد خان از ملتان بتقبیل عقبه فلک رتبه محمد شاه فردوس آرامگاه در شاهجهان آباد بموجب فرمان والا شان حاضر شد - او را نایب نظامت قرار داد * چون معاودت نمود - مشارالیه را مصاحب خود قرار داده - برای بعضی جواب و سوال روانه دارالسلطنت لاهور پیش فرزند وایعهد خود نواب اعز الدوله محمد ذکریا خان بهادر نیز میفرمود *

چون یحیی خان و حیات الله خان بهادر همشیره زاده نواب وزیر الممالک قمرالدین خان چین بهادر بودند - بآنها رابطه غلامی درست

چنانکه بعد آراستگی فوج و تقسیم مال و دولت - بتصرف قنعه
ماتان عزم مصمم بسته - هر یک را حکم روانه شدن تا کونت کمایه بخشیده
مصر دیوان چند را مقدمه الجیش فرموده - گوهر اکلیل سلطنت کنور
کهزک سنگه جی را بسرکردگی مقهور نموده - روانه فرمودند * معه
دیوانچند قلعه مظفر گده را مورچال بسته خان گره را نیز مستخلص
گردانید - و دیوان رام دیال و مصر دیران چند و دیوان موتی رام و
الهی بخش کمیدان و دیوان بهوانی داس به یساول بندی پرداخته طرفه
شورش در گنبد نیلگون انداختند *

چنانکه صفوف بندی و یساول آرائی آن را - حیفیکه نامه انگریزی
رسیده - و استاذی مولوی احمد بخش چشتی در عمر چهارده سالگی
بحکم سرکار والا بجواب آن پرداخته در آن نامه بآئینه نوشته - و آنرا
بعینه در جایگاه خود ثبت قلم حقیقت نگار خواهم نمود - از کوائف
آن التذانی وافی و احتیاطی کافی بهر یک از سخنوران وقائع طاب
روزی گردید - و سرکار والا در فوستان باروت و غله و گلونه و بنادیق و
دیگر آلات و ادوات جنگ و دلداریها گوناگون و طور و طریق مورچال
و از پا در آوردن دیوار قلعه - که سد سکندری عبارت از آنست - بنام
مصر دیوان چند - روز را از شب و شب را از روز نشناختند * و
نیز بفراغ حرصاگی در عیش و عشرت افتاده - مردم سپاهی و خاندانی
را میزواختند *

چنانکه درین کشمکش میان دهیان سنگه برادر زاده میان موتا - که از
نسل راجه رنجیت دیو - مسند آراء و ساده ضلعه جمون از گردش گدو
گردان از پا افتاده بود - بدستگیری این خدیو افتاده نواز بکچهری
خاص الخاص بار یافته - بعنایات بیغایات و الطافات بینمایات گردن استکبار
برافراخت - و بتصرف ملک موروثی ضمیمه آن بعیش و کامرانی
افتاد - و نیز بچوکی پلنگ و ابواب ارک مبارک اختصاص انداخت *

چون تیسر از شست چستہ - بکف در فیابد - متواتر کوچ نموده -
 ب حصول ملازمت والا سعادت اندوختند * چون پیش از عقبه بوسی
 دیوان بموانی داس چوکی بر حویلی سکناے او نشستہ بود - بسفارش
 گوہر تاج حکومت^۱ کفور کھڑک سنگہ جی برخاست - و دیوان رام دیال
 نیز گواہی حسن رسوخیت او داد * بارے بدر بار بار یافت *
 بطوطی زبان از گوشتاری شہباز پنچہ بلا در آملن ماند *
 سرکار والا از دارالسلطنت لاهور بسوی امرتسر جی خیام احتشام
 برافراختند * بشرف غسل و آداب گرفتہ صاحب امتیاز اندوختند *
 و از آنجا سیرکنان در آدینہ نگر بر لب آب نہر دایرہ دولت نموده -
 تزلزل در نہاد راجہائے کوهی انداختند *
 درین سفر بیدہ رام لعل را بغایت ہم مذہبی نواختن پیغام فرمودند -
 از بخت برگشتگی آن بخلاف رائے برادر حقیقی خود جمعدار
 خوشحال سنگہ - کہ امروز معتمد الخلفۃ است - ارشاد حضور را
 نپذیرفت - و از آنجا فرار نمود * دیوان رام دیال را بتعاقبش فرستادہ -
 اسیر کردہ - گوشمالی دادند - و از راہ دریا در مٹمن برج دارالسلطنت
 لاهور ریکانی شراب در جام آرزو انداختند *
 حکمائے ارسطو کیش استعمال چرب چینی معروض والا کردند *
 چنانچہ درین پرهیز کردن از جماع واجببات دانستہ - از دربار کردن برآسودند
 بخدیکہ وکیل متکلف صاحب بہادر معہ بعضے ہدایا بر سر دروازہ قلعہ رسیدہ
 بسرعت مراجعت کرد * تمام افواج را محکمہ ہا دیدہ - بقدر مقدور
 ہر یک انعام فرمودند *

1. Prince Kharak Singh was nominated as heir-apparent in Sambat, 1873 (1816 A.D.). Sohan Lal p. 192 Vol. II.

وکلای نواب در باب ایفای عهد هر چند افسانه ها خواندند - از همه ها خبر: فرد - رشتۀ در گردنم افکنده دوست خواہ اوست میبرد هرجا کہ خاطر نشنیدند *

چون هشت روز برین عنوان گذشت - و تو بخانۀ آلہی بخش کمیدان در گوش متحصنان آیہ: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَہَا»^۱ بر خواند - در بارود خانہ نواب گولہ آتشین بر افتاد * قریب دو ہزار آدم ہدف گولہ تقدیر شدند - و کنگرہ ہائے قلعہ از ہم شکست - و سخت شورشے در آن سرزمین افتاد - ہمہ ہا متفق شدہ - قرار دادند کہ: «درین وقت حملہ گردانہ کافیست - اگرچہ از جناب خدیو کشور درین باب اجازتے نیست - اما اغلب کہ - مورد تفضلات شاہانہ باشیم - و باین فتح نمایان - کہ افتتاح این قاعدہ آسمان شکوہ عبارت از ان است - منظور الطاف بے پایان خواہیم بود» *

چون این کنگاش بسمع نواب مظفر خان رسید - بیاد نمک خواری ہائے اہل اسلام دہ ہزار روپیہ نقد گذرانیدہ - دیوان بہوانی داس را ازین گرورہ جدا گردانید * دیوان بہوانی داس آستین ہر ایک کشیدہ - اطاعت حضور والا را مقدم الامور گفتہ - سجان رائے منشی را نیز با خود یار نمود *

چون دیوان را در سرکار والا اقتدارے بود - سبد ملامت بر سر او داشتہ - کوچ نمودند - معاملہ تمام و کل پذیرفتہ * ہنگامیکہ عبور از دریائے تمون میکردند - پروانہ سرکار والا مشعر این معنی کہ: «إفتاح قاعدہ بسہلترین وضع است * در فتح آن تن در دادہ - بوجہے تن دزدی نکنند» *

¹ Quran xcix, 1.

باب بیستم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و چهار - 1817 A.D.

روداد فتح و فیروزی و ظفر دادن -

و اعدائے ناکام را باعمال خود

گرفتار ساختن *

چون خداوند بے نیاز خواهد - که کس را برنوازد - نشان دولتش
آنکه هرچه در خاطر او فرو ریزد - آن را اجابت از در حق باستقبال آید -
تا خاطر داشت او نشان خاطر که و مه گردد * باین دستاویز شگرف در
حین سرزد امور که ناملائیم روزگار باشد - متوجه نقش نگار
باشند که در بارگاه لایزالش چون و چرا نگنجد - و فلک باین بلندی
پشت خم کرده - در اطاعتش دم زند *

تبیین این مقال آنکه - خدیو وقت - که خداوند کون و مکان
برنواخت - و بر تخت کامرانی بر نشاخت - اندیشه ها اندیشید -
تا بر آئین و ارادات کارها کند *

دیوان رام دیال و دیوان بعوانی داس از ناظم ملتان مبلغ شصت و
یک هزار روپیه بتحصیل آورده - نظر بر شرفا پرستی و سفید پوشی الحاح
عسرت نواب را درجه پذیرائی داده - سی و هشت هزار روپیه را بمیعاد
ماه ساون قرار دادند *

چون این معنی معروض والا شد - بمالداری مخاطب گردیده -
معاتب شدند * از خلف وعده - که بنواب درمیان آمده بود بخود آمده -
بصلحت وقت رجوع بطرف مصر دیوان چند آوردند - چون معامله
نواب منکیره مشخص یافت - از آنجا بقلعه ملتان مورچال کردند -

پنجه غفلت برآورده - بفکر معامله افتاده - بواسطت وکلای معتبر
دلجوئی نمودند * از زمینداران کفاره دریای چناب سردار هری سنگه زر
نذرانه گرفته - بحضور رسیده - شاباش یافت *

مصر دیوان چند را خلعت توپ خانه کلان غوثی خان داده -
برای اخذ زر از نواب محمد شهنواز خان منکیریه تعیین فرموده - برای
تنبیه نور پوریان و توانه و غیره بند و بست نیز حکم فرمودند *

نور پوریه هوائی بد دماغی در سر داشته - بتحصن پرداخت -
بهداران فنگ پرور ناموس جوئی بجان سپاری مستعد گردیده - شمشیرها
علم کرده - بے حمایت سپر بتائید سمواتی داخل قلعه آسمان پیوند گشته -
حصاریان را که از چند روز بتکرار العطش دم واپسین داشتند - آب از دم
شمشیر در ناله تشنه ریختند - بقیة السیف امان یافته - بخلعت
و دلاسا مشمول گشتند * بعد از انتظام آن بنواحی منکیره رسیده -
بوکلای آن ملک جواب و سوال انداختند *

وزیر سنگه و زوجہ جودہ سنگه را قریب سی هزار روپیہ را جاگیر
از اعمال قصبہ پٹالہ عطا فرمودند * دیوان سنگه بہ بہانہ تیرتہہ روانہ
پٹالہ گشتہ - آنجا بدفع الوقتی متوجہ است^۱ *

دیوان گنگا رام بدقت دشاوی را بخلعت زرباف و اسپ ایرانی
نژاد وزین مرصع و یراق طلا و نوارشہای گونا گون نواخته - از برائے
بند و بست ملک رامگہریہ ہا تجویز فرمودہ^۲ - دیوان بہوانی داس و
منشی نانک چند را نیز ہمراہ دیوان ساختہ - بدیوان موتی رام ارشاد
فرمودند - کہ بچیت بندوبست معاملہ ماتان معہ دیوان رام دیال
را روانہ سازد *

و بنام سچان راے منشی - کہ معہ دو پلاٹن نجیب و زنبورک
خانہ برائے تفیہ زمینداران جلا وغیرہ متوجہ بود - حکم قضا توام رسید کہ:
”یکہزار و یکصد بختی روانہ حضور سازد * و خود ہمراہی دیوان رام
دیال بہ بند و بست زر نذرانہ ملتان پردازد“ *

و شہزادہ کنور کہڑک سنگه جی را مع دیوان بہوانی داس
پشاورمی بسرکردگی جماعہ عساکر نصرت ضمیمہ آن نواحی ساختند * چون
ہیبت و قوت بہادران مرینح سطوت در گوش ملتانیان آگندہ گوش رسید -

¹ The Ramgarhia mist was one of the most powerful of the Sikh confederacies in the latter half of the 18th century. The possessions of the Ramgarhia Sardars lay on on both sides of the river Bias : comprising Siri Hargobindpura, Qadian and Ghumman on one side and 'Alampura, Garh Batala and Dasuha on the other side of the river. The entire territory annexed by Ranjit Singh yielded a revenue of six to seven lacs of rupees.

² On this point Sohan Lal differs from the author. According to his account Khalifa Nur-ud-Din and Bhag Singh were deputed to settle the Ramgarhia country *Vide*. p. 196 Vol. II.

از راجه چندبیل چهار هزار روپیه بابت معاملۀ سرکار بضامن الایچی
گرگوسائین وصول شد * برآی راجه ایشری سین مندیال و راجه بکرم
سین کلو والہ و راجہ سکھیت و سرداران مامور شدند - تا معاملہ و
نذرانہ را از قرار واقعی داخل خزانہ ساختند * و از راجہ مندیال
شصت و پنج هزار روپیہ معاملہ و سی هزار روپیہ نذرانہ - و چون
راجہ بکرم سین را پیمانہ هستی لبریز گشت - از پسرش چیت سنگہ
پنججہا ہزار روپیہ از معاملہ و نذرانہ گرفتند - و از راجہ سکھیت
دہ ہزار روپیہ معہ نورنگ کوتوال بحضور وصول یافت *

معروض اقدس گشت کہ - دیوان سنگہ رامگریہ و ویرسنگہ را
باہم نکرد باطنی دست دادہ - و این معنی موجب فساد آن ملک
گشتہ - و نیز سوبہا سنگہ پسر ویرسنگہ از کوچکدای و غایت نخوت
بے حکم سرکار بر سر جسارت شدہ - اہلیہ جودہ سنگہ متوفی را دست انداز
گشتہ - در قلعہ گدہ [بتالہ] محبوس ساختہ - بی اندامیہا را روائی
دادہ *

غضب سلطانی بجوش آمد - دیوان سنگہ و ویرسنگہ را نظر بند
ساختہ - و بنہ و بارشان را بحوزہ ضبط در آوردند * فوج متعینہ کوا
سکندریہ در ضبطی اسپ و شتر و پرغمالان سرگرم بودہ - عرض اقدس
ساختند * تمامی قلعہاے دشوار و دژہاے حصین بفر دولت اقبال
سرکار والا در چشم زدن افتتاح یافت *

و سرکار والا بعد از انصراف آن ملک خدا داد قرین شادمانی ہاے
لاتعداد گشتہ - وارد دارالسلطنت لاہور گردیدہ - چندے بصبہاے
ارغوانی و عیش و کامرانی - کہ علت غائی از زندگانی ہماں میتواند
شد - پرداختند *

سرکار والا بدیوان رام دیال در باب استیصال آن بد مال فرمان داده -
 بهائی را نیز درین باب مقدمه التجیش ساختند * بهادران جلالت کیش
 بر سر آن متمد ریخته - او را راه پیمائی وادی قرار نموده - خود
 بقلعہ دست تصرف کشوده - از ظلمت شب انضباط آن قرار برقرار
 داده - معودت نمودند * ملکیہ در تراکم اشجار و تراخم مغاک بیشمار
 در کمین سرپنجه کین را بخون آن مهمانان شب گذار رنگین ساختند *
 چون این مقدمه معروض اقدس گردید - ارشاد شد کہ : هرگاه
 وزیر فتح خان بآنروز آب آبسین از کشمیر عابر شود - جملہ عساکر
 نصرت پیکر وارد دارالسلطنت لاهور گردد *

بہیہ رام سنگہ اتالیق کفور کہترک سنگہ جی در انتظام جموں هر
 چند دست و پا زد - گرہ نکشود * چون کدورت از حد در گذشتہ
 بود - طلب داشتہ - او را اسیر - و صرافانش را باثبات زر پا بزنجیر
 نموده - پنچ لکھہ روپیہ تحصیل فرمودند *

راجہ ویر سنگہ نور پوریہ باغوالے چندے اوباش بر سر نور پور
 ریخت * چون فوج از عساکر فیروزی بر سر آن نا عافیت اندیش رسید -
 تاب مقاومت در خود نیافتہ - با یک سر و دو گوش آن روے آب ستلج
 ہزیمت را نموده - پیش راجہ بندوریہ اقامت ورزید *

راجہ امید سنگہ جسوال را بسبب کون خوی و ریش گاری لایق آن
 چنان ملک زرخیز ندیدہ - قلعہ اچیورہ را مفتوح ساختہ - و در تلماسی
 ملک متصرفہ او دخل کردہ - او را بجایگیر دہ ہزار روپیہ برنواختند *
 حکم والا صادر شد کہ : ” ہمگی سرداران در سری جوالا جی برکب اقدس
 فراہم شوند * ” خود بنفس نفیس از برکات فیض آیات زیارت پندی
 صاحب مقبلس انوار سری جوالا جی گشتند *

بمقابلت گروهی از افغانان روباه سیرت پرداخته - شورش در قلعه
انداخت *

چون حاجی مظفر خان بر این معنی آگاه گشت - برای رفع
شدت به پسر خود تاکید ادای زر قدیم نمود - چنانچه بواسطت وکلای
معتبر یک لکمه و بیست هزار روپیه داخل خزانه عامره گشت *

از آنجا در حدود منکیه گرد بلا انگیزخته - بنواب محمد خان
پیغام نمودند - که بادای زر ندانند پردازد * مشار الیه در خود داری
کوشیده - ایا آورد - قلعه حد و حدود را در تصرف بندوبست فرمودند -
درین کشمکش نواب محمد خان را روزگار بسر آمد * چون در حین
حیات خود از سبب لا ولدی نواسه خود محمد شهنواز خان را به ولایت
عهد بر آورده بود - خطاب معین الدوله از والی کابل رسیده * اما از
سبب خوردی پدرش حافظ در بندوبست ملک و انتظام سپاه افغانیه
طرفه هوشیاری داشت - به سرکار والا پنجاه هزار روپیه باسکانت و ابتعال
گذرانیده - قلعه مستخلص کنانیده - در آبادی ملک کوشید *

میداور جهنگ باز مصدر حرکتی گردیده - پابند برکاب اقدس در
دارالسلطنه لاهور رسید - و سجان رای منشی به انتظام آن ملک
سرافراز شد *

از روی عرضداشت بهائی حکمان سنگه چمنی بوضوح پیوست که :
محمد خان زمیداور گلدهری کمر بدل آزاری تجار و مسافرین بر بسته -
آنچنان فتنه را روز بازار داده - که زیاده از آن در خیال نگنجد -
بجمعیت لامحصور ارشاد شود - که بگوشمالی او بواجبی پرداخته آید
وگرنه ریشه این خلل مبدا - که سربقول سعدی شیراز کشد :-

وگرهمچنان روزگار هلی
بگردونش از بیخ بر نگسای

باب نوزدهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و سه - 1816 A.D.

و عزم بسمت ملتان - و نذرانه گوفتن -

و باز معاودت فرمودن - و رایات فتح

و نصرت بر افراختن *

چون دولت از کسے برگردد - حرف مروت بکنزاک بیمروئی از صفحہ خاطرش محکوک - وبا وضع و شریف از خیر خواهان دولت بد ساوک گردد * تا رفته رفته این همه از خسروان حال و مال هلیب شده - ولی نعمت را خلیب و خاسر نام نهاده - سرّاً و جہراً در انهدام حشمت کوشیده - رجوع بدربار دشمن کشی آرند - که دمار از روزگارش بر آورده آهسته آهسته بگوفنا رساند *

از پنجاست که - نواب محمد خان و حاجی مظفر خان [حاکم ملتان] و نواب صادق محمد خان کمر بدل آزاری بر بسته - از روز بد نیندیشیدند * حکم والا صادر شد که - فوج از پلاثن خاص مستعد سفر بهاولپور باشند * چنانچه هزاران نیستان و غا بدان سرزمین اشتهب همت بر انگیخته - هشتاد هزار رویه وصول یافتند - و نیز هدایای غریب و عجیب ضمیمه نیاز مندی شد * بموجب ارشاد والا لب دریای تمون مخیم اقبال گشت *

نواب سرافراز خان پور نواب مظفر خان آئین پدر را وقعه نهاده - نو خزانه از ادای مالیه اغماض نمود - پھولا سنگه فہنگ در ویرانی زراعت گرد و پیش حصار دار الامان ملتان اسپ تھور انگیخته - روزے

والا در دفتر معلى قوار یافته - رشته دخل و خرج را از قوار واقع فهمیده -
نیکنامى را رواج دادند *

درین سال عبدالصمد خان پور نواب شاه محمد خان دایره کش
دایره دین پناه - از دست حسد حاجى مظفر خان و نواب محمد خان
سدوزنى بجان آمده - تظلم زنان و فریاد خواهان سعادت رکاب بوسی
سرکار والا دریافت - و عذایاتى - که در حوزه قیاس انسانی نگنجد -
بلو اختصاص گرفت *

شاهجهان آباد دويد * دريافت گلوپيان آن گلستان جذت بنياد نصارت
فراوان اندوخته - از هر يكی عدائے خير مقدم بگوش آوردند *

چون جذاب جد امجد لاله بختمل مغفور رنگ افروز هستی گردیدند -
افتخار خاندان افزود * چندی در خوردی بد بستان فضلاً و هر تحصیل
مواد علم و تکمیل فواید حالم نموده - بید پروردگار و پاس انفس لیل و
نهار مواظب بودند - میرزا آمانی آصف الدوله وزیر الممالک بهادر از
قبلیت و سخندانی ایشان اطلاع یافت - هر چند بتقلد خدمات باعث
شد - هرگز پذیران نکردند * بعد از چندی از صوبه آوده باز بملک
دارالخلافت شاهجهان آباد توجه فرمودند *

چون پدر بزرگوارم دَامَ اَبَقَاةً فروغ وجود گرفتند - در یازده سال از
خدمت پدر و نیز از اساتذۀ زمان بهرور گشته - بحکم مَالاً يُدْرِكُ كَلَّةً
لَا يُتْرَكُ كَلَّةً از مطلق و معانی و بیان و هندسه و هیت و حکمت و سیاق
حظ وافر برداشته - در عمر چارده سالگی افسانۀ روزگار گردیدند - چنانکه
در نظم و نثر ید طوای دارند - و بالمعات طبع نقاد دیوانه کلان از
مصنفات خود داشته - همیشه با قبلاں امصار و شعرائے نامدار ایران
دیار بزم مقابله آراسته - مجدداً چون خسرو دهلوی بخاک هندوستان
رونق تازه بخشیده اند * ع —

کجا بود اشهب ؟ کجا تاختم ؟

ملخص کلام و خلاصۀ المرام آنکه - از مطالعۀ نوازش نامه دیوان
گنگارام صاحب اعزاز فراوان یافته - بحکم ادب قدم براه نیاز گذاشته -
بعد از طی راه پر مخافت بفراخ آباد دارالسلطنت لاهور رسیده - از
ملازمت دیوان صاحب افتخار ابدی اندوخته - موجب ارشاد حضور

مرسول فرمودند * جواب نامه در عز و شان خاندان احمد شاهی و نگهداشتن آن محض بموجب مهمان پروری و احتراز از حمایت وغیره مباد - باز رسید *

این در اثنا از عرضه راجا رام مصر مستاجر سری امترسرجی ظاهر گردید - که مبلغ چهل هزار روپیه نقد از آن شاه شجاع الماک پیش صرافان بابت رسید * سرکار والا نظر بر سزای کودارش حکم انتقالش بخزانة عامرة فرمودند *

و از سرکار بدیوان گذرا رام پندت منصب عالی و رتبه متعالی عنایت - و حکم شد - که در مراتب فهمید و مدارج دریافت و دید شخصی از خاندان بلند مرتبت بملازمت اقدس رسانیده - در دفتر معلی قایم سازد - و خود بمقدمات مالی و ملکی سرگرم باشد *

دیوان گذرا رام بانقیاد فرمان لازم الاذعان هر چند در تفحص آنچنان مرد - که غارت لیاقت و کنجارت حادثت بر رخ حال داشته باشد - بتصور تمام گرد فرخ آباد هندوستان بر آمد * سوائے ذات والد ماجدم - که امروز مشیر الدوله و مختار الماک این سرکار فیض اثار اند سرتا سر ملک پنجاب و کشمیر و پشاور و ملتان و تهته و کوهستان در تحریک قلم فیض رقم بوده - بهر یک از اقاصی و ادانی و ادارات و انعامات معین و مقرر است - و بجایگاه خود کوائف آن مشرح خواهم نوشت - صوته در آینه خیال جلوه گر نشد *

تبئین این مقال آنکه - چون اجداد و آبائے این جزو محقر از خطه دلیدر کشمیر اند - و جد کلان راقم در گل زمین دار السلطنت لاهور صرف عیان نموده - پیش معلی از اهل دول کسه بقد معاش بوده - بر تبه والا سرافراز گشت - و بعد چنده بسبب معزولای ناظم بگلگشت

خود را در عقد ازدواج شاه کشیده - مداواگر تجربیدش که درین چند
روزه سفر بکالاش راه یافته بود - گشت *

و نیز بخدمتگذاری کمر همت بر بسته - به اراده کشمیر افواج
ترتیب داد - تا بر سر کوه پیر پنجال بقضای آهلی برف بارید - جمله
سردم تلف شدند * نزدیک بود - که جسم شاه نیز تباه گردد * بجستی
و چابکی از آنجا بر آمده^۱ - خود را در لودهیانه رسانید - وید صاحب
بهادر بموجب ارشاد سرکار انگریزی طریق خیانت سپرده - بهر گونه در ادای
خدمات پرداخت نمود *

سرکار والا از معاینه این حال هر چند از شادیخان دریافت فرموده -
اما گریه نکشود - سرکار والا از لاهور اراده چب و بهاو - که در آدم
کشی و [قزاقی] طرفه ماجرأ داشتند - کرده - دمار از روزگار
شان بر آورده - نذرانه قوار واقعی گرفته - یرغمال و عهد و پیمان
گرفتند - که ازین پیش بر احده جور و تعدی نخواهد رفت *

از آنجا بر کوه بهنیر بر آمده - دیوان رام دیال و دل سنگه
هری سنگه را با چند ضرب توپ و زنبورک حکم تاخت راجوری
دادند * اگر خان لکته رویه نذرانه قبول اقرار کرد * سردار هری سنگه
در پئے مدافعت آن شد * آن نمکحرام شبشب گریخت * سردار
هری سنگه آتش بخانمانش در داد * حکم بتناول عام نموده فصیل و
قلعه مسمار کرد * پانزده روز آنجا بوده - حکم معاودت بسرآء
نوشهره شده *

و از آنجا بفتح و فیروزی وارد دارالسلطنت لاهور گشته - نامه
شکرانی آمیز بصاحبان صدر در نگهداشتن شاه شجاع الملک و بیگمات

^۱ After residing for some time with the chief of Kishtwar the Shah marched through Kulu, crossed the Sutlej and joined his family at Ludhiana. September. 1816.

شاه چون دانست - که نجات از قید حکم عفا است - بحکم شقاوت ابدی چنده در نواخانه - از زنای نسوان باکره و اغلام متواتر باز نمی ایستاد * و دلاله ها چند بدست آورده - بصلاح مردم آنروے آب ستلج فرار بیگمات بجای خود شمرده - در پی آن شد - که سالمًا و غانمًا بانروے آب عابر شود * محتالهای خانه خراب اول برای فریب شادیخان لباس کنیزان داده بر قامت بانوها راست کرده - صاف از ته ریش گذشتند - و بهانه غسل روز یکشنبه دریای راوی بلباس زنان هندو لاهوری بر آمده - باین آن گروه بیشکوه خرامان خرامان از دروازه تگسالی گذشته - و از آن جا طواف کنان بر مزار پر انوار علی مخدوم گنج بخش هجویری قدس سره رسیده - ندور گذرانیده - برای سلامت رسی توجه همت خواسته - هنگام صبح العاشقین بر اسپان نسیم خرام بلباس هندوستانیان سپاهی وضع فراز آمده - وارد چپاونی فلور گشتند وید صاحب بهادر بمراعات خاندان احمد شاهی مراتب استقبال و دلداریها بجا آورده - دقیقه از مهمانپروری نامرعی فرونگداشت *

و این معنی از اخبار آفند سنگه وکیل معروض سرکار والا گشت - هر چند درین باب خورمے رفت - اما شاه خود را بر در تجاھل زده - هرگز لب را آشنای بحر سخن نساخت - وبعد از چنده خود شاه نیز بتوجه فقراء باب الله استخلاص میخواست - تا بحکم مَنْ طَلَبَ وَ جَدَّ فَوَجَدَ در سیالکوت زبده العارفین فقیر کاکی شاه نقشبذی را دریافته به نیاز مندی تمام در باب نجات خود استدعا نمود *

آن فقیر مرتاض - که مقبول درگاه یزدانی بودند - خود بنفس نفیس در لاهور رسیده - شاه را باوصف نظر با خبر و بوابان هر سونگر از لاهور بسیالکوت - و از آنجا از بهنیر بکشتوار رسانیدند * راجه آنجا دختر

و او از تیاگردواره فرار نمود * بطرف راجه چنبال - که خسر پورش بود - قرار نمود *

و از سوانح آنکه - چون شاه شجاع الملک در لاهور بوده - بعذایات خدیو اقدس میگذرانید - و بیگمات نیز پیرده داری خوش بوده معاش می نمودند - در دل شاه هواي شاهي پدیدار آمد * بسرکار والا اظهار نمود که : فوج از بهادران نصرت شعار بسر کردگی من عذایت شود - تا در ولایت بمقابلت وزیر فتح خاں پردازم و اگر نه مرخص شوم * و نیز پیرده شادیخان کوتوال از گرد و پیش برخاست شود - که درین جا دزدانه نگهداشت است *

سرکار والا فرمودند که پیرده سرکار والا بطریق پیرده خود است - اگر پیرده نباشد باز در شاه و درویش تفاوتی نیست - اگر مرخص شوند درین باب بدنامیست - که از پرورش باز مانده اند * و آنچه خیال مدافعت و مقابلت وزیر فتح خاں در دل است - آن خیال قابل تحسین است - ازینکه در دل سرکار والا نیز همین اندیشه متمکن است - چون معلوم میشود - که وزیر فتح خاں - بموجب نقض عهد و موثیق که کره بعد اولی و مره بعد آخری برین دولت علیه درمیان آورده - بے آنکه ازین درگاه باو تنبیه شود - خود بخود روانه ظلمت آباد انتقام گردد - بفحوائع التّعجیل من الشیطان و التّائی من الرحمن چندے مطمئن الخاطر باشند * سرکار والا نیز بحواشی در اثنا مکالمه فرمودند که :- روزیکه شاه بملاقات ما رسیده بود - در آنوقت از سواد پیشانی چنان بمطالعه در آمده - که شاه را تخت نشینی هرگز نصیب نخواهد شد - و شاه درین باب هر چند دست و پا خواهد زد - کشتی مرادش بساحل مقصود نخواهد رسید *

بوده - دم خود سری زد - رنجیده - از دریائے اتک غابر - و
 بیمزاحمت ملک سرکار والا بفرستادن گودر مل دیوان از راه بهنبر وارد
 کشمیر گشته - بعد از گوشمالی باز نظامت کشمیر باو محمول و محمول
 داشته - روانه کابلستان گشت * و سرکار والا در سری امرتسرجی
 متوجه سجدات بوده - درپے استحصال برکات ابدی بودند *

دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین حکیم از زمینداران کانیه^۱ شش هزار
 روپیه گرفتند * و از راه هریه بر سر قلعه پتی رسیده - او را تسخیر -
 و تهاه (زیر) قطب الدین خان قصوریه نشاختند * چون پایمالی ملک
 بوجه اتم درمیان آمد - عبور از دریائے ستلج بموجب عهد انگریزی
 ممکن نبود * لهذا پلاس آن داشته - دایران از عبور ممنوع - و به
 بجا آوری خدمات مرفوع گشتند *

از صادق محمد خان در دو ماه کامل پنجاه و پنج هزار روپیه مع
 تحائف گرفته - بر سر دارالامان ملتان رسیده - حاجی محمد خان
 را بادائے زر فزائے قدیم اعلام فرمودند * مشاء الیه لکجه روپیه ادا
 نموده - مراتب اطاعت بجا آورد - دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین
 حکیم و غیره اهالی لشکر مراجعت کرده - غبار قدوم میمنت لزوم را
 سرمه چشم عقیدت و نیاز نمودند *

سردار جوده سنگه بمرض لاحقہ در گذشت * برادرش بیر سنگه
 بادائے پنجاه هزار روپیه سر افراز شد - و بظهور خارق شرارت راجه
 نور روپیه در لاهور پا بزنجیر - و بتول دو هزار روپیه بطریق تکفیر -

¹ This probably, refers to the village of Kanah Kacheha, about 14 miles from Lahore on the Grand Trunk Road to Ferozepur.

باب هژدهم

وقائع سال یک هزار و هشتصد و هفتاد و دو - 1815 A.D.
 کیفیت بعضی سوانحات آن سال به جهت اشمال -
 و کیفیت آیه 'الفراز' خواندن شاه شجاع
 الملک - و گوشمالی دادن وزیر
 فتح خان به برادر خود محمد
 عظیم خان و باز رفتن
 بکابلستان *

چون ایزد جهاندار خواهد - که نواخته خود را بترقیات گوناگون
 و عواطف روز افزون سر بلند ساخته - بَيْنَ الْأَمْثَلِ وَالْأَقْوَانِ سر
 شاهان گیتی ستان نیز مبسوط الید سازد - نخست اعدای دولتش
 را بتفرقه انداخته - اتفاق ازان گروه بردارد * چنانکه هر یک گرفتار
 آلام و مشق بوده - بجای خود در مظلورۃ نکبت هلاک گردد -
 و برادر بحسد و حقد بخبر گیریش پردازد * درین صورت آن نواخته
 آهلی قوت گیرد - و تمامی حسان را بانفراده بدار البوار روان سازد *

بذاء علیه سرکار والا ازان روز - که بر وساده کمرانی و تخت جهان
 ستانی برآمده - بر فاعلایا معارک جانستان را بعزم جزم فتح نموده -
 مخالفان دولت جا بجا با خود آویخته - آتش در بنیاد خود زدند *
 چنانکه وزیر فتح خان از برادر خود محمد عظیم خان - که درین مدت
 بار سال تحائف کشمیر پذیرداخته - بایالت کشمیر بر سر بغی و انحراف

ملتان انداختہ - آنروئے آب تمون رخت ادبار آوردہ - سه لکھ روپیہ
نذرانہ گرفت *

دل سنگہ نہیرنہ بدو هزار سوار مامور شد * و دیوان رام دیال
را ہم ارشاد بایلغار رسید * فتح خان کوچ نمودہ - بارادہ قذدھار فرار نمود -
و نیز دیوان موتی رام و فقیر عزیز الدین حکیم و دو پلٹن نجیب و
پنجاہ ضرب زنبور خانہ و توپخانہ آہی بخش کمیدان بذابر زر تحصیل
نذرانہ قدیم و نہیب ناظران آنجہات - کہ چند روزہ استمہال کردہ -
در آدائے زر مصادرہ توقف کردند - شرف رخصت یافتند *

و نیز افواج قلعہ آٹک را چشم زخمی عظیم رسید - کہ یار محمد
خان بر سر حد خود نبودہ - بمردم متعینہ خیرآباد آویزش ساخت *
اندک بغرقی دریا - و بسیاری علف تیغ جفا گشتہ - بایںطرف آمدند *
امر سنگہ مچیٹہ سرکار والا عرضداشت نمود * فی الحال بمائی
حکمان سنگہ چمنی و شام سنگہ بمنداری را معہ قریب دو هزار سوار
روانہ فرمودند * سواران بر سر جمعیت یار محمد خان تاخت آوردہ -
دھار از روزگار باغیان بر آوردند - و بمائی حکمان سنگہ چمنی بقلاعہ
داری امتیاز یافت *

سرکار والا بعد از بندوبست آن مکن از لاہور بہ نور پور رایت
یورش افراختہ - دیوان بموانی داس پشاور و دیسا سنگہ مچیٹہ
را برائے تحصیل زر مشخصہ راجہائے مفتدی و کلو و سکھیت مامور
فرمودہ - خود بدولت وارد دارالسلطنت لاہور گشتہ - دیوان
بموانی داس و سردار دیسا سنگہ را - کہ از معاملہ سرعت گرفتہ وارد
شدند - مشمول نوازش و عواطف فرمودند *

و بھبھ رام سنگھ از خدمات معزول - و بمصادرہ بے پایان مستحول
گشتہ - بسفارش ولیعہد بہادر نجات یافت *

سرکار والا چند لکھ روپیہ علی الحساب برائے ترمیم خندق و تعمیر
فصل دارالسلطنت لاہور عنایت فرمودہ - خوش ملاذہ و آرامگاہ
برائے باشندگان ابنی بلدہ دلفریب پدید آوردند *

دیوان محکم چند معہ پور خود دیوان موتی رام و نبیرہ خود
رام دیال در فلور بود کہ معروض والا شد کہ - دیوان محکم چند را
پانزدہم ماہ کاتک ساغر ہستی لبالب گشت - و پیمانہ عمرش لبریز
گردید * بیاد خدمتگذاری ہائے قدیم افسوس در دہار شد - کہ کاک
نئین یارائے رقم آں نداشتہ - از غایت تحیر سرنگون است *

سرکار والا پسرش دیوان موتی رام را بخطاب وزارت مرتبت
برفواختہ - در مصالحہ ملکی سربلند ساختہ - دیوان رام دیال را
مقدمۃ الجیش قرار دادند *

چون پھولا سنگھ نہنگ در مکتسر علم نفوذ افراخت^۱ - بتادیبش
افواج فلور متعین گردید * چون در موضع دورۃ علم پر گنہ کوت
کیورۃ شب گذرانیدند - معتبر سرکار والا او را ازیں خیال مانع آمدہ -
روانہ لاہور کرد - و دیوان موتی رام روانہ فلور گشت * حکم والا
صادر شد کہ : دیوان رام دیال معہ سوار و پیادہ حاضر حضور انور باشد *
در پانزدہ روز شرف ملازمت یافتہ بتحصیل زر معاملہ از زمینداران
کمرل وغیرہ مامور شد *

و بعرض رسید کہ - وزیر فتح خان بنفوذ و استکبار از دریائے
سندہ عابر گشتہ - دست تصرف و تغلب بر منکیرہ و بہاولپور و

¹ He was assisted by Rani Sada Kaur and Sardar Nihal Singh Attariwala (Sohan Lal Vol. II, p. 165).

گفت - خاموش! که اگر متعذدان گویند که - 'این هم شتر بچه است * ' چون مهاراجه صاحب براجوری رسیدند - در آن دم کرا غم تخلیص من باشد؟'

سرکار والا بیاسبانی عساکر منصوبه پرداخته - هر یک را از بهادران دلداری و آفرین بر جان نثاری نموده - شکست را امر مقدر نشان خاطر اقامی و ادانی فرموده - روارو حکم مرور از جبال فرمودند *

معروض والا شد که - مت سنگه بهرانیه در عین هنگامه رزم پشت بمیدان نیابوده - دلاورانه قدم در انهدام مخالفین گذاشت * قضا را بگولی بندوق مردانه در فراخنای عالم علوی خرامش نمود * سرکار والا نمک بحلاش و خدمات سابقه بیاد آورده - سردار جوالا سنگه پورش را بجانش مامور - و از جمله حضار نظر منظور فرمودند *

دیوان رام دیال دران معرکه ثبات قدم ورزیده - هرگز کسی را حکم مراجعت نداد * و بهیت مجموعی بدفعه دشمن پرداخته - دو هزار افغان را از لباس هستی عور - و بنه و بار شان از اردوئے خود دور ساخت * محمد عظیم خان چون دید که - دیوان رام دیال یلے است جانباز - و بهادر یست دشمن گداز - ترهه مسالمت سپرده نشود - از اینجا جنبیدنی نیست * لاجار دوستیهای جد امجدش را در یورش کشمیر بیاد داده - و چیزه بطریق نذر حضور گذرانیده - و بعهود و مواثیق دست انداز نشدن افغانستان - و عریضه ناظم مذکور در سرکار والا مشعر نیاز مندیهائے گوناگون برگرفته - در حینے که دارالسلطنت لاهور روشنی افزای چشم جهانیل ب سرمه خاکپای خدیو دارا دربان بود - شرف ملازمت دریافته - مورد اعطاف شاهنشاهی و الطاف خسروانی گشت *

جیون مل پیدش دستی بکار برده - بر سواران غنیم شمشیرها آخته - تاخته * سواران نیز کائبرق الحطاف برین گروه مسافر طریق ریختند - و باریدگی ابر نیز ضمیمه غروبی جوانان یکه تاز گشت * بسیاریه مقتول - و اندک از آنها گریخته - داخل معسکر دیولن رام دیال گشتند *

و گروه از کسان بهیه رام سنگه گریخته - پیش بهیه مذکور رسیده - از قتل و کد و کوب مخالف و عبسوطانید بودن آن خبر دادند * بهیه بی آنکه مغز سخن شناند - چو روپاه خزیدن گرفت * فی الفور ازین مضمون بسرکار عرضداشت نمود که - حالا غنیم بر عساکر منصوره تاخته - متنفسه از متنفسین ملازمان والا زنده نگذاشته - صلاح دولت آن است - که لشکر ظفر پیکر را حکم دار انسلطنت لهور شود - و الا مقدمه خطرات دشمنان دولت نیز معاینه میشود *

و بهیه بے آنکه از حضور جواب یابد - چو داننه گندم طپان طپان خود را در راجوری افکند - و از راجه استمداد همت نمود * راجه تیمارداری دولت علیه خالصه جی داشته - ظاهرا بسرکار نیز عرضداشت نمود *

سرکار والا از برهمخوردگی لشکر سخت اندیشیده - در راجوری رسیده - حرکت اغرخان دریافت فرمودند - و یکے از حضار در حضور احوال بهیه نقل کرد - که «بهیه را آفتان و لرزان دیدم - که از منازعت و تهیه آن مانع میآمد و هر یکے را از جل نثارل ثابت قدم از زنده نماندن یکے از عساکر منصوره اعلام میداد» *

گفتم که - «باین سطوت چو روپاه چرا میلرزی؟» حکایت سعدی شیراز بر زبان آورد که - «شترانرا بسخره میگیرند» * گفتم - «اے بهیه! ترا با شتران چه مناسبت؟ و شترانرا باتوجه مشابہت؟»

رسمت - که مالکان تحریر آزاد کنند بنده پید.

بنوازش گوناگون بر نواختند - و فرزند زاده دیوان را - که رام دیال نام داشت - بخطاب دیوانی مخاطب فرموده - بعنایات لایقه جدیدی و تلطفات موردی سرافراز ساختند^۱ *

چون بنه و اغروق آردوئے معلی بر سر راه جبال رسید - حکم شد که - «اسپان تازی نژاد باآسائش گذارند - و جمله پیاده گشته در ادای جان نثاری قصور نسازند - و توپخانه نیز از نزول صعودی نتوانست کرد - هما نجا برچیدند» *

چون راجوری مضرب خیام عز و احتشام گردید - راجا اغرخان بشرف ملازمت استسعاد یافته - بخلعت سرافراز و مورد تعطفات و اعزاز گشت - چون مصحلت راه صوبه کشمیر از راجه دریافت فرمودند - راجه بزبان فصیح از غایت عجز و انکسار صلاحی معروض داشت - که زله قدم دولت درمیان آمد *

سرکار والا نظر بر اطاعت ظاهریش تدبیر فسادش را پذیرا فرموده - سرداران نیزه باز را از راه بهرم گله و خود بدولت راه پونچه گرفتند - چون پونچه درمیان کوه کلل سخت صعب گذار واقع شده - روح الله زمیداور آنجا گریخته - پیش محمد عظیم خان رسید * سرکار والا بر سر کوه شامی پونچه علم افراز جلادت گشته - سخت شورش در آن ملک انداختند *

دیوان رام دیال و جیون مل و دل سفگه بهرم گله را فتح ساخته - تپانه نشانندند * حکم سرکار والا بفروکشی ازان کوه الوند اصدار یافت * در عوم هشت روز بهادران جان نثار در میدان خیمه شجاعت افراختند *

¹ Ram Dayal was only twenty two years of age at the time.

باب هفدهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و یک - 1814 A. D.

مطابق هزار و دو صد و سی هجری *

چون کار ساز حقیقی در پی سازش کارهای این شاه جهانگیر است خدیو گردون مرتبت همیشه بر داعیه های بلند بوده - کمند همت بر چرخ اخضر اندازند - و آسمان دائماً سر اطاعت خم و در بندگی این خدیو جمشید حشم مانده - و همیشه در کار پردازش این دولت شده - بکام ملازمان والا شان گردد - و برای دفع چشم زخم امری بظهور آرد - که حاسدان را چشم حسد بر بسته - و پشت حقد شکسته گردد *

گواه این مقال آنکه - درین سال عزم مصمم سرکار والا بر تسخیر جنت تخمیر صوبه کشمیر شده - تمام کار پردازان دولت و افواج بکمر موج را حکم تهیه این سفر بصدر پیوست - و راجهای کوهستان کانگره و غیره جبال فلک تمثال برکاب سرکار والا رسیدند *

قلعه پتمان کوت مخیم اقبال نموده - از آنجا متصل قلعه سیالکوت سرا پرده جبهه و جلال برافراختند * بتقسیم طاب سپاه و عطیات وافره و بخشش اسب و خنجر و تیغ و سپر و غیره مواد توجه فرموده - هر یکی را تو نگار ساختند - و کالای محمد عظیم خان ناظم کشمیر باقرار ادای مالییه رسیده - بنقض عهد مخاطب شدند *

دیوان محکم چند را نظر بر سال خوردی آن کهن پیر بآرام دارالسلطنت لاهور مرخص فرمودند * دیوان هر چند جان نثاری را بتکرار معروض حاجبان بارگاه فلک اشتباه ساخت - اما بمضمون (بیت) :-

بود - دریس هنگام - که توپخانه مراجعت کرده - مردم ارادتمند بسراغ
 آن ارشاد بچشم نظارگی لغیر کشتی و تابوت وجودش را - که از صدمات
 ذات الجنب ازهم گسسته بود - غرق دریائے فدا بلطامات عدم یافتند *
 چون راقم السطور را ابا عن جد بجناب والائے آن قدوة خدا
 شناسان طریقت ارادت‌هاست - جابجا بموجب موقع ذکر خارق عادات
 شان مرقوم کلک نیاز خواهد شد *

و سرکار والا بطرف شمال علم افروخته در قلعه کانگڑه بزیارت معبد
 سترگ سری پندی جی ضیائے عین و سعادت ملوین اندوختند *
 و از آنجا سری جوالا جی فروکش شده - از شعله هائے انوار الهی
 ظلمت خاطر را بر افروختند - و تاج طلا پیشکش کرده - بسیاری ندور
 گذرانیدند - و از همه راجه هائے کوهی نذرانه گرفته - دیوان محکم چند
 رایاد فرمودند - لاله سکهدیال را سائربه اجاره سیزده لکھه روپیہ داده -
 با نقاره و پانصد سوار خلعت بخشیدند *

چون دریائے بہت مخیم اقبال گشت وکلایے محمد عظیم خان
 شرف بار یافته - سه لکھه روپیہ سال بسال پیشکش عرض کرده - بخلعت
 هائے گوناگون شرف انصراف یافتند - سرکار والا افتتاح صوبہ کشمیر را
 پیش نهاد خاطر داشته - از بسیاری برف و باران بر موسم منحصر داشته -
 و چندے باشتغال صید و شکار راغ و بحار توجه فرموده - خود بنفس
 نفیس بسواری تاک دارا السلطنت لاهور را رونق و بها افزودند *

دیوان محکم چند باستخلاص قلعات اسلامین پرداخته - زرھائے
 نذرانه از کوهیان نواحی آنطرف گرفته - بحضور حاضر شده - بعطائے
 خلعت فاخره و اسب و ساز طلا و سپر مرصع و قبضه شمشیر اعزاز
 اندوخت *

باب شانزدهم

در بیان وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد - 1813 A. D.

مطابق سال یکم هزار و دویست و

بیست و نه هجری

مقدس *

چون ذات خواتین بلند مکان برای ایش دهر ناپایدار بمنزل اسطوانه است - کار از هم گسیخته پیوند از ایشان گیرد - و جمعیت اعدا از ایشان پریشان گردد *

سرکار والا از انتظام ملکی دمی ذیآسوده - کمر برافه عالمیان میبندند - و رنج شبانروزی بر ذات اقدس پسندند - معروض والا شد - که افغانیه - باستماع خبر فتح وزیر فتح خان - بانروی آب اتک سر بشورش برداشند *

دیوان محکم چند را با غوثی خان میر آتش توپخانه خاص داده - روانه فرمودند - دیوان بحکمت عملی در خیر آباد بوده - درود از نهاد اعدا بر آورده - و چند اسپ نذرانه از یار محمد خان گرفته - در سرکار رسیده - بخلمعت پادشاهانه ممتاز گشت *

غوثی خان در راه بهنگام عبور آب چناب بدل آزاری شمشیر نیستان خدا پژوهی - گرد میدان حق شکوهی - مصباح شبستان خدا دانی - مفتاح ابواب کامرانی - رازدان قلوب حاجتمندان - افسر مفارق سر بلندان - جناب منسا رام صاحب رازدان دایم برکاتهم - پرداخته - اغراق کشتی وجود خود را به بحر فقا و گرداب بلا از زبان قضا توامان دریافته

شیراز جمعیت کلذل لوفی صاحب بهادر و پریشانی جمع که بذات
الذعش شده - جابجا منتشر گشتند - نیز استماع فرمودند * در
انذاع آن سرکار والا از کس - که بشیراز بندی آن دولت سرافرازی
داشت - آگاهی جستند *

از همه متفق اللفظ و المعنی - لیاقت و کاردانی عطار منش
بهجیس جبین احکام شداس خلافت - رموز دان مملکت - دیوان
گنگا رام پندت دهلوی بسمع اقدس رسید * سرکار والا چاپاراں سبک قدم -
معه پروانه طاب عهد نوازش گوناگون و غذایات روز افزون روانه
شاهجهال آباد فرمودند *

دیوان موصوف که از نیالان راقم السطور و موجب اعزاز نزدیک و
دور بوده - امتثال مثال سرکار والا را سرمایع مباحات ابد تصور نموده -
با وصف آن - که از بعضی صاحبان آن سواد و نوابان آن جهات پروانه
هاع متواتر میرسیدند - بایلغار سعادت رگب بوسی در یافته - بشاعت
غذایت سرافراز و بالطاف وافر ممتاز گشتند - و پرداخت دفتر معال^۱ و
انتظام ممالک محروسه و ترتیب افواج بآئین انگریزی بذات سر ایا صفات
دیوان مذکور تعلق پذیرفت *

دیوان نیز نمکحلالی را پیش نهاد خاطر داشته - در صید دلها توجه
گماشته - طرفه نیک نامی در فراخ آباد ملک بیگانه - که عبارت از
نزهت آباد پنجاب است - استحصال فرمودند - و بذجابت و
شرافت قلوب اموات خاندانیان عظام را احیا نموده - بهرنظیر و قطمیر
طریق مروت و تواضع - و ابواب نیاز و تخاضع مفتوح داشته - بجامه
زیبان و ریش سفیدان مجالست میداشتند *

¹ Diwan Ganga Ram re-organized the Secretariat offices. See also author's remarks on pp. 34, 42 Catalogue of Khalsa Darbar Records Vol. II (in Press.)

از اطراق افغان بفرهوائی نه—

ز افغبي غف ز زانان خان گوتند
حريفان نام آن افغان گرفتند

مسكن و ماسوائے غايواز و زانان گرديد * اگرچه اختومه ايرانيان را دست
انداز - و چون زنگيان بمقابله ذوالقنين در اول وهله ممتاز - اما در
كثرت ثاني چون تلاقي فرقيين و مجمع البكرين فتح خان را پاسبنگ
آمد * آخر بار بنفلو زعي مكاري و فريب كاري - گروه را پا بسخت
از جا برده - طرife شورشي برپا ساخته - قول قا جاري را از جا برانداخت *
ايرانيان شرح احوال عرض پادشاه كرده - از داعية ايلامشي
خراسانيل سخن رانده - بمصلحت شاهي پيغام مصلحت انداخته -
فتح خان را از حد دستور اصلي چشمه مجبور ايران و هندوستان و هند
و كوه سرحد هند توران از سلطنت سلاطين تركمان آگاه كرده - چيزه
بطريق نذر گذرانیده - بوائے عدم اشتباه بسياري اعدا از هيئت دولت
عثماني رخنه بندي كردند *

وزير فتح خان - با فر فرعوني و شوكت شدادي - از آن جا بداعية
مقابلت خالصه جي كيفه توز - و دله در تاب و سوز - معاودت نمود *
سركار والا از خيالات واهيه اش آگاه شده - تاديدش بمقتقم حقيقي سپرده -
سزائے كردارش مد نظر فرمودند *

در اين سال بموجب استدعائے راني سدا كور مبلغ نمايان براه
مزاراجت كنور شير سفنگه جي فرستادند * راني در داد و دهش و
آرائش و پيرائش دقيقه فرو گذاشت نكرده - پيوند بيوكاني داده - در
ساعت سعيد در انگلده از هر دو نور بصر نور در نظر افزوده *

سركار والا در آراستگي افواج و پرورش نوواردان هندوستان زمين توجه
مصرف فرموده * در هنگام ذكر دانايان فرنگ احوال از هم گسيختن

بدولت عثمانی طرح مطارحات انداخته - بدفعیه میکوشید *
 قیصر روم گریبان مطلب مذهب قزلباشیه را در کشاکش داشته -
 از طعن و لعن طاعن میشد * پاشایان بغداد و مصر و حله و حسکه
 و اسکندریه و نجف اشرف و کربلائے معلی و دمشق عهد نامه دولت
 نادری را با سفرائے کرام و قیدیان عظام سپرده - طالب جواب شدند -
 و از شیوع فساد و قتل و اسیر مانع آمدند *

پادشاه ایران در تعهد جواب برائے صائب پرداخته - از نادر ایران
 بتغلیب ایران سخن رانده - از خلافت خود و انهدام بنیان نادری
 حصص الحق بر خواند - و نزدیک بود - که نائره حرب اشتعال و
 هفگامه طعن و ضرب اشتغال پذیرد - که وزیر فتح خان در آن سرزمین
 شورش انداخته - بادشاه از سببیت افغانیه خائف - و همان روز
 و خسورے - معه نامه منازت آمیز در باب معاودت بملک خود و بعضی
 تحائف روانه دربار محمود شاهیه نمود *

وزیر فتح خان جواب نامه را بتمرد و سرکشی داده - هفگامه
 شرارت گرم و پهلوتی از آزرم نموده - پاسخات بزبان شمشیر ادا
 نموده * دارائے ایران از مائزندان بیایگاه خلافت طهران - و به بیگلر
 بیگیان گنجه و قلیس و آذربایجان - فرمان لازم الاذعان - و جمله
 افواج بحر عنوان - و تمامی خانوادهاے آنطرف را بسرکردگی شاهزاده
 ولیعهد عباس قلیخان - روانه بمقابلت وزیر فتح خان نمود * ازین طرف
 وزیر سرایا تدویر نیز تمامی افغانیه را جمع - و از جبهه خانۀ تاراج مسلح
 ساخته - بیست گروهی مشهد مقدس مضرب خیام فساد نموده - مردم
 سقفاقی را - که قشلاق داشتند - از جا برداشت *

چون بجولگائے ارض اقدس بلوقات و ییلاقات گوناگون واقع است

فتح خان یار محمد خان برادر خود را بنظامت پشاور و سواد بنیر و کوهات و هشتنگر و یوسف زئی منصوب نموده - سلطان محمد خان را نیز دران ملک بمتابعت یار محمد خان گذاشت - و خود بخجالت و وارو وارد دار الملک کابل گشته - در پئے آن شد - که چندها به بندوبست این ولایت پرداخته - در بعضی ولایات هرات و فراه و قندهار بلکه تا بایران تاخته - بار بمقابلت و مدافعت خالصه جی کوشد *

چون کسی را - که ایزد برنواز بدشمنی گرفتن در استیصال خود کوشیدن است * قضا کارها کند * وزیر فتح خان برائے شاه محمود فوج از کابلستان بهمرسانیده بتعاقب عطا محمد خان والی قندهار مضرب خیام ساخت * قلعه گیلان هر چند در توپ اندازی تقصیر نکردند - اما به تزویر فتح خان وزیر اهل شهر بیدای ها را رواج داده انبوه و از جان بستوه بر اردوئے شاهزاده کامران ریختند * شاهزاده رهائی خود را در فراه - شبها شب برسم ایلاغ در هرات قرار نموده - متحصن شد *

فتح خان احمد شاهی را تصرف - و بنظامت برادران خود شیر دل خان و پر دل خان متسای - و خود و در چپکلی بوده - و بنه و بار را بتسخیر هرات روانه نموده - و از انجا در دهه شیخ خارج قندهار - بصدر حکم شاه محمود - که آخر در فرزند به پدر میرسد از هرات متحاشی و بر سر ارض اقدس تکامشی - و دران سر زمین قشلامشی ساخت *

از روی افراد وقائع عرض پادشاه والاجاه ایران گردید - که سردار سرداران وزیر فتح خان بر پشاور و آن نواحی تاخت آورده - در کشمیر قبض و تصرف نموده - تمام ایلات را ایل خود ساخته - بعد از انقراض کار قندهار مستعد مشهد مقدس است * پادشاه از بعضی مقدمات

وزیر خیایان اعداء دولت نظر بر یکجبهائی دولتمین ازین دولت در باره شان نیز بدل مغایرت - و از انجاست که - کشمیر از مخالف در تصرف آمد - و نیز قاعه اتک بدلیل خانه واحدی گویا در قبضه آن دولت است * اگر قاعدار اتک از جمله مخلصان آن دولت بود - حقا که حرف جدائی برین دولت اطلاق یافته * درین صورت اگر خیال دیگر در سر است - ازین سو اول پلس محبت و بعد از آن در مرضی خاطر هرگونه کوشیده خواهد شد - فتح خان از مطالعه مضمون حکمت مشکور لحن از خود رفته - و بعد از آن بتحریر بخت نگون در جبهه اطلاق نمود *

سرکار والا بهادران تهمتن تن و رستم صولتان بهمن توان را - با ضیغم دهانان از در صولت و با بسیاری سامان و دولت روانه نموده - مقابله فرمودند * دوست محمد خان برادر فتح خان در شمشیرزنی طرفه ماجرائی بظهور آورده - که با وصف توپ ریزی پیهم از جان خود نیندیشیده - بر سر توپخانه رسید * ترازو عظیم در آردو ظفر قرین افتاده *

ازین طرف بهادران جال نثار نیز بفضل یزدانی ماده جنگ را در حرکت آورده - بزور اضراب اتواب دمار از وجود اعدا برآوردند * همانا که قضا آن باروت در توپخانه ریخته بود - که دو هزار افغان بر خاک نیستی غلطید * فتح خان - که لشکر خود را آشفته تدبیر دید - و تقدیر را بتدبیر سرکار والا موافق یافت - رو بهزیمت نهاده - از آن مهلت جانگزا نجات یافت - و افراس و خیام بسیار بغنیمت بهادران خاصه جی خلص شد * سرکار والا تا خیرآباد بدفع غنیم عاقبت وخیم پرداخته در برج آن روستا آب اتک تهاه و بنه و انروق را بذصوت و فیروز مندی بدار السلطنت لاهور روانه فرمودند *

شاه بلطایف الحیل گذرانیده - به اَیَّت و اَعْل میبوداخت * سرکار
والا شادیخان کوتوال را به نگهبانی برگذاشته - بهزاران شادید و مصائب
شاه را از نقض عهد - که دخول جهنم و وبال و نکل آخری در ضمن آن
منطویست - محفوظ داشته - بر کوه نور آعجوبه قدرت پروردگار
محفوظ فرمودند^۱ *

کنوز کیکارسی و دقایق دقیانوسی در جانب آن بسفای نیرزند -
و گنج قارونی و خزاین باد آورد شایگانی به بهارے آن بجوے نخزند -
سُبْحَانَ اللَّهِ تَعَالٰی و تَبَارَكَ - که این چذین گوهر بے بها را محض
بعظایات وافیہ باین دولت بهیه انصافا تحویل فرمودند *

درین اثنا معروض اقدس گردید - که محمود شاه به نظامت
محمد عظیم خان برادر فتح خان از قبض و تصرف کشمیر فراغ یافته -
از راه پکھلی و دهفتور وارد پشاور - و جهانداد خان را بدادن قلعه
اتک اعلام نمود - و قاصدان جهانداد خان برائے معاش و معاد مکلف
طلب کرده - بسپیدن قلعه اتک بحضور سرکار والا رسیدند * سرکار
والا ظاهر وزیر آباد برائے وابستگی مقرر نموده - بایلغار فوج
را بدان طرف فرستاده - بر قلعه اتک دستیاب شدند^۲ * فتح خان ازین
معنی در ورطه حیرت افتاده - نامه مشعر بمباینت روانه سرکار نمود *
سرکار والا جواب آن بدین مضمون زیب تحریر فرمودند که - چون

¹ This account of the acquisition of *Koh-i-Nur* by Ranjit Singh slightly differs from that given by other authors like Cunningham, Muhammad Latif and Sohan Lal.

² Ranjit Singh had to pay about one lakh of rupees to the Afghan garrison as their arrears of pay before they could be persuaded to vacate the fort. (Sohan Lal Vol. II p. 133.)

و نیز در عرض راه بر سر افیال کوه تمثال باهم تلاقی جانبین و اتحاد
دولتین صورت بست *

محمود شاه بایلغار بر سر عطا محمد خان صوبه دار کشمیر ریخته -
و نیز بمددگاری دیوان محکم چند آنها را از جا برداشته - بشهر در آمد *
عطا محمد خان نیز بجنگ پیش آمده بهئیات مجموعی پایء مقابله
افشرد *

چون کشتی خود را در آن ورطه بلا انگیز مائل بتدویر - و لنگر
تدویر را گسسته تزویر یافت - تن بتقدیر - پایء گریز پیش - از
غایت اضطراب سر خویش گرفت - و کوچ و عیال همراه گرفته - بحماییت
بعضی سرکشان جولکای طریق خود رائی سپرده - بگریز پائی وارد پشاور
و در هنگام عبور از آب لغده بجهانداد خان برادر خود - که بحراست
اتک مامور بود اعلام در باب سپردن آن قلعه ثانی سد اسکندر بجناب
خدیدو دارا فربتاکید تمام نوشته - از راه بنگشاهات بایلغار وارد قندهار * و
بشاهزده کامران - که از فتح خان بیزار - و در قتل آن نابکار مقتدر بوده -
خود را بیقرار داشت - از احوال خود اطلاع گرفته - غلظتی بیغاره افغانی
که گریخته را بمامن جاودان و تاجان و مال دریغ نداشتن است - ادا
کرده - استمداد از آن شجاع نمود *

و فتح خان باریک زئی کشمیر را متصرف - و شاه شجاع الملک
را بایفایء عهد بدیوان محکم چند سپرده - معه بعضی تکایف و ذامه
یگانگی طراز روانه دربار حاکمه جی نمود * دیوان محکم چند مظفر
و منصور - برور اقبال سرکار والا شاه را در حراست داشته - بملازمت
سرکار والا رسانیده - در دارسلطنت لاهور بحویلی مبارک قرار داد
سرکار والا اقرار بیگمان را معرفت دیوان بهوانی - که نوعی از شاه دل پری
داشت - در میان آور دند *

این روستا آب نخواهد گشت - و در صورت عزم مصممش به کشمیر
اگر سرکار والا بعد و پیمان شاه شجاع الملک را در حصه خود قرار دهند -
آن قطعه جواهر کوه نور - که از خزانه محمد شاهی به امر نادر شاهی
و از آنجا بدولت احمد شاهی و تیمور شاهی منتقل شده - و از عهد
پاندولان که از جواهریان روزگار و سمساران نادر کار بقیمتش دست نکشاده -
و بیک نظر ندوانیده - پیدایش این عقیقت منتقل دونهخانه خالصه جی -
و نیز اثبات حقیق عظیم برگردن دولت احمد شاهی خواهد گشت - و
بطریق شواهد اخبار کابل نیز از بنظر انور گذشت *

سرکار والا بتامی توپ اندازان بلاریز - و خمپارچیان صاعقه انگیز و
سر عسکران تهور دثار و کمیدانان شجاعت شعار - و نهنگان بحر و شا -
سنگهان جانفدا - حکم انتهای آتک داده * از باروت و غله و گوالیل و
گوله و غیره سامان جنگ از دارالسلطنت لاهور تا بدریائے آتک پل
بستند *

محمود شاه بجمیعت افغانه بلا جوش - و قزلباشیه قضا خروش -
و کلاه پوشان کرجیه - و غلزیان لُگریه - و فارسی زبانان الوار - و ترکان
ایران دیار - در اولکائے پشاور ورود نموده - گودر مل دیوان خود را معه
تکایف ولایت و نامع سراپا مودت روانه دیار خالصه جی کرده - ضمناً
راه کشمیر را نیز غمیمه موالات ساخت *

سرکار والا فرستاده را دولت بار - و بعض امتیاز رخصت انصراف
داده - یکی را از حضار معه بذائے مصافحت و بعضی هدایای این جهات
و مدعای خود را - که عبارت از شاه شجاع الملک باشد - در میان
آورده - روانه عسکر محمودی فرمودند * محمود شاه آنرا متعهد - و در
تفصیص و ترصیص طالب آن کومک گشت * سرکار والا دیوان محکم چند
را ظاهراً بکومک - و باطناً باوردن شاه شجاع الملک مامور فرمودند -

و دیوان آنرا قبول - و او را بتخلعت و استمالت مشمول - و از بغض و عداوت نکول کرده - به تائیم عتبه فلک شکوه موصول گشت *

بتخلعت و مالائے مروارید و جیغه و زنجیر فیل و اسپ نوازش اندوخت *

بصاحب زاده بلند اقبال کفور کهڑک سنگه جی بهادر حکم اشرف صدر یافت - که به تنبیه راجهائے ماک جمون و آن نواحی - که بصوبه دار کشمیر دمسازی دارند - پردازد - و به بهیه رام سنگه که به اتالیقی مامور و از خوردی آن دولت صدر الصدور و سرعسکر لشکر موفور است نیز همین حکم قضا توام بنفاد بیوست *

چون رام سنگه در آن سر زمین رسید - تصرف راجه منکوتپه دور کرده - بر ملک راجه سلطان خان تاخت * راجه در عهد خود دیده - و از احوال بهیه مطاع شده - لاجارانه بجنگ پرداخته - او را پس انداخت - و بهیه را ذلیل ساخت - و خود عرضی نیاز قدیم روانه خدمت خدیو کشور گیر ساخته - بدلاسا فیروز مند - و بهیه باعتراضات پدیم ریشخند گردید *

دیوان محکم چند به انتظام آن ملک و یلسائے اشرار و دلاسانی راجه سلطان خان دولت رکاب بوس اندوخت *

دربین اثنا بعرض رسید که : پردگیان عفت شاه شجاع الملک جیره خوار عنایات اقدس اند - آرزو دارند که : چون محمود شاه بوزارت فتح خان از کابل حرکت و بسزائے وزیر خیلین مستعد تسخیر کشمیر است - و اغلب - که بعد از فتح آن مکان شاه شجاع الملک را بر گرنه محبوس یا چشمش از حدقه بر آورده - روانه ارک کابل خواهد نمود * اگر سرکار والا از اینجا حرکت کرده - سر راه کشمیر بر محمود شاه یستند - کشمیر در امان - و نیز وزیر فتح خان دست انداز ملک

باب پانزدهم

1812A. D.

در بیان وقائع سال فروخ فال هزار و هشتصد و
شصت و نه بکروماجیت - مطابق یکم هزار

و دو صد و بیست و هشت

هجری مقدس *

چون خالق بپیمنا را سزائے کردار هر نیک و بد همیشه مطابق قضا
است - لهذا پادشاهان ذوی الاقتدار را - که اُولی العزم آفریده -
در تهیه اسفار ایشان بسیارے را ظلمه مکافات تاراج و نهیب - و جمع کثیر
را از مظلومین شاب و شیب رفاه گوناگون دست بهم میدهد *

بنفاه عایه سرکار والا را از اخبارات کوهستانات دریافت شد - که راجه
کلو بهوتفت بر غربائے رعایا راه داد نمی پیماید * دیوان متحکم چند
باعانت راجه هائے کوهی رخصت آن سواد یافت * راجه سنسار چند
بموجب حکم والا در تبییعت بوده - نیز بگوشمال اشار مستعد گردید -
حتی که بر قلعه کلو فرار سیده - راجه آنجا را بضرب خمپاره هائے آسمان
گذار متزلزل کردند *

راجه آنجا در مقابله زده بعیت المجموعی بجنگ پرداخت *

بهادران شجاعت کیش بتقدیم خدمات سرکار والا کمر همت بر بسته - بر
قلعه برآمده - آن صف نامردان را از جا بردند - و راجه روز دوم
به دو لکه روییه نقد در خدمت دیوان آرزو مند - و برائے مستقبل
در ادائے خدمت کمر بند - و از عهد پرورش رعایا سربلند گردید *

از قدم آن دو نیر نور قرین مسرت لا محصور گردیده - تنگ باغوش
 کشیده - بچنان روز نیک یشادی در شبستان دولت آیین بستند - و
 گل و بلبل را در چمن سور و سرور بکام دل بر گذاشته - حجره خلوت از
 گرد و غبار اغیار پاک رفتند *

صبحگاهان تهنیت شب زفاف و هنگامه داد و دهش را رونق آلف
 بظهور آمد - و بمعاضدان دولت سر افزای داده - بشوق سیر و شکار
 بختی به نیزه بازی پرداختند - و عمل اعمال رعایا دریافته - بهر یک
 تخفیف و نوازش درباره برنا و ضعیف مبذول فرمودند *

بختند - و خود بدوات داخل چتور گیت - و مردم آن سرزمین را بسیم و زر بر نواختند * سردار جیمل سنگه معه امیران همنشین بلازمت اشرف عز و تمکین یافت - و بطریق پیشکش پنجاه هزار از پیشگاه والا گذرانید * مبلغ پانزده هزار روپیه یومی ضیافتاً خانه مهاراجه صاحب مقرر گشت *

نوشه از سواری فزول صعودی فرموده - داخل محل سرای - و پری رخان جادر نوا - پردگیان سرو قامت خوش ادا آن ساعت را بسعادت تغاول بر گرفته - و استهزأ و طیبت را روز بازار داده - پهلوی آن مخدره رعنا جا دادند * براهمه بید خوان بآئین شاستری - موبدان سواد دان بطرز هنروری - در وقت معین و هنگام مقرر - بنظر تسدیس آن ماه و برجیس را همقران نمودند *

جیمل سنگه در ادای خدمات براتیان کمر بسته - روز چهارم - که روز عشرت اهل عرفانست - بر سبیل جهیز از ابریشم و پشمینه - و گنج و خزینه و اسب و شتر - و لعل و در - و غلامان پری پیکر - و پرستاران جادر نظر - و آلات طلا و ادوات سیم - و فیالان عظیم - با شان فخر میدان لشکر والا را پر نمود - و صبیغه قدسیه را در محافه نشاخته - خود دست بسته - بعجز تمام و انکسار مالا کلام - گوهر اشک نثار نموده - این بیت بر زبان آورد :-

”سپردم بتو مایه خویش را

تو دانی حساب کم و بیش را“

سرکار والا غایت مافی الباب او را دریافته - دلداری - و نقاره شادمانی بر نواخته - طیاری فرمودند - و بشوکت پادشاهی تمامی عساکر خورمی پژوه را حکم سری امرتسرجی نمودند * مادر مهربان

آورد - که گوئی فلک ستاره بار گوهر انجم نثار میسازد * و انار سفای طوفه
 نورے در چشم تماشاخیان افزوده که بدان نار پستان را که در نارستان حسن
 شعله تشویر می افکندند - متوجه رنگ آمیزی خود کرده - از نار
 گلزار خلیای بیاد داده * گل افشان کاغذی از صباحت عذار مهتابی
 گلها ریخت - که دامن زمین را از گلها چون انجم پر ساخته * چادر
 کاغذی از نور افشانی سطح زمین را چون کوه طور منور نموده - و چشم
 تماشاخیان را به نظاره آن روشنی افزوده * چراغان هر طرف بر آب بام
 مانند شمعهائ ستاره روشن - و از لمعات آن سطح زمین مانند چرخ
 اخضر پرتو افکن * چراغدانها در فانوس بنور افشانی قره عیون مردم
 منور ساخته - و از رشک فروغش ماء منیر را نعل دل در آتش غم
 گداخته * از غیرت ید بیضایی فتیله هایش آفتاب را خون شفق در دل
 نشسته - و از کثرت نور تاریکستان باطن وامانندگان ظلمات حیرانی پرتو
 حقیقت یافته * مشعل از بس فروغ دران شب گم کرده راهان غوایت
 را چراغ هدایت افروخت - و شمع لاله از غایت رشک آن در آتش
 حسرت و حیرت سوخت * (مثنوی)

چراغان آنچنان افکنده پرتو
 که شد طاق از فروغ آن مه نو
 در و دیوار روشن همچو مهتاب
 زمین را خلعت از نطع سیماب
 منور شمع هر سو بر لب بام
 چو اختر بر سر چرخ سیه فام

چون بفضل الهی مواد شادمانی مهیا و اسباب طرب آراستگی
 یافت - مانند ابر از دست کرم بر سرهر فقیر و قطمیر دینار و درهم

مهمانی و غیافت را سر و برگ پدیدار آمد * هجوم مردم غایت
 نداشت * و از دحام خاص و عام را نهایت نبود * هر کس از دیار خود
 رو بدرگاه والا آورده - سرمایه افتخار ابد دریافت * ابواب نشاط کشاده -
 و اسباب انبساط آماده گردید *

از دار السلطنت لاهور حرکت - و منجیته مخیم اقبال و دولت
 شد - و از تخته های گلکار عرصه صحرای زیب بهار گرفته * زه تخته
 های رنگین - که گویا چمن چمن قطعه بهشت را جداگانه کرده اند - و خه
 کاغذ شنیدلیدگون - که بمنزله نطع زمین توان گفت - یا سنبل
 تراشیده مقراض تماشاخان قدرت بین قدرت را فریب نشو و نما و از همانجاء
 بجا آورده * خوشا تخته های این چمن - که بجز آبیاری نشو و
 یافته - و از ضرر صحرایم داشته - ازهار دلفریزش بخلاف
 غنچه های بستان ننگدلی را کار نفرموده - و از غایت رعنائی و زیبائی
 تاج صبر از فرق دانایان روزگار ربوده * هر طرف نقوش بدائع چنان
 کشیده که پیرکهن سال فلک در خواب ندیده - و مرغان قرطاسی بطمطراق
 اوراق برونجی گوهر ترفانه سنجی در ساک منتظر سفته - و از اهتزاز
 نسیم تماشایش گرد کدورت از سرائ صحن خطر رفته * اولیان خوشنوا
 بلبل و طاؤس وار به ترفانه سنجی پرداخته - و بسن زهره نغمه های
 شادبانه نواخته * مثمنوی -

نمایان تخته ها هر سو چمن وار فزوده رونق هر کوی و بازار *
 ز باد شادمانی در تبسم بزیبائی ربوده دل ز مردم *
 شده سرسبز از موج نظاره منور کرده چشم هر ستاره *
 آتش بازان در آتشباری آتش دستی بکار برده - آتش غیرت در پرده
 نیلگون سپهر انداختند * دسته گللی بستاره باری در آن شب صبح پدیدار

مبرات را روز بازار - و نپسان مکرمت گهربار شد * و برافهمه را بگوهر
 وزر سرافراز - و بعنایات بیغایات ممتاز فرموده * چار آنچه سراسیم
 ضمیمه الطاف فرموده - غبار کدورت خاطر هریکے را رفت و روب داده
 مضطربان بادیه نا امیدى را سرمست بادۀ نشاط و سرخوش نشاء انبساط
 گردانیده - رایان کوهستان را به شیرینیهائے گوناگون کام امید شیرین
 ساخته - فرمانروایان هر کشور را بخلعتہائے ثمین عز و تمکین بخشیدند *
 هرکه و مه از ادنی و هر خورد و کلان از اعلی - بعنایت والا
 مشرف گردید * و هریکے از سپاه نصرت آیات را کورتیهائے نبات و از
 گلبدن نیمه شلوار و جیغنه و کلغی طلا کار عنایت فرموده - از سرداران
 عظام و دیگر کارپردازان امور سلطنت و از والی کابل و ملتان و کشمیر و
 تہتہ و غیره ممالک محروسه بطریق تذبول نذرانہ بموقف قبول رسید *
 و امرا و وزرا بخلع زریاف سرافرازی یافتند * و نواب داؤد لونى اختر
 نیز شرف بار اندوخت *

1 *Tambol* is a sort of marriage present. The practice of receiving such presents in cash from their friends and relations on the occasion of wedding of their sons and daughters is common among Hindu parents. The details of the amount of *Tambol* received by the Maharaja on this occasion, will be found in the Revenue Rolls of the Khalsa Government, for Sambat 1868, under the head of receipts:—

- (i) *Kohistan* comprising the districts governed by the chiefs of Kangra valley, Rs. 50,000; (ii) *Ta'aluqat* i.e., districts under the direct rule of the Maharaja, Rs. 35,775; (iii) *Sardaran* i.e., chiefs or officers, Rs. 1,06,300 (iv) Army; Rs. 23,707-8-6; (v) *Ghor-charah* (irregular cavalry), Rs. 16,000, (vi) Bankers etc., Rs. 3,050, (vii) Miscellaneous Rs. 1205. Total Rs. 2,36,037. The details under (viii) *Sardaran* contain an item of Rs. 5,000 from Colonel Ochterlony. (See also *Sohan Lal Vol. II*, pp. 123-4).

باب چهاردهم

در بیان کتخدائی شاهزادهٔ کنور کهرک سنگه
صاحب بهادر - و چابک خرامی شبدیو
قلم در عرصهٔ تمهید سامان
آن *

چون نشاء کثرت ناگزیر صہبائے وحدتست - و هنگامهٔ معیت
مناقص بازار مغایرت تفرد خاصهٔ ذات یگانهٔ جهان آفرین است - و تجرد
خلاصهٔ ذات خداوند معین * هرگاه عروس وجود تمثالی بمزاوجت
روح تقرب یافت - بيمثالی حق صورت تمثال گرفت - و تفسیر:
الانسان سری و اناسره مشهود خواطر اهل کشف و برهان گردید *
در هنگامیکه معجن ازل در پی خمیر مایهٔ بنی آدم بوده - اثبات الوهیت
را لفظ الست بیان میگردد - و مقالات بیخردی میشنود - حواس
خمس را بعقول عشرهٔ افتساب - و موالید ثلثهٔ را به اربعهٔ عناصر اقتراب
بخشیده * جوارح سفلی را بارواح علوی اقتران داده اشجار آثار را به
نسیم نتایج قوت اهتزاز بخشیده - تا معنی : «وحده لا شریک له»
صورت ظهور گیرد - و یکنائے ایزد برحق نشان خاطر ارباب صفوت و صفا
گردد *

ازینجاست - تاریخ بیست و یکم ماه مذکور - ساعت سعید
استقرار - و در باب تهیهٔ سامان طوی به خانسامان دولتمدار حکم عالی
اصدار یافت - و از لطف این خدیوئی اقتدار غربا و مساکین و خاکسار
و فقرا و محتاجین هر دیار را دامن امید پر از دهم و دینار * و خیرات و

فرار - و چند قلعجات دیگر نیز بتصرف او ایستاد. دولتمدار در آمد * شهر
 پتی و هدایت پور علاوه الطاف ایزد تعالی شد * دیوان مذکور معه هدایا
 و زر موفور شرف اختصاص اندوخت - و بخلعت فاخرة و زنجیر
 فیل و قبضه شمشیر و جیغه مرصع سرافرازی یافت *
 سردار ندهان سنگه کذیبه را - که از سرکشان بود - بتملق و
 چاپلوسی در قلعه مبارک طلب داشته - شهر بند - و ملک او را در
 تصرف آورده - مستخلص - و وجهه او را مشخص فرمودند *

باب سیزدهم

1811A. D.

در بیان شرایف توجهات اقدس در پرورش
فقرا - و استیصال اعدا و غیره - سال واردات
یکمزار و هشتصد و شصت و هفت
و از جلائل کوائف آن ایام
بمجهت التیام *

چون نکیان در حجره شاه مقیم بر شاه عبدالرزاق و شاه دین
دست تصرف دراز و بنای تطاول آغاز ساختند - حضور والا آبرو را
بسرکه ترش فرموده - دیوان محکم چند (را) معه کنور کهڑک سفکه جی
برای ضبطی فرستادند - و چیزه نذرانه بخدمت آن خدا مشربان
ایند پرست فرستاده - بر دایا نشیندند - و آن ملک را موجب استدعای
با با بیدی صاحب سنگه جاگیر کردند *

چون سردار علی شاه پور والا قدر آن سادات عظام لوائے شجاعت
بر آفرخت - بعضی بد طیفندان نابکار و آلودگان لوٹ نفس بد کردار
با با صاحب را بر آن آوردند - که تالب او را بشکوند * چون قابو یافته نی
شد - آخر بَلَطَ کَیْفَ اَلْحَکِیْل گرفتار - و بهزاران مضرت او را بردار آوردند -
و آن ملک اِلَی اَلْاَن در تحت اولاد با با صاحب است * (بیت) :-
بمردی - که ملک سراسر زمین   فیروز که خونه چکد بر زمین

بعرض رسید - که جالندهر به خیالات فاسده در سر و بکیفه آوری مایل
شور و شراست * بعد از تادیب و تغذیه نکیان - با فوج بے پایان
دیوان محکم چند را روانه فرمودند - و پس از پانزده روز زمیدآور آنجا

دارالسلطنت لاهور گشتند * دیوان بموانی داس به تفسیق معاملتہ رایان
 کوہستان کما یَسْتَبْعٰی وا رسیدہ - به پیشہگاہ خلافت استسعاد یافت *
 ہریار سنگہ پوریہ از ضخامت جسمی موجب خفدہ پنجابیان الاغر
 گردیدہ - بنظر اشرف فیز رسیدہ - کمپدان گشت - و بسیارے را از
 سنگہاں فرمان شد - کہ بترتیب قواعد انگیزی بیاد گیرند * بدلدھی
 و دلدارئی نو واردان غربت گزین پورب زمین توجہہ گماشتہ - از انعامات
 توانگر ساختند *

درین ایام آدماں سردار جیمل سنگہ کذبیہ بہ شگون شادی
 و تقریر آن - در مالا ماگہ سمبت ۱۸۶۸ یکہزار و ہشتصد و شصت
 و ہشت - دولت بار و بعنائیت خسروی سرمایہ افتخار اندوختند *
 سرکار والا نیز از منجماں باریک بین بولادت نامہ آن تجویز را تطابق دادہ -
 مسلم و پذیرائی فرمودند *

افغانان به پے بسراغ واریده - شاه زمان را چون ایاز آویزه بندگی
در گوش کشیده - بنظر محمود شاه آوردند * محمود شاه حقیقت
اخوت عینی را واقعی ندیده - بچشمانش میل نبل کشیده - عبرت
اولی البصائر افزوده - بر سر آولکای پشاور آمد *

شجاع الملک شاه - که در پشاور رایت خود سری افراشته - بسواد
و بنیر و تیراه و بجور دم فرمانروائی داشت - از هیبت محمودی
لرزانده - به پناه سرکار والا در پندی - معه پرورگیان و بیگمان خزید *
سرکار والا پناه داده - مانع نیامدند * و برای دفع محمودی - معه
آردوئے معالی نیز نهضت فرموده - به محمود شاه سر راه کشمیر - که در
تصرف عطا محمد خان پور مختار الدوله بود - بستند * محمود شاه
معارضه ظلمت با نور دیده - از متابله سرکار والا معاودت به کابل نموده -
بخود داری مردم آن سر زمین را اطلاع داد *

شجاع الملک شاه پرده نشینان خود را در پناه خدیو زمان گذاشته -
خود بهوای شاهي باز در پشاور رسید * جهانداد خان قلعه دار اٹک -
باشا عطا محمد خان ناظم کشمیر - در پے گرفتن شاه بوده - چون
شیر بصید آن سید ولایت صرف اوقات می نمود * آخر بعالب خدیعتی
بحماییت افانغه قلمو یافته - بر سر شاه رسید * و شاه گریخته در حجره
تنگ و تاریک خزید * جهانداد خان آواز داد - که «اگر زندگی
مطلوب است - بر آمدن را بر خریدن ترجیح داده - به گلگشت جنت
نظیر کشمیر چنده اوقات سری باید نمود - و اگر نه - چون از بیرون
آتش داده میشود - بکشاده پیشانی داخل جهنم باید شد» * شاه از
جامه اشایشها تن بقدر اسیر آن گروه با تدبیر شده - در کشمیر رسید *

سرکار والا چنده از احوال این خود سران آگاهی یافته - ملک
خود را از جنگ این سرخامن سرشت در آمان داشته - داخل قلعه

از پیشگاه خداوندی حکم نافذ بغضبناکی صادر شد - که جمعی از
 نهنگان بحر شهابت بر جمعیتش تاخت نموده - اسیر - و عیال و
 اطفالش نیز پا برنجیر گشتند - و مالک و مالش بکوزه ضبط [آمد] *
 بهادر سنگه از غایت ربط دو لکمه روپیه را جمع بسته بظرف انور
 گذرانید * چون جواریم باگه سنگه قابل عفو و آثامش لیانت صفح
 نداشت - بعد از چندی بر صفحه حالش رقوم غریب نوازی کشیده -
 به ادرار مرد معاش بر نواختند *

راجه سلطان خان - که مرز بوم بیدر از عهد پستانی در پاسانی
 خود داشت - و مردم کوهی به ایالتش آبا عن جد سرنگون داشته -
 بخدمات جان نثاری میپرداختند - باین دولت خدا داد نوعی حسد
 بهم رسانیده - سنگ راه مترددین مماتک محرومه میشد * پنج هزار
 سوار و پیاده - بتادیش مامور فرموده - و محکم چند دیوان را نیز
 تائیداً از قلعه فلور طلب داشته - بهمگی رایان کوهستان فرمان حاضر باشی
 صادر شده * قلعه سنگلا که متانتش بر دژ نیلگون جرخ قهقهه خنده
 میزدند - معه پنجاه قلعه دیگر محصور - و راجه جمون و راجه سلطان
 خان نیز به ندر مبلغ چهل هزار روپیه بلا قصور در حضور رسید * هر یک
 را بتدر و منفذات افتخار بخشیده - خود بذقس نفیس بر کوا کتاس
 بر آمده قلعه کوسک و بکماله تصرف کردند *

درین اثنا بعرض رسید - که شاه زمان پور تیمور شاه احمد شاه
 درانی از قندهار شکست فاحش یافته - فرار و در قلعه عاشق متصل
 جلال آباد متحصن گردید * محمود شاه برادر حقیقی شاه زمان -
 بوزارت فتح خان - تعاقب کرده - قشون غلزنئی را روانه بگرفتاریش
 روانه نمود *

باب دوازدهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و هفت - 1810 A.D.

در کیفیت بعضی محاربات و امداد - معه

دیوان محکم چند - و بسمت

کشمیر جنت نظیر - و رفتن شجاع

الملک شاه و آواره شدن در

ملک بیگانه *

چون ایزد کاسر در پردازش کارهای این خدیو عالمگیر است -
همیشه از نهان خانه غیب امری^۱ بظهور آرد - که باعث افزونی
مدارج جهانبدانی و موجب ارتقاء مراتب کشور ستانی باشد *

دل سکه کاکو - که مدام خیال بد اندیشی در سر داشته - دیگ
سودا^۲ خام می پخت - و بمالینخولیا در گذشت - هتو خسر پورش -
که به فرزندی برداشته بود - در تسکه علم خود سری بر افراشت * چون
سرگفت و شغود نداشت - سرهنگان جانگزا به آسیری اش مامور - و
او در حالت ربه برقه بحضور رسیده - در زمرة اسراء محصور گشت *
و باگه سکه اهلوائیه را - که بخدش باطن موصوف بوده - ظاهرأ
چون قبضه شمشیر دم از دستیاری میزد - و باغوائ^۳ خود سران کوهی
پرداخته - مخفیاً چون خنجر بخونخوااری کمر میبست * ملازمان
والا هر چند بنصائح و پند رهنمونی بشاهراه هدایت و مانع زبونی آمدند *
اما از یافه سری دماغ قا آنی بخود پرداخته - فرخدیو گیهای در خاطر
نیآورده - فارغ البال می زیست *

^۱ MS. B has که here which is not quite grammatical.

نابهیه رنجیده - بملازمت رگاب اقدس سر افزای یافت * او را علاءپور
جایگزین کرده - از عذوبت گفتار بمصاحبت بر نواختند *

چون رانی مهتاب کور را سر رشته انتظام قالب آخشیجی گسیخت -
رانی سدا کور را دلجوئی فرموده - بتیام نورالعین تهنیت فرمودند -
و بسرزدن حرکتی از جوده سنگه^۱ وزیر آبادیه تمام ملک در تصرف خود
آورده - طرفه بندوبست را بخیال نهادند *

درین سال قدرت پروردگار غریب نواز بر روی کار آمد - که جوان
زیباروئے نے نے برهنے خوشخوئے - در اثناء قواعد پلتن دهونکل سنگه
کمیدان باچهره منور در نظر اقدس بجلوه در آمد * چون بازوئے بهمنی
و توان تهمنی در هیکلش نمودار بود - بخدمت گذاری افتخار - و
بعد از چندی از شرف ملت خود زین اقتدار افزوده - از بهیه بکتاب
خوشحال سنگه جمعدار دادند - و از غایت اعتبار دمساز شبانروزی
ساخته - پاسداری خوابگاه نیز بدمه اش نهاده - بچوکی و پهره حضور
خاص مامور فرمودند *

چون مشار الیه از قریه ایکری من مضاف انیر بند سردهند واقع
هندوستان بطب روزگار درین سرکار رسیده - اعزاز یافت - البته در رعایت
احوال برادران تازه وارد توجه گماشته - در وایسته پروری سر مونفارت
نکرد * چنانچه تیج سنگه نامی را برادرزاده مشار الیه را بکتاب سرداری
معزز ساخته - عسکر کنپوئے معلی بنامش قرار یافت^۲ *

¹ This is obviously a mistake. Joddh Singh died in the previous year and it was his son Ganda Singh who was confirmed by Ranjit Singh (See page 54 ante.)

² Both Khushhal Singh and Tej Singh gradually rose to very high positions at the court of the Maharaja. For a detailed account of their life and services see "Chiefs and Families of note in the Panjab."

مال و اسب و جواهر داخل سرکار شد - و از آنجا قلعدار خوشاب را - که بعد از ده روز جنگ سر نیاز فرود آورد - معاف فرمودند *

درین اثنا وکیلان شاه شجاع الملک و شاه زمان والیان صوبه کابل و پشاور - که از دست محمود شاه و فتح خان وزیر بچان آمده بودند - در حضور حاضر شدند - از گل محاکات شان استشمام رائحه ملاقات فرمودند * از یظرف نیز خوشابی مل را با پنج هزار سوار شائسته و خلعت و فیل همراه داده - مراعات استقبال بجا آوردند -

چون هر دو شاه والا جلا از دریائے اتک عبور کردند - بطریق شاهان فی اقتدار ازین سرکار دولت بار آرائش دیار شد * و به تکلف تمام اتفاق ملاقات افتاد * بعد از داد و ستد تکائف از جانبین مقالات دوستی بمیل آمد * در رعایت مهمانی از چنان میزبانی سراپا قدردانی با عنایت لطف و مهربانی دقیقه فرو گذاشت نشد *

شاهان بمدد افتتاح قلعه ملتان مواد یکجہتی را ضمیمه ساختند استمداد کردند * ظاهراً بیاس خاطرشان اردوئے ظفر قرین مامور ملتان - و در راه از سرداران نکه زر نذرانہ فراوان گرفته - بقلعه مور چال کردند * گرانی آنچنان سر بشورش برداشت - که شکمها چون تفور تافته و شکل نان اصلاً نیافتنه * عطر سنگه دهاری را به سور هنگ قلعلگیان ساغر هستی لبریز گردید *

چون از صدمات اضراب توپ گوش قلعلگیان کر - و ناظم از بے بندو بستئے گردید - یک لکھه هشتاد هزار روپیہ نذر گذرانید - و نیاز نامہ ناظم بحکم اشرف بموجب رخنه بندی عهد ظاہری بوالیان کابل ارسال یافت *

و از آنجا - که بکوچہائے متواتر بدار السلطنت لاهور شہلا باغ را زیب بہار افزودند * درین ایام همت سنگه جہلیوالیہ از راجہ جسونت

را بقلعه داری کانگه - و قبض و بسط آنجا اختصاص دادند - و از آنجهانی
شدن زوجه بگهیل سنگه - قلعهش در تصرف آورده^۱ - در سری امرتسرجی
ناصیه حال بر افروختند - و هر یک از امرائے عالیشان رخصت اسانش
داده - خود بآن یار وفادار بتجرج اقداح ارغوانی و باده ریکانی
پرداخته و در فیض و اسراف کشو دند *

در ماه ماگمه باراده ملتان از سری امرتسرجی کوچ کرده - بنه و
اغروق جوده سنگه [وزیر آبادیه] را - که بمرض استقسا در گذشت - بحوزه
تصرف در آورده - بادائے لکمه روپیہ [گنداسنگه] پسرش را سر افراز
کردند^۲ *

و بر سر گجرات رفته - صاحب سنگه را آوارۀ کوهستان ساخته -
نیابت آن ملک بخلیفه نوردین حکیم تفویض * بعد از چند روز
بندان آن ضلع هر چند در دفعیه خلیفه فرشته طلعت سخنانیکه - دور از
کار و اصلاً در آن مقبول کردگار یافته نشود - چها که بفتراک خلیفه نه
بستند - سرکار والا این همه از افترائے آن اشرار نیکار پنداشته - باعتراض
پیهم رخصت نمودند - و خلیفه را باز بایالت آن ماک خداداد
سرافراز فرمودند *

و از آنجا که گو شمال زمیداور جهنگ - که از دو سال بغی
ورزیده - به سپهدار کابل مراسلت داشت - مطمح النظر اقدس فرموده -
او را با پسرانش پابزنجیر کرده - بنه و بارش بحوزه تاراج - وفیل و

^۱ This refers to the town and fort of Hariana, at present, in Jalandhar district.

^۲ Sohan Lal says that the Maharaja had demanded Rs. 2,00,000 in the beginning but on the earnest representations of Ganda Singh the amount of the *nazrana* was reduced to Rs. 45,000 Vide. Vol. II. p. 95.

محمد جهانگیر پادشاه غازی و تصرف خود را از عهد چغتائی درمیان آورده - بنائے آن را بقیل و قال وا گذاشت *

سرکار والا فسخ پیمائش را بحکمت عمای درجہ بروز نداده - چندے را از لشکریان حکم به حصارش دادند - و انورده چند نیز با پدرهم آغوش - و از بادے "مَنْ حَفَرِيْرًا لِاَخِيْهِ فَقَدْ وَقَعَ فِيْهِ" ا مدھوش افتاده - آخر نجات خود را در سپردن قلعه دیده - حکم بسپاہیان و متعینان قلعه فرستاد * اندرونیان دفعیہ گورکھیہ را شرط سپردن قلعه درمیان آورده - استمہال چند روزہ کردند *

سرکار والا حکم بقتل و نہیب گورکھیہ ہا داده - دود از نہاد آن آوارگان بر آورده - بسیاری را آوارہ ملک عدم - و بقیۃ السیف در قلعہ مالگدہ متواری و حصاری شدند * قلعلگیان از قلعه دست بردار - و تصرف سرکار دولت مدار بقرار واقعی انجام پذیرفت *

بعد از بندوبست آن قلعہ آسمان رفعت - کہ جلا لای طباطبائی در شش فتح جهانگیری اند کے از متانت آن مرقوم کلک متانت سلک نموده - حاجت بیان این راقم السطورہ کہ الاستعداد آن منشی صدر الصدور بفکوی: اَلْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ - بمراحل دور است ندارد - مور چال بقلعہ مالگدہ نمودند * گورکھیہ ہا چون اخراج از آنجا سوائے بباد فنا دادن ہستی خود ندیدند - یک لکھیہ روپیہ را فدائے آبروئے خود نموده - باین روئے آب جون عبور کردند^۱ *

دیوان محکم چند را برائے وصول زر نذرانہ رایان کوهستان مقرر نموده * راجہ سنسار چند را معہ پسرش خلاص - و دیسا سنگہ مجھیٹہ

¹ Sohan Lal gives a very detailed account of the capture of Kangra as well as of the subsequent Gurkha-Sikh collision Vol. II. pp. 85-90.

را در سلک خیراندیشان حضور پرنور قرار میداد - و بباطن کجروی و خودستایی را گرمی داده - از بد خواهی باز نمی ایستاد - سرکار والا که جاسوس القلوب انام اند - به ته کارش وا رسیده - و گفتارش را با کردار موافق ندیده - همیشه مکافات آنرا بوقت معهود بادافرازا هنگام صعود منحصر میداشتند *

چون امر سنگه تپایه گورکبه به جمعیت پنجاه هزار سوار و پیاده و دو ضرب توپ به تسخیر قلعه کانگڑه مستعد شده - طرح سقنای انداخت و بغلغل خمپاره قلعلیان آواره و بیدلی پیراهن تهور شان را پاره پاره ساخت - وکیل راجه سنسار چند معه اقوار تصرف قلعه بشرط مدافعت گورکبه ها از حد آب - چون معه تحائف کوهستان دولت بار اندوخت و عریضه راجه را از نظر اقدس گذرانیده - و راجهائ کوهستان انهدام بنیان راجه را از دست گورکبه ها منظور نداشته - نیز وکلاے بلاغت اندیش فرستاده - سفارش کردند - در بارگاه خاقانی عز قبول یافت *

خود بدولت افواج را فراهم آورده معه جمعیت فراوان و عساکر بے پایان - پٹھانکوت را مخیم اقبال فرمودند * و از راجه جسروته و نور پوریه زر نذرانه گرفته - و در سری امرتسرجی تشریف برده - مشرف شدند - و آداب نیاز بجا آورده سر بر آستانه نیاز سوئند *

و بعد از حصول دولت دیدار و اسراف ایثار اعانت شکست آن اشرار فجار درخواست نموده - بر سر گورکبه ها ریختند و آنها از داعیه این خدیو جمشید منزلت مانند بید برخود لرزیده - سپر تهور افکنده - با یک سر و دو گوش در صدد هزیمت شدند *

سرکار والا برای تصرف آن دژ آسمان شکوه با راجه درمیان نهاده - استمزاج نمودند * راجه افسانه های صاحب قرآن ثانی نورالدین

باب یازدهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و شش - 1809 A.D.

بکرماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو صد

و بیست و پنچ هجری مقدس -

که فتح کانگره و تصرف قلعبجات باغیان - و

آمدن جمعدار خوشحال سنگه بحضور اشرف -

و غیوره مدارج آن سال میمنت اشتهال

عبارت ازان است مرقوم کلک

بدایع نگار میگردد *

درین دیرکهن رسمه است پستانی - و درین بتکده دیرینه آئینه است قدیمی که هرگاه خداوند زمان و زمین و دارائے کهن و مهین ازمنه اختیار انام و اعنة جنایب عوام بدست برگزیده خود - که سزاوار تاج و تخت و شائسته اقبال و بخت باشد - برسپارد - زمان و زمانیان غاشیه المتثالش بردوش کشیده - و جهان و جهانیان هم آغوش انقیاد فرمانش بوده - دمه نکشند - که مخالف حکمش باشد - و نفیسه راست نکند - که در آن خلاف رعنائش بود - و اگر مرجومه اراده فاسد مخالفش را بخاطر آرند - و بچنین و چنان اویخته - بمخادعت سد راه اسعاف و انجاح مرامش گردد - آخر به وبال و نکال ابدی مأخوذ بوده - در محوطه حیرانی افتد *

مصدق این مقال احوال خسران بمال راجه سنسار چند است -

که همیشه به ثعالب خدعتی کار فرموده - در پئے بد اندیشیها بوده - خود

متکلف صاحب باجارت صاحبان کلکتہ دو کڈپوے خاص بشہر سرہند
فرستاد * و کرنیل لونی اختر باسہ پلاٹن و پانصد سوار گورہ و چند
اضراب توپ در پرگنہ لودھیانہ باستدعائے راجہ بھاگ سنگہ سیدہ - کرایہ
زمین رسانیدہ^۱ - طرح چٹاونی انداخت *

چون این معنی معروض سرکار والا گردید - بہ تدبیر دیوان محکم
چند آئند سنگہ و تالیہ را بہ اخبار نویسی آنروے آب ستلج قرار دادہ -
حد دستور دریائے ستلج مقرر - و این طرف نیز چٹاونی و فوجے از بہادران
متعین گردید - و از سرکار انگریزی خوشوقت رائے [کائستہ] بہ اخبار
نویسی رکاب والا مامور گشت *

---

¹ The district of Lodhiana was conquered by Ranjit Singh from the widow of Rai Ilias and bestowed on his maternal uncle Raja Bhag Singh of Jind. Bhag Singh now gave it over to the British for establishing a military post for compensation of Rs. 500 per mensem. (Panjab Government Records, Vol. II. p. 120: Lahore A. D. 1911).

در خلال این حال متکلف صاحب با چار صاحبان انگریز بطریق
وکالت برای گرمی هنگامه یکجہتی حاضر شدہ - سه زنجیر فیل بعماری
طلا کار و اسپ و جواہر و پارچہ ابریشمی وغیرہ تکائف و نفائس ولایت
انگلستان با نامہ متضمن اتحاد - و بملاذمت سرپر والا استسعاد یافت *
چنانچہ از سرکار والا خلعت ہفت پارچہ و زری در وجہ مہمانی و
مکانات برای بود و بیش عطا گردید - و بعد از چند روز معہ تکائف
این دیار رخصت انصراف بخشیدند *

سرکار والا در ماہ اسوج از دیار ستلج عبور - و اسپ و نذرانہ از
فیروز پور گرفتہ * در فریدکوت ورود - و قلعہ را فتح کردہ بہ محکم چند
عزایت * قلعہ ودھنی را تسخیر فرمودہ - معہ تعلقہ پتوکی بہ رانی
سدا کور - کہ مکان آبا و اجداد او بود - بیست و دو ہزار روپیہ نذرانہ
گرفتہ مرحمت - و در مالیر کوتلہ رسیدہ - و یک لکھ روپیہ گرفتہ -
افغانان را بحکومت آنجا برقرار داشتند *

و پرگنہ سانیہ را تصرف کردہ - گور بخش سنگہ مالک انبالہ را
بدر ساختند * گنڈا سنگہ صافی را - کہ از وضعیت اذکے گفتہ آمد -
با پنجہزار سوار و پیادہ مسلم - و خود در شاہ آباد بودہ - از راجہ
صاحب سنگہ نذرانہ گرفتہ - خلعت پنج پارچہ و فیل و اسپ عطا فرمودہ
دارالسلطنت لاہور بقدم فیض لزوم رشک ارم فرمودند *

چون گنڈا سنگہ صافی پا از جادۂ اعتدال بیرون کشید - چشم زخمی
بلین دواست خدا داد رسید - کہ راجہ اے آنروئی آب ستلج از حرکت
لطایلش سخت بہم برآمدہ - رخ بسرکار انگریزی آوردند - و تاب
تاراج و غارت ہر سال نیآوردہ - زحمت را واقعی نہادہ - از مرگ مفلجات
نجات یافتند *

حیثیت و حسرت معروض کرده شود - که اگر ازین پیش سه روز اطلاع
میشد - ان دزد عیار را مغال و مساسل روانه خدمت کرده می آمد *
درین صورت موجب نیکنامی ها خواهد بود *

نواب مذکور دیوان مذکور را روانه لاهور - و دیوان بشرف حضور
حضر بزم خلافت استسعاد یافت *

و دیوان دیویداس نیز بعد از چند سال - معه پردگیان
خود و برادر شیرعلی و اسپ نذر حضور گذرانیده - سرافرازی اندوخت *
منشی کرم چند - که در خدمت بشن سنگه کلال در خدمت
مهر بوده - بر خدمت مهر مستقل بوده - دفتر پادشاهی را رونق
پدید آمد - نانک چند و سلامت راء سر رشته دفتر را بسته - بحضور
گذرانیده - مورد آفرین شدند * منشی کرم چند نیز در دفتر قرار
گرفت^۱ *

بعرض رسید - که امرسنگه مچیته را غارت کرده - او را از نظر انداخته
جبرا مال صرافان را استرداد - و از حرکت لاهیة اش ناشاد گردیدند *
پنجم ماه بیسکه قصور مخیم اقبال شد - و افواج ظفر امتزاج از
هر طرف فراهم - و در عرصه جلالت از تهوری عام افراز شده - در آنجا
چند سبزو شکر پرداختند *

1 Before the appointment of Bhawani Das as head of the Finance Department (1803 A. D.) Ranjit Singh had no *daftar* or regular system of accounts at Lahore. The revenue, which amounted to about 30 lakhs of Rupees, was managed by Rama Nand, the famous banker of Amritsar. Rama Nand also held the octroi of Amritsar and farmed the Salt mines of Khewra. Bhawani Das organised a pay office for the troops and a Finance Office, and of both these he was made the head. Karm Chand was transferred to the office and appointed as 'Keeper of the Seal' during this year on the retirement to Benares of his previous master Bishan Singh Kalal.

Nanak Chand was previously in the service of Dal Singh of Wazirabad. He was the elder brother of Diwan Sawan Mal.

گده را - که در راه سری امرتسرجی از معمار طبع اقدس به نهایت
پختگی هوشیاری زمان و زمانیدان است - معاینه کرده - بهر تدویر ثانی
نام نهاده - در انگلستان روایت کردند *

حکم والا بنام بابو باج سنگه و جسا سنگه بهنگی و قطب الدین خان
ممبرو تیه به شش هزار سوار جوار - ادائے زر نذرانہ دارالامان ملتان
صدر - ناظم ملتان در ادائے زر تساهل را کار نه بسته - برسانیدن آن
قصور نه نمود - و بعد از سه ماه لشکر مامور شرف حضور اندوخت *

دیوان محکم چند شش لکمه روپیه از دوا بیه گرفته - حاضر مراتب
خدمت گذاری نقش نگین خاطر خاطر گردانید * بیانی لعل سنگه و
راجه بهاگ سنگه - معه نذرانہ و تحکیمات - شرف حضور و باقتباس
انوار فیوض قدوم میمنت لزوم سرمایہ سرور موفور یافتند *

درین سال دیوان بهوانی داس پشاور بهی معه نذر و جنس یک هزار
شرف بار - و بخلعت دیوانی افتخار اندوخت - و اخبار ولایت بحضور
اقدس گذرانید * چون شاه شجاع الملک سر مختار الدوله را بعام ستم
افراخته - ولایت کابل را پاک رفت و روبری ساخت - بهوانی داس که
بنا بر تحصیل معامله از نواب محمد خان زمیادور منکیره - از جانب
وزیر مامور بود - سخت لرزیده - راه نجات جست * نواب محمد خان
په آن شد - که دیوان بهوانی داس را محبوس بحضور شاه فرستد *
بصواب دیدد عالیجاه سکندر خان خاکوانی - که از اعزّه افغانیه -
و در دانائی و پیشبینی همچو او در آن سرزمین کم بهم می رسد -
بفکوائے آنکه * ع

که هم سیخ برجا بود هم کباب *
قرار گرفت - که زر معامله ناداده را داده قرار داده - قبض
دیوان مذکور را گرفته - روانه ولایت کرده آید - و در ضمن آن بطریق

باب دهم

1808 A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و پنجم - در

بعضی سوانح - و رسیدن دیوان بهوانیداس و

دیوان دیویداس پشاوریان - و بستن حد

دستور فیما بین سرکار والا و انگریز *

چون پادشاهان بلند مرتبت را خالق جهان برائے آن آفریده که بانتظام سلسله جمیعت پریشان دلان روزگار پردازند * بذات علیه از آنجا که نیت حق طویت این خدیو خدا آگاه در مصالح جمهور رعایاست - بهر جا که عذاب عزیمت مصروف داشته - با نصرت و فیروزی معارک جانستان را فتح نموده - متمردان را تارک نخوت نگون و فرق اقبال وازون میسازد *

غوثی خان را حکم والا به نفاق پیوست که: قاعه شیخوپوره را مسخر نماید * مشار الیه از آنجا - که در چابک روی آتش دستی داشت - از اژدر دهان بهرام صولت غریب غلغله در نهاد قلعتیان انداخت * قلعه مفتوح - و بکنور کبرک سنگه جی غایت فرمودند¹ *

آخر ماه بیساکبه سنه الیه - وکلای انگریزی برائے تشدید مبادی مصادقت - معه بعضی تحائف آن سواد - شرف بار انداخته * پنج هزار روپیه را خلعت و تحایف گرفته رجع القهقری - و تعمیر گویند

¹ Prinsep says that D wan Mohkam Chand was put in command of this expedition, which is obviously wrong, since the Diwan was at this time engaged in another campaign at Makhawal. For a more detailed account of the siege see Sohan Lal Vol. II. pp. 70-71. We learn from him that even the heaviest artillery of Ranjit Singh had failed to make an impression on the strong walls of the fort when fortunately one of the garrisons came out and treacherously disclosed the weakest spot for firing.

و از آنجا قلعه سانبه را مستخر نموده - بنور گمڑک سنگه جی
عنایت فرمودند * و باز بسیالکوٹ مور چال بستند * در هفت روز
بتصرف اولیائے دولت در آمد^۱ *

درین اثنا صاحب سنگه گجراتی - معہ اسپ و ضرب توپ -
حاضر خدمت گردید * خلعت پنج پیرچہ و اسپ بدو مرحمت شد *
و بہ پلس خاطر دیوان محکم چند - کہ بے سابقہ جرم مال و منالاش
بکوزہ ضبط در آورده بود - در باب استرداد ارشاد فرمودند *

و دل سنگه زہیرنہ برائے تحصیل ندرانہ و تادیب متمردان تا دریائے
اتک مامور - و دیوان محکم چند را برائے جالندھر دوابہ حکم حضور پر نور
شد * پنجاہ ہزار روپیہ از زمییداور دوابہ گرفته - مکان جیمیل سنگه کنہیہ
را متصرف - و بلاقی چک بہ گربہا سنگه عنایت فرمودہ - چندے در
دارالسلطنت لاہور متوقف گشتند *

و دیوان محکم چند نخست بر رسولپور تاختہ - از قطب الدین خان
ممرئیہ اسپ و ندرانہ گرفته - و قلعہ دھرم کوٹ و مازی تصرف نموده -
برائے باولی سرھند عازم شد *

---

¹ Sohan Lal gives a more detailed account of the capture of
Sialkot Vol. II. pp. 67-61.

طلب کردند * بعد از دو روز از دریائے راوی عبور - و نواحی شهر
بسوهلی برای کوهستان مخیم شد *

دربین سال بشن سنگه کلال و موهر سنگه لمان از بعضی مقدمات
متوهم گردیده - از دریائے ناپایدار دل گرفته شبداشب آنروے آب
ستلج عبور نموده - روانه شهر بنارس شده - چندی در آنجا بیاد الهی
جبه نیاز برافروختند * سرکار والا چون نقد شان بے غش یافتند - و عرائض
انکسار بملاحظه اقدس رسید - چیت سنگه پورش را بکمیدانی
برفروختند^۱ - و راجه بسوهلی حاضر شد - شانزده هزار روپیه مقرر و
هشت هزار معاف نموده - هشت هزار روپیه وصول فرمودند *

و نیز در آنجا وکلائے راجه سنسار چند و امر سنگه تپایه دولت بار
یافتند * خلاصه: — راجه سنسار چند - آنکه پنج لکھ روپیه گرفته کومک
فرمابند * همیشه گورکھها در عدم کومک پذیرا نموند * سرکار والا قلعه
کانگڑه را سوال کردند * راجه قبول نه نمود * نذرانه از گورکھها گرفته از
کومک باز ایستادند *

1. The author leaves us in the dark as to what made Bishan Singh and Mohar Singh entertain some doubt regarding the safety of their person and retire to Benares in the British territory. However, we learn from Sohan Lal why they lost the confidence of the Maharaja. Both of them were deputed by Ranjit Singh, as his confidential agents to confer with the British authorities at Shahjahanpur on the subject of his proposed visit to Hardwar (1897 A. D.). After a short conference with Mr. Elphinstone they came to hold the view and communicated their opinions to their master that there was no risk if the Maharaja proceeded there without a large military escort. This course, however, was not approved by Raja Bhag Singh, maternal uncle of Ranjit Singh and he threw out a hint that ever since the appointment of Diwan Mohkam Chand these men had become disaffected and therefore were no longer worthy of confidence. The Maharaja accordingly, dropped his idea of visiting Hardwar and Mohar Singh and Bishan Singh soon fell into disfavour. (*Vide Sohan Lal Vol. II. pp. 69-70*). Sir Leppel Griffin gives 1813 A. D. as the year of Bishan Singh's retirement to Benares (p. 308 *Vol. I. Lahore 1909*).

Chet Singh must obviously be the son of Bishan Singh, as Mohar Singh had no son of that name. Further we are told by Sir Leppel Griffin (*Vide Vol. II. p. 154*) that Mohar Singh's *jagir* was confiscated and the command of his contingent of seven hundred horse was given over to Gurmukh Singh.

باب نهم

1807 A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و چهار

مطابق سال یکم هزار و دو صد و بیست

و سه هجری مقدس - و واردات

آن ایلام *

از آنجا - که بهار پیروای گلستان نشا و تنوبن این پادشاه کشور کشائی را بر سریر ریاست نشانیده - تاج خسروی بر سر نهاده است - همیشه معاندان دولتش را بساغر امید ابریز باده اندوه و الم - و دشمنانش را پشت قوت خم گردد *

دیوان محکم چند سعادت حضور دریافت * زخمی - که از دق در دانی صاحب سنگه بردل دیوان مذکور چون ناسور شده بود - بمرهم مرهم خسروی اندمال پذیرفت - واسپ و زنجیر فیل و علم و قلم عزایت فرموده - به یکم هزار سوار جبار بر فواختند - و جایگیداران دوآبه را - که قریب یک نیم هزار سوار بود - در تبعیت او گذاشتند - و چهل هزار روپیه از سرکار والا بدیوان مذبور مرحمت شد - و ده هزار روپیه از پرگنات وصول نموده - پانصد سوار دیگر نگهداشت نموده * در آن سرزمین از شجاعت دیوان تهور کیش افسانه هاشد *

چون دل سنگه کاکو را مالیکوینا در گرفت * [حضور] احمد آداد مور چال - و بعد سه ماه خلاص فرمودند *

از سری امرتسر جی روانه پنهانکوت شده - دیوان محکم چند را سرعسکر قرار دادند * قلعه را فتح - و چهل هزار روپیه از سردار جیمل سنگه

هراس زندگی خود را در قوار دادند * قاعه مفتوح شد - و بسردار
فتح سنگه اهلوالیه عنایت فرمودند *

وجوده سنگه کلسی - معه زر نذرانه واسپ تازی نژاد - سعادت
رکاب بوسی دریافت * زر نذرانه را بمشار الیه معاف - واسپ قبول
فرمودند - و از رنجیت سنگه زمیندآور منولی بیست هزار - و از
گوپال سنگه حاکم منومالجره و سردار هری سنگه روپرواله - ده هزار بخزانة
عامره رسید¹ *

درین اثنا معروض والا گردید - که تارا سنگه راهوں وانه را قالب
آخشیجی بر گسیخت * از دریائے ستلج عبور - و نوشهرو را محصور
فرمودند - و گنگدا سنگه صافی را - که مس وجودش بظفر کیمیا اثر
فی الجملة طلانی شده بود - و حوصله اش به نمکحلالی مطابقت نداشت -
بصواب دید بعضی ناپیش بیگان - به فیابت آن روه ستلج مامور
فرمودند *

و هشتاد هزار روپیه از زمینداران دوابه مشخص نموده - تحصیل جاری
خود بدولت داخل شہلا باغ گردیده - مراد شادمانی مہیا فرمودند *

¹ Sohan Lal States that the total amount realised was Rs. Forty One thousand i.e. Rs. 30,000 from Gopal Singh and Rs. 11,000 from Hari Singh. *Vide Vol. II p. 66.*

طلب تقسیم سپاه تجویز - و از آنجا قلعه دیپال پور تسخیر نموده
بکنور کهرک سنگه جی عنایت ساختند *

و از همه سرداران پیشکش گرفته - بسمت ملتان علم جلالت
برافراخته - از قلعه دار آنجا هفتاد هزار روپیه گرفته - خلعت دادند *

و بعد از آن بلاهور تشریف آورده - و از آنجا بآن روئے آب ستلج
قصبه جگرا نوان - که راجپوتان داشتند - بتصرف آوردند - و چهل هزار
روپیه از سردار فتح سنگه اهلوالیه گرفته آن ضاع را^۱ بدو ارزانی داشتند *

و از راجه جسونت سنگه نابیه - و راجه صاحب سنگه پٹیایه - و
افغانان مالیر کوٹله - و بهائی نعل سنگه کیتل والا - و گوردت سنگه و کرم
سنگه شاه آبادیه - و اهلایه گور بخش سنگه مالک انباله - و بهگوان سنگه
بوریه واله - وجوده سنگه کلسی معه سرداران آن حدود - نذرانه تاسرهند
گرفته - هر یک را از آنها بطلاح فائز امتیاز بخشیدند *

در خلال این حال متانت قلعه نراین گده و نخوت راجه ناهن
معروض بار یابان دولت شد * حکم حضور پرنور به تسخیر آن صدور -
و سردار فتح سنگه کالیدانواله بر سر عسکر مامور شد *

حصاریان در خود داری کوشیده - در اول وهله بشببخون سرداران
عظیم الشان و موهن سنگه کمیدان و سردار دیوان سنگه بهنداری را از لباس
حیات عاری ساختند * تعمق خندق و نابلدنی آن محصرائے لق و دق
باعث تلف گروه ظفر ماصق گردید^۲ *

نوح قاهره برائے تادیب آن گروه شتات پڑوه مامور ساخته - بضر
اتوپا پنبه غفلت از گوش قلگیان بر آوردند * چون حصاریان بمقابل
نوح ظفر مدار - بند خس و خاشاک بمقابلہ بحر ذخار دیدند - از غایت

^۱ MS. A omits را *

^۲ The Maharaja lost in this engagement altogether about 400 men in killed and wounded. Vide Muhammad Latif's 'History of the Panjab' p. 369.

مقدمه دگرگون و قوت معارضه در خود نیافت - ملالت جواهر بقیعت
هفتاد هزار روپیه - و بقیه اجناس ابیشمی داخل خزانه خاص نمود -
و خلعت بست و یک پارچه و سپر و شمشیر و جیغه - که از پادشاهان
قدیم رسم مستمره آن راجه فنی شان بوده - عنایت فرمودند *
و از آن جا بعرضداشت رانی سدا کور اراده دار السلطنت لاهور
فرموده - دمار از اهل جور بر آورند *

چون بظہار رانی مذکور - بطن قدسیه عصمت توام سرکار مہتاب کور
اولین پرده نشین عفت حضور پرنور - بار گوهر شہوار خلافت داشت
و سرکار والا را همیشه به تولد فرزند سعادت توام تعلق خاطر بود - و قصدان
سیک خرام به طلوع دو نیر نور - آغزی دو فرزند مبارک ظہور - چشم
اقبال حضور برافروخته - بفوازش و عنایت موفور قرین بہجت لامحصور
گشتند *

بموجب ساعت سعید کلان را بکنور شیر سنگه - و خورد را بکنور
تارا سنگه موسوم فرموده - قوایم دولت دیپایه رانی سدا کور را استحصان
افزوده - به ادائے نذر در سری امرتسرجی رخ اقبال برافروختند *

و از آنجا بے اعتدالی ہائے قطب الدین خان و فریاد عاجزان
معروض گردید - اولاً از نظام الدین خاں سخنان چند بر زبان درفشان
گذشت - و فوج از دلاوران نامزد گشت *

چند سردارن نقد جان نثار و افواج فیروزی اقتدار در سه ساعت در
حصار علم تہوری بلند ساخته - بتدبیر فتح سنگه کالیانوالہ تصرف کردند *

چون مقدمہ دستار سردار مذکور در میال قطب الدین خان بود -
قلعہ مہروت و آن فواحی بقدر یک لکۃ روپیه بمشارایہ عنایت فرمودند -
و بجا آوری خدمات و حاضر باشی را تعہد گرفتند - و آن ملک را در

در دل پژوهری عجزه و فقرا و اهل مرقاد و معابد سعی موفور فرمودند -
 وساحت دارالسلطنت لاهور را به قدم میمنت لایم رشک ارم ساخته -
 هسلی - که موسوم بشاه نهر است - در شهباباغ انداخته - بعمارات
 شکست و ریخت از دامان عزایت گنج فراوان ریختند *

و چندی بعیش و عشرت گذرانیده - داد عاشقی دادند - و دمی آن
 یار وفادار سرمایه صدر و قرار را از آغوش اقدس رها نفرموده - از نظاره
 نوخیزان بهار و پردگیان گلزار چشم قدرت نگر برهم نمی بستند - و بچنگ و
 چغانه گوش انداخته - از آن زهره فلک فریب ترانه هائے موزون می
 شنیدند *

چون طبیعت بسرحد اعتدال رسید - سفر آن روئے آب سلیج گردید
 عزیمت کشید * کوچ عفت نشین صاحب سنگه پتیا لیه را با راجه خود
 نوع فساد و جنگ در میان آمده بود * عراض استمداد مشاۃ الیها وغیره
 کوائف کومک بمقابلت نذر یک لکمه [روپیه] بحضور آمدند *

اول لودهیانه - بزمیداورش دبانت ؟ داده - به بتاگ سنگه تغویض
 فرموده * از راجه جسونت سنگه نابیه زر نذرانه گرفتند *

درین اثنا صاحب سنگه تبه کار پرده نشین خود - که مقدمه پرده
 دبی را مستعد بوده - را رسیده - و دیگر خانه خرابی ها دریافت -
 پیش از آن که فوج از بهادران نامزد آن سواد گردد - و طرفه شورش
 در آن سر زمین پدید آید - از عهد شوهری نکول کوچ خود بآن زن
 مردانه سرشت قبول نموده - مع رضا نامه بجناب والا عرضداشت نمود *

چون برگشتگی عهد درین درگاه بار هلاکت آرد - و فسخ پیمان
 سرمایه فلاکت گردد - فی الفور جمع از شجاعان از در صولت بنواهی
 پتیا لیه رسیده - رانی را بایفای عهد پیغام نمودند * بانوئے پتیا لیه چون

باب هشتم

وقائع سال یکم هزار هشتصد و شصت و سه - مطابق 1806 A.D.

سال یکم هزار و دویست و بیست و

دو هجری مقدس *

چون دارائے جهان سلاطین والا شان را بخلعت سرافرازی مخلص -
و توفیق اقبال خواقین عظام را بطغرائے کشور کشائی موقع ساخته - از
افضال خود آرزوهای ایشان را برفق تمنا سرانجام بخشید - و دائماً آنها را
در کنف حمایت داشته - از عوارض و امراض لاحقۀ نگهدارد *

لیک صاحب بهادر از عالیخدمت رخصت یافته - روانه شدند *
حضور والا - بموجب عرض سردار فتح سنگه اهلوالیه - مقدمۀ اجارۀ را از
حاکم جنگ شمرده نموده - شصت هزار روپیہ به تحصیل او داده - نیک
و بد آن ملک را نیز متعلق باو نموده - بخلعت فاخره از جناب اقدس
رخصت دادند *

سرکار والا از پئے گوشمالی زمینداران بغی اساس - و نیز بغسل سری
کناس نهضت فرمودند *

چون قلعه میانی مضرب خیام عز و تمکین گردید - عارضۀ تپ لاحق
مزاج و هاج - و نقاهت بدرجۀ دامنگیر شد - که چند روز از معرفت
حضر بصر بصیرت را خیرگی و چشم جهان بین را نصیب اعدا تیرگی
رو داده بود - آخر بمعالجین جواهر و عصیدۀ هائے متواتر قوت دماغ و دل -
و رفع مواد صفراوی بمسهل بهمرسانیدند *

چون فضل الهی بتائید - و صحت عنصری مزاج پدید آمد -

چون مالکم صاحب بهادر از بدو طلوع نیر جلی الظهور
خالصه جی استطلاع کرد- اصلاً از دانیان همکاب کسی از عهده آن بر
نمیتوانست آمد- لا جرم بجذاب اقدس شان استمنا کردند *

چون از علمیت و نیروئی طبیعت هرچه می نگاشتند- شایان بود-
و نیز کتاب طلسم شکرریز- و باغ بهار- و لوئی نامه از فتاوی طبع اقدس-
بملاحظه اخبار و از غایت اشتیاق حاجت باظهار ندارند* بناء علیه کتاب
سنگینه نامه^۱ را نیز مشروحاً تحریر فرمودند- و ازین جاست که- راقم
السطور بتحریر آن نپرداخته- که تکرار قصه نفرت بار آرد- خاصه جائی که-
بزرگی بد آن صرف طبع نموده باشد- تا باین کودک ناشسته روچه رسد-
که مکرر آنرا بر نگارد* خلاصه مدعا آنکه- مالکم صاحب بهادر آن
کتاب را بنام خود بسته- منقوش الواح نموده- بسواد هفت فرستادند *

¹ The MS. is preserved in the Library of the Royal Asiatic Society at London bearing No. LXXXV. *Vide Catalogue of Persian MSS. by Morley.*

Another copy entitled *خالصه نامه* is in the British Museum. *Vide Catalogue by Rieu Vol 1. p. 294.*

Malcolm in his 'Sketch of the Sikhs' acknowledges the use of Bakhta Mal's Manuscript, in a foot-note on 'Sketch of the Sikhs' p. 4 reprinted Calcutta 1846.

I understand from Diwan Somer Nath B. A., the great grandson of the author that of the remaining works of Diwan Bakht Mal, he has, so far, come across only a copy of (*Bagh-ba-Bahar*) in a big collection of Persian Manuscripts in his possession.

از دماغ خیرباد گفت- و بر نیت حق طویت و نگهداشت عهد
سرکار والا آفرینها خوانده- در عالم پر گوئی یک گونه انفعال کشیده-
نوشت که: "هرچه اقتضائے رائے سرکار والا خواهد بود- همان رضامندی
سرکار کمپنی است" ^۱*

چون راجه جسونت رائے- معه جمعیت بسیار- مستعد بیکار-
و از قالب عنصری بیزار بود- و پند و نصائح- که آویزه گوش جهاننداری
بوده- پیکر جاننش ^۲ را مجلی- و از فرار و خود رفتگی مخیلی نمودند*
هولکر چون راه اعانت مسدود- و ارشاد سرکار والا را موجود-
و حوصله خود را مفقود دید- اطاعت را ذریعه رستگاری- و صلح را به
طفیل این خدیو کشور جهاننداری مایه فضل ^۳ یاری دانسته- اختیار داد*
سرکار والا نگهداشت ناموس و تخلیه بغض و عداوت را از سینه
حکومت گنجینه لیک صاحب بهادر باقسام نموده- مشارالیه را بخلفت
گران بها و بعضی تنسقات این جهات را نیز ضمیمه عنایات فرمودند*
چنانچه درین سفر میمنت اثر جد بزرگوارم پندت بخت مل-
معه مالکم صاحب بهادر- که به نیابت لیک صاحب بهادر ممتاز بودند-
و نیز باستصواب صلاح دید و تقرب باز دید قریب و بعهد تشریف همراهی
داشتند*

¹ In this connection Ranjit Singh is reported by his Court Chronicler Sohan Lal, to have narrated an interesting story to Captain Wade. In order to arrive at a proper decision whether the Sikhs should help the Marhatta Chief Jaswant Rao or the British they sought the guidance of their Holy Book—*Granth Sahib* by drawing lots in its presence and acted accordingly. (Vide Sohan Lal Vol. II p. 60, and Vol. III, Part I p. 64.)

² MS. B has جاننش while A and B have حالش *

³ MSS. A and B have فصل *

شهره افق بوده - قلاده بندگی در گردن خواهد کشید - و اگر عیاذاً بالله
جناب مہاراجہ صاحب را نقض عہد مرکوز باشد - مفصلاً اعلام رود -
تا کوائف آن بہ کم و کیف معروض صاحبان صدر نموده - ازین مقدمہ
انصراف - و بآن دولت فیاض سپردہ آید *

حال را مرقوم فرمودند کہ: " چون دولت شہریان والا شکوہ ہمیشہ
ملاذ و معاذ عالمیان است - نظر بر پناہ ہر یکے از عوام بجزور فلک مجبور
پناہ کی خواستہ طالب امان میباشد - چون بین الدولتین مغائرت را
دخل نیست - و ازدیاد این دولت در اصل ازدیاد آن دولت است -
کے کہ باین دولت پناہ آرد - ہر چند ظاہراً لفظ "کومک" بر زبان راند -
اما در معنی پناہ او پناہ طرف ثانی میشود - پس نقض عہد را - کہ
زوال ملک و مملکت را عشرِ عشیران کافی است - نسبت باین دولت
ابد مدت نسبت نمودن چہ تصور کردہ آید؟ و این دانش و فرہنگ
را چہ خیال کردہ شود؟ خدا شاہد حال است - کہ از ابتدائے جہانیانی
نگہداشت سخنی سچیہ رغبت این دولت خدا داد بودہ است - و از
آنجاست - کہ بہ یمن ہمین دستاویز شگرف متمردان روس زمین گروہا گروہ
جبین افروز ازدیاد و بر اقبال دولت سگال ما مبارکباد دارند - حالیا صلاح
دولت ما عین صلاح آن دولت است کہ: "الصالح خیر" کہ عبارت از
آنست - مرکوز خاطر باشد - مشارالیه و صاحب بہادر - ہر دو یکدل
باشند - و اگر خواہش آن دولت آوارہ ساختن او از حدود این دولت
است - نظر بر روابط یکدلی ہا و مسافر نوازی و مہمانپوری - کہ آئین
مختصہ این دولت خدا داد است - در چند روز جبراً و قہراً متعاشی
شدہ - او را بازروئے آن صاحب بہادر مطابقت دادہ خواہد شد *

چون مضمون حضور را جرنیل لیک بہادر بگوش آورد - ہوشش

باب هفتم

1805 A.D.

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و دو -

آمدن جرنیل لیک صاحب بهادر - و

جسونت رائے هولکر - و بعضے

کوائف آن سال بہجت

اشتمال *

چون او تعالیٰ شانہ کسی را تخت و تاج و سکہ عظمش را در
چار سوسے عالم رواج دهد - ایفاء عہد مرکوز خاطرش باشد - و انتظام سررشتہ
معیت مانوس طبعش بود * باہمہ راہ ایتلاف مرعی داشتہ - ہر
کدامے را با لطف و عنایت سرافراز سازد *

مہاراجہ جسونت سنگہ هولکر - قریب دو لکھہ سوار و آتشخانہ
مالا کلام - معہ جمعیت بسیار - کہ از خود ہمراہ داشت - بملازمت والا
اختصاص یافت - و کومک جہت شکست سرکار انگریزی درخواست
نمود * ہنوز مقدمہ جواب و سوال بود کہ: لیک صاحب بہادر - معہ
دو کنبوے خاص و افواج سوار و توپخانہ آتشبار - آنروے دریائے بیلس
متصل جلال آباد - خیام عزیمت افراشت *

و کلائے معتمد انگریزی روانہ سرکار نمود کہ: "چون بذاتے مودت و
موالفت و معیت و مخالفت پیش ازین بوساطت منشی یوسف علی
خان مربوط و مستحکم است - نظر بر رسوخ مصافات بدخواہ انگریزی
و دشمن مقہور دولت خالصہ جی خواہد گشت - و بہ تردید تمام

[از] جسا سنکه پسر گرم سنکه دوتو - و صاحب سنکه خلف گوجر سنکه
 [بمنگی] - و چیت سنکه فرزند لهند سنکه بمنگی - و بیاگ سنکه اهلوالیده -
 و پسران نار سنکه حاکم چماری - قویب ده هزار سوار و پیاده - و فکیان
 و سردار کنبیه پنج هزار سوار و پیاده - و از سرداران نکه چار هزار سوار
 و پیاده - و از رایدان کوهستان پنج هزار سوار و پیاده - و از سرداران دوابه
 هفت هزار سوار و پیاده - در رکاب والا حاضر است *

نجیب و بابو باج سنگه را بعزت قریب فرمودند- و بیٹک سنگه مرالیوالا را
 پانصد سوار و پیاده و جاگیر- و ماکھا سنگه [تبیہوریہ] را در راولپنڈی ہفت
 صد سوار و پیاده- و نودہ سنگه را بظلمت بعضے مکانات مامور و چہار صد
 سوار و پیاده و جاگیر پرگنہ گھیب- و عطر سنگه پسر فتح سنگه دھاری
 را رسالہ دار پانصد سوار و پیاده- و سردار مت سنگه بٹھرائیہ را پانصد
 سوار و پیاده- و سرداران مان را چار صد سوار و پیاده- و دیگر سرداران
 عموم را دو ہزار سوار- و کرم سنگه [رنگت] فنگیہ را صد سوار عزایت نمودہ-
 بجائے فتح سنگه کالیانوالہ دل سنگه نہیرنہ و تعین نمودہ- جودہ سنگه
 سوریان والہ را سہ صد سوار و پیاده- و نہال سنگه اتاری والا را پانصد
 سوار و پیاده- و گرہا سنگه را یکہزار سوار و پیاده دادہ- ہریکے را بخطاب
 سرداری سرفراز و بہ جاگیریات فراوان ممتاز ساختند¹ *

1. A detailed account of the Sikh *Sardars* upon whom military honours were bestowed will be found in the pages of the "Chiefs and Families of Note in the Punjab" by Sir Leppel Griffin.

The names of the Hindustani Officers, Ghous Khan, Roshan Khan, 'Ibadullah and Babu Baj Singh, occur in the Pay Rolls of the Regular Army of Maharajah Ranjit Singh. The earliest Pay Rolls preserved in the Punjab Secretariat are dated *Katik—Mangh*, 1867 (Oct. 1810—Jan. 1811), where Raushan Khan and 'Ibadullah is each shown to have commanded an Infantry battalion, the strength of their respective units being 622 and 550 men including non-combatants. The monthly salary of these officers, as shown in these rolls, is Rs. 60, each. For the description etc., of the Pay Rolls, see my Catalogue of the Khalsa Darbar Records *Vols. I. and II.* published by the Punjab Government.

شاهان ترکمان وارد هندوستان شدند- همان "شالا مار" در هر خطه دانشین
احداث نموده - تجدید کردند *

سرکار والا از غایت حدائق فرمودند که: "چون فادر شاه افشار -
(دور ازین زمان) در سرزمین پنجاب عام ستم برافراخته - "چغد قدم
وغم عام" - تاریخ خود در ورود هند یافته بود - در وقائع او - که میرزا مهدی
میرمنشی تصنیف کرده - همین باغ را باغظ شعاعه ماله موسوم نموده*
باوصفیکه - کار شعاعه سوختن مناسب نموده* غرض ازین که - اگر درین
عهد نام این شهلا باغ کرده شود - نزدیک چشم هندیان و ایرانیان برعایت
فرگس بسا مقبول خواهد بود* "

تمامی پنبه عادت از گوش برآورده - برین رسائی طبع آفرینها
خوانده - بسمع رضا اصغا نمودن - و همگی بلغای فصاحت شعار و
فصاحای بلاغت دثار بر طلاقت ضمیر صفوت تخمیر تحسین نموده پ
به ملتن حقیقی بردند - و ازین پیش راقم السطور نیز به ادعان فرمان والا
بوده - نام این باغ خواهد نوشت *

بعد از چنده بسری اموتسری جی تشریف برده - بطاف سری هو
مذلل جی شرائف کونین انوختند *

و در آنجا حاضر می سپاه گرفته - سردار دیسا سنگه مجپیه را چار صد
سوار - و هری سنگه [نلوه] را از خدمتگاری معزول نموده - بقطاب سرداری
و باعزار هشتصد سوار و پیاده جبار بر نواختند - و حکمان سنگه چمنی را
داروخته توپخانه خورد - و دو صد سوار و پیاده بخشیده - غوثی خان را
توپخانه کلان تفویض و باطاف دوهزار سوار مستفیض فرمودند - و روشن خان
و شبح عبدالله هندوستانی را در فن کمیداتی ماهر دیده - دو هزار

1 Mirza Mehdi, whose full name was Nizam-ud-Din Muhammad Hadi-al-Husayni as-Safawi, is well known as the author of دیوان نادر و جهان کشای نادری * See Ind. Office Lib. Cat.; No. 412 and Beale's Dictionary of Oriental Biography p. 230.

باب ششم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و یک - 1804 A.D.

مطابق سال یکم هزار و دویست و بیست

هجری مقدس - سال ششم از جلموس

میمنت مانوس - و از صادرات

آن ایلام فروخته فرجام *

چون مشاطه ازل وجود این پادشاه ذی اقتدار را بزیور خرد آراسته
رخ احوالش را غازه افروز اقبال و چهره بجنس ادای جلا و جلال¹ چهره
اقبالش را بانوار کمال روشن - و رخساره دولتش را بلمعات فیض پرتو
افکن ساخته - بنا بر آن اوراق منتشره فوج جمعیتش را بتوجه والای
خویش انتظام داده *

سرکار والا از دارالسلطنت لاهور حرکت فرموده - در شالا مار به
بهجت و کامرانی خیام عز و احتشام افراختند * لختی باستغناای گل
و شور بلبل محو خالق جزو و کل گشته از بعضی مفسرین استفسار
معنی شالا مار فرمودند *

چون در سرزمین جهنگ - که من اعمال صوبه لاهور است - لفظ
مار را برزدن تعبیر کنند - و لفظ شالا بر ذات کبریا بزدند * سخت
برخود لرزیده - تفاؤل بد برای خلق الله پنداشتند *

مردمانی - که از این معنی آگاه بودند * عرض داشتند - که لفظ
شالا در ترکی بمعنی فرحت - و لفظ مار بمعنی مقام است * چون

¹ From رخ to جلال exists only in MS. A.

حقا - که درین ایام هرگاه تائید کردگار یار - و امداد پیران سرکار فیض مدار نمیدود - سلسله سلطنت از هم میگسیخت *

اما بصورت پرستی مشغوف بوده - در معنی ایزد دوستی را مطالعه میفرمودند - و از مجاز به حقیقت راه میبردند - و ازین جاست - که جریده - بے آن که بعموم امرا اطلاع رود - معه آن محبوبه دلربا براده غسل سری گذاجی نهضت فرمودند - ذهاب و ایاب سیزده روز بعمل آمد - و یک لکمه روییده بصیغه خیرات و مبرات در اخراجات رسیده *

صاحبان کمپنی انگریز بهادر از سیر این آهوائی صحرائی جهانگیری سخت برخرد - خود آشفته از صاحبان مدرسه بیخبری مخاطب شدند - و از دگرگونگی در عالم یکرنگی معذرتها آوردند *

چندے بطلب و تقسیم سپاهیان پرداخته - و بعد از آن از سیر دوباره و جالندهر - در ماه مگبر شهر پنگواره را تسخیر فرمودند - هوشیار پور نیز در تحت و تصرف رسید - و قلعه بجواره که در تحت سنسار چند بوده آن را بکوزه ضبط در آوردند - و یک ضرب توپ از جے سنگه کنهیه گرفته در سری امرتسرجی خیام یورش برافراختند *

ضرب توپ کلان^۱ - که تائیش در فرح آباد پنجاب نیافته اند - از پسر گلاب سنگه بهنگی طلب فرمودند - چون بخود داری به براهین و حجج برآمد - بر مزاج اقدس ناگوار گذشت - بصدمت سواران بلا جوش دود از نهاد روزگارش بر آورده - در عین باران مادرش را نیز حکم اخراج دادند - و تصرف خود در آن معبد سترگ نموده - و جبین نیایش بسری هر منزل جی سوده - ادرات باشندگان و خدمتگران آنجا را مضاعف ساخته - حکم به تهنیت و تذهیب آن سجده گاه زمان و زمانیان دادند *

¹ This refers to the famous "Zamzama" popularly known as *Top-i-Bhanghian*, at present placed on a raised platform in front of the Lahore Museum.

چون تلاطم بحر شوق را نہایتے۔ و تموج دریائے عشق را غایتے
 نبود۔ شیدایانہ بادائے رسوم تہنیت اہل نشاط صرف توجہ مے فرمودند۔
 و از تخت نشینی عار۔ و در کوئے عشق بہ بوریا گزینی افتخار اندوختند۔
 و لختے بہ بجا آوری مراسم این گروہ ستم پژوہ دل دیوانہ را از دست
 دادہ۔ از دست آن سمن ساعدان بچوب گل تادیب میکردند*
 مدتے ہنگامہ عیش و نشاط گرمی یافت۔ و در بادہ نوشی و مے
 خوری دقیقہ از دقایق فرو گذاشت نشد۔ رنگین و ضعیف و شیریں طبعان
 دربار نیز بہ تجرع اقداح دراز دستی بکار بردہ۔ از لطف این شہریار ذخیرہ
 انبساط بسیار اندوختند*

چون در سپاہگری ید طولی دارند۔ ہمیشہ چوب بازان لاهور را
 روبرو طلب داشتہ۔ تماشاہا را رواج میدادند۔ و بزر بخشی و انعامات
 خاطرہریکے را از جوانان نگہ میداشتند۔ و نیز درین سال الہی بخش
 نامی از گروہ علاقہ بندان در چوب طرفہ ماجرائے بروئے کار آوردہ۔ کہ لفظ
 ”آفرین“ بر زبان در افشان گذشت*

في الحال وضع او را سپاہیانہ دیدہ۔ در اندک زمانے توپخانہ کلان
 بتحویلش دادہ۔ بمیان الہی بخش کمیدان اشتہار نمودہ ممتاز
 فرمودند*

چون مقدمہ تعشق این بانوئے جہان بہ نورجہان بیگم کہ در
 پیشین زمان در عہد جہانگیر بادشاہ ولد اکبر بادشاہ نسبت سرکار والا
 مطابقت پذیرفت۔ گاہے سوائے نامش بر زبان نمیرفت۔ و سکے ولایات
 مستخرہ بنام نامیش نیز روایی گرفت^۱*

¹ Some of these coins both gold and silver and believed to be issued under the influence of Moran are preserved in the Lahore Museum. These coins are popularly known as *Arsi-wali mohar* and *Moran-shahi sikka*. For detailed description see Catalogue of Coins in the Lahore Museum, by Charles J. Rodgers. Part II. pp. 185. 187 and 188. Calcutta 1894.

بانداز دلربائی و گل رعنائے بستان سراے محبت بطرز زیبائی - شمشاد
 بالائے بدلاویزی - سہی قامتے بقتنہ انگیزی - رنگین عذارے بخط عنبرین
 برچہرہ غالیہ پیڑ - سنبلیں موے بر یاسمین رخسار مشک ریز * طلوس رفتار
 سراصحن چابک خرامی - بتے چون نورسان چمن بنازک اندامی -
 شانہ کش زلف مساسل بدلبائی - سرو رفتار جویبار زیبا ادائی - بابلے
 سرخوش نشاء ذوق - گلے تر دست گردانیدن اوراق شوق - زلف سپارہ^۱ از
 مصحف رخسارش - خال نقطہ^۲ از صفحہ عذارش - خندہ نمکینی تازہ
 خراش زخم لخت جگر - لب شیرینی کہ کام در ثنائش شیرین تر از شکر -
 بوسہ از لب دلبری - عارضے بمسلس دست شوق نیلوفری * دلہائے فگار را
 سرورے - چشمان انتظار کشیدہ را نورے - عقد لیبے خوشنوا - محبوبے
 دلربا - گوہر درج والا گوہری - جوہر آینہ خوش منظری - ناز کین بدنی -
 ہمگی در رنگ و بویاسمنی - عشوہ گرے - غمرہ باز پری پیکرے * نظم :

بتے خوش پیکرے زیبا ادائے
 بر زیبائی جہاں را دلربائے
 ز نخل قامتش صد قتنہ بنیاد
 غلام کمترینش سرو آزاد
 صفا چون سینہ آینہ سانش
 کہ حیران چشم مردم در میانش
 لبش آب حیات تیرہ روزان
 دوز لغش ہندوئے آتش فروزان
 خرامیدن ز ناز دلربائش
 غرض انداز خوبی زیر پائش

* لفظ MS. A has ۲ * سیاہ MSS. B and C have ۱

آموخته - ورخش در بزم خوبی شمع رعنائی برافروخته - خنده اش
 از نمکریزی در دل ملاحمت شورے انگیخته - که نمک را با شکر یکجا
 آمیخته - از ساک دندانش ثریا را عقد امید بسته - و یاقوت از رشک آبش
 در حلقه ماتم نشسته - سینه اش آینه بر روئے آفتاب گذاشته - خال
 عذارش داغ بر دل شقایق داشته - دوشش^۱ با ناز و غمزه همدوش -
 و آغوشش بکرشمه و دلفریبی هم آغوش - در سراپائے بالایش هنگامه
 محشر آشکارا - و در قامت قیامت نصبش^۲ شیوه غنچ و دلال آشکار - غازه
 آراء عارض حسن و صباحت - بچهره رنگین نمکریز جراحات تازه ملاحمت -
 به تکلم نوشین خنجر برق و تاب قتل دلهائے تفته درونان سوخته جگر -
 مرهم کفوری زخمهائے خون لبریز خواطر مضطر - آینه بین مجلس بهجت
 طراز یکجہتی - و صفائے گوهر بکر موج آشفنائی - سرمه کش چشم
 دلفریبی و مردمی - بیک نگاہ خونریز گلگونه کش خون شہیدان خسته
 خاطر - بیک خم ابروئے سحر انگیز چمن پیرائے حدیقه حسن و جمال - بآبداری
 چشمه چشم سنبیل دلاں حزین نخبند سراستان طغازی - از پے سرور بغفشه
 قامتان غمگین - نور چشم عشاق برشته آتش ازدوہ و الم - نور حدیقه حسن -
 طراوت افزائے نورستان چمن پیرائے عالم سیرابی - روضه خواطر سیران کمند
 آہ جان شکر - بیک تحریک ساسانہ کلانہ غنچہ زین ناسور شگاف دلهائے پربشان -
 بزمک افشانی لب لعابین و سمه کش ابروئے دہری - بکج ادائی تیغ غمزه
 دلفریب سرمست خمخانہ و مال - بجوش حسن سراپا زب آہو گر چشم
 غزالان دشت خطا و ختن - به غازه پیرائی چہرہ خوبی غیرت افزائے نسرین
 و نسترن - بشیوہ ناز محبوبی گالگون پیرهن لخت دلهائے غم سرشته - سرور
 باعث موفور عاشقان در آتش حرمان برشته - صیاد بدام و دانغ زلف و خال -
 خنجر قاتل آشفنگن بآبروئے روکش هلال - سرو سیمین جویدار ناز کرشمه

* لغزش 1 MS. B has دستش 2 MSS. B and C have

و کلائے گردان آو بیدست و پنچ کوهی منتان با شرف بار عز و وقار اندوختند -
چون صرافان در ادائے زر تعبد با قسط کردند - حکم والا برجع القهقری نفاد
یافت *

درین سال فرخنده فال بباگ سنگه^۱ به رُحاف بینی در گذشت -
بنه و عروقتش برانی سداکور حواله رفت *

و از انجا معتبران سردار جیمل سنگه کذبیه از فرزند عفت پیوندش
نسبت به ولیعهد بهادر سخنها را کردند - استدعائے شان بحوزه قبول -
و از تلخت و تارات ماکش نکول فرمودند *

چون در لاهور خیام عز و احتشام بر افراختند - در عین هنگام
اشتغاف اهل نشاط نظر مبارک بر جمال جهان آرائے بی بی موران - که
زیبا طایوس خوشخوام فضائے دلربائی - و رنگین گل بستان سرای کرشمه
سنجی و رعنائی بود - افتاده * چنانکه از غایان عشق دل محبت منزل را
از دست داده - شیدائے جهره حسنائے آن معبونه جادونگه - و اسیر
سلسله پیچان زلف سیاهش گشتند *

حبذا! جمال جهان آرائش - که ماه تابان را فعل در آتش نموده -
در بوتق محقق گذاخته - و خوشا قامت موزونی ادائش - که دل از
سهی قدان سرا باغ روزگار برده - در عرصه زیبائی رایت فرمان فومائی
افراخته - آهوائے چشمش در سواد دلربائی از گوشه نگاه مردم در عین
انتظار میدن - و از خنجر آبروی کج ادائش مرغ دل چون بسمل بال
افشان خاکستر بار طپیدن - یاقوت ابش آب و تاب کان بدخشان شکسته -
در خورشید عقد پروین نهاده - و زلفش در حالت نکام دیوانگان کوئے
حیرت را سلسله مجنون بیاد داده - غمزه اش در عرصه دلبری صیادی

* باگه سنگه نکه
1 Sohan Lal gives this name in the form of
Vol II p. 55.

باب چهارم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و پنجاه و نه 1802 A.D.

سمبت بکرماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو

صد و هجده هجری مقدس - روانه

شدن بسمت ملتان - و هنگامه

اشتغاف عشق بی بی

موران *

چون شاهنشاه تخت نشین عرش خواهد که - کسی را بر سیر
سلطنت نشانیده - سلسله عدالت را بغیض وجودش انتظام - و جراحت
قلوب ستم دیدگان را بمرهم لطفش التیام دهد - ظالمین بد نهاد را از جورش
بخت معین ناکام - و عالمیان از دورش در مهد عیش و آرام بوده - از
دور ایام ریحیق شادمانی خورده - از دام آلام رهائی یابند - و زمان
و زمانیان در ظلال عنایاتش خرم - و بسایه الطافش بیغم بوده - بفرخی
گذارند *

مظفر خان ناظم ملتان سر بشورش آورد - تمامی فوج را
حکم سفر آن سواد شده - در راه از جمله رؤسائے نکه نذرانده ها گرفته -
بخلعتهای ثمنین و اسپان مرصع زمین سرفرازها دادند *

چون مشارالیه از یورش عسکر مظفر پیکر آگاهی یافت - در صد
خود داری از منسلکان ساک جمعیت خود یاری خواست - اگرچه
آغاغنه درین باب با او یار - اما مشارالیه از روز ادبار در هراس شد -

داشتند - وقت چاشت - که آفتاب بسمت الراس بود - در بین گرما
داخل دولته سرائے خاص شده - جانش را بعالم علوی فرستادند *
نایک تنظیم و قیامتے اکیم بر قصوربان پدیدار آمد * چون سرکار والا را بر
قتل قاتل و مقتول اطلاع دست داد - اولاً فدامت از روز بد - وبعد ازان
تسخیر قصور را بر روز دیگر انداختند *

تشریف آوردند * آوتم سنگه مچیئیه در قلعه سیٹ پور - خبر رسید کہ -
 تحصن گیرند * از گولہ ہائے اتواپی دود از نہاد قلعگیان بر آوردند * مشرالیہ
 شرف حضور یافت * چون آثار ندامت از نامیہ حاش ظاہر دیدند
 بازیالت قلعه بہ آو عنایت فرمودہ * سرداران درآبہ را استمراج قصور
 کردند * چون دریافتند کہ بعضے بہ آو راہے دارند * روز بیساکھی در سری
 امرتسرجی غسل فرمودہ - سردار فتح سنگہ اشاورالیہ^۱ را بخطاب
 برادری ممتاز ساختند *

درین توقف - حاجی خان و واصل خان مع مذکور موالات و بعضے
 تحایف در حضور انور بار - و بہ تذکرہ مصافحات از انجمن خورشید
 نشین اقتباس نور نمودند * چون دریائے متلاطم عنایت بیہیایات
 این خدیو جہاندار از صغر سن بر صغار و کبار - چون ابر نیسان -
 گہریار است - مشرالیہ را بانعامات پیہم دل ازجا ربودند * و روز
 انصراف خلاع فلخرہ واسپہائے بازن مکمل و یواق طلا و مالاہائے مروارید
 غلطان و در آویزہائے - چون ماہ درخشان - ضمیمہ العلاف بوکلائے
 نمکحلال فرمودند * چواز بار عنایات گردن استکبار خم - و جراحت
 افلاس آنها مراہم یافت - از پی روز رجوع خویش بابجا آوردی
 خدمات ضمناً تعہد خواستند * چون سرکار والا را بر سرہنگی شان
 این گونه اعتبار در وہم ہم نبود - بہ آرے آرے و بے رخ حال آنها را
 برافروختند * و باعزاز تمام رخصت انصراف فرمودند * چون وکلائے
 سراپا اعتبار نظام الدین خان پیشش رسیدند - افسانہ ہائے بیچا بیچ
 بمیان آمد * از آنجا کہ ہر درخنجربییکی عام و شمشیر ناپاکی خم

¹ Sohan Lal gives more detailed account of this interesting exchange of turbans and friendly alliance between Ranjit Singh and Fateh Singh. Vol II. p. 51.

صاحب سنگه بیدی درمیان افتاده - عفو جرایم نمود * باز در دار السلطنت لاهور ورود - و کرم سنگه ننگیه را قید فرمودند * و حکیم بغدادی^۱ را جاگیر بیست هزار روپیه عنایت فرموده - از ماهی سقنقور چنده در عیش و سرور گذرانیدند *

پیش از آن از پیشگاه خداوندی حکم عالی بفرست پیوست که : ” روانه قلعه تهرانیان باشند * “ نظام الدین خان بر احوال اطلاع یافته - بصاحب سنگه آنها نمود * سردار والا بر سواد قصور دست انداز شدند * صاحب سنگه بر گوجهرانواله رسید *

حضور سردار فتح سنگه کالیانواله را سر عسکر قرار داده - بدفعه فتنه صاحب سنگه پرداختند * سرکار مذکور با نظام الدین خان طرح دستار انداخته - در باب یورش سرکار والا اقسام درمیان آورده - بدفع مخلصه پرداخت * و قطب الدین خان خورد برادرش را حاضر حضور ساخت * چون حضور او را دیدند - قلم عفو بر خطائش کشیده - بعنایات^۲ فیل و اسب برنواختند * برائے رسل و رسائل گفتگوها شد * از طرفین پذیرائی یافت * نام حاجی خان و واصل خان برائے آمد و شد از نظام الدین خان ترقیم و تصمیم پذیرفت *

مشار ایبه را رخصت - و خود بدولت متصل قاعه گهروته فروکش گردیده - دمار از روزگار کوهستانیان فجار برآورد * راجه سنسار چند بکومک آمد * سرکار والا بدفع آن پرداخته - شکست فاحش دادند - نذرانه قبول و نور پور مفتوح گشت * و از آنجا بملک بهتیلان^۳ عام افراز گشتند * زمیندار آنجا راه فرار پیدش نهاد * چار صد اسب در تحت آوردند * و قلعه را فتح و بفتح سنگه عنایت فرمودند * و از آنجا در پوتبوهار تصرف کرده بلاهور

* عنایت^۱ Hakim Nuruddin. ^۲ So in MSS. B and C. MS. A has

برادر خورد مسیح الزمان حکیم عزیز الدین انصاری قوار گرفت * و
برائے تعمیر شهر پٹنا و احداث خندق یک لکھ روپیہ نقد علی الحساب
بموتی رام حوالہ شد * و براہمہ را براست رومی فرمان و ادرات
مسکینان و محتاجان و آراملہ کہ تَعْدَا دُھنَّ - مِّنَ التَّوَمَلِ کَثِیراً - بعمل
آمد * و بعد ازین توجہ بسپاہ نصرت ابتداء آورده - سرشته آئین را
انتظام بخشیدند *

درین ایام میمنت فرجام از بطن قدسیہ ہودج نشین عفاف - منظورہ
انظار الطاف - عصمت قباب - عفت ایاب - سرکار دائر کورنکین -
پنجم ماہ پہاگن - مطابق پانزدہم شعبان^۱ - فرزندے ارجمند - بل
اخترے آسمان پیوند - چہرہ ہستی بفروغ اقبال برافروخت *

سرکار والا در احضار جملہ اہل نشاط فرمان دادہ * ببذل و نوال یکسر
جہان را توانگر ساختند * لولیان ناهید نوا - ورقاصان شیدین ادا - از ہر
طرف رو بدرگاہ فلک اقتدار آورده - در دربار دربار گران بار درہم و دینار
گشتند * خلاع زرباف معہ دوشالہ ہائے گران بہا - و حلتہ ہائے طلا
بہر یکے از احدیان سپاہ مرحمت گردید * وبا اہل لہور براے خیرات و
مبرات - تاکید بہ کرم سنگہ [شد] کہ: "در اصراف^۲ دقیقۃً از دقائق فرو
نگذاشتہ - غبار احتیاج از صفحہٴ خواطر ہنود و مسلمین و براہمہ و
محتاجین پاک سازند *

بموجب تعمق اصطولایان اسم مبارک کنور کپڑک سنگہ جی نہادہ -
بہیہ رام سنگہ کایستہ را براے اتالیقی نامزد فرمودند *

درین اثنا معروض سرپر پایۃ خلافت گشت کہ: صاحب سنگہ گوجراتی
بر گوجہرانوالہ تاخت آورده * سرکار والا رانی سداکور را ہمراہ گرفته -
برسر آن شریر رسیدہ - بسزائے کردار رسانیدند *

^۱ Sohan Lal gives دواز دہم پہاگن سدی ستمی = پنجم رمضان Vol II. p. 48.

^۲ MSS. A and B have اصراف but MS. C has * اصراف

به صیقلین دارالعیار^۱ دارالسلطنت لاهور حکم نافذ بنفوذ رسید که: "روپیہ

یازده ماشه و دوسرخ مقرر نموده - پائین و بالا را باسم گورو بابا نانک صاحب و گورو گوبندسنگه صاحب مزین سازند" و این بیت دلچسپ شاعر به موقف تحسین رسید *

دیگ و تیغ و فتح و نصرت بید رنگ یافت از نانک گورو گوبند سنگ^۲
فی الفور حکاکن خوش قلم متوجه کندن این شعر شده - بعزایات متوانه و عطیات متکاثره سر بلند گشتند *

و برائے انفصال مخاممه وراثت و عقود آنکه اهل اسلام قاضی نظام الدین را خلعت قضا - و بر سجالات و مہوک اڑتہان مفتی محمد شاہ پور مفتی سعد اللہ چشتی را بعزایات والا مخامخ نموده *
بیع و فارا تعلق بمفتی مذکور - و بیع بات بتات را ذمہ بقاضی مزبور فرمودند * و برائے کوتوالی امام بخش خرسوار متعین گردید * و محله داری به محله داران قدیم تفویض رفت * و سپاہ جدید بر دروازہائے حصار لاهور منصوب - و ازین بذریست اعدا را مقهور و منکوب ساختند *

و عرض امراض خلق الله بسایه حزم خلیفہ نور الدین حکیم انصاری

* دارالعیار^۱ MSS. B and C omit

^۲ This couplet was not used on the Sikh coins for the first time in Sambat 1858 (1801 A.D.) as we are given to understand by the author. But we observe the coins of much earlier date, so far back as Sambat 1822 (1765) preserved even to the present day in the Lahore Museum with the above couplet inscribed on them. It is apparent that the coins with the inscription referred to above were put in circulation within a short time after the capture of Lahore by the Sikhs in 1765 A. D. (*Vide* Catalogue of the Coins in the Lahore Museum p. 93 by Chas. Rodgers, Calcutta 1891.)

است - جز سفاک ریزه ناکامی هیچ نیست * خوشا کسانیکه - در
معنی داور حقیقی را یاد - و در^۱ صورت امور دنیائی را پیش نهاد - و
اذنیت را خیر باد خوانده - در معاش طالب معاد باشد - و در صلح
کل سعادت کونین و در وحدت کثرت افادت دارین یافته - در عالم متفحص
ماهیت - و هنگام دریافت آن محو ذات هویت گردیده - از نشاء
صورت اجتناب - و در معنی مستغرق بحر اقتساب گردد * و رفع نقد
را بر رباق - و مرجل نفس را بر اوجاق داشته - بعد از طاق و بقیاض
آفاق اشتها را بداند * “ آری عبادت شریع است که معرفت یان اسرار الهی
را سابق هدی - و در اصل ضلالتیان غوایت را رهنما است^۲ - و نظر
بعالم حقیقت حضور پر نور مطمح نظر آن داشتند - که سلطنت شبانی
و فرمان فرمائی لازمه پاسبانیت - که هر ذی روح در مهد امن و
امن - و عالمیان بسایه عاطفت خدیو معدلت بنیان^۳ و در ظل عنایت
پادشاه فواید رس عاجزان شادمان - و در سرا باغ کامرانی بهتزاز نسیم
مراد - چون غنچه خندان باشند * و رعایا کشور کشائے نیک نهاد را
یاد خواهان از دیار دولت خدا داد شوند *

چون ازین قبیل سخنان چند بمیان آمد - حضور پر نور فرمودند که:
”من بعد لفظ حضور را بنام سرکار والا قرار داده - در ضمن آن ذات پرور دگر
را باعث سروکار دانند“ * سرداران بردیده انگشت قبول - و از عهد
سابقه نکول کرده - بعنایت شاهنشاهی مشمول گشتند * ازین پس راقم
السطور نام حضور والا را بنام سرکار قرار داده - از فرمان نخواهد گزشت *

* است MS. A only has در * MS. A only has

* معدلت متان MSS. A and B have

لنگر گسستگان این محیط پربلا است - طلب نمایند - بساحل مراد رساند
و پیرشانی قلوب مردم را بجمعیّت معبود پرستی مبدل نماید - و
جراحت ناسور گروهِ را - که از نیشتر فساد فلک در تباہی و فساد آمد
خون در عروق ندارند - بمراهم مراحم اندمال بخشند - و کوفته خاظران
ندامت را - که ندیم^۱ ندیم و از پتک جور حداد فلک در بوته غم بسوز
و گداز میسازند - یا قوتی^۲ تقویت عنایت سازد * در عین قحط سال
بندوبست یکے را از بنی آدم - که از عجزت رحم مایه داشته باشد -
جوهر اقبال در جبهه نورانیش دهد *

مصدق این مقال - احوال^۳ آن تا بنده اختر خورشید مثال است -
که نسق و نظم دارالسلطنت لاهور را بخوبی ساخته - بزم مصلحت
را آرائش و انجمن مشورت را پیرانش بخشیدند *

چون آسائش انام مرکوز خطر حضور پر نور بود - سرداران^۴ عظمت
پژوه و رایان والا شکوه در محفل خلد مثال شرف بار - و بعنایات
خسروانی و مراحم سلطانی اکتساب عز و وقار ساختند * و
منشیان خاص جبین اخلاص بر عتبه اختصاص سودد * حضور پر نور
گوهر سخن را از صدف زبان برآورده - در آویز حاشیه نشینان بساط
سلطنت گردانیده که : «شبع^۵ سیمایی بدیر نیاید * و فذابه بقا نشاید *
دلپسگی بدنیا ئے دون چه سود؟ خود را مفتون فنا کردن نقیض
بهبود * در سراپگاه جهان - که بفحوائی یَحْسِبُهُ الظُّمَانُ ماءً^۶ - پاریشان^۷
خارزار طلب - و تشنگان وادی رنج و تعب را دامگاه مکر و دغا

* ندیم و ندیم MSS. B and C

* یا قوتی MS. A

* احوال MSS. A and B omit

* خبرداران MS. B

* هیچ MS. B

Quran xxiv, 39.

* پاریشان MS. C

باب سوم

بزم^۱ کنگش آراستن حضور والا بحضور حضار
 مجلس آنس و حواشی بساط قدس و
 متحاشی بودن از انانیت و اطلاق نام
 خود "بسرکار والا" و ثابت بودن
 بعبودیت و نگهداشتن حقوق ربوبیت
 و مسکوک نمودن دنانیور و دراهم
 باسامی جناب بابا نانک صاحب و
 گورو گویند سنگهه صاحب - و
 بعضی سوانح یکمزار و هشتصد
 و پنجاه و هشت - مطابق
 سال یکمزار و دو صد و
 هفده هجری و از صادرات
 آن ایلام فرخ فرجام *

1801 A. D.

چون منتظم احوال کل خواهد - که اوراق منتشره عموم را بشیراز
 جمعیت آورده - سفینه خاطر جمعی را - که از لطمه حوادث در
 گرداب و از صدمه آفات در اضطراب افتاده - راه نجات از ناخدای گیتی
 داور که لطفش بادیان کشتی شکستگان این بحر فنا و شرطه

¹ MS. C omits this heading.

* مرمز آفات MS. A

علیپور را اکل گزله نام نهاده - سبجو کوچ دل سنگه را شهر بند کردند *
 جوده سنگه وزیر آبادیه از غایت هراس فرار * و صاحب سنگه
 گوجراتی از برائے استخلاص دل سنگه با تمام بندگان فراهم شده
 هنگامه برآاست * بایا کدسرا سنگه سودی در میان افتاده - عفو تصیرات
 کزائیده آشتی را بنیاد و رفع کیفه و فساد نمود * دل سنگه را خلاص -
 و کرم سنگه را بحفاظت لشور اختصاص دادند *

درین توقف منشی یوسف علی خان به و خشورجی صاحبان انگریز
 به نامه متانت آمیز و بعض تکائف بقدر ده هزار روپیه دولت بار
 اندوخت * حضور فیض گنجور مضمون نامه را از سفیر با تدبیر
 بسمع آورده - مطالعه در جنگ زدن با کسی که در مصالحت زند -
 بخوبی ساخته - جواب نامه را باعزاز تمام و بعضی تکائف و نفایس
 این ولایت و خلعت پنج پارچه را ضمیمه عنایت نموده - رخصت
 دادند *

جهان نورد عرصه صحرا را رشک دشت چین و تاتار ساختند * چون
ولوله کورکه اقبال در دماغ اعدا پیچید - هوش و حواس هریک
خیر باد گفته - سنگ تفرقه در جمعیت خود دید *

از آنجا که هرگاه کسان را که تأیید کردگار یار - و افواج غیبی مددگار
باشد - از جا رفته در خداع و فریب اهل خدیعت گاه تخم عداوت
نکاشتند - حضور والا بر سر آنها ریختن نیک نشمرده - جسارت را که
خسارت عبارت از آن است - از آن قوم غافل مدعا داشتند * بالآخره
بعد از دو ماه کامل آنها بمان خودها مراجعت - و حضور پرنور
تعاقب نفرمود - منتظران دارالسلطنت لاهور را اضاوت بصارت و
بگلشن تمنائی شان خسارت افزودند *

پس از چندے امر جلیل القدر به تهیه سفر جمون بنگاه رسید * خود
بنفیس نفیس نیز متوجه شده - میرووال را تسخیر فرمود - از ناروال
هشت هزار روپیه گرفته - امان داده - و قلعه چرال را مور چال بسته -
و مالش حصاریان بواجبی ساخته - حکم بقتل بے پایان دادند * چون
قلعه را بتصرف آوردند - از آنجا چار گروه جمون مخیم اقبال شد *
راجا آنجا یک رنجیر فیل و بیست هزار روپیه زر نقد گرفته - حاضر حضور
[شد] - و بخلعت ثمین مخلص - و بیالالت جمون محول فرمودند *

و از آنجا بسپالکوت اطراق شد * از دل سنگه کاکو با وصف آداب
که خال چهره حسنائی او بود - سخنان نا ملائم استماع فرموده - پابند -
و دائره دولت او را به نهنگان و غا دادند * دیوان محکم چند و ندهان سنگه
خسرپورش را برنجیر فرموده - مور چال از سپالکوت برداشتند * و

* جسارت را after MSS. B and C omit ² * گاه MSS. A and B ¹

باب دوم

1800A.D. وقائع سال فرخفال^۱ یکہزار و ہشتصد و پنجاہ
و ہفت مطابق یکہزار و دو صد و شانزدہ
ہجری - بیان حالاتیکہ درین
سال رو نمود *

چون دارائے خالق خلعت دارائی بصاحب افسرے سپارد - و
مقام حل و عقد بہ ید مبدسوطش گذارد - چنانکہ ظہرش را بفر خلافت
و بیائی و باطش را نیز بفرست و دانائی و عذائی بخشید - تا از فساد
اندیشی قاطبہ کوتاہ بین و دگر گونه کیشی متخالفین بر خود نہ لرزیدہ
و از خدائع ثعالب و ضعن نابخورد بطیت نپسندیدہ - از قلع و قمع
باز نمی ایستد *

جسا سنگہ رامدہریہ را با گلاب سنگہ بنگی از ایلچیان وسائل
انگیختہ - و رنگ تدویر در وسائل ریختہ - انجمنہا منعقد و در باب
حضور انور تدابیر فاسد اندیشیدند * و نظام الدین خان کہ سر خیل
آنها بود - بہئیات مجموعی معہ سرداران غلات کیش وارد بسین
و ہریکے ازینہا در باب عہد و پیمان این خدیو جہانگیر سزاوار آفرین
و مورد تحسین گشت *

چون حضور پر نور مضالان مغوی را جادہ پیمائے مراحل نادانی
و مقید خیال نافرمانی دید - خود بعزم و زہم معہ یکہ تازان جان نثار
بطریق ایلغار ظاہر اوان^۲ را از قدم میمنت لزوم رشک بہار و بحوافر الشہب

^۱ MSS. B and C omit فرخفال * ^۲ Awan is a small village about 8 miles N. W. of Lahore. Vide Punjab District Gazetteer Atlas (District Lahore), No. 3.

مدتی ممتد^۱ - امیدوار ورود این چنین صاحب داعیه مستبد بودند -
 فی الحال بجان مذت داشته - کمر همت قیام بر میان بسته - در
 تهیه آن مستعد شدند * در ازدک زمانه از اذخستن گلولها در تن بهرام
 چرخ نشین زلزله افتاد - و هر یک از اهل غرور را که در گوش شان
 صمم و زبانها را از گفتن قول صدق و سداد بستم^۲ داشتند - پرده غفلت
 دریده - و نخوتیان باد دوست را از غریبوازد در دهان آتشبار دود از نهاد و
 آرام از دیده رمیده^۳ گشت *

^۱ MS. B مستعد *

^۲ A veiled reference to Quran II, 18.

^۳ MSS. B and C رمیده *

در قلعه دار السلطنت لاهور ظلال گستر عذایات و تحت نشین احسن
 ساعات شدند * قلب مشتے مظلومان را روح افزا دمید - و به رعایا
 و برائے مساکین حرم والا صادر گردید - که با اطمینان تمام و تسلی بلا
 انجام قلوب متزلزل را - که مرشوب از یورش و مرعوب از شورش
 قزاقان فتنه پرداز است - وجودی جود ما را بفحوائے "وَجَعَلْنَا الْجِبَالَ
 اُوتَاداً" ^۱ موجب ثبات و قرار این خطه دایمیر انگشته در کشودن دلاکین و
 ابواب و دلاسات تجار امصار همه تن زبان باشند * و ما را بمصدوقه
 "وَكَلَّمُوا رَاجِعٌ وَكَلَّمُ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" ^۲ ملتزم سامان شدانی و پاسداری فهمیده
 بخلاف ماضی - که دراز کشیدن بعضی از خانگیان و به تیغ مازدن لاهوریان
 و به تفنگ و شمشیر پرداختن ^۲ از دست سارقین خانه رعب مشهور هر دیار
 است در غفلت کوشیده - هم آغوش شده نشاط شب بسحر آرند - و
 از جمله نکایف خانه شماری - که عید حال باشندگان این شهر غریب است
 مصون و مامون باشند *

مردمان را آب رفته در جو باز آمد - پدداشتند که انوالعزمی رسیده
 است - که جهان از جهان و کران بکران سیر خواهد نمود * و باین ترانه
 مترنم گردیدند * مصراع

أَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي أَدِرْ كَأْسًا وَنَاوِلْهَا *

اضراب اتواب که بے اسبب افتاده بودند - حکم والا بتمامی آهنگران
 کاریگران و نجاران باریک نگران به نقاد پیوست که "هر چه درکار باشد از
 سرکار والا طلب نمایند - و در مرمت آن کوشند * " چون کاریگران از

¹ Quran LXXVIII. 7.

² From پرداختن to در غفلت exists only in MSS. B and C.

چون حشمت نامی از سرگروه هائے آن اشرار فجار بجمعیّت چند سواران یکہ تاز خیال پزیشان خود را مشاطگی آغاز ساخته - برین اقبال آثار شجاعت شعار - کہ با معدودے گذار میفرمودند - تیغ خود سری علم نموده - در سر آورده بود کہ افسر شاہی را از مطاق خیال برتر گذارد - و یکبار چون تیغ از نیام کشیده - میخواست کہ از قبضے اختیار بیرون آمده چیزے بدون قضا بر اهل تسلیم کند - کہ حضور والا فی الحال از خانہ زین فرود شدہ - پہلو تہی از رکب فرمودند - و دست او را خالی گذاشتہ - باستمہال ارتکاب ہنگام عطف عنان شبمشیر خون آشام از ہم جدا کردہ - مانند جوزا صورت دو پیکر آنچنان عیان نمودند - کہ عطار از تحریر آن باز ماند * در اندک فرصتے را منتظر بودہ - بوساطت محکم دین بواب از دروازہ لاہوری در پانزدہم ماہ ہار سمت یکہزار و ہشتصد و پنجاہ و شش مطابق سیزدہم صفر سنہ یکہزار و دو صد و پانزدہ ہجری^۲ مقدسہ

1. This passage from the words آن باز ماند to و بعد exists only in MS. B. Also Cf. Sohan Lal Vol. II. p. 36.

2. This is obviously a mistake. The *Hijra* year must be 1214 corresponding to 1856 Sambat. Sohan Lal places this event about 10 days earlier. viz. ۱۲۱۴ ہجری. In fact Sohan Lal is very definite on this point and he further tells us that the actual occupation of the fort was effected a day later than the possession of the City of Lahore by Ranjit Singh. The Maharajah entered the citadel on the morning of the 5th *ShudhiHar* = Monday 28th *Har* = 3rd *Safar*. Buti Shah and Munshi Din Mohammad follow Sohan Lal on this point.

Amongst the secondary authorities, Mohammad Latif did not take the trouble of working out the exact date and accepted the wrong *Hijra* year 1215 = 1856 Sambat as given in the Text.

15th *Har* = 13th *Safar* as given in our Text is correct only according to *Lusnar* reckoning.

The following table prepared with the help of *Indian Ephemeris* Vol. VI. will clear up the apparent ambiguities of the dates.

Mohammadan era.	Hindu era. (Lunar)	Hindu era. (Solar)	Christian era.
13 <i>Safar</i> 1214.	15 <i>Har</i> 1856.	6 <i>Sawan</i> 1856.	17 July 1799.
3 <i>Safar</i> 1214.	5 <i>ShudhiHar</i> 1856	28th <i>Har</i> 1856.	
			7 July 1799.

چون در سمیت یکهزار و هشتصد و سی و هفت - سویم ماه
 منبر - مطابق شهر اسفندار روز دوشنبه - هذگمه سعادست را روز بازار
 بود - و از آنچه اقبال جمله اطوار پیدا است - حاجت بکلیک اختصار
 ساک راقم السطور ندارد - گوهر بکر تاجداری - جوهر تیغ شهر یاری -
 کلید فتح الالباب کشور کشائی - مقدمه انجیش معرکه آرائی - تیغ مسلول
 شجاعت - رمح مصلول فتوت - آفتاب سپهر فتحمندی - ماه منیر
 سپهر سر بلندی - شمع بزم دولت و اقبال - چراغ کاشانه حشمت و اجلال -
 غره ذابغه بختیاری - قره باغ تاجداری - سپه سالار عرصه جنگ - شهسوار
 عرصه نام و ننگ - طراز آستین ملک گیری - غار رخسار بهادری و دلیری -
 فیروز مند معرکه دشمن گدازی - سرشار صبهائے دوست نوازی - یکه تاز
 میدان اقتدار - برهمزن هذگمه انوار - فروغ چهره بخت - نوازنده دیهیم و
 تخت - مظفر مصاف دشمن ستوهی - جمشید وساده دارا شکوهی -
 شقه کشائے لوائے گویند شاهی - کوس نواز عرصه آگاهی - سرور دلپائے
 قدسیان فلک - مقبول درگاه عیش اشتباهه بابا فانک - حامی سکیان جانفدا -
 قانع بذیان اعدا - مہاراجه عشرت جنگ - مہاراجه رنجیت سنگه بهادر
 دام اقباله و ضاعف لجاله - از ممکن غیب بعرصه ظهور خوامیده - گلشن
 امید را طراوت - و چمن مقصود را پیر از انبار غنایت فرمود *

و در عمر سیزده سالگی مصدر فتوحات گردیده - هذگمه را روز بازار -
 و نظربریغ ظلم و اعتساف - و ازدیاد بغائے داد و انصاف - آگاهی از مفت
 خوران بلاد و غریب کشان امصار جمسته - بر افواج موروثی لیل و نهار
 میانزدند * چون غره اقبال در ذابغه این پادشاهه والا جبه فروزان - و نیز
 اجلال در پیشانی این خدیو خدا آگاه درخشان بود - هر یکی از متمردان
 تارک اطاعت بر زمین سوده جام کش اشهب جهان خرام گشت - و بعدے
 در شجاعت و قہوری یکتا شدند - که هذگمه آرائی چہندھا - که راقم السطور
 ایرادے از آن در این اوراق نموده - وقائع اقدس را از ورود لاهور -
 که دار السلطنت شاہان نامدار است - مرقوم خامه صدق ساخته *

* ماه MS. B has نیز rather an unusual epithet to be used for

2. Sohan Lal reproduces Ranjit Singh's horoscope Vol. II p. 19.

باب اول

جلال و ولادت و نبایل عظمت سرکار والا -
 و مذکور آبا و اجداد عالیہ آن خدیو
 گیتی پڑوہ - و شرائف مصالح مالی
 و ملکی - و کوائف معارک
 خودسراں و مقہورئے
 آنها *

چون ظاہر گوجہرانوالا من مضاف صوبہ پنجاب از قدیم مولد و منشا
 و پورت^۱ اجداد شوکت نہاد این خدیو جمشید نژاد است - قلم تاریخ
 میخواند - کہ بعضی از انساب گرامی را در دیباچہ اعلان نہد - کہ
 علی الدوام مسند آرائی عز و جاہ بودہ اند - و در قوم خود فی الجملہ
 افتخارے داشتہ *

سردار سرداران راجہ چہرت سنگہ در این ضلع علم جلالت افراختہ -
 بعضی از سرکشانرا تہ تیغ نمودہ - در غریبا پروری نظیرش نبود * چون راجہ
 مہان سنگہ از بارگاہ وجود بدیوان خانہ اجلال خرامید^۲ - بزم اقبال را
 شمع روشنی پیدا شد - کہ از پدر قدم فرا ترک نہادہ - در ہزاران معارک
 گوئی سہمت بردہ - غیر از نیزہ بازی و رعیت نوازی ہیچ مد نظر
 نہداشت *

* خرامید نہ MSS. B and C have * یورث MSS. B and C have

چهارت سنگه سراطاعت پیش کیسه فرونمیاورد * و فتح سنگه اهلوالیه
از هوشیار پور تا کپورتبله و غیره ممالک در تحت تصرف داشت *
در وزیرآباد و دهلی و خوشاب و حیره شاه متیم و پاک پتن که مدفن^۱
شینخ فرید شکرگنج نورالله مضجعه است - قطعه: — استادی دام ابقاه^۲
تا که قثم بود زمین و زمی باد آباد خاک پاکپتن
کاذران روضه جنان^۳ آسود شینخ بابا فرید قبله من
و ملک نکه و غیره که کلک نئین آنرا بر نتابد - جا بجا سرهنگان خودسر
دعوی ایالت و ریاست داشتند *

و این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران
معاصران بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت -
که تمامی خود سران متصرف و متغلب را بزاویه نیستی فرستاده -
در فراخناے جمله ممالک رؤس دندانیر و درهم بلامی مرشدان خود
زمین و مروج دارد - مفصل برنگرد *

اما چون از بدو سلطنت الی الان که سال چهارم^۴ است - یعنی از
قرن ثانی سال دهم میروند - چها مقدماتی که بر روی کار نیامده! و نیز بقلم
زود رقم منشی سوهن لعل که خود را در اخبار نویسی اشتهار داده -
غاره استعداد بروز دارد - تاریخ حضور فی الجملة نوشته شده است *

نظر بعالم مسند آرینها و خسرو اندیشیها - که لمعان انوار ناصه ممدوح
خود دریافت - با شاره قدسی در غلط و قانع ما مورم - و قبل از شروع آن
با ظاهر بعضی از موانع لابد مجبور - و بالله التوفیق *

* الاستادی دام ابقاه^۲ MSS. B and C omit * که مدفن^۱ MS. B omits

^۳ MSS. B and C have جهان which is obviously wrong.

^۴ 1839 A.D. (For discussion see Introduction).

در چک گورو^۱ که حالا (موسوم بسری امرتسرجی است و بتوجه خدیو
کشور گیر خال چهره صفاهان توان گفت) بهنگیان فر فرعونى داشتند *

در ملتان مظفر خان سدوزنى خود سر بوده - آن فواحى را ملک
موروثى ميدانست * در دائره عبدالصمد خان دائره کش رياست بود *
در منکيره و ديره اسماعيل خان و هوت و بنون و آن حوالى را بعد
از نواب محمد خان - محمد شهنواز خان معين الدوله افغان سدوزنى
بملکدارى در تصرف داشت * و در تانک سرور خان گيتى خيل تناول
مينمود *

چون از سلطنت دارالملك كابل كس را همت ملك گيرى و
خود دارى^۲ نماده بود - هريك از افانغه دست تصرف دراز داشت -
و در ديره غازى خان و بعض توابع دار الامان ملتان داود پوتره
تصرف مینمود *

در پشاور فتح خان بارک زنى بهانۀ محمود شاهى در دست گرفته -
در کشمير برادر خود عظيم خان را نشانده - در قندهار و حوالى آن شير
دل خان و پير دل خان را قرار داده - در آزار مشتۀ ضعفاء كمر همت بر بسته
داشت *

قلعه اتك در تصرف وزير خيليان جهانداد خان نام بود * در
كوهستانات راجه سنسار چند عام انا و لاغیرى میافراخت * در چنبه راجه

¹ Guru refers to Guru Ram Das the fourth Sikh Guru who was the founder of Amritsar. It appears that the city (Amritsar) was also known as Ramdas-pura under which name it is often referred to in the early records of Sikh Administration.

² MS. B adds و خود دارى *

میتاخت - و بانجام کار مشتے بیگنہان دل خوش میساخت * چون
 قضا در پئے کارها بود - که وجود این گروه را بسبزه ثبت تطابق میداد -
 تا از درویدن کار ببانیدن میشد * بالا خورہ بجد و جہد سردار چہرت
 سنگہ جد بزرگوار این خدیو جہانگیر بجان آمدہ - و غارس این چمن
 زار نخبند حقیقی پنداشتنہ - از دروازہ ہتیاپول واقع ارگ لاهور - کہ
 تابوت پادشاهان دہلی الاقدار را بجز آن از درب دیگر بار نیست - خود
 را زندہ در گذرانیدہ - وارد خراسان گشتہ - بزخم ناسور بینی در
 گذشت *

شامت اعمال عالمگیری^۱ عالمگیر شد * جمعیت از خلق یکبار
 منہزم گردید - و بذات سلطنت چغتائی منعدم بل^۲ منہدم گشت *
 طوائف الملوکی را روز بازار شد - و قریہ بقریہ تغلگ زدگی آغاز -
 و ابواب مجادلت و تطاول باز گردید * ابیات لراقمہ :-

شدہ از ظلم کار خلق در ہم	گرفتار الم گردید عالم
جفا و جور را شد روز بازار	بدست ظالمے ہریک گرفتار
فلک را از خدنگ آہ مردم	شدہ ناسور و میگویند انجم
ز کوس ظلم گوش چرخ کر شد	زمین و آسمان زیر و زبر شد

در حصار لاهور گوچر سنگہ و لہنا سنگہ و سوہا سنگہ علم حکومت
 افراختہ داشتند * بخلاف قول سعدی شیراز قدس سرہ - کہ در
 پادشہ در اقلیمے نگنجد - در یک شہر سہ نفر دعوی سلطنت میکردند *
 در قصور نظام الدین خان فی الجملہ دسترسی بہم رسانیدہ - در
 اشراف پرستی قصور نکردہ - بہ دراز دستی ضرب المثل روزگار بود *

* منعدم بل MS. B omits ^۲ * عالمگیری MS. B omits ^۱

در خبایائے خمول آمادهٔ مرگ و جانسپاری - و متمردان آن دولت را
در زوایائے گمنامی متواری سازد - تا جز او بخداوندی نگیرند - و سوائے
ذات بیمثال او بمسجودی نپذیرند *

آیة ۱۰۰ تُوْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ -

[وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ] ^۱ *

مثنوی - خداوندی که عالم آفریده
میان کالبد جانرا دمیده
تجلی بخش صبح شب نشینان
بسا نزدیک طبع دور بینان
فلک را سر بلندی دادهٔ او
زمین چون عاجزان افتادهٔ او

چون فراش قضا بساط چغتائی برچید - کورکه ^۲ گویند شاهی پر
صدا شد * از پئے برهمزنی ملک و مملکت هند نادر ایرانی را از
خارزار اُمهات سفلی بر تختگاه گلزار ایران جلوس داده - بعد از سیزده
سال در آن واحد از دست غلام ^۳ در دل شب از هم گذرانیده - احمد
ابدالی را احمد شاه در دران نام نهاده از پئے رُنت و روپ و کند و
کوب بقیهٔ هند و پنجاب مامور فرمودند * چون از میر معین الملک
پور نواب قمرالدین خان چیس بهادر سوائے نامی نشانی باقی نماند -
و رگاب اسپ او را بلباس عزرائیلی و نمودند - در دل احمد مذکور خطور
کرد - که هر جا که از گویند شاهیان میشنید - خود برسم ایلغار

* غلام MSS. B and C ^۳ * کورکه سلطنت MS. C ^۲ Quran III, 25. ^۱

مقدمه

تعاریر^۱ دشخوار پسند و اهل تعاریر نکته پیوند را - که معنی ایشان بجمال صورت و صورت ایشان بجمال معنی زیبایی و غازه پیرائی بهم رسانیده - و توارنج مورخین طرفداران باوقار روزگار را بشرفته نگاه و تائید چشم - که تابدان محل مغزو باصول فطرت نغز که مهین پور مردمیست - مطالعه نموده - بزم شاهان سکندر حشم و سلاطین بشوکت دارا و جم را به رنگینی تقریر و رنگ آمیزیهای تصویر و کش باغ ارم میسازند - آگاهیهاست - که چون مُتَدِر مُتَدِر و ایزد توانائے ناتوان پرور - که صورت آریایان بزم کثرت را بخلع هستی مزین گردانیده - اشجار آثار هیولانی و پیکر استخوانی را در جوار جمن عناصر بآب حیات مطرا ساخته - چابک خرامان عرصه وجود را گاه بجلال از تخت خلانت بر خاک نگونساری و گاه بجمال از غبار مذلت بر سوبه کامکاری اجلاس داده - سائر طبقات انام و صنف طوائف خاص و عام را بقاع اطاعت در گردن و قلاده فرمانبرداری در گلو انداخته - بموجب اقتضای رافت عمیم و تمشیت عزایت نخیم خواهد - که معنی "والله علی کل شیء قدیر" نشان خواطر عالمیان و مشهود ضمائره جهانیان - که چشم عبرت بین و نظارگی قدرت نگر داشته باشند فرماید *

نخوت و استبدار و تبختر و استبدار - که خالصه ذات "وله الکبریه" است - و ظلم و بیداد پاسداری رحمت مختص کیش و مات خود - که دران نمود گرفته از گروه خاندانیاں عظام حشمت و سلطنت بامعان قضا دریافته - عوالی^۲ را خلعت دارائی^۳ در بر - و کلاه کیهادی بر سر نهاده - سرکشان او را